

**TOPLUMELEŖTİREL BİR İNCELEME:
LEİLA SLİMANİ'NİN BAŖKALARININ ÜLKESİ ÜÇLEMESİNDE
KİMLİK SORUNSAI**

**T.C.
Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Doktora Tezi
Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**

Gökhan DİNAR

Danışman: Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER

**HAZİRAN 2025
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Gökhan DİNAR

ÖN SÖZ

Bu doktora çalışmasının hazırlanma sürecinde, akademik gelişimime sunduğu kıymetli katkıları ve rehberliği ile her zaman yanımda olan tez danışmanım sayın Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER hocama en içten şükranlarımı sunarım.

Akademik yolculuğumun ilk adımlarından başlayarak gerek bilimsel duruşuyla gerekse insani yaklaşımıyla üzerimde silinmez bir iz bırakan, her koşulda bana ve aileme destek olan, yol göstericiliğiyle yaşamıma yön veren sayın Prof. Dr. Ali TİLBE hocama sonsuz teşekkür ederim.

Bu süreçte çalışmamın gelişimine değerli katkılar sunan, eleştirel bakış açısıyla düşünsel zenginliği artıran sayın hocam Doç. Dr. Şevket KADIOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Sosyoloji alanında gerek bana kattıkları gerekse tez savunma jürimde yer alıp yapıcı değerlendirmeleriyle çalışmama katkıda bulunan sayın hocam Doç.Dr. Mustafa GÜLTEKİN hocama minnettarım.

İlkokul yıllarından bu yana eğitim hayatımda emeği olan tüm öğretmenlerime, bilgi ve değer aktarımıyla bugünlere ulaşmamda katkı sunan tüm hocalarıma en derin saygı ve teşekkürlerimi iletmek isterim.

Ayrıca, Atatürk Üniversitesi ve Pamukkale Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, görev yapmış veya yapmakta olan tüm kıymetli hocalarıma, verdikleri emek ve sağladıkları akademik ortam için çok teşekkür ederim. Aynı şekilde, Yıldız Teknik Üniversitesi Fransızca Mütercim Tercümanlık bölümünün kıymetli hocalarına da çok teşekkür ederim.

Akademik serüvenim boyunca yalnızca bilimsel bir rehber değil, aynı zamanda samimi bir yol arkadaşı olan çok kıymetli büyüğüm Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ hocama, akademik alandaki katkılarının yanı sıra insani yönüyle de bana her daim destek olduğu ve içten dostluğuyla bu süreci anlamlı kıldığı için en içten teşekkürlerimi sunarım.

Gerek akademik rehberliği gerekse dostane yaklaşımıyla her zaman yanımda olan, düşünceleriyle yolumu aydınlatan ve varlığıyla güç veren çok kıymetli Doç. Dr. Yusuf TOPALOĞLU hocama, bu sürece kattığı değerli katkılar ve samimi desteği için içtenlikle teşekkür ederim.

Görev yapmakta olduğum Milli Savunma Üniversitesi Batı Dilleri Bölümü'nün kıymetli akademik kadrosuna başta Öğ.Alb. Ender SARIBÜLBÜL olmak üzere kıymetli

dostum Öğ.Ütğm. Üner EROL ve diğer tüm mesai arkadaşlarıma her daim yanımda oldukları için çok teşekkür ederim.

Hayatın zorlukları karşısında yılmadan birlikte yürüdüğüm, sabrı, desteği ve sevgisiyle her zaman yanımda olan sevgili eşim Gaye DİNAR'a ve varlığıyla yaşamımıza anlam katan kıymetli evladımız Gökay DİNAR'a, bu süreçteki anlayışları, sabırları ve sonsuz destekleri için çok teşekkür ederim.

Çocukluğumdan bu yana bana azmin, dürüstlüğün ve çalışkanlığın gücünü aşıl原因an, her daim yanımda olan kıymetli anne ve babam Saime ve Mustafa DİNAR'a tüm kalbimle teşekkür ederim.

Her zaman destekçim olan, varlığıyla güven veren sevgili dayım Savaş Salih SÖNMEZ'e ve hayallerime ortak olup her an yanımda olan kıymetli kayınpederim Adil TURAN ile Seher TURAN'a içten şükranlarımı sunarım. Aynı zamanda, desteğini her daim hissettiren sevgili kardeşim Galip TURAN'a da gönülden teşekkür ederim.

Bu yolculuk boyunca farklı vesilelerle yanımda olan, dayanışma ve dostluğun en güzel örneklerini sergileyen değerli arkadaşlarım Murat SAYAR, Kubilay KOÇ, Burak BALTACI, Serhat ÖZCAN, Baran KUTLU başta olmak üzere isimlerini bu sayfalara sığdıramadığım desteğiyle yanımda olan bütün dostlarıma çok teşekkür ederim.

Meslek hayatımın boyunca tanıdığım bütün öğrencilerime bana kattıkları her şey için çok teşekkür ederim. Bu vesileyle özellikle son yıllarda meslek hayatımda yaşadığım eşsiz bir deneyim elde ettiğim ve büyük bir onurla ders verdiğim güzel vatanımızın asil subay ve astsubaylarına bana kattıkları her şey için minnettarım. Başta ulu önder Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve silah arkadaşları olmak üzere bu vatan için kanının son damlasına kadar mücadele etmiş olan şehit ve gazilerimize, yüce Türk milletinin yetiştirdiği bütün vatan evlatlarına minnettarlığımı bu sayfalarda ölümsüz kılmak isterim. Bu vesileyle çok sevgili dostum, Yzb. M. Akın AKSUNGUR'a bana her şartta mücadele etmenin, bahanelerin, zorlukların çalışmaya ve başarmaya bir engel olmadığını tekrardan hatırlattığı ve bu süreçte hep yanımda olduğu için ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

Son olarak, bu çalışmanın özellikle Afrika çalışmaları ve Fransız yazını alanlarında yapılacak araştırmalara yeni bakış açısı sunmasını ve alan yazına mütevazı bir katkı sağlamasını temenni ederim.

ÖZET

TOPLUMELEŞTİREL BİR İNCELEME: LEİLA SLİMANİ’NİN BAŞKALARININ ÜLKESİ ÜÇLEMESİNDE KİMLİK SORUNSAĞI

DİNAR Gökhan

Doktora Tezi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Fransız Dili ve Edebiyatı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER

Haziran, 2025 VII+249

Bu çalışma, Leïla Slimani’nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesini toplumeleştirel bir yaklaşımla ve yorumsamacı bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Üçleme, sırasıyla *Başkalarının Ülkesi*, 2020 (Fr. *Les Pays des Autres*), *Başkalarının Ülkesi: Dans Edişimize Baksana*, 2022 (*Les Pays des Autres: Regarder Nous Danser*) ve henüz Türkçe çevirisi yapılmamış olan *J’emporterai le feu*, 2025, adlı yapıtlardan oluşmaktadır. Çalışma kapsamında üçleme, toplumeleştirel bir yaklaşımla incelenmektedir. Toplumeleştirme yaklaşımının sunduğu kavramsal araçlar (toplumbetim, toplumsal ilişki ölçeği, söylemlerarasılık vd.) kullanılarak, üçlemede işlenen kimlik sorunsalının çok katmanlı yapısı açığa çıkarılmaktadır. Metinlerin hem üretim süreçlerindeki toplumsal söylem izleri hem de alımlanma aşamasındaki düşüncü ve ekinel boyutları incelenmektedir. Çalışma, toplumeleştirmenin tarihsel gelişimini, kuramsal temellerini ve temel kavramlarını inceleyen bir kuramsal bölüm ile yapıtların çözümlemesini içeren bir çözümleme bölümünden oluşmaktadır. Çözümleme bölümünde, yapıtlar bağlamsal, toplumsal-düşüncü, toplumsal-tarihsel ve toplumsal-kimlik olmak üzere dört temel düzlemde incelenmekte ve her yapıtın çözümlemesi ara bireşimlerle sonlandırılmaktadır. Sonuç olarak, üçlemenin genel toplumeleştirel bağlamı çerçevesinde kapsamlı bir bireşim yapılmaktadır. Bu araştırma, toplumeleştirme yönteminin sömürgecilik sonrası yazın incelemelerindeki etkinliğini ortaya koymayı ve bu yöntemin Türkiye’deki akademik yazında daha yaygın kullanımına katkıda bulunmayı da hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: Toplumeleştirme, Kimlik, Sömürgecilik, Fas, Fransa, Anlatı Çözümlemesi

SUMMARY

A SOCIOCRITICAL REVIEW: THE IDENTITY PROBLEM IN LEILA SLIMANI'S THE COUNTRY OF OTHERS TRILOGY

DİNAR Gökhan

Doctoral Dissertation

Pamukkale University

Institute of Social Sciences

Department of French Language and Literature

Dissertation Supervisor: Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER

June 2025, VII+249

This study aims to examine Leïla Slimani's *The Country of Others* trilogy through a sociocritical approach and an interpretive perspective. The trilogy consists of the works *The Country of Others* (2020) (Fr. *Les Pays des Autres*), *The Country of Others: Watch Us Dance* (2022), and *J'emporterai le feu* (2025), which has not yet been translated into Turkish. Within the scope of the study, the trilogy is examined through a sociocritical approach. Using the conceptual tools offered by the sociocritical approach (sociogram, social relation scale, interdiscursivity, etc.), the multi-layered structure of the identity problematic addressed in the trilogy is revealed. Both the traces of social discourse in the production processes of the texts and their ideological and cultural dimensions in the reception stage are examined. The study consists of a theoretical section that examines the historical development, theoretical foundations, and basic concepts of sociocriticism, and an analysis section containing the analysis of the works. In the analysis section, the works are examined on four basic levels: contextual, social-ideological, social-historical, and social-identity, and the analysis of each work is concluded with interim syntheses. As a result, a comprehensive synthesis is made within the framework of the general sociocritical context of the trilogy. This research also aims to demonstrate the effectiveness of the sociocritical method in postcolonial literary studies and to contribute to the more widespread use of this method in academic literature in Turkey.

Keywords: Sociocriticism, Identity, Colonialism, Morocco, France, Narrative Analysis

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Sorunsal	3
1.1. İlgili Araştırmalar	5
1.3. Araştırmanın Amacı	10
1.4. Araştırmanın Önemi	10
1.5. Araştırmanın Evreni ve Sınırlılıkları	11
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
TOPLUMELEŞTİRİ: KURAMSAL ÇERÇEVE	13
2.1. Eleştirinin Gelişimi	14
2.2. Temelleri ve Evreni	21
2.3. Metinsel Üretim ve Toplumsal Bağlam	26
2.4. Toplumeleştirmenin Kurucu Öğeleri.....	27
2.4.1. Özne	27
2.4.2. Düşüncü	29
2.4.3. Eyletim	31
2.4.4. Aracılık	33
2.4.4.1. Eyletimsel Aracılık	34
2.4.4.2. Söylemsel Aracılık	35
2.4.4.3. Metinsel Aracılık	36
2.4.5. Toplumsal Söylem	37
2.4.6. Toplumsal İlişki Ölçeği ve Toplumsal Unutuş Ölçeği	39
2.5. Edmond Cros 'un Yaklaşımı	41
2.5.1. Edmond Cros ve Kurucu Öğeler	45
2.5.1.1. Metin Kavramı	45
2.5.1.2. Metnin Niteliği	47
2.5.1.3. Etkin Metin-Edilgen Metin	47
2.5.1.4. Biçimlenme Alanı.....	49
2.6. Montpellier Okulu	50
2.7. Claude Duchet 'nin Yaklaşımı	52
2.8. Pierre V. Zima 'nın Yaklaşımı	58
2.9. Montreal Okulu	62
2.10. CRIST	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	66
ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ	66
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	73
LEILA SLIMANI'NİN BAŞKALARININ ÜLKESİ ÜÇLEMESİNDE	
TOPLUMELEŞTİREL İNCELEME	73
4.1. Başkalarının Ülkesi 1	78
4.1.1. Anlatısal Çözümleme: Kişi, Süre ve Uzam	81

4.1.1.1. Kişi	84
4.1.1.2. Süre.....	90
4.1.1.3. Uzam	94
4.1.2. Bağlamsal Düzeyi	99
4.1.3. Toplumsal Düşüncü Düzeyi	110
4.1.4. Toplumsal- Tarihsel Düzeyi	112
4.1.5. Toplumsal Kimlik Düzeyi	117
4.1.6. Ara Bireşim	122
4.2. Başkalarının Ülkesi 2	127
4.2.1. Anlatısal Çözümleme: Kişi, Süre ve Uzam	127
4.2.1.1. Kişi	132
4.2.1.2. Süre.....	135
4.2.1.3. Uzam	139
4.2.2. Bağlamsal Düzeyi	145
4.2.3. Toplumsal-Düşüncü Düzeyi.....	151
4.2.4. Toplumsal-Tarihsel Düzeyi	154
4.2.5. Toplumsal-Kimlik Düzeyi.....	163
4.2.6. Ara Bireşim	169
4.3. Başkalarının Ülkesi 3	173
4.3.1. Anlatısal Çözümleme: Kişi, Süre, Uzam.....	175
4.3.1.1. Kişi	178
4.3.1.2. Süre.....	181
4.3.1.3. Uzam	185
4.3.2. Bağlamsal Düzeyi	189
4.3.3. Toplumsal-Düşüncü Düzeyi.....	194
4.3.4. Toplumsal- Tarihsel Düzeyi	204
4.3.5. Toplumsal-Kimlik Düzeyi.....	209
4.3.6. Ara Bireşim	214
4.4. Ana Bireşim	216
TARTIŞMA VE ÖNERİLER	219
SONUÇ	220
KAYNAKLAR.....	224
EK 1. TOPLUMLEŞTİRİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ	233
EK 2. KAVRAM DİZİNİ.....	246
ÖZGEÇMİŞ	247

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Cros'a göre metin.....	24
Şekil 2. Cros'un metne yaklaşımı	43
Şekil 3. Duchet'nin Toplum-Eleştiri Yaklaşımı.....	53
Şekil 4. Anlatının Yapısal Çözümleme Modeli	68
Şekil 5. Toplumeleştirel Çözümleme Modeli.....	70
Şekil 6. Toplumeleştirel Çözümleme Yöntemi Araçları.....	77
Şekil 7. Anlatı kişileri	86
Şekil 8. Greimas'a Göre Eyleyen Şeması.....	88
Şekil 9. Sömürge Sonrası Bağlamda Anlatı Kişilerinin Karşılıkları	89
Şekil 10. Zaman Ulamları	92
Şekil 11. Uzamsal Düzlemler	98
Şekil 12. Toplumsal İlişki Ölçeği	113
Şekil 13. Greimas'ın Eyleyen Modeline Yaklaşım	134
Şekil 14. Anlatı Zamanı	138
Şekil 15. Uzam	140
Şekil 16. Toplumsal İlişki Ölçeği	155
Şekil 17. Eyleyenler Modeli.....	179
Şekil 18. Zaman Yerlemi Çizemi	183
Şekil 19. Uzam Yerlemi Çizemi	186
Şekil 20. Toplumsal İlişki Ölçeği	205
Şekil 21. Üçlemenin Çözümlemesi	217

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Yazınsal metinlerin toplumsal bağlamlarla kurduğu ilişki, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eleştiri kuramlarının temel tartışma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu tartışmalar içinde toplumeleştiri, metinlerin salt toplumsal bir yansıma olmadığını, aynı zamanda toplumsal gerçekliği yeniden üreten ve dönüştüren özgün yapılar olduğunu savunan bir yaklaşım olarak öne çıkar. Toplumeleştiri, yazınsal metinleri yalnızca biçimsel özellikleriyle değil, toplumsal, tarihsel ve düşüncü (fr. *Idéologie*) bağlamlarıyla sürekli etkileşim durumunda olan canlı varlıklar olarak ele alır.

Bu bağlamda Leïla Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesi, ilk yapıtında ağırlıklı olarak sömürge dönemi, ikinci yapıtında sömürge sonrası dönemi, üçüncü yapıtta da Fas'ın çağdaş dönemini Fas toplumunun üç kuşağa yayılan dönüşümünü kimlik, aidiyet ve toplumsal değişim sorunsalları ekseninde ele alan önemli bir yazınsal yapıt olarak karşımıza çıkar. Üçleme, XX. yüzyılın başlarından günümüze uzanan geniş bir tarihsel kesitte, Fas ve Fransa arasındaki karmaşık ilişkileri, toplumsal yapıların dönüşümünü ve kimlik oluşumu süreçlerini çok katmanlı bir anlatı evreninde sunar. Çalışma, üçlemeyi toplumeleştirisinin sunduğu varsıl kavramsal araçlarla incelemeyi amaçlar. Özellikle toplumbetim¹ (fr. *Sociolecte*), toplumsal ilişki ölçeği² (fr. *Sociogramme*), eş-metin, söylemlerarasılık (fr. *Interdiscursivité*), etkin metin (fr. *Génotexte*), edilgen metin (fr. *Phénotexte*) ve ekinel özne³ (fr. *Sujet culturel*) gibi kavramlar, metinlerin toplumsal boyutunu çözümlemede işlevsel bir çerçeve sunar. Bu

¹ Toplumbetim sözcüğü bizim tarafımızdan Türkçe söylenmiştir. Toplumbetimsel katmandilce, bireysel anlatımın ardında yer alan ortaklaşa dilsel söylem kalıplarını ve bu kalıpların ait olduğu sınıfsal, ekinel, kuşaksal ya da etnik konumları temsil eden, düşüncüsel olarak kodlanmış söylem dağarcığıdır. Bu kavram, bireyin dilsel verimini sadece kişisel bir im olarak değil; o bireyin yer aldığı toplumsal yapının, aidiyetin ve tarihsel konumun gösterebilimsel bir dışavurumu olarak değerlendirir. Söylem, burada aşkın öznenen türeyen düşüncüsel bir yapı olarak işler.

² Toplumsal ilişki ölçeği bizim tarafımızdan Türkçe söylenmiştir. Metin öncesi düzeyde oluşan ve toplumsal söylemin temsillerini düzenleyen yapıları imler. Toplumeleştiri kuramında bu kavram, toplumsal değerlerin, çatışmaların ve düşüncüsel kümelenmelerin metin içinde çözümlenebilir biçimlerde somutlaşmasını sağlar.

³ Ekinel özne, Edmond Cros'un *Le Sujet Culturel* adlı yapıtında dört boyutlu bir kavram olarak tanımlanmaktadır: Ben (fr. *Je*) tarafından yaratılan bir söylem örneği, öznel bir bütünlüğün ortaya çıkışı ve işleyişi, düşüncüsel aidiyet süreci ve iç içe geçmiş iki boyuta sahip içsel-ruhsal bir örnek. Bu son boyut, birbirinden ayrılmaz şekilde bağlantılı iki biçimi içerir: birincisi birey ötesi öznel serisinin yapılanması ve işleyişi, ikincisi ise bilinçdışının öznesi. Kavram, özneyi aynı anda söylemsel, düşüncüsel ve ruhsal bir yapı olarak ele alan gösterebilimsel ve tinbilimsel bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmektedir.

kavramsal araçlar, metinlerdeki toplumsal kodları, düşüncü yapıları ve kimlik oluşumu süreçlerini dört temel düzlemde incelenmesine olanak tanır: bağlamsal çözümleme, toplumsal-düşüncü çözümleme, toplumsal-tarihsel çözümleme ve toplumsal-kimlik çözümlemesi. Araştırmanın katkılarından biri, alanda Türkçe olarak ilk kez hazırlanan kapsamlı toplumeleştirme terimleri sözlüğüdür. Edmond Cros'un *La Sociocritique* (2003) adlı yapıtından hareketle oluşturulan bu sözlük, toplumeleştirme kavramlarının Türkçe karşılıklarını dizgesel biçimde sunar. Bu terimbilimsel çalışma, yalnızca bir çeviri faaliyeti olarak değil, aynı zamanda kavramların Türkçe düşünce ve açıklama biçimlerine uyarlanması olarak da görülmelidir. Bu bağlamda çalışmanın temel sorunsalı, Slimani'nin üçlemesinde işlenen kimlik sorunsalının çok katmanlı toplumsal düzlemdeki yansımalarıdır. Metinlerin hangi tarihsel ve toplumsal bağlamlarda biçimlendiğini, toplumsal dönüşümlerin bireysel kimlikleri nasıl etkilediğini, melez kimliklerin toplumsal yapılarla nasıl etkileşime girdiğini ve söylemsel-düşüncü düzlemdeki çatışmaların nasıl belirdiğini sorgulanır.

Çalışma, bu sorunsalı ele alırken bütünleştirilmiş ve yorumsamacı bir yöntem benimser. Toplumeleştirmenin temel kavramsal araçları, sömürgecilik sonrası kuramın sunduğu bakış açılarıyla varsıllaştırarak metinlerin çok boyutlu bir çözümlemesi hedeflenir. Her bir düzlem, toplumeleştirmenin sunduğu kavramsal araçlarla incelenir: Bağlamsal düzeyde toplumbetim, eş-metin ve söylemlerarasılık (fr. Interdiscursivité); toplumsal-düşüncü düzeyde düşünbirim (fr. Idéologème)⁴, düşünsel anlam⁵ (fr. Idéosème) ve toplumsal söylem; toplumsal-tarihsel düzeyde toplumsal ilişki ölçeği, biçimlenme alanı ve etkin/edilgen metin; toplumsal-kimlik düzeyinde ise aşkın özne⁶

⁴ Düşünbirim sözcüğü bizim tarafımızdan Türkçe söylenmiştir. Belirli bir tarihsel bağlamda yüksek oranda tekrar eden, düşüncüsel içerik taşıyan söylemsel birimdir. Edmond Cros'un toplumeleştirme kuramında bu kavram, toplumsal değerlerin ve düşüncü yapıların metinlerdeki göstergebilimsel yansımalarını çözümlemek için kullanılır.

⁵ Düşünsel anlam sözcüğü bizim tarafımızdan Türkçe söylenmiştir. Düşünsel anlam (Fr. idéosème), bir sözcüğün ya da ifadenin ardında yatan, ekinse ve zihinsel çağrışımlar bütünü olarak tanımlanır. Bu çalışmada, yazınsal söylemde örtük anlam katmanlarını ve ekinse düşünce kalıplarını ortaya çıkarmada işlevsel bir araç olarak kullanılmaktadır. Özneler tarafından üretilen ekinse ve düşüncüsel yapılar, düşünsel anlam aracılığıyla metne bilinçli farkındalık olmadan dahil olur.

⁶ Bireylerin yaşamları boyunca parçası oldukları toplumsal ortaklıkların ortak söylem, değer ve düşünsel yapılarıdır. Bu kavram, bireysel bilinç düzeyinin ötesinde, tarihsel ve ekinse olarak biçimlenen ortaklaşa öznelliği imleyen ve metinlerdeki düşüncü yapıların toplumsal kökenlerini çözümlemek için kullanılır.

(fr. Sujet transindividuel), çizili özne⁷ (fr. Sujet barré) ve ekin sel özne kavramları kullanılır. Çalışmamız kuramsal ve çözümleme olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Birinci bölümde toplumeleştiri tarihini ve öncülerini, yönteminin gelişimini, kuramsal temellerini ve temel kavramlarını incelerken, ikinci bölümde romanların çözümlemesinde Fransa ve Fas tarihinin hareketlilikleri ile sömürgecilik sonrası kuramların sunduğu araçlar toplumeleştirelinin kavramsal çerçevesiyle ele alınır. Her roman, dört temel düzlemde incelenir ve sonrasında çözümleme ara bireşimlerle sonlanır. Bu yaklaşım, metinlerdeki toplumsal yapıları, tarihsel dönüşümleri ve kimlik oluşumu süreçlerini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmemize olanak tanır. Çözümleme sonunda, üç romanın sunduğu genel toplumeleştirel bağlam çerçevesinde kapsamlı bir bireşim yapılır.

Bu bağlamda çalışma, Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesini toplumeleştirel bir yöntemle inceleyerek, Fas'ın sömürgecilik dönemi, sömürge sonrası dönem ve çağdaş dönem olmak üzere üç tarihsel kesitte kimlik sorunsalının ilişkiler ağı içinde nasıl dönüştüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda geliştirilen çözümleme modeli; bağlamsal, toplumsal-düşü ngü, toplumsal-tarihsel ve toplumsal-kimlik olmak üzere dört temel düzlemde metinleri inceler ve böylece kimliğin toplumsal söylemler, düşü ngüler ve tarihsel koşullarla ilişkili biçimde biçimlendiğini gösterir. Terimsel zeminde toplumbetim, düşünbirim, söylemlerarasılık, aşkın özne, çizili özne ve ekin sel özne gibi kavramlar, çözümlemelerin temel araçlarıdır. Çalışmanın katkısı, Türkiye akademik yazında henüz yeterince kullanılmayan toplumeleştiri yöntemini kullanarak başta sömürge sonrası yazın çalışmaları olmak üzere yazınsal eleştiri alanına yeni bir bakış açısı getirmesidir.

1.1. Sorunsal

Bu çalışmanın temel sorunsalı, Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinde işlenen kimlik sorunsalının çok katmanlı toplumsal düzlemdeki yansımalarının toplumeleştirel bir çözümleme yöntemiyle aç ımlanmasıdır. Üçleme, sömürge sonrası

⁷ Çizili özne sözcüğü bizim tarafımızdan Türkçe söylenmiştir Lacan'ın psikanaliz kuramında geliştirdiği, öznenin dil içinde tam olarak temsil edilemeyip sürekli eksik, bölünmüş ve söylem tarafından koşullandırılmış bir yapı olduğunu aç ımlayan kavramdır. Edmond Cros'un toplumeleştiri kuramında, bu kavram, bireyin kendi gerçekliğine ulaşma arzusunun dilsel ve ekin sel yapı tarafından nasıl engellendiğini aç ımlamak için kullanılır.

Fas toplumunun üç kuşak boyunca yaşadığı dönüşümü farklı düzlemlerde ele alırken, kimliğin akışkan, çelişkili ve oylaşılan doğasını gözler önüne serer. Bu bağlamda çalışma, Walter Benjamin'in *meydan* eğretilemesinden (fr. Métaphore) esinlenerek, metne farklı giriş kapılarından yaklaşan dört halkalı bir çözümleme modeli önermektedir.

Bağlamsal düzlemde, sömürge sonrası Fas toplumunun geçirdiği yapısal dönüşümler, çağdaşlaşma sürecinin yarattığı gerilimler ve Fransız-Fas ekinlerinin melezleşen etkileşimi incelenecektir. Burada, toplumbetim, eş-metin (fr. Co-texte) ve söylemlerarasılık gibi toplumeleştirmenin sunduğu bazı aygıtlar aracılığıyla anlatı kişilerinin dil kullanımları, toplumsal kodları ve ekinsel söylemleri çözümlenecektir. II. Hassan döneminden başlayarak Fas'ın serbest piyasa dönüşümü, kent-kır çatışması ve göç olgusunun yarattığı toplumsal hareketlilikler bu düzlemin temel sorunsallarını oluşturur.

Toplumsal-düşüncü düzlemde, metinde örtük ya da açık biçimde yer alan düşünce yapıları, düşüncü biçimleri ve söylemsel çatışmalar mercek altına alınacaktır. Düşünbirim ve düşünsel anlam kavramları çerçevesinde, sömürgeci ve sömürgeci karşıtı düşüncelerin metinsel görünüşleri, çağdaşlaşma söyleminin çelişkileri, toplumsal cinsiyet düşüncüleri ve siyasal baskı düzenleri karşısındaki özne konumları irdelenecektir. Bu düzlemde, kimliğin oluşumundaki düşüncüsel çatışmalar ve toplumsal söylem yapılarının metin düzeyindeki dönüşümleri sorunsallaştırılacaktır.

Toplumsal-tarihsel düzlemde, Fas'ın çalkantılı yılları olarak bilinen siyasi baskı dönemi, ekonomik serbestleşme politikaları, 1984 ayaklanmaları, Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve 11 Eylül olayları gibi tarihsel kırılma anlarının üçlemedeki yansımaları incelenecektir. Toplumsal ilişki ölçeği, biçimlenme alanı (fr. Champ morphogénétique) ve toplumsal unutulmuş ölçeği kavramları aracılığıyla, tarihsel olayların öznel deneyimlere nasıl aktarıldığı, toplumsal belleğin nasıl oluştuğu ve toplumsal dönüşümlerin metinde nasıl kristalleştiği sorunsallaştırılacaktır.

Toplumsal-kimlik düzleminde ise, melez kimliklerin oluşum süreçleri, aidiyet ve yabancılaşma deneyimleri, kuşaklararası kimlik aktarımları ve direnç stratejileri ele alınacaktır. Aşkın özne, çizili özne ve ekinsel özne kavramları etrafında, anlatı kişilerinin ekinsel melezlik, cinsiyetlendirilmiş kimlikler ve sınıfsal konumlanmalar içindeki özne-oluş süreçleri çözümlenecektir. Özellikle Mathilde, Ayşe ve Mia gibi kadın anlatı kişilerinin farklı tarihsel kesitlerdeki özne konumları, sömürge sonrası

toplumun dönüşümünü anlamamıza olanak tanıyan mikro-evrenler olarak sorunsallaştırılacaktır.

Sonuç olarak bu çok boyutlu çözümleme çerçevesinde şu soruların yanıtları aranacaktır: Kimlik olgusu hangi tarihsel ve toplumsal koşullarda nasıl biçimlenir? Toplumsal dönüşümler, bireysel kimlik oluşum süreçlerini nasıl etkiler ve dönüştürür? Melez kimlikler, iktidar yapıları ve toplumsal kurallarla nasıl oylaşılır? Kuşaklar arası aktarım ve kopuşlar, kimlik oluşumunda nasıl işlev üstlenir? Söylemsel-düşüngüsel çatışmalar, özne konumlarının oluşumunda nasıl belirleyici olur? Ve en önemlisi, yazınsal metinler bu karmaşık süreçleri nasıl temsil eder, dönüştürür ve yeniden üretir? Toplumeleştiril yaklaşımın sunduğu kavramsal çerçeve, bu soruları yanıtlarken, metni yalnızca güzel duygusal bir yaratım olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir üretim ve toplumsal anlam üretiminin etkin bir aracı olarak ele almamıza olanak tanıyacaktır.

1.1. İlgili Araştırmalar

Bu çalışmanın konusunu oluşturan toplumeleştir, sömürge sonrası toplumsal ilişkiler, kadın kimliği ve ekinel çalışmalar bağlamında gerek yurt içinde gerekse yurt dışında önemli araştırmalar yapılmıştır. Yapılan alan yazın taraması sonucunda, bu çalışmaların toplumeleştir yaklaşımaları, sömürge sonrası yazın incelemeleri ve kimlik sorunsalı ekseninde biçimlendiği görülmüştür.

Yurtiçindeki çalışmalarda yazın toplumbilimsel çerçevede çalışmaların yoğunluğu görülmektedir. Bu bağlamda öne çıkan çalışmalardan, Ali Tilbe ve Fethiye Tilbe'nin *Reşat Enis Aygen'in Afrodite Buhurdanında Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme*, (2016) başlıklı makalesidir. Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalcılık kuramını merkeze alarak yazınsal yapıtların toplumsal yapıların bir yansıması olduğu görüşünü ortaya koyan çözümleme örneği, Goldmann'ın toplumsal eleştiri anlayışı, yazınsal yapıtları bireyin değil toplumun anlatımı olarak değerlendirir ve bu yaklaşım, toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıların yazın üzerindeki etkisini açıklamayı amaçlar. Bu çalışmada, toplumsal sınıflar, işçi sınıfının sömürülmesi ve kadınların çalışma yaşamındaki zorlukları Marksist bir bakış açısıyla incelenir.

İrfan Atalay'ın *Yapıt Çözümlemesinde Toplumeleştir, Yazın Toplumbilimi Yöntemleri ve Lucien Goldmann'ın Oluşumsal Yapısalcılığı*, (2016) başlıklı makalesi, toplumeleştir alanındaki önemli yöntemlerden birini ele alır. Atalay, toplumsal yapılar ile yazınsal yapıtlar arasındaki ilişkiye odaklanan toplumbilimsel eleştiri yöntemlerini

tanıtılarak, Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalcılık kuramını detaylandırır. Makalede, yazınsal yapıtların yazıldığı dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasal bağlamları çerçevesinde incelenmesi gerektiği savunulur. Goldmann'ın toplumsal eleştiri anlayışı, yapıtlardaki bireysel bilinç yerine toplumsal yapıları ön plana çıkararak, yazının toplumun ortak bilincini nasıl yansıttığını açıklar. Yine Atalay'ın *Edebiyat Sosyolojisi ve Sosyoeleştiri*, (2023) adlı yapıtı toplumeleştiri ve yazınsal toplumbilim arasındaki farkı ortaya koyan ve bu alanda yer alan önemli bir kaynak olarak görülür. Atalay, ilgili yapıtında yazınsal yapıtların toplumsal bağlamda incelenmesine yönelik iki önemli yaklaşımı, yazın toplumbilimi ve toplumeleştiriye ele almaktadır.

Öteki yandan, özellikle Afrika'daki alan yazında yer alan güncel çalışmalar incelendiğinde, sömürge sonrası kimlik ve toplumsal cinsiyet konularına yönelik pek çok önemli araştırmanın varlığı dikkat çekmektedir. Uzoamaka Tessy Oguchi'nin *La Littérature Africaine et la Question du Canon Esthétique* (2023) başlıklı makalesi, toplumeleştiri yaklaşımının yazınsal incelemelerdeki önemini vurgular. Makale, toplumeleştirmenin, yazınsal yapıtların toplumsal yapıların bir yansıması olduğunu savunur ve bu yapıtların toplumsal sınıflar, tarihsel bağlamlar ve toplumsal gerçekliklerle nasıl ilişkilendirildiğini inceler. Çalışmada, Lucien Goldmann'ın toplumsal eleştiri yaklaşımı temel alınarak, bir yapıtın üretildiği toplumun bir ürünü olduğu ve yazarın topluma katkısının bu bağlamda değerlendirilebileceği imler. Benzer bir biçimde, Bourega Assia'nın *Voix et images du peuple dans la trilogie policière Morituri et le roman À quoi adlı çalışması* (2018), sömürgecilik sonrası Cezayir toplumunda halkın temsiline odaklanır. Ayrıca sömürge sonrası çalışmalar bağlamında da toplumeleştiri yöntemiyle Afrika yazın evrenine ilişkin bir pencere açılmaktadır. Yurt içinde ve yurt dışında lisansüstü seviyede yazılmış tez çalışmalarını araştırdığımızda özellikle yurt dışında yapılan bazı çalışmalar dikkat çekmektedir.

Assia Loubna Bourega'nın toplumeleştiri yöntemi kullanarak hazırladığı yüksek lisans tezi (2018), Yasmina Khadra'nın *Morituri* (1997) üçlemesi ve *À Quoi Rêvent les Loups* (1999) romanlarındaki toplumsal temsil biçimlerini inceler. Çalışma, özellikle Cezayir'in çalkantılı döneminde toplumsal seslerin ve imgelerin metinsel düzlemde nasıl yapılandırıldığına odaklanır. Tez, toplumsal söylem ve toplumsal imgelem kavramlarından hareketle, metinlerdeki ortaklaşa seslerin nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin dönemin toplumsal gerçekliğiyle nasıl bir iletişim kurduğunu araştırır. Karşılaştırmalı bir yaklaşım benimseyen çalışma, dedektif

romanlarındaki toplumsal temsil biçimlerini, geleneksel roman türündeki temsil biçimleriyle karşılaştırır. Bombalamalar, katliamlar ve aydınların baskılanması gibi toplumsal olayların gölgesinde biçimlenen anlatılar, o dönemin toplumsal söyleminin çok katmanlı yapısını ortaya koyar. Bu bağlamda tez, kimlerin sesinin duyulduğu, bu seslerin neyi açığladığını ve toplumsal gerçekliğin metinsel düzlemde nasıl yansıtıldığı sorularına yanıt arar. Böylece yazınsal metinlerdeki toplumsal temsillerin karmaşık doğasını toplumeleştirel bir bakıştan çözümlemeyi amaçlar.

Avrupa ve Kanada’da yapılan çalışmalar incelendiğinde toplumeleştirelin yöntemsel olarak biraz daha farklı ele alındığı görülmüştür. Bu bağlamda ilk dikkat çeken araştırmacılardan birisi olan Henri Mitterand toplumeleştirel alanında yaptığı çalışmalardır. *Kalıtımbilimsel Eleştiri ve Toplumeleştiri* (2010) başlıklı makalede, Henri Mitterand’ın yazınsal metinlerdeki toplumsal etkileri inceleyen toplumeleştirel ile yaratıcı süreci anlamak için taslakları ve el yazmalarını inceleyen kalıtımbilim arasındaki etkileşim hakkındaki düşünceleri ön plana çıkarmaktadır. Mitterand, genellikle farklı olarak görülen bu iki yaklaşımda, yalnızca yazarın niyetlerini değil, aynı zamanda yazıyı etkileyen bilinçdışı stereotipleri⁸ ve düşüncüleri de ortaya çıkararak birbirini tamamladığını imlemektedir. Dilin toplumsal olarak önemini ve toplumsal-tarihsel boyutunu tam olarak kavrayabilmek için yapıtların oluşumunun derinlemesine incelenmesi gerektiğini vurgular.

Beur yazını⁹ alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Fransız Michel Laronde, özellikle duyarlı mahalleler (Fr. quartiers sensibles) olarak adlandırılan banliyölerdeki kimlik alanları ile Paris gibi ekinse ve simgesel merkezler arasındaki güç ilişkilerini inceler. Yazar, bu düşünceden yola çıkarak yapısalcılık sonrası ve sömürge sonrası bir çerçevede merkez, çevre ve kimliğin yerinden edilmesi kavramlarına çalışmalarında odaklanır. *Prise de parole du roman de la post-colonialité en France: vers une sociocritique du canon littéraire* (2002) adlı kitap bölümünde Arap-Fransız romanları, 1980’ler ve 1990’lardaki Fransız ekininin dönüşümünü eleştiren bir alan sunar. Frankofon yazını, Fransız yazınsal kanonunu¹⁰ biçim ve içerik açısından sorgularken,

⁸ Toplumsal bir grubun içinde olan ve içinde bulunduğu grubu en iyi temsil eden özellikleri taşıyan, örnek gösterilebilecek kişi.

⁹ Beur yazını, Kuzey Afrika kökenli ya da Fransa’da doğup büyüyen Kuzey Afrika göçerlerinin özgün söylemidir.

¹⁰ Kurgusal bir dünyada kanon, otantik veya resmi olarak kabul edilen bir yazınsal yapıt, film, grafik sanat veya video oyunu ve kurgusal bir dünyada varlığı inkâr edilemez bir biçimde verilen tüm anlatı kişileri, olaylar ve yerlerdir.

yazınsal basmakalıplar aracılığıyla toplumsal ve kurumsal eleştiriler yapar. Paul Smaïl'in metinleri üzerine yaptığı çözümlemelerde olduğu gibi, yazarın anonimliği sömürge sonrası bir kimlik üzerinden topluma ilişkin bir eleştiri sunar. Yazar ile yapıt arasındaki ilişki de bu bağlamda yeniden ele alınır.

Ayrıca yine yurt içinde Tilbe ve Topaloğlu'nun (2020) *Beur Yazını ve Verlan Dili: Fransa'daki Kuzey Afrika Göç(er) Söylemi* başlıklı makalesinde Fransa'daki Kuzey Afrika kökenli göçmenlerin oluşturduğu Beur yazını ve Verlan dili üzerine odaklanır. Beur yazını, göçmenlerin yaşadığı kimlik çatışmaları, toplumsal dışlanma ve ekinsel uyumsuzluk gibi konuları işlerken, Verlan dili, bu göçmen toplulukların kendi aralarında kullandığı özel bir iletişim dili olarak öne çıkmaktadır. Makale, bu yazın ve dilin tarihsel arka planını ve kuramsal bağlamını incelerken, özellikle 1980'lerde bu göçmen gruplarının yazın evrenine nasıl bir etkide bulunduğunu tartışır. Ayrıca, bu yazınsal ve dilsel oluşumların Fransa'daki toplumsal-ekinsel yapılar ve güç ilişkileri üzerindeki etkisini vurgular. Göç, kimlik, iki dillilik, ekinsel çatışma gibi izleklerin öne çıktığı bu çalışmada, Beur yazarlarının yapıtların toplumsal eleştiri aracı olarak kullanıldığı görür.

Christina Jürges'in *Prisons et chez-soi dans la littérature migrante canadienne et allemande féminine* (2012) başlıklı çalışmasında, bu defa kadınların mekânsal ve toplumsal kısıtlamalarla mücadele ettiği izlekler ön plandadır. Bu çalışmada, ev ve toplumsal alanların kadın kimliği üzerindeki etkisi tartışılır. Kadın kimliği üzerine yapılan çalışmalarda, Marilou Denault'un *Réécritures du mythe de Lilith dans La Jongleuse et Le Jardin des supplices* (2010) adlı doktora çalışması, kadınların toplumsal mitler içerisindeki temsillerini yeniden oluşturur. Bu çalışmalarda kadın betileri, toplumsal yapılarla çatışma durumundadır. Slimani'nin yapıtlarındaki kadın anlatı kişisi ataerkil yapılarla mücadelesi de bu bağlamda benzer bir izleksel çizgi sunar.

Abidjan'da bulunan Université Félix Houphouët-Boigny'de Edebiyat Bölümü'nde profesör olarak görev yapmakta olan Adama Samaké özellikle toplumeleştiri, toplumsal imgelem, sömürgecilik sonrası kuramlar ve Frankofon Afrika romanında yabancılaştırma sorunu üzerine yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Prometheus¹¹ bilinci ve Mongo Beti¹²'nin yapıtlarındaki

¹¹ Öngörü, önceden gören

¹² Kamerunlu Frankofon yazar

düşüngüsel söylemleri araştırmaktadır. *La Sociocritique: enjeux théorique et idéologique* (2013) ve *Regards croisés sur les écoles de Sociocritique* (2013) adlı kitaplarında yine Afrika yazın evrenindeki alan sorunsalı üzerine toplumeleştirel bir yaklaşımla eğilmiştir. Afrika bağlamındaki çalışmalarda toplumeleştiri kavramlarından olan düşüngü kavramının çözümlemelerin merkezinde yer aldığı görülmüştür.

Slimani'nin özelinde yapılan çalışmalar araştırıldığında çalışma nesnesi olarak seçilen *Başkalarının Ülkesi* adlı üçleme yapıtı, sömürgecilik sonrası eleştiri bağlamında bir çalışmanın konusu olmuştur. Bekkaoui'nin *Disorienting the Native Struggle for Independence: A Postcolonial Reading of Leïla Slimani's Historical Novel, The Country of Others* (2023) sömürgecilik sonrası okuması, anlatının Fransa'nın Fas üzerindeki sömürgecilik dönemine ilişkin anlatısının hem sömürgeci hem de yerli halkın kimlik mücadelelerini nasıl sunduğunu inceler. Makalede, Slimani'nin üçlemesinin bu ilk yapıtındaki sömürgeci güçlerin medenileştirme misyonu ile yerli halkın direnişi arasındaki güç ilişkileri ele alınırken, Avrupalı anlatı kişilerinin genellikle daha karmaşık ve medeni, Faslı anlatı kişilerinin ise daha sıradan, şiddet ve gericilikle özdeşleştirildiği vurgulanır. Sonuç olarak Slimani'nin yapıtlarına yönelik toplumsal eleştiri yaklaşımına dayalı incelemelerin Mağrip yazınının toplumeleştiri yöntemiyle ele alındığı çalışmaların sınırlı olduğu güncel alan yazında, özellikle Fransa ve Mağrip arasında ikircikli bir yaşam süren bireylerin kimlik arayışları ile sömürgecilik sonrası dönemde yaşanan ekinsel çatışmalar üzerine odaklanarak önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktayız. Alan yazındaki çalışmalar, genellikle sömürgecilik sonrası anlatıların sömürgecilik ve diaspora ile ilişkisini incelemekte; ancak Slimani'nin yapıtlarında yer alan çift ekinlikli kimlik sorunları ve anlatı kişilerinin içsel çatışmaları gibi özgün izleklerin hala yeterince araştırılmadığı görülmektedir.

Sömürge sonrası kuramsal açıdan önemli kavramlarından birisi olan yerinden edinme (fr. Décentrement) durumunun da güncel alan yazında bireylerin ya da grupların merkezden, yani sömürülenin (Mağrip) kendi ulusal kimliğinden uzaklaşarak yeniden farklı bir merkezde (Fransa) yapılanması, söz konusudur. Slimani'nin anlatılarındaysa merkez ve merkezden uzaklaşma durumlarının başlangıçta farklı olması yani merkezin Mağrip olması durumu önemli bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamız, alanda gözlemlediğimiz eksiklikleri gidermeye yönelik bir katkı sunmanın yanı sıra toplumeleştiri yönteminin ülkemizde

tanınırlığını ve yazınsal alanda kullanımının genişlemesine aracılık etmeyi hedeflemektedir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesini toplumeleştirel bir yaklaşımla yorumsamacı bir çerçevede incelemektir. Bu inceleme, dört ana düzlemde gerçekleştirilecektir: bağlamsal çözümleme, toplumsal-düşüncü çözümleme, toplumsal-tarihsel çözümleme ve toplumsal-kimlik çözümlemesi. Çalışma, toplumeleştirme yaklaşımının sunduğu çok sayıda kavramsal aracın (toplumbetim, toplumsal ilişki ölçeği, söylemlerarasılık vd.) birer çözümleme aygıtı gibi işlevsel olarak kullanılarak, üçlemede işlenen kimlik sorunsalının çok katmanlı yapısını açığa çıkarmayı hedefler. Bu çözümlemede, metinlerin hem üretim süreçlerindeki toplumsal söylem izleri hem de alımlanma aşamasındaki düşüncü ve ekinel boyutlar incelenecektir. Bu amaçla, metinlerin çözümlemesinde hareketli, etkileşimli ve güçlü bir bilimsel alt yapıya sahip, bir çözümleme modeli geliştirilecektir. Araştırma ayrıca, toplumeleştirme yönteminin sömürgecilik sonrası yazın incelemelerindeki etkinliğini ortaya koymayı ve bu yöntemin Türkiye'deki akademik yazında daha yaygın kullanımına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

1.4. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, yazınsal metinlerin toplumsal işlevi konusunda önemli bir bakış açısı sunar. Toplumeleştirme yöntemi kullanılarak yapılan çözümleme, metinlerin hem toplumsal gerçekliği yansıtan hem de onu dönüştüren yapısını ortaya koyar. Özellikle çifte kimlik, sömürgecilik sonrası deneyimler ve ekinel çatışmalar gibi evrensel izleklerin Fas bağlamındaki incelenmesi, yazın-toplum ilişkisine ilişkin bir bakış açısı sağlar. Yöntemsel açıdan çalışma, toplumeleştirmenin sunduğu kavramsal araçları dizgesel biçimde kullanarak, metinlerdeki toplumsal yapıları, güç ilişkilerini ve kimlik oluşum süreçlerini çözümler. Bu yaklaşım, yazınsal metinleri salt biçimsel değil, toplumsal ve tarihsel bağlamlarıyla ele alır. Çalışmanın öteki önemli katkısı, farklı bilim dalları arasında bir söyleyiş kurmasıdır. Sömürge sonrası çalışmalar, kimlik araştırmaları ve ekinlerarası ilişkiler gibi farklı alanlarla kurduğu bağlantılar, toplumsal sorunların anlaşılmasında yazının işlevini vurgular. Bu yönüyle araştırma, toplumeleştirme yaklaşımının Türkiye'deki akademik yazında daha yaygın kullanımına da zemin hazırlar. Bu çalışmanın önemi, Türkiye akademik alan yazında henüz

yaygınlaşmamış olan toplumeleştirme yöntemini kullanarak, sömürgecilik sonrası edebiyat çalışmalarında bir çözümleme modeli ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışma, kimlik sorunsalının bireysel ve toplumsal düzeylerde nasıl biçimlendiğini ele alarak yazınsal metinlerin yalnızca toplumun bir yansıması değil, aynı zamanda dönüştürücü gücü olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle edebiyat, sosyoloji, tarih ve ekinel çalışmalar gibi alanlarla da bütünleşik bir ilişki kurmakta ve disiplinlerarası bir araştırma zemini sunmaktadır.

1.5. Araştırmanın Evreni ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın evrenini, Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* adlı üçleme romanları oluşturmaktadır. Üçleme, sömürgecilik sonrası dönemde Fas ve Fransa arasındaki ekinel karşılaşmaları, kimlik oluşum süreçlerini, kadının işlevi ve aitlik konularının geniş bir tarihsel ve toplumsal arka plan eşliğinde ele almaktadır. Slimani'nin öteki yapıtlarından farklı olarak bu üçleme, bireysel kimlik arayışlarının ötesine geçerek toplumsal yapıların ve ekinel gerilimlerin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisini kapsamlı bir anlatıyla sunmaktadır. Kuramsal sınırlılıklar bağlamında çalışma, öncelikle toplumeleştirme yaklaşımıyla biçimlendirilmiştir. Toplumeleştirmenin özellikle Cros, Duchet ve Zima yaklaşımları temel alınarak, yapıtların çözümlemesinde bu kuramsal çerçevenin sunduğu varsıl kavramsal araçlardan yararlanılacaktır. İnceleme nesneminin sömürgecilik, sömürgecilik sonrası ve çağdaş döneme odaklanması nedeniyle, çözümlememiz sömürgecilik bağlamında yapılan çalışmalarla desteklenecektir. Bu çalışmanın evrenini, Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesi oluşturmaktadır. Bu üçleme, Fas'ın sömürge dönemi, sömürge sonrası dönem ve çağdaş dönem boyunca kimlik sorunlarını ilişkiler ağı içinde ele alan geniş bir tarihsel ve toplumsal bakış açısı sunduğu için özellikle seçilmiştir. Metinsel sınırlılıklar açısından inceleme, yazarın yalnızca *Başkalarının Ülkesi* üçlemesiyle sınırlandırılmıştır. Üçlemede yer alan izleklerin derinlemesine incelenmesi hedeflendiğinden, yazarın öteki yapıtları ve benzer izlekleri işleyen öteki yazarların metinleri kapsam dışı bırakılmıştır. Bundan dolayı, çalışmamızda bir karşılaştırma söz konusu olmayacaktır. Bu sınırlılık, seçilen yapıtların daha kapsamlı ve odaklı bir çözümlemesine olanak tanıyacaktır. Bağlamsal sınırlılıklar çerçevesinde araştırma, coğrafi olarak Fas-Fransa çizgisinde sömürgecilik sonrası kimlik sorunlarına odaklanmıştır. Farklı coğrafyalardaki sömürgecilik sonrası deneyimler çalışmanın kapsamı dışında tutulacaktır. Özellikle kadın anlatı kişilerinin iki ekin arasında

yaşadığı gerilimler, kimlik arayışları ve aitlik sorunsalı, belirlenen kuramsal çerçeve dahilinde incelenecektir.

Bu sınırlılıklar, çalışmanın belirli bir odak noktası etrafında derinlemesine bir inceleme sunabilmesi amacıyla belirlenmiştir. Böylece araştırma, seçilen yapıtlar ve belirlenen kuramsal çerçeve dahilinde, sömürgecilik sonrası kimlik sorunlarını kapsamlı bir biçimde irdeleme olanağı sunacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMELEŞTİRİ: KURAMSAL ÇERÇEVE

Metin, bir yazının ürünü değil, üretkenliğinin kendisidir. Bu da şu anlama gelir: Metin sürekli bir çalışma alanıdır [...] Metin, dilin içinde yapılandırılır, onu yıkar ve yeniden oluşturur.¹³

Roland Barthes

Toplumeleştiri, yazınsal metinlerin toplumsal ve tarihsel bağlamlarla kurduğu karmaşık ilişkileri inceleyen özgün bir eleştiri yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, metinleri salt güzel duygusal nesneler olarak değil, toplumsal gerçekliği hem yansıtan hem de dönüştüren canlı yapılar olarak ele alır. 1970'lerin başında Fransa'da ortaya çıkan toplumeleştiri, yazın toplumbilimi ve yapısalcılık gibi farklı yaklaşımların kesişiminde konumlanır ve metinlerin toplumsal boyutunu merkeze alan özgün bir bakış açısı sunar. Bu bölümde, toplumeleştirin tarihsel gelişimi ve temel kavramları kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır. Öncelikle yaklaşımın ortaya çıkış koşulları ve dayandığı düşüncü zemini incelenecek, ardından öncü kuramcılarının katkıları ve geliştirdikleri özgün kavramsal araçlar değerlendirilecektir. Son olarak, toplumeleştirin temel öğeleri olan özne, düşüncü, eylem (fr. Manipulation), aracılık ve toplumsal söylem kavramları ve temel öğeler olarak belirlenen kavramlarla ilişkili kavramlar ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu kuramsal çerçeve, çalışmamızın dördüncü bölümünde gerçekleştireceğimiz yazınsal çözümleme için sağlam bir zemin oluşturacaktır. Toplumeleştirin sunduğu kavramsal araçlar, Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesindeki kimlik sorunsalının çok katmanlı toplumsal boyutlarını açığa çıkarmamıza olanak tanıyacaktır.

Yazınsal eleştiri, düşüncüsel ve ekinel dönüşümleri yansıtan önemli dönüm noktalarıyla biçimlenmiştir. Antik Çağ'da Platon ve Aristoteles'in doğanın taklidi (mimesis) kavramıyla başlayan eleştiri geleneği, Orta Çağ'da tanrıbilim ve felsefi söylemlerle iç içe geçmiş, Aydınlanma döneminde dil, beğeni ve imgelem üzerine odaklanmış, Coşumculuk akımıyla bireysel anlatım ve duygusal derinlik önem kazanmıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde ise eleştiri anlayışı köklü bir değişim geçirmiş, bir yandan biçimcilik ve Yeni Eleştiri metni merkeze alırken, öteki yandan Marksist, feminist ve sömürgecilik sonrası yaklaşımlar ekinel ve düşüncü bağlamları öne çıkarmıştır (Deakin, 2023). Bize göre toplumeleştiri, metinlerin toplumsal ve tarihsel

¹³ Barthes, R. (1980). La Théorie du Texte. *Encyclopædia Universalis*.

bağlamlarla kurduğu ilişkileri çözümleyerek yazınsal eleştiriye özgün bir kuramsal ve yöntemsel çerçeve sunar. Bu yaklaşım, yalnızca metnin anlam katmanlarını açığa çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda metnin toplumsallığını da merkezine alır. Nitekim Sindaco (2013: 84), toplumeleştiriye şu biçimde tanımlar:

Toplumeleştiri, bize göre iki temel özelliğin birleşimiyle tanımlanabilir: Öncelikle, toplumeleştiri metne odaklanır ve bir yorum bilimi (fr. Herméneutique) olduğunu kabul eder; ikinci olarak, metnin toplumsallığını, yani toplumsal olanın metinsellik aracılığıyla biçimlendirilmesini özgül bir inceleme nesnesi olarak ele alır. Bu tanım, toplumeleştiriye yalnızca kuramsal bir söylem düzeyine hapseden yaklaşımların ötesine geçerek, metnin hem üretim hem de alımlanma süreçlerindeki toplumsal hareketlilikleri çözümleyen çok katmanlı bir yöntem olarak kavramsallaştırır. Dolayısıyla toplumeleştiri, metni yalnızca güzel duygusal bir yapı olarak değil, toplumsal ilişkilerin, düşüncülerin ve tarihsel belleğin da bir bakıma yeniden üretildiği bir söylem alanı olarak ele alır.

2.1. Eleştirinin Gelişimi

Eleştiri, genel anlamda sanatsal veya bilimsel yapıtları dilsel ve çevresel öğelerini göz önünde bulundurarak inceleme ve değerlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Abrams ve Harpham *A Glossary of Literary Terms (Yazınsal Terimler Sözlüğü)*(2015) eleştiri kavramının tarihsel gelişimine ışık tutar.

Eleştiri, ya da daha spesifik olarak yazınsal eleştiri, yazın yapıtlarını tanımlamak, sınıflandırmak, incelemek, yorumlamak ve değerlendirmekle ilgilenen çalışmalara verilen genel bir terimdir. Kuramsal eleştiri, yazının genel ilkelerini belirlemek ve incelemek için bir dizi terim, ayırım ve ulam sunar ve bu yapıtların ve yazarlarının değerlendirilmesi için kullanılan kriterleri içerir. İlk ve kalıcı öneme sahip olan kuramsal eleştiri yapıtı Aristoteles'in "*Poetika*"sıdır (MÖ 4. yüzyıl). Bunu izleyen yüzyıllarda en etkili kuramsal eleştirmenler arasında Longinus (Yunanistan), Horatius (Roma), Boileau ve Sainte-Beuve (Fransa), Baumgarten ve Goethe (Almanya), Samuel Johnson, Coleridge ve Matthew Arnold (İngiltere), Poe ve Emerson (Amerika) yer alır. 20. yüzyılın ilk yarısındaki önemli kuramsal eleştiri yapıtları arasında I. A. Richards'ın "*Principles of Literary Criticism*" (1924), Kenneth Burke'ün "*The Philosophy of Literary Form*" (1941, rev. 1957), R. S. Crane'in editörlüğünü yaptığı "*Critics and Criticism*" (1952), Erich Auerbach'ın "*Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*" (trans. 1953, reissued 2003) ve Northrop Frye'ın "*Anatomy of Criticism*" (1957) sayılabilir (Abrams ve Harpham, 2015: 68-69).

Eleştiri kavramına ilişkin çağdaş yaklaşımlarda önemli bir dönüm noktası, Berna Moran'ın ortaya koyduğu bakış açısıdır. Moran, yazınsal eleştirinin yaratıcı ve yapıt arasındaki ilişkiyi incelerken, aynı zamanda toplum ve birey arasındaki hareketlilikleri de göz önünde bulundurmanın gerekliliğini vurgular. Bu bağlamda Moran:

Yapıtlar gelişigüzel gökten inmez, onların yaratıcıları, ülkelerinin iklimi, fiziksel, siyasal ve toplumsal koşulları tarafından belirlenmişlerdir. Belli nedenler belli sonuçlar doğurur. Biyolojide, fizikte, jeolojide olduğu gibi yazında bir determinizm vardır. Bundan ötürü eleştiri yöntemi öteki bilimlerdeki gibi olmalıdır. Bir şeyi açıklamak demek onun nedenlerini ve etkilerini göstermek demektir (Moran, 2002: 83).

Hançerlioğlu *Felsefe Sözlüğü*'nde (1977:33), eleştiriye “değerlendirme, yargılama ve ayırt etme” kavramları üzerinden tanımlar. Eleştirinin bu sıradüzenli işleyişi, yazınsal yapıtların çözümleme, anlama, açıklama ve değerlendirilmesinde temel bir işleve sahiptir. Eleştiri, yalnızca bir yapıtı incelemekle kalmaz, aynı zamanda bu yapıtın toplum içindeki anlamını ve değerini de tartışır. Bu bağlamda, çözümleme, anlama, açıklama ve değerlendirme sürecinin tümü, eleştirinin ne olduğuna ilişkin kapsamlı bir düşünce sunar: Bourdieu ve Wacquant'a (2021: 51) göre: “Toplum, bireylerden oluşmaz, bu bireylerin içinde bulundukları karşılıklı ilişkilerin ve koşulların toplamını imler.” Anlatılar değişik düzlemlerde kurulan bazen en yalın bazen en karmaşık bir ilişkiler bütünü olarak ele alınır ve alımlanma sürecinde bir statü gizemi içerisinde kavranırlar. Böylece, yeni bir üretim süreci devreye girer.

Öte yandan Roland Barthes, sanatsal üretim ve söyleme yönelik yapılan eleştirinin, bir başka üst söylem olduğunu ve ana metin ile üreticisinden bağımsız olarak düşünülemeyeceğini belirtir. Eleştirinin yapıt ve okur arasında köprü görevi gördüğü kökleşik düşünce, çağdaş yazınsal düşünce tarafından reddedilir ve her okurun sanatsal yapıtta, kendi düşüngüsel eğilimlerine göre farklı anlamlar üretebileceği anlayışına varılır. Uzman bir okurun, davranış bilimsel, yapısalcı veya göstergebilimsel yaklaşımlarıyla ortaya koyduğu eleştiri, metne ilişkin bir yargı bildirir ve bu çözümleme de tıpkı incelediği nesne gibi, bir sanatsal yapıt olarak kabul edilir. Bu bağlamda Frye (2021: 28), eleştirinin sanatsal bir eylem olduğunu ve geniş bir yazınsal beğeni alanını kapsayan bir bütünün parçası gibi görülmesi gerektiğini “Yazınsal eleştirinin konusu sanattır ve açıkça görülüyor ki eleştirinin kendisi de bir sanattır” sözleriyle belirtir. Eleştirinin tarihsel gelişiminde, kimisi içkin yöntemler benimserken, ötekileri de toplumsal ve/veya tarihsel yöntemlere yönelmiştir. Marx, Goldmann ve Bourdieu gibi eleştirmenler, eleştirinin toplumsal bağlamlarla ilişkili olarak nasıl biçimlendiğini incelemiş ve yazınsal eleştiriye yeni yöntemler kazandırmışlardır. Böylece eleştiri, tarihsel süreç içinde sürekli bir ilerleme kaydetmiş ve geniş bir çözümleme alanı sunmaya başlamıştır. Sanatın doğanın taklidi (mimesis) veya yeniden üretimi olarak tanımlanması, eleştiri kuramlarının temel çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu köklü anlayış, yansıtma kuramı çerçevesinde

sanatı, topluma ayna tutarak ya görüneni ya da ülküseli veya aşkın olanı yansıtmaya olarak iki temel yaklaşımla ele alır. Bu düşünceye göre sanat, topluma ya gerçekçi bir biçimde ya da ülküleştirilmiş bir uzgörüyle yaklaşır. Yansıtmaya kuramı, Antik Yunan'da Aristoteles'in *Poetika* adlı yapıtında, sanatın doğanın ve toplumun bir taklidi olduğu görüşüyle başlar. Aristoteles, sanatın tarihçiden farklı olarak "olması muhtemel olanı" yansıtmaya yeteneğine sahip olduğunu öne sürer. Bu bağlamda, sanatın tarihsel süreçleri yalnızca yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda olası ve ülküselleştirilmiş olanı da aktardığını belirtir. Aristo, *Poetika* yapıtında bu bağıntıyı şöyle açıklar:

Bütün bu söylediklerimizden açıkça anlaşılıyor ki, ozanın işi gerçekten olmuş şeyleri değil olabilecek şeyleri, olabilirlik ya da zorunluluk gereği meydana gelebilecek şeyleri söylemektir. Tarihçi ile ozan arasındaki fark, birinin dizelerle, ötekinin düzyazıyla yazması değildir (Herodotos'un yapıtını dizelere dökebilirsiniz; dizeli ya da dizesiz yine tarih olarak kalacaktır); aralarındaki fark, birinin gerçekten olmuş, ötekininse olabilecek şeyleri anlatmasıdır. Bu yüzden şiir, felsefeye tarihten daha yakındır ve daha değerlidir; çünkü şiir daha çok genelden, tarihe özelden söz eder (Aristoteles, 2007: 37).

Öte yandan Avrupa'da gelişen herhangi bir kavramdan söz ederken, Sanayi Devrimi'nin etkilerini göz ardı etmemek gerekir. 19. yüzyıl Fransız Devrimi'nin doğurduğu sonuçlardan birisi olan Avrupa orta sınıfının ekonomik güç kazanımı beraberinde işçi sınıflarının yenilik taleplerini de getirmiştir. Büyüye gelen bu emek hareketleri ve buharlı makinelerin keşfi, fabrikaların kurulması, köylerden kentlere göçler ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik sorunlar, Marx ve Engels gibi düşünürlerin tanınırlık kazanmasını sağlamıştır. Marksist düşünceye göre, tarihsel süreçte gerçekleşen her olayın ekonomik bir altyapısı vardır ve bu altyapıyı elinde tutan üst yapı, sanatsal ve yazınsal yapıya yön verir. Yazın, toplumu yansıtmaya kuramı gereğince, üst yapının söylemini taşır. Marx'a göre, toplumsal gelişmelerin ardındaki temel itici güç, her zaman ekonomik koşullar olmuştur. Sanatsal ve yazınsal üretim de bu ekonomik altyapının bir yansıması olarak biçimlenir. Bu yaklaşıma göre, sanat ve yazın, toplumsal sınıfların ekonomik ilişkileri ve üretim yapıları tarafından yönlendirilir; dolayısıyla, bu yapıtlar, egemen düşüncülerin ve toplumsal yapının bir parçası olarak ortaya çıkar. 19. yüzyılda Karl Marx ve Friedrich Engels, yazının yazarın içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşulları yansıttığını savunarak Marksist eleştirinin temellerini atmışlardır. Marksizm, tarihsel değişimi Hegel'in eyletimsel yaklaşımıyla ilişkilendirir. Hegel'in *tez*, *antitez* ve *sentez* biçimindeki eyletimsel modeli, Marx tarafından toplumsal ve ekonomik yapılar arasındaki çatışmaları açıklamak için kullanılır. Marx'a göre, her toplumsal gelişme, karşıt güçler

arasındaki çatışmanın sonucunda ortaya çıkan yeni bir bireşimle biçimlenir. Bu çatışma hem tarihteki dönüşümlerin hem de sanatsal üretimlerin temel itici gücüdür. Nitekim Erickson ve Murphy Hegelci eytişimselliği şu sözlerle açıklar:

George Wilhem Friedrich Hegel (1770-1831) felsefesinin gözden geçirilmiş bir yorumuna göre Klasik Marksizm’de toplumsal devinimler dizisi diyalektiktir. İdealist Hegel, tez-antitez-sentez biçiminin bir eytişimsel dönüşümleri vasıtası ile kendini tarihte dışa vuran bir dünya tanımladı. Önce tez gelmekteydi, sonra tam tersi antitez, tez ve antitezin bir kombinasyonu olarak sentez de bu sırayı takip etmekteydi (Erickson ve Murphy, 2019: 45).

20. yüzyılda, sanatın yönü Stalin ve Lenin’in etkisiyle toplumsal gerçekleri yansıtmaya fikriyle birleşir ve yazın, toplumu yönlendiren bir araç haline gelir. 1934 yılında gerçekleştirilen bir kongrede, dönemin siyasetçilerinden Zhdanov, yazının sınıf çatışmalarına vurgu yapması gerektiğini belirtir. Moran (2002: 72) ise, yazının toplumu yönlendiren bir işlevi olması gerektiğini: “Sovyet edebiyatımız taraf tutmakla suçlanmaktan korkmaz. Evet Sovyet edebiyatı taraf tutar, zira bir sınıf kavgası çağında sınıf olmayan, yan tutmayan tarafsızlık iddiasını sürdüren bir olmaz ve olamaz demişti” açıklamasıyla aktarır. Sonraki dönemde, yazınsal toplumbilimin temellerini atacak olan Marksist düşünür George Lukács, eleştirel gerçekçilik akımının toplumun gönence kavuşması ve devrim mücadelesi için en iyi yöntem olduğunu belirtir ve Joyce, Beckett gibi yazarları toplumsal şartları yeterince yansıtamadıkları gerekçesiyle eleştirir. Lukács (2019: 68) ise, yazının toplumsal gerçekliği yansıttığını imler ve tarihsel bağlamın önemini vurgulayan yapıtlar kaleme alır: “Tarihsel duruma içkin olan tüm yarı ve çatlaklar biçim verme sürecine dahil edilmelidir: kompozisyon araçlarıyla gizlenemez bunlar ve zaten gizlenmemeleri de gerekir”.

Marx ve Lukács’ın yaklaşımından beslenen bir öteki Marksist düşünür Goldmann, her özgün olayın o çağın ürünü olduğunu ve toplumdan ayırık düşünülemeyeceğini savunur. Goldmann, toplumsal bir grubun dünya görüşü (fr. Vision du monde) fikri ile bu bütünlüklü yapıyı açıklar. Bu bağlamda, toplumsal eleştiri ve Marksist eleştiri, bazı farklılıklarına karşın, yazına getirilen ekonomik, tarihsel ve ruhçözümsel yaklaşımlarla sanatsal yapının yapı taşını oluşturan birey ve onun ortaya koyduğu toplum betileri üzerine yoğunlaşır. Lukacs ve Goldman’ın oluşumsal yapısalılık olarak nitelendirilen yaklaşımları kendine Marx’ın sayesinde bir kitle bulur, sınıf bilinci, sınıf çatışması gibi düşüngüsel denebilecek kavramlar gelişen teknoloji ve ekonomiyle yanyana anılır hala gelir. Lukacs ve Goldmann’ın oluşumsal yapısalılık olarak nitelendirilen yaklaşımları, Marx’ın etkisiyle geniş bir kitle bulur ve sınıf bilinci, sınıf çatışması gibi düşüngüsel kavramlar, gelişen

uygulayimbilim ve ekonomiyle yan yana anılır hale gelir. Goldmann, bu uygulayimbilimsel ve ekonomik etmenlerin etkisiyle, bireyin şeyleşmesi sürecinin altını çizer ve bütün roman çözümlemelerini bu öngörüyle yapar. Bu anlamda, Goldmann'ın yaklaşımı tek katmanlı (fr. Unidimensionel), indirgemeci (fr. Réductioniste) ve edilgen (fr. Passive) olduğu konusunda eleştirilir. Her ne kadar yaklaşımı biraz takıntılı gibi görünse de Goldmann, çağdaşlık, para ve mal tapıncının merkezinde olduğu yapıtlar karşısında eleştirel bir duruş sergiler.

Goldman'a göre, romanlar, toplumsal yapıların ve tarihsel süreçlerin ürünleri olarak, bireylerin toplumsal gerçeklikler ve çelişkilerle nasıl başa çıktıklarını gösterir. Ancak, bu yaklaşım, yazınsal yapıtların güzel duygusal ve bireysel boyutlarını yeterince takdir etmemekle eleştirilir. Yazınsal yapıtlar, toplumsal yapıların yalnızca yansıması değil, aynı zamanda eleştirisi ve yeniden yorumlanmasıdır. Bu nedenle, roman toplumbilimin, yazınsal yapıtlar çok katmanlı doğasını ve sanatsal özgünlüğünü göz ardı etmeden daha kapsamlı bir bakış açısı sunması gerektiği vurgulanır. Bu yaklaşım, yazınsal yapıtların güzel duygusal ve bireysel boyutlarını yeterince takdir etmemekle eleştirilir. Yazınsal yapıtlar, toplumsal yapıların yalnızca yansıması değil, aynı zamanda eleştirisi ve yeniden yorumlanmasıdır. Bu nedenle, roman toplumbilimin, yazınsal yapıtlar çok katmanlı doğasını ve sanatsal özgünlüğünü göz ardı etmeden daha kapsamlı bir bakış açısı sunması gerektiği vurgulanır (Fondu, 2019).

Biçimci eleştiri (fr. La critique formaliste), özellikle Moskova, Prag ve Leningrad çevrelerinde gelişen ve yazınsallığı bir çalışma alanı olarak ele alan önemli bir yazınsal eleştiri akımıdır. Yapısalcı akımın etkisiyle biçimlenen bu eleştiri türü, yazınsallığı şöyle tanımlar: “Tanım olarak, yazınsallık bir yazınsal metnin tüm özgün özelliklerini, yani bir yapıtın özellikle yazınsal özelliklerini inceler.” (Samaké, 2015: 25). Biçimci eleştirmenler, metne odaklanan yaklaşımlarıyla yazınsal yapıtları birer monat¹⁴ olarak ele alırlar ve metnin içkin yasalarını çözümlemeyi amaçlarlar. Bu yaklaşım, metni yalnızca yalın bir dil nesnesi olarak değil, aynı zamanda anlamsal, sözdizimsel ve sesbilgisel yönden de inceler. Rus biçimci eleştirmenlerin bu çabaları, yazınsal metin incelemesinde odağı yazardan okura kaydırırlar ve metinlerarasılık gibi yeni yaklaşımların temellerini atarlar. Biçimci kuramın genel bir yaklaşımını

¹⁴ Leibniz'in dizgesinde; asıl var olan yalın, etken ve bölünmez ruhsal öz.

vermekten öte toplumeleştiriye giden yolda verdiği bilgiler bu çalışmamız için önemli yere sahiptir:

Yazın üstüne yapılmış bütün incelemelerin, kendi gevezelikleri altında gizlemeyi başaramadığı şeyi, yani yazın sanatının öz nitelikleriyle ilgili pek az bilgi sunmuş olmayı ortaya çıkaran zorlu bir tutkudur bu kuram. Bu nedenle de bilginlerce ve bilimsel toplantılarda girilen, geçmişin bir dökümünü yapma işi söz konusu olduğunda en ön sırada biçimci kuramlar yer alır (Todorov, 2021: 17-18).

Dilbilim ve göstergebilim, bu yeni alanda birbirleriyle bağlantılıdır ancak kendilerine özgü yöntemleriyle konumlanırlar. Yazınsal eleştirinin araştırma nesnesi olan metin, dilsel bir öge olduğundan, dilbiliminin de doğal konusu olarak kabul edilmektedir. Dilbilim, tümce ve bileşenlerini belirlerken, daha üst seviyede, metnin bağlamı çerçevesinde daha kapsayıcı çalışmalara yönelir. Anlambilim ise, metnin içindeki gösterge öğeleri ve bunların anlamlarını araştırır. Toplumsal-siyasal-ekonomik evrim süreci hesaba katıldığında, sürekli genişleyen göstergebilimsel evrenlerin varlığı algılanabilir. Yazınsal göstergebilimin metne uygulanması, asıl anlam ve göstergenin işlevi gibi sorular sorması, doğruluk ve uygunluk kavramlarını sorgulanır hale getirir. Gösterge birden fazla anlam içeriyorsa, henüz yeterince kapalı ve kesin değildir. Bu anlamda uygunluk kavramı, doğruluk kavramını alaşağı eder.

Bu bağlamda, yazarın kaleme aldığı ya da sözel bir ürünün okuyucu ve dinleyici zihninde uyandırdığı kavramsal ayrılığın incelenmesi, toplumeleştirmenin ana ereklerinden biri olarak görülür. Toplumeleştirmenin merkezini oluşturan bu durum, eskinin yazısının (fr. *Écriture*), şimdilerin metne (fr. *Texte*) dönüşmesinden kaynaklanır. Gösteren, gösterilen ve anlam artık aynı durağan, tumturaklı bütünü dışa vurmaktadır. Anlam, öznenin metni ortaya çıkarma eyleminden, onu imleyen toplumsal ve tikel düşüncülerden ve katmanlı toplumsal yapılardan kaynaklanırken, metin, dil ve öznenin ortaklığından doğar. Toplumbilimsel söyleme göre, metin bir çalışmanın sonucu değil, kendisidir. Üretimi, değişimi ve yayılımı sürekli devam eder; birey yok olsa ya da değişse bile, toplum gibi, metin de varlığını sürdürür ve kendi kurallarını ve düzenini üretir.

Kristeva'nın romanı sürekli bir değişim süreci olarak görmesi, metnin toplumsal ve düşüncüsel bağlamlarda sürekli yeniden üretildiği fikriyle örtüşür. Julia Kristeva *Le Texte du Roman* (1979) adlı yapıtında romanın yaşadığı dönüşüm ve değişim sürecini şöyle imler:

Roman bir değişim sürecidir. Lukács'ın gösterdiği gibi, romanda bütünlük ancak soyut bir düzeyde sistematize edilebildiğinden, öteki yazınsal türlerde olduğu gibi tamamlanmış bir biçime sahip değildir: "roman bir süreç olarak, dönüşen bir şey olarak görünür". Eğer romanın "içeriği" metnin başı ve sonuyla sınırlı gibi görünüyorsa (ki bu her zaman biyografik bir metindir, somut görünüm ne olursa olsun), romanın "biçimi" bir oyundur, sürekli bir değişimdir, asla ulaşılabilen bir hedefe doğru bir harekettir, algılanan bir sonluluğa doğru bir özlemdir ya da çağdaş terimlerle açılırsak, bir dönüşümdür (Kristeva, 1979: 17).

Bu bağlamda, toplumeleştiriyeye doğru ilerleyen süreçte yazarın işlevinin değişimi ve yazınsal ürünlerin mutlak aitlikleri olmaktan çıkmaları dikkate değerdir. Ayrıca yazınsal ürünlerin yalnızca okuyucu tarafından anlaşılmasının ötesinde, toplumsal bir yapı içerisinde konumlanmaları, toplumeleştiriyeye yönelme sürecimizi belirginleştirir. Bu dönüşüm ve değişim, yazınsal metinlerin toplumsal hareketlilikler ve yapılarla olan ilişkisini vurgulayarak, metinlerin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda ortak anlam üretim süreçlerinin bir parçası olarak değerlendirilmesine zemin hazırlar. 1970’lerin başında Fransa’da ortaya çıkan toplumeleştiriyeye, tam da bu eleştirilere yanıt vermeye çalışarak, yazınsal metinleri salt biçimsel yapılar ya da toplumsal yansımalar olarak değil, toplumsal, tarihsel ve düşünsel bağlamlarla sürekli etkileşim durumunda olan varlıklar olarak ele alır. Bu yaklaşım, metinlerin yalnızca toplumsal gerçekliği yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda bu gerçekliği yeniden ürettiklerini ve dönüştürdüklerini savunur. Bu bağlamda Claude Duchet’in toplumeleştiriyeye yaklaşımın, yazınsal yapıtların toplumsal gerçeklikler ve tarihsel bağlamlarla sürekli bir etkileşim durumunda olduğu görüşüyle Goldman’ın çalışmalarını temel bir çıkış noktası olarak ele alır. Duchet, yazınsal metinlerin yalnızca toplumsal gerçekliği yansıtmadığını, aynı zamanda bu gerçekliği yeniden ürettiğini ve dönüştürdüğünü imler. Duchet’in *Toplumeleştiriyeye* (1979) adlı yapıtında, Goldman’ın çalışmaları olmadan toplumeleştiriyenin kendini tanımlamayacağını belirtmektedir: “Toplumeleştiriyeye ancak Goldman’ın çalışmasına borçlu olduğunu vurgulayabilir ki bu olmadan toplumeleştiriyeye kendini tanımlayamazdı” (Akt. Samaké, 2015: 27). İkinci Dünya Savaşı sonrası özellikle Jean Paul Sartre’in *Edebiyat Nedir?* (2020) adlı yapıtı ve öteki yazarların çalışmalarıyla yazın toplumbilim yeni bir döneme doğru adımlar atmaya başlar. Sartre yapıtındaki yazma eylemiyle ilgili bölümde yeni dönemi bir bakıma okuyucuya sunar:

İsterseniz ezginiz sevinçli, isterseniz iç karartıcı oluğunu söyleyin, ona ilişkin söyleyebileceğiniz her şeyin ötesinde ya da berisinde olacaktır her zaman. Bunun nedeni sanatçının tutkunlarının çok zengin ya da çok çeşit olması değil, belki yaratılan izleğin kökeninde yatan tutkularının notalarla birleşerek bir töz değişimine uğraması ve zayıflamasıdır. Acılı bir çılgılık ona neden olan acının ilmidir ama acılı bir şarkı hem acının kendisi hem de acıdan başka bir şeydir. Ya da varoluşçuluğun sözcük dağarcığını kullanırsak. Artık var olmayan olan bir acıdır. Peki ama ya ressam evler yaparsa diyebilirsiniz. E işte o tam olarak ev yapar, demek istediğim tuvalin üstünde imgesel bir ev yaratır yoksa bir ev mi değil. Böylece ortaya çıkan evde gerçek evlerin belirsizliğini bütünüyle korur. Yazar size yol gösterebilir, size bir yoksul bir konut belirlediğinde onu toplumsal haksızlıkların simgesel olarak gösterebilir, sizi öfkelenendir (Sartre, 2020: 18).

Frankfurt Okulu’nun düşünsel baskıdan kurtulmadan toplumun özgürleşemeyeceğine yönelik söylemiyle 1970’lere gelindiğinde, Adorno ekseninde

yazının çok anlamlılığı ve aşkın birey kavramları, Durkheim’ın her durum ve olayı kendi içinde yorumlama yaklaşımları dikkat çeker. Toplumsal eleştirinin doğuşu için gerekli altyapı bu dönemde hazır hale gelir. Geçen yüzyılın yazın toplumbilimin habercilerini iki gruba ayırabiliriz. İlk grupta Mme de Staël ve H. Taine yer alırken, ikinci grupta sanatın toplum için olduğunu savunan Marx, Engels, Belinski, Saltikov Şchedrin, Çernişevski, Pisarev, Plehanov, Lukács ve Lenin gibi düşünürler bulunur. Toplumbilimin kurucusu Auguste Comte ve onun takipçisi Durkheim, sanat toplumbilimle ilgilenmemişlerdir. Marx ve Engels’in yazın ile toplum arasındaki ilişkilere ilişkin düşünceleri, yapıtların çeşitli bölümlerine dağıldığı görülür.

Yazının toplumbilimsel temeline dayanan gerçek bir Marksist kuramı, 20. yüzyılın başlarında Plehanov’un yapıtlarında görülür. Almanya’da Lukács sanat toplumbiliminin habercilerinden biri olarak kabul edilir. Ancak bu incelemeler yazın toplumbilimin kurulması için gereken bilgiyi tam anlamıyla sunmaz. Son yirmi yıl içinde yapılan çalışmalar ve ortaya çıkan yapıtlar, yazın toplumbilimin kurulma umutlarını güçlendirir. Fransa’da özellikle P. Enichou, L. Goldmann ve H. Lefebvre’nin çalışmaları bu alanda dikkat çeker. Ayrıca Sorbonne’da A. Adam, 17. yüzyıl toplumundaki sınıflarla yazın yapıtları arasındaki ilişkiyi araştırır ve Bordeaux Üniversitesi’nde R. Escarpit yazın toplumbilimin araştırmalarına girişir. Sartre yazını, ekonomik koşullar ve toplumsal amaçlar bağlamında ele alır. Yazın tarihi konusunda J.J. Rousseau’nun *Emile* (1762)’i ile Mme. De Staël’in *Toplumsal Kurumlarla Bağlantısı Bakımından Edebiyat* (1800) ve H. Taine’in *Sanat Felsefesi* (1866) adlı yapıtları, toplumsal yapı ve ürünler konusunda çeşitli toplumbilimsel düşünceler ortaya koyarlar. Ancak, bu düşünceler kavramsal kesinlikten ve bütünlükten uzaktır. Mehmet Rifat’a göre: “Yazınsal toplumbilimin birinci kolunu bu isimler temsil eder. Öteki kolu ise, dizgeli ve toplumsal iyileşmeye yönelik düşüngüsel altyapısı sağlam olan Marx, Engels ve Lukács ile Rus yazın eleştirmeni Lenin ve onun Tolstoy üzerine yazdığı makaleler oluşturur” (Sosyolojik, 2024).

Bu tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi, çalışmamızın temel yaklaşımını oluşturan toplumeleştirmenin konumlandırılması açısından da önem taşımaktadır.

2.2. Temelleri ve Evreni

“*Poetikanın* amacı, çeşitli biçimlerde, metni kapatmaktır. Toplumeleştirmenin amacı ise metni açmaktır.” (Akt. Wesley, 2023:1) diyen Duchet’ nin bu sözü, toplumeleştirmenin yazınsal metinlere yaklaşımındaki temel farkı ortaya koyar. Bu yaklaşım, metni yalnızca biçimsel bir yapı olarak değil, toplumsal, tarihsel ve düşüngüsel bağlamlarla

sürekli etkileşim durumunda olan canlı bir varlık olarak görür. Toplumeleştirir, metinlerin toplumsal-tarihsel bağlamını sıklıkla ihmal eden geleneksel yazınsal çözümlemelerin sınırlamalarına bir yanıt olarak ortaya çıkar. 18. yüzyılda yazını sözlü bir söylem olmaktan metin tabanlı bir ortama kaydırarak bireysel ve içkin okumaya izin veren okuma devriminden¹⁵ etkilendi. Bu değişiklik, kamusal ve düzensiz bir alan olarak yeni bir yazın anlayışının temelini attı (Vaillant, 2023: 17-18). Toplumeleştirir öncelikle, metin odaklı bir yaklaşımdır. Bununla birlikte, kendisini bir yorumbilimi olarak konumlandıran toplumbilim, bu özelliği ile metin çözümlemesini dizgesel bir yöntemle ele alır. Yani metni salt biçimsel özelliklerinin ötesinde, anlamın nasıl üretildiğini inceleyen bir yaklaşım benimser. Ayrıca, toplumeleştirir metnin toplumsallığını incelerken, bu toplumsallığın metinsel düzlemde nasıl biçimlendirildiğine odaklanır. Başka bir deyişle, toplumsal olanın metne nasıl yansıdığını ve metin içinde nasıl yeniden üretildiğine odaklanır. İkinci olarak ise, toplumeleştirir metnin toplumsallığını incelerken, bu toplumsallığın metinsel düzlemde nasıl biçimlendirildiğine odaklanır. Başka bir deyişle, toplumsal olanın metne nasıl yansıdığını ve metin içinde nasıl yeniden üretildiğini araştırır.

Bu özellikleri, toplumeleştiriyi hem yazınsal eleştiri hem de toplumbilimsel inceleme araçlarını kullanan özgün bir yaklaşım haline getirir. Böylece, toplumeleştirir, yazınsal metinlerin toplumsal ve ekinel bağamlarını incelemek için işlevsel bir yöntemsel çerçeve sunar. Bu yaklaşım, metinlerin yalnızca yazınsal değil, aynı zamanda toplumsal ve ekinel boyutlarıyla da çözümlenmesine olanak tanır. Bizim geliştirmeye çalıştığımız bu tanım, toplumeleştirmenin bütünleştirilmiş niteliğini vurgularken, onun metin ve toplum arasındaki ilişkileri dizgesel bir biçimde inceleme kapasitesine de imler. Bu yaklaşım, özellikle çağdaş yazın incelemelerinde, metinlerin toplumsal bağamlarını inceleme için etkili bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Yazınsal yapıtlarda temsil edilen toplumsal yapıları, değer dizgelerini ve düşüngüsel çatışmaları incelemeye odaklanan toplumeleştirir, bu öğeleri yakından inceleyerek yazın ve toplum arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı hedefler. Böylece metinlerin kapsamı ve okuyucuları üzerindeki etkisi ve bunun tersi durumda da varsıllaştırıcı bir bakış açısı sunar. Bu yaklaşım aynı zamanda, yazarların toplumsal kuralları ve yazınsal gelenekleri bütünleştirdikleri ve bunlara meydan okudukları farklı yolları

¹⁵ İnsanların metinleri okudukları veya anlamları konusunda önemli bir değişiklik veya dönüşüm olduğunu açıklayan kavramdır.

keşfetme olanağı sunar, yapıtların daha derin ve daha incelikli bir okunma sürecine katkı sağlar. Toplumeleştirir, bir yapıtın üretildiği ve alımlandığı toplumsal, ekinel ve tarihsel bağlamı metin odaklı bir biçimde incelemeye odaklanmasıyla öteki yazınsal yaklaşımlardan ayrılır. Toplumeleştirmenler, bir metnin yalnızca güzel duygusal veya biçimsel yönlerine odaklanmak yerine, toplumsal hareketliliklerin, güç ilişkilerinin ve düşüncülerin anlatı kurgusuna, anlatı kişilerinin temsiline ve dilin kullanımına nasıl yansıdığını inceler. Bunu yaparken de yazının nasıl bir düşünme, eleştiri ve toplumsal dönüşüm alanı olabileceğinin altını çizerler. Toplumeleştirir, tarihsel süreçte farklı bilim dallarının kesişiminde gelişen ve yazınsal metinlere özgün bir bakış açısı sunan bir yöntemdir. Bu yöntem, metinleri salt toplumsal gerçekliğin yansıması olarak değil, bu gerçekliği yeniden üreten ve dönüştüren özgün yapılar olarak ele alır. Yazınsal metinler, toplumeleştirir yaklaşımında, toplumsal bağlamlarıyla değerlendirilirken, aynı zamanda kendi içsel güzel duygusal ve dilsel özerkliklerini de korurlar.

Toplumeleştirmenin kuramsal gelişimi, yazın toplumbilim, ruhçözüm, özdeksel eytişimsellik ve göstergebilim gibi farklı alanların etkileşiminde biçimlenmiştir. Bu farklı bilim dalları ile olan ilişkisel yaklaşım, önde gelen eleştirmenlerin farklı odak noktalarıyla varsıllaştırılmıştır: Escarpit yazının üretim ve tüketim süreçlerine, Bourdieu yazınsal alan kavramına, Zima yazın toplumbilime, Angenot ise toplumsal söylem kuramına öncelik vermiştir.

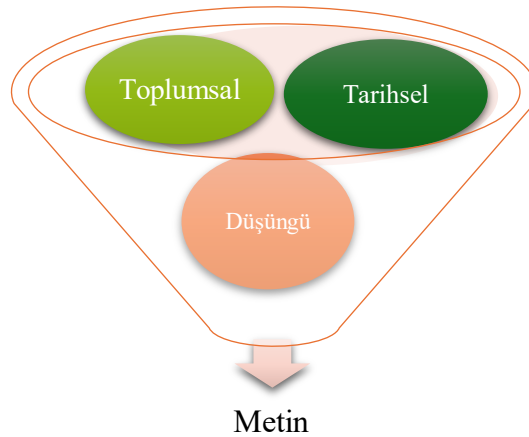
Toplumeleştirmenin kendini konumlandırma sürecinde yazın toplumbilimin bir alt dalı olarak görülse de toplumeleştirir, özgün yaklaşımıyla bu alanın ötesine geçer. Popoviç'in (2011) belirttiği gibi, "Toplumeleştirir ve yazın toplumbilimi aynı konulara eğilir gibi görünse de bu görünürdeki üst üste binışin ötesinde, birbirlerine taban tabana zıt uğraşları vardır." Bu karşıtlık, toplumeleştirmenin metni salt toplumsal bir belge olarak değil, kendi özgün gerçekliğini barındıran güzel duygusal bir değerler bütünü olarak ele almasından kaynaklanır. Toplumeleştirir, 1960'ların sonlarında yapısalcılık, göstergebilim ve dilbilimin etkisiyle biçimlenen ve yazınsal incelemelere yeni bir bakış açısı getiren nispeten genç bir bilimsel alandır.

Toplumeleştirir, materyalist eytişimsel ve ruhsalçözümleme kesiştiği noktadan doğmuştur ve toplumsal olanın metne yazılışını anlamayı amaçlar. Duchet'ye göre toplumeleştirir, yazınsal metnin toplum-göstergesel bir incelemesidir ve amacı yapıtın düşüncüsel alt katmanını tespit etmektir (Samaké, 2013: 14).

Toplumeleştirir yaklaşımını doğru olarak konumlandırmak için özellikle sahip olduğu özgün araçlara değinmek, özellikle de aracılarn işlevine değinmek yerinde olacaktır. Cros'a göre, yazınsal metin ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki, bir dizi

aracı (fr. Médiation) tarafından kurulur. Bu araçlar iki temel biçimde karşımıza çıkar: toplumsal-söylemsel araçlar (fr. Médiation socio-discursive) ve kurumsal araçlar (fr. Médiation institutionnelle) (Cros, 2003: 37-38). Toplumsal-söylemsel araçlar, metinde var olan toplumsal çelişki ve gerilimleri yansıtan söylemsel uygulamaları imlerken; kurumsal araçlar, eğitim, hukuk ve sanat kurumları gibi yapıların metni nasıl biçimlendirdiğini gösterir. Cros, bu aracılık ilişkilerini açıklamak için düşünsel anlam kavramını ortaya atar. Düşünsel anlam, toplumsal yapıların ve düşüncülerin metinde nasıl somutlaştığını gösteren dilsel öğelerdir. Metin, dil ötesi bir aygıt olarak, çatışan toplumsal temsilleri yakalar ve bu çelişkileri yansıtır. Böylece metin, egemen ve yıkıcı düşüncüler arasında bir çatışma alanı haline gelir.

Bu yaklaşım, metni özerk bir varlık olarak değil, toplumsal, tarihsel ve düşünsel güçler arasındaki karmaşık etkileşimlerin bir ürünü olarak görür. Cros'un toplumeleştirel incelemesi, yazınsal yapıtların hem üretimini hem de yorumlanmasını biçimlendiren toplumsal ve kurumsal uygulamaların aracılık ettiği metin-içerik ilişkisini vurgular. Bu araçlar, metnin içinden geçen düşünsel ve toplumsal izlerin çözümlenme olanağı tanıdığı için anlam üretim sürecinin merkezinde yer alırlar. Toplumsal-söylemsel araçlar, metinde yazılı olan toplumsal ve söylemsel uygulamalar arasındaki ilişkilere atıfta bulunur. Cros'a göre yazınsal metin, toplumda var olan gerilimleri ve çatışmaları yansıtan çoklu ve genellikle çelişkili söylemlerin birleştiği bir yerdir. Bu açıdan bakıldığında metin, egemen ve yıkıcı düşüncüler arasında bir çatışma alanı haline gelir (Cros, 2003: 33-44). Şekil 1, Cros'un metni nasıl gördüğünü göstermektedir.

Şekil 1. Cros'a göre metin

Bu bağlamda düşünsel anlam toplumsal yapıların ve düşüncülerin metinde nasıl somutlaştığını gösteren dilsel öğelerdir. Metin, dil ötesi bir aygıt olarak, çatışan toplumsal temsilleri yakalar ve bu çelişkileri yansıtır. Böylece metin, egemen ve yıkıcı düşüncüler arasında bir çatışma alanı haline gelir. Bu yaklaşım, metni özerk bir varlık olarak değil, toplumsal, tarihsel ve düşüncüsel güçler arasındaki karmaşık etkileşimlerin bir ürünü olarak görür. Cros'un toplumeleştirel incelemesi, yazınsal yapıtların hem üretimini hem de yorumlanmasını biçimlendiren toplumsal ve kurumsal uygulamaların aracılık ettiği metin-içerik ilişkisini vurgular. Bu araçlar, metnin içinden geçen düşünce ve toplumsal izlerin çözümleme olanağı sunduğu için anlam üretim sürecinin merkezinde yer alırlar. Toplumeleştirmenin temel varsayımı, yazının toplumsal bir olgu olduğu ve her yapıtın Mauss'un deyişiyle *bütünsel bir toplumsal olgu* (fr. Fait social total) (Duchet, 1995: 179-184) olarak farklı toplumsal düzeyleri kapsadığıdır. Bu bakış açısı, metinlerin yalnızca içerik olarak değil, biçimsel yapılarının da toplumsal-tarihsel bağlamlarından ayrı düşünülmemeyeceğini savunur.

Metin ve toplum arasındaki bu karmaşık ilişkiyi anlama çabası, toplumeleştirmenin kökenini anlamaya olanak tanımasının yanında toplumeleştirmeyi sürekli gelişen ve yenilenen bir alan haline getirir. Özellikle çağdaş ekinel hareketler ve toplumsal değişimlerle birlikte, toplumeleştirmenin uygulama alanı genişlemekte, farklı alanlarla kurduğu söyleşim hali varsıllaşmıştır. Bu gelişim, yazınsal metinlerin toplumsal hareketliliklerle olan ilişkisini daha derinlemesine anlamamıza olanak tanır.

Bu tarihsel ve kuramsal zemindeki incelemelerden sonra toplumeleştirmenin özellikle yazınsal çözümleme noktasındaki işlevine değinmek yerinde olacaktır. Toplumeleştirme, yazınsal çözümlemede üç temel düzeye odaklanır. Birincisi, metinlerin üretim koşullarını belirleyen toplumsal yapılar ve kurumların incelenmesi; ikincisi, metinlerin içerdiği söylemsel edimler ve düşüncüsel yapıların çözümlemesi; üçüncüsü ise, metinlerin alımlanma sürecinde ortaya çıkan toplumsal anlam katmanlarının araştırılmasıdır. Bu çok boyutlu yaklaşım, toplumeleştirmeyi gelecekte de geliştirilebilir bir alan haline getirir. Nitekim günümüzde farklı bilim dalları arasında söyleşimin artmasıyla, toplumeleştirme yöntemi çağdaş toplumsal hareketlerin incelenmesinde de etkili bir araç olarak kullanılır. Özellikle nitel ve nicel yöntemlerin bütünleştirilmesi, metinlerdeki toplumsal hareketliliklerin daha kapsamlı anlaşılmasını sağlar. Toplumeleştirmenin geleceği, yazınsal metinlerin yalnızca toplumsal gerçekliğin yansıtıcıları değil, aynı zamanda bu gerçekliği dönüştüren ve yeniden üreten etkin araçlar olarak incelenmesinde yatar. Bu bakış açısı, çağdaş

toplumsal sorunların ve ekinsele değişimlerin yazınsal metinler aracılığıyla nasıl işlendiğini ve dönüştüğünü anlamamıza olanak tanır.

Sonuç olarak, toplumeleştirmenin kökeni ve gelişimi, yazınsal metinlerin toplumsal boyutunu anlama çabasının özgün bir ürünüdür. Bu yaklaşım, metinlerin hem üretim hem de alımlanma süreçlerinde toplumsal yapılarla kurdukları karmaşık ilişkileri açığa çıkararak, yazın incelemelerine yeni bir derinlik kazandırır. Toplumeleştirmenin yazınsal çalışmalara uygulanması, yazınsal yapıtlardaki toplumsal sınıfların, cinsiyetlerin, etnik kökenlerin ve siyasi düşüncülerin temsilleri gibi konuların özellikle aydınlatıcı incelemelerine yol açar.

2.3. Metinsel Üretim ve Toplumsal Bağlam

Yazınbilimi ortaya çıkmadan önce, yazın bir tarih konusuydu ve tarihsel olaylara bağlı olarak gelişmekteydi. Ancak 19.yüzyıla yaklaşıldığında bunun bilimlerin gelişimine koşut olarak, bu alanın da sınırları çizilmeye ve yazınla toplum arasındaki ilişki kurulmaya başlanmıştır (Akt. Tilbe, 2004: 94).

Yazın toplumbilimi, toplumbilim ve yazın alanları arasında köprü kurarak, yazınsal yapıtların toplumsal evreni olan karmaşık ilişkisini anlamamızı sağlar. Bir başka deyişle yazın toplumbilimi, yazınsal metinlerin toplumsal gerçeklikle kurduğu çok katmanlı ilişkileri inceleyen farklı bilimsel dallarla çalışan bir alandır. Bu alanlar, yazınsal yapıtları, onları yaratan yazarların, aracılık eden yayıncıların ve tüketen okuyucuların toplumsal bağlamları içinde inceler. Böylece, yazının yalnızca metinlerin anlam dünyasıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapıları, değerleri ve güç ilişkilerini de yansıttığını ve etkilediğini gösterir. Yazın toplumbilim, yazının toplumsal bir kurum olarak işleyişini ve bu kurumun bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir araç olarak görülebilir. Bu yaklaşım, yazınsal yapıtları yalnızca güzel duygusal nesneler olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve ekinsele anlamlar taşıyan belgeler olarak değerlendirmemizi sağlar.

Topluma özgü değer, yargı ve olguların, kısaca toplumsalın yansımasıyla üretilen yapıt, okurun toplumdaki davranış biçimlerini kavramasını, benzer koşullar altındaki davranış biçimlerini kendisinin de yaşamasını ve tutumunu belirlemesini sağlar. Bu yönüyle yapıt ve toplum ilişkisi aynı zamanda yazın ve sosyoloji ilişkisi olarak kendisi gösterir (Atalay, 2023: 13).

Bu çalışmada, toplumeleştirmeye ilişkin özgün bir bakış açısı geliştirmek amacıyla, bu yaklaşımın tarihsel arka planı incelenerek toplumeleştirmenin, yazının toplumsal boyutunu merkeze alan yaklaşımlar ile yazını toplumsal bağlamından soyutlayarak inceleyen yapısalcılık arasında konumlandığı görülür. Edmond Cros'un *La Sociocritique* (2003) adlı yapıtında vurguladığı gibi, toplumeleştirme; yapısalcılık, göstergebilim ve dilbilim gibi farklı alanların verimli etkileşiminden beslenerek,

kendini sürekli yenileme ve dönüştürme gücüne sahip ve etkin bir eleştiri yaklaşımı olarak karşımıza çıkar. Toplumeleştirici, maddeci eytişimsellik ve ruhçözümün kesiştiği noktadan doğmuş ve toplumsal olanın metne yazılışını anlamayı amaçlamıştır. Duchet'ye göre toplumeleştirici, yazınsal metnin toplum-göstergesel bir incelemesidir ve amacı yapının düşüngüsel alt katmanını tespit etmektir (Samaké, 2013:14). Toplumeleştirici yaklaşımı, özellikle Slimani gibi çağdaş yazarların yapıtlarında, ulusal kimlik, göç deneyimi ve ekinel iyelik gibi izleklerin incelenmesinde etkili bir araç sunar. Bu yaklaşım, metinlerin yalnızca güzel duygusal değil, aynı zamanda tarihsel-toplumsal bir üretim olarak ele alınmasını sağlar.

Sonuç olarak, toplumeleştirici, yazınsal metinlerin toplumsal ve düşüngüsel bağlamlarını inceleyerek, bu metinlerin yalnızca güzel duygusal değerler bütünü olarak değil, aynı zamanda toplumsal gerçekliklerin yeniden üretildiği ve dönüştürüldüğü bir alan olduğunu ortaya koyar. Toplumeleştirici sözlüğünde sunduğumuz varsıl kavramların yanı sıra toplumeleştiricinin yazınsal bir çözümlemeye kullanımında bazı temel öğelere dikkat çekmek istiyoruz. Öncü görüşler bölümünde ele aldığımız Cros, Duchet ve Zima'nın bazı kavramlarına daha geniş bir biçimde ilgili bölümlerde yer verilmiştir. Bu bağlamda, özellikle sömürge sonrası dönemin karmaşık toplumsal hareketlilikleri yansıtan yapıtların çözümlemesinde, çok katmanlı bir inceleme olanağı sunar. Toplumeleştirici sözlüğümüzde sunduğumuz kavramsal araçlar ve bu araçların bazılarının Türkçemize kazandırılma çabaları, bu tür metinlerin hem biçimsel hem de içeriksel boyutlarının derinlemesine incelenmesine olanak tanır.

2.4. Toplumeleştiricinin Kurucu Öğeleri

2.4.1. Özne

1980'li yıllarda, yazınsal toplumbilim ve eleştiri anlayışı ile okur-yazar ilişkisini yeni bir boyuta taşıyan bazı çalışmalar gerçekleştirilir. Umberto Eco'nun ortaklaşa okuma (fr. Lecture coopérante), Wolfgang Iser'in örtük okuma (fr. Lecture implicite) ya da alımlama estetiği gibi yaklaşımlar, bu dönemin öne çıkan kuramsal adımlarıdır. Bu yeni yaklaşımlara göre, özellikle romana yönelik eleştirel bakışta, yazarın özgün bir anlatımın ve anlamın kaynağı olarak kabul edildiği odak noktası giderek gücünü yitirmiş ve iletinin hedefi olan, tüm kodların toplandığı okur, anlamlandırma sürecinin merkezine yerleştirilmiştir. Bir başka deyişle, okur etkin bir özne olarak anlamlandırma sürecinin merkezine yerleşmiştir. Barthes'ın deyimiyle, metnin birliği artık metnin çıkış noktasında değil, varış noktasında yani özne

konumundaki okurdadır. Bu değişim, yazınsal eleştiride yeni bir dönemin habercisi olmuş ve toplum eleştirel yaklaşımın temelini oluşturmuştur: “Toplumsal eleştirel yaklaşımın vurgusu yazara değil, yazının öznesinedir” (Duchet, 1979: 6).

Bu bakış açısı ile bakıldığında, yazınsal metinler yalnızca bireysel yaratıcılığın ürünü olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel süreçlerin bir yansıması olarak değerlendirilir. Yazarın kişisel deneyimleri, toplumsal konumu ve düşüngüsel eğilimleri, metnin üretiminde belirleyici bir işlevi vardır. Bu noktada özne, burada hem metni oluşturan hem de metnin anlamını belirleyen bir eyleyen olarak karşımıza çıkar: “Öznenin doğası, bildiğimiz gibi maddeciliğin ve ruhçözümünün kesişme noktasında yer alan toplumeleştirenin merkezinde yer almaktadır” (Cros, 2005:15). Yani, özne hem bireyin hem de toplumun baskıları altında biçimlenen bir kimliktir ve bu kimlik, metnin hem üretimini hem de alımlanmasını doğrudan etkiler.

Freud’un özne kavramı üzerine getirdiğı toplumsal yapının önemi vurgusu, toplumeleştiri yönteminde önemli bir yer tutar. Freud’a göre bireyler, toplumun bilinçdışı baskıları ve cinsel dürtülerinin yönlendirilmesi sonucunda toplumsal bir kimlik geliştirir. Bu süreç, bireyin metin üretiminde ve biçimlenmesinde yansır. Özellikle, anne-çocuk arasındaki ilişkinin baba ya da bir başkası tarafından baskılanması sonucu ortaya çıkacak bilinçdışı arzuların, yeni biçimsel türlerin yerine kullanılmasıyla özne oluşur. Kökensel bastırmayla karşı karşıya kalan çocuk, toplumsal yaşama girişin anahtarını bu yolla elde eder. Bu süreç, aynı zamanda toplumsal yapılar ve düşüngüsel kodların birleşimiyle biçimlenir. Bireyi özne yapan şey, tercih ettiğı ya da reddettiğı toplumsal eylemler, bilinçli veya bilinçsiz karşıtlarıyla girdiğı mücadeledir. Toplumeleştirel yaklaşım, metinlerin yalnızca yazınsal yapıtlar olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel belgeler olarak değerlendirilmesini sağlar. Toplumeleştiri, metinlerin tarihsel ve toplumsal temsillerini incelemeyi amaçlar ve bu süreçte, metinlerin içsel yapısını ve dışsal toplumsal yapılarını birleştirir. Yazınsal metinler, yazarların toplumsal ve düşüngüsel bağlamlarından etkilenecek biçimlenir ve bu bağlamlar, metnin öznesinin kimliğini ve işlevini belirler. Yazarın toplumsal konumu, düşüngüsel eğilimleri ve kişisel deneyimleri, metnin içsel yapısında kendini gösterir ve metnin anlamını biçimlendirir. Aynı zamanda, metinlerin okunması ve yorumlanması sürecinde de özne, metnin anlamını biçimlendirir. Okuyucu, metnin anlamını kendi toplumsal ve düşüngüsel bakış açısından yorumlar ve bu yorum, metnin öznesinin işlevini ve kimliğini etkiler. Okuyucunun toplumsal ve tarihsel bağlamı, metnin alımlanmasında belirleyici bir

işleve sahiptir. Bu süreçte, okuyucu, metnin içsel yapısını kendi deneyimleri ve toplumsal konumuyla ilişkilendirir. Toplumeleştirir, metinlerin içsel yapısını ve dışsal toplumsal yapılarını birleştirerek, metinlerin toplumsal ve düşüngüsel anlamlarını açığa çıkarmayı da amaçlar. Bu mücadele alanında yer alan özneyi yazmaya iten olgunun temelinde yazarın bireysel ya da toplumsal dışı vurumu olan, düşüngünün yer aldığı söylenebilir.

Cros'un toplumeleştirir yaklaşımı, *Ben* (fr. je) kavramı, birey ile toplumsal yapılar arasındaki bir arabulucu olarak kritik bir öneme sahiptir. Cros, *Ben* kavramını bireysel kimliğin, kişisel deneyimler ve toplumsal-ekinsel bağlamın kesişiminde biçimlendiğini göstermek için kullanır. Bu yaklaşım, bireyin yalnızca bireysel bir kimlik olarak değil, toplumsal-siyasal yapılar içinde sürekli yeniden oluşturulan bir özne olduğunu öne sürer. Bu açıdan *Ben*, hem toplumsal baskılara maruz kalan hem de bu baskılara karşı direnç geliştiren bir kimliktir. Cros'un incelemesine göre, *Ben* kavramı, bireyin toplumsal yapılarla nasıl başa çıktığını ve bu yapılara karşı nasıl bir tepki verdiğini anlamada önemli bir anahtar işleve sahiptir.

Özne, kendi ifadelerine (biz, sen, onlar, biri vb.) karşı aldığı mesafeyi ortaya koyan ve bu mesafenin büyüklüğüne bağlı olarak farklı biçimlerde temsil edilebilir, hatta bu temsilde sahneden tamamen kaybolabilir. Bu durum, öznenin kendi öznelliğine karşı aldığı mesafeyle ilişkilidir. Özne, bazen yalnızca doxa (ortak kanılar), topos (yerleşik düşünceler), klişeler ve düşünbirimlerin açık bir biçimde yeniden üretildiği kişisel olmayan ifadelerde görünür hale gelir. Bu ifadeler, öznenin ekinsel bir yapı tarafından yönetilen en belirgin toplumsal tabakayı oluşturur. Bu tür durumlarda, anlatıcı sayısız özne olabilir ya da hiçbir özne olmayabilir ki bu iki durum da aynı kapıya çıkar: bir "şahsiyetsiz varlık," yani "kişisel olmayan, yalnızca sabit bir biçimde var olan bir öge" olarak kalır (Cros, 2003: 116).

Cros'un toplumeleştirir yaklaşımında düşünbirim kavramı, öznenin metinsel düzlemdeki temsiliyetini anlamak için önemli bir araç sunar. Düşünbirim bir söylemin işlevsel ve anlamlı birimi altında yatan göstergebilimsel ve düşüngüsel yapıların metindeki en küçük düzeyini dışı vurur. Bu kavram, özellikle *Ben*'in toplumsal söylemlerle nasıl ilişkilendiğini ve metinsel düzlemde nasıl temsil edildiğini anlamamıza yardımcı olur. Öznenin metindeki temsili, çoğu zaman doğrudan bir *ben* olarak değil, toplumsal ve düşüngüsel yapılar tarafından örüntülendirilmiş daha geniş ulamlarla gerçekleşir. Bu bağlamda düşünbirim, öznenin toplumsal dizgeler içerisindeki konumunu ve düşüngüsel yapılarla ilişkisini açıklayan bir kavramsal araç olarak öne çıkar.

2.4.2. Düşüngü

Düşüngü, yapının söylemidir. Toplumsal gerçekliği yansıtmaktan ziyade, ona örnek olur, yol gösterir. Dolayısıyla da sürerduruma karşı direnci sağlayan, toplumu

yönlendiren bir araçtır. Duchet'nin de belirttiği üzere düşüğü, siyasal, dinsel ya da çok daha farklı bir içeriğe sahip olabilir: “Kimi zaman okurun bağı olduğu kararsız, çatışmalı, kilise yanlısı bir görüntü sunarken, kimi zaman da özellikle Marx'ın Kapital'in 3.cildinde üzerinde durduğu gibi, sınıf ayrımı ve kentler toplumsal yapılanmaya odaklanır” (Duchet, 1976: 7).

Düşüğü kavramı, toplumeleştirenin kuramsal çerçevesinde iki temel gelenek üzerinden biçimlenir: Fransız eleştirel düşüncesi ve Marksist kuram. Fransız geleneği düşüğü güncel inanç dizgelerinin eleştirisi olarak konumlandırırken, Marx'ın özdekçi yaklaşımı onu toplumsal üretim ilişkileriyle bağlantılı bir uygulama olarak yeniden tanımlar. Alman düşüğünde geliştirilen toplumsal bilinç (Bewusstsein)¹⁶ kuramı, düşüğünün tarihsel koşullarla ilişkisini ortaya koyar. Bu bağlamda düşüğü, anamalcı toplumsal nesnelliğin zorunlu bir görünümü olarak işlev görür ve toplumsal-ekonomik yapıların hem ürünü hem de üreticisi konumundadır (Romé, 2022:96-101). Anamalcılık ve mal tapıncının yükselmesiyle, Marx dünya yazınının da bu yönde gelişme göstermekte olduğunu farkına varır. Ancak bu durum toplumsal grupların inanç ve değerlerini de sarsar. Bununla beraber Marx oluşumsal bir tarih anlayışının ötesine geçen anamalcılığın zirvede olduğu dönemler boyunca toplumsal yabancılaşmayı daha az hissettiren dönemleri ve anamalcılığın çok ötesindeki bir çağı anlatan özelemlerden doğan değerler için, yazının bir araç olduğunu da görüyordu. Dolayısıyla yazınsal eleştirel çözümlemede sınıf bilinci ve düşüğü yazının tarihsel görünümünün oluşmasında da Marksist yaklaşımın katkısı çok önemlidir.

Toplumeleştirel bakış açısından yazarın rolü üç temel düzlemde biçimlenir: İlk olarak yazar, toplumsal gerçekliği metinsel düzleme aktaran bir aracı konumundadır. Toplumsal söylemleri ve düşüğüleri metne taşıyan bu aracılık işlevi, yazarı basit bir yaratıcı olmaktan çıkarıp toplumsal uygulamaya dönüştürücüsü haline getirir. İkinci olarak yazar, içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal bağlamın hem ürünü hem de yorumlayıcısıdır. Bu çift yönlü ilişki, metnin toplumsal boyutunun biçimlenmesinde önemli bir işlevdedir. Son olarak yazar, yazınsal geleneğin etkin bir katılımcısı olarak, yerleşik biçimleri dönüştürme ve yeni anlatı olanakları yaratma gücüne sahiptir. Böylece toplumeleştiri, yazarı ne tam anlamıyla özerk ne de tamamen toplumsal yapıların belirleniminde olan bir özne olarak konumlandırır (Amossy ve Duchet,

¹⁶ Marx: “Çevremle olan ilişkim benim bilincimdir.”

2005). Kısacası yazın, toplumsal tüm olayların tarihsel bir belgesi niteliğindedir ve kurallar, siyasalalar, düşüncüler gibi üst yapının kontrol edip yön verdiği söylem, eyletim ve toplumu biçimlendiren tüm veriler onun içinde günceldir.

Engels'in *Doğanın Diyalektiği* (2022) adlı yapıtında, insanın evrimsel sürecine yönelik şu tespiti, insanın aydınlaşmasını sağlayan dil ögesi için de geçerlidir:

O halde el, yalnızca emeğin organı değildir, emeğin ürünüdür de. Ancak emeğin, giderek yeni işlemlere uygulanmasıyla, geliştirilmiş kasların, eklemlerin ve daha uzun aralıklarla, kemiklerin kalıtsal yoldan geçmesi, bu kalıtsal inceliğin, yeni, giderek daha karmaşık duruma gelmiş işlemlere, giderek yenilenen biçimde uygulanması, insan elini; Raphael'in tablolarını, Thorwaldsen'in heykellerini, Paganini'nin müziğini yaratabilecek bu yüksek yetkinlik düzeyine kadar getirmiştir (Engels, 2022: 188).

O halde, “doğanın yasalarını ihmal eden hiçbir şey anlam taşımaz” (Engels, 2022: 283-285) ilkesiyle toplum, dil ve yapıt arasında da bir örgensel bağıntı vardır kuşkusuz. Dil, insanın bilinç kazanmasıyla ortaya çıkmıştır ve çevresiyle iletişim kurmasını sağlayan bu dil, onun gündelik yaşamdaki uygulayım, ilkel bilincini temsil eder. Dolayısıyla insanın çevresiyle ya da toplumla olan ilişkisi ve etkileşimi, eyletimsel olarak bir düşüncü oluşturmaya bilinçli ya da bilinçsiz ortam hazırlamaktadır. Ancak günümüzde, toplumun daha da özelinde bireyin parçalılığı, ortak bilinçten ya da bireyaşkınlıktan uzak durumu, herhangi düşüncü oluşturma algısının önüne geçmektedir.

Althusser, *Pour Marx* (2018) adlı çalışmasında; “düşüncü kendi kesinlik ve mantık dizgesi olan, varoluşsal ve tarihsel altyapıya sahip bir göstergeler (imaj, düşünce, söylem ve kavram) dizgedir.” (Akt. Cros, 2003: 48) der. Bu tariftten yola çıktığımızda, eyletimi oluşturan düşüncüsel güdü ve zorlamaların, toplumun tarihsel altyapısından hareketle, adeta zamanla damıtılarak son biçimini aldığını görebiliriz.

2.4.3. Eyletim

Toplumeleştirme yönteminde eyletim kavramı, yazınsal alanı düzenleyen ve meşrulaştıran temel bir düzenek olarak işlev görür. Dubois'ya göre: “eyletimin ilk ve kurucu hareketi öncelikle simgesel düzeydedir. Bu hareket, yazarlara ayrılmış bir alanı sınırlar, bu alana erişim hakkını çeşitli kurallarla düzenler ve son olarak eşitler arasındaki güç dağılımını belirler” (Dubois, 1992: 30). Yazınsal alanda eyletim, üç temel düzeyde işler: Öncelikle yazınsal türlerin düzenlenmesi ve sıralı yapılanması düzeyinde, ikinci olarak yazınsal uygulamaların ve retorik'in biçimlendirilmesi düzeyinde, üçüncü olarak ise metnin kendi üretim sürecini temsil etme biçimleri düzeyinde. Bu noktada, Bourdieu'nün alan kuramı, Dubois'nin simgesel düzeneklere

ilişkin çözümlemelerini destekleyen bir zemin sağlar; çünkü her iki yaklaşım da yazınsal alanın hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki hareketliliklerini incelemeye odaklanır. Dolayısıyla, bu çok katmanlı yapı, Bourdieu'nün alan kuramıyla da örtüşür:

Yazar, birden fazla alanda hareket etmek zorunda olan ve bu alanların karmaşık ilişkiler ağı içinde konumunu sürekli oyalanan bir eyleyendir. Buna göre, alanın içindeki nesnel konfigürasyon (kaynak dağılımı ve bu dağılımı etkileyen yapısal ilişkiler) ve bu konfigürasyon içinde pozisyon alan ve eyleyen faillerin öznel tercihlerinin yarattığı doxa ile kurulacak bağlantı toplumsal inceleme programının ilk basamağını oluşturmaktadır (Budak, 2014).

Bu bağlamda, yazınsal alanın hareketlilikleri, eyletim sürecinin toplumsal ve bireysel boyutlarını anlamak için çok katmanlı bir çözümleme gerektirdiğini ortaya koyar. Bu çerçevede yazınsal alan, yalnızca yazarlara ayrılmış bir alan olarak değil, toplumsal hareketliliklerin, sınıf çatışmalarının ve ekinel dönüşümlerin yansıtıldığı ve biçimlendirildiği bir mücadele alanı olarak görülebilir. “Toplumsal dünyada var olan şey bağıntılardır (...).” (Akt. Demirel, 2014: 39). Bu bağlamda, nüfusbilimsel hareketlilikler, anamalcılığın yükselişi ve sınıfsal ayrışmalar, yazarın toplumsal işlevini yeniden biçimlendirir. Bu bağlamda yazar, bir yandan bağlı olduğu sınıfın düşüncü taşıyıcısı, öteki yandan yazınsal geleneğin koruyucusu olarak ikili bir konum işgal eder. Dubois 'nin vurguladığı gibi, “yazarın konumu, toplumsal kökenini silmeyi başaran eyletim tarafından nitelendirilir ya da niteliksizleştirilir: Eyletim, yazarı ancak kendi ayırt edici özelliklerini üstlendiğinde çemberin içine alır” (Dubois, 1992: 131).

Özellikle yenilikçi yazında eyletim, sürekli bir yenilenme ve farklılaşma talep ederek çelişkili bir işleyiş sergiler. Yazar bir yandan eyletimsel yapılara bağımlıyken, öteki yandan bu yapıları dönüştürme gücüne sahiptir. Dubois'nin söylediği “kurumsallaşmış olan, kendisini yadsıyan kurumsallaştırıcıyı programlar” (Dubois, 1992: 133). Bu durum, gerçekçilik ve doğalcılık akımlarında belirginleşen çelişkileri de açıklar: Emek kavramını yüceltirken kökleşik sanatsal söylemin belagatından kopamama durumu, eyletimsel yapının dayattığı bir gerilimi yansıtır. Dubois'nin toplumsal bağlamı merkeze alan yaklaşımına karşın, Barthes eyletimi dilin ve yazınsal dışı vurumun doğasında var olan bir yapı olarak görür. Eyletim kavramı, yazınsal üretim süreçlerini hem toplumsal hem bireysel düzeylerde etkileyen bir yönlendirme düzeneği olarak işlev görür. Dubois'nin belirttiği gibi, yazarın bu düzenek içerisindeki yeri hem kendine özgü kimlik özelliklerini hem de toplumsal hareketliliklerin baskısını içerir. Barthes ise, bu süreci dilin ve imlerin doğasında var olan yaratıcı ve biçimlendirici bir güç olarak görerek, eyletimin yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda metinsel bir boyut taşıdığına dikkat çeker.

Bu bağlamda, eyletim yalnızca yazınsal alanın kurallarını belirlemekle kalmaz; aynı zamanda, yazınsal türler, retorik ve üretim süreçleri üzerinde sürekli yenilikçi ve dönüşümsel bir baskı uygular bu farklı bakış açıları, eyletimin yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda güzel duygusal bir araç olarak da işlev gördüğünü ortaya koyar. Öteki taraftan Barthes, eyletimi, dilin ve imlerin gerçekliği biçimlendirmek ve okuyucuları etkilemek için kullanıldığı yazının ayrılmaz bir parçası olarak görür. Bu eyletimin doğası gereği olumsuz değildir, ancak yazarların daha derin anlamlar iletmelerine ve okuyucularıyla bağlantı kurmalarına olanak tanıyan yazınsal dışa vurumun gerekli bir yönüdür (Barthes, 1953).

Sonuç olarak, eyletim yazınsal alanın çok katmanlı işleyişini anlamak için hem toplumsal hem de güzel duygusal boyutları bir araya getiren bütüncül bir kavram olarak ele alınmalıdır. Bu kavram, yazınsal üretimin bireysel yaratıcılık ile toplumsal kurallar arasındaki sürekli oylaşılmasını görünür kılar.

2.4.4. Aracılık

İletişim olgusunun temelini oluşturan konuşucu-dinleyici ya da verici-alıcı ikilileri, bu ilişkilerini bir aracı üzerinden konumlandırıp oluşturur. Bu aracı yazılı, sözlü olabileceği gibi, herhangi gözle görülür bir kanal olmaksızın bilinçsiz bir biçimde çevrenin etkisiyle de kendiliğinden gerçekleşebilir.

Toplumun metin, metnin de toplumdaki yerini anlamlandırabilmek adına, hangi araçların hangi metni çözümlemeye yardımcı olabileceğini bilmek ve bu araçların metin içinde kendini nasıl gösterdiklerini görebilmek gereklidir. Bunun yanında araçların çeşitliliğinden ötürü, bütünlleştirilmiş bir yöntem başvurmamak, farklı yaklaşım ve yöntemlerden yararlanarak metnin öğelerini sorgulamak daha faydalı olabilir. Toplumeleştirinin bu anlamdaki temel isteği, yazınsal incelemelerin daha genel anlamda insanı ve toplumu konu edinen bilimlerin ortasında olmak, kendi derinliği ve tarihselliği içerisinde toplumsal araçları daha yetkin biçimde inceleyip yeniden okuyabilmektir. Bu anlamda Duchet'nin toplumeleştirisi, Cros'unkine oranla içeriğin toplumbilimine kaymadan, görece biçimsel aracılıkları kendi araştırma konusu kabul eder. Aracılık, bir metni üretirken ve alımlarken işlev gören toplumsal, ekinel ve tarihsel etmenleri anlamada kilit bir işleve sahiptir. Toplumeleştirisel bir bakış açısıyla, metin ve toplum arasındaki bu aracılık ilişkilerini açığa çıkarmak, metnin toplumsal gerçekliğini ve düşünsel işlevini daha iyi anlamamızı sağlar.

Bir başka deyişle, toplumeleştirisi de aracılık, yazınsal metinler ile toplumsal bağlamlar arasında bir söyleşim kurar ve yazının toplumsal gerçeklikleri hem yansıtan

hem de dönüştüren bir araç olduğunu vurgular. Bu yaklaşım, metni yalnızca toplumbilimsel bir belge ya da güzel duygusal bir yapı olarak görmek yerine, her iki düzlemi bir araya getirir. Aracılık, metinlerin üretim koşulları, yapısal özellikleri ve alımlama süreçleri üzerinden toplumsal bağlamla etkileşimini inceler. Bir romanın izleksel yapısı, anlatı kişileri veya anlatı yerlemleri, yazıldığı dönemin toplumsal hareketliliklerini hem taşır hem de dönüştürür. Böylece, yazınsal yapıt hem bir toplumsal eleştiri hem de yeni bir gerçeklik oluşturma aracı olur.

Bu bakış açısı, metni edilgen bir yansıtıcı değil, toplumsal söylemleri sorgulayan ve yeniden biçimlendiren etken bir aracı olarak ele alır. Bu bağlamda toplumeleştirel çözümleme, metni ve toplumu birlikte okur.

2.4.4.1. Eyletimsel Aracılık

Derrida'nın yapıbozumu ile evreni, akıl ile de göreliliği her zaman kendi denkleminin değişmezleri olarak belirleyen Bourdieu, bilimsel doğruya ancak bu biçimde ulaşılabileceğini söyler ve böylece tarihsel bir akılcılık anlayışı ortaya çıkar. Onun alan kavramına göre çok katmanlı toplumsal yapıda, özne bilinçli olarak, aynı amaç etrafında toplanmış insanların oluşturduğu gruba girmez, doğrudan burada doğar ve o gruba özgü kimi nitelikler edinir. Açıktan söylenemeyen kurallar/kanaatler ve oydaşma (fr. *Doxa*) öznenin yaşamına yön veren bireysel yöntem ve habitus ile sürekli etkileşim durumundadır ve dolayısıyla özne konumundaki insanın kendi nesnesi olması gibi kısır bir döngü ortaya çıkar. “Gözlemcinin konumunu, oluşturulan nesneyle aynı eleştirel çözümlemeye tabi tutmak önemlidir” (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 39). Bilgili birinin kendini sorgulamaktan kaçınması, yaptığı insanbilimsel çalışmanın niteliğini zayıflatır ve bu da Bourdieu'nun ısrarla üstünde durduğu bir konudur.

Bourdieu'nün alan (fr. *Champs*), habitus kavramları sonraları anlaşılamaz ve Bernard Lahire tarafından toplumsal yapıyı kapsayıcı olmamakla eleştirilir. Örneğin; Bourdieu, Lahire'in alanın sınırlarını belirleme konusundaki kafa karışıklığını, bir yöntem önermekten çok, deneysel araştırma yapılması gerekliliği fikriyle geçiştirir. Lahire daha sonraları bu yaklaşımın tatmin edici olmaktan uzak olduğunu imleyerek, *L'Homme Pluriel, La sociologie à l'épreuve de l'individu* (2016) başlıklı makalesinde, toplumbilimin geleneksel birey anlayışına, yani toplum tarafından bağdaşık ve tekdüze bir biçimde biçimlendiren birey fikrine meydan okur. Lahire, bireylerin çeşitli toplumsallaşma deneyimlerinden kaynaklanan, kimi zaman çelişkili çok sayıda eylem şeklini ve alışkanlığı içselleştirdiği gerçeğini vurgulayarak, çağdaş bireylerin karmaşık

yapısını betimlemek için *çoğul insan* kavramını öne sürer. Bu çoğulluğun, bireylerin farklı toplumsal bağlamlarla ve ekinsele modellerle karşı karşıya kaldığı çağcıl toplumlarda bir istisna değil, bir kural olduğunu savunur. Lahire’e göre, alışkanlıkların bu çok türölülüğü, içselleştirilen farklı eğilimler çatıştığında ya da açımılama olanağı bulamadığında bireysel sıkıntılara yol açabilir. Bu tür hareketlilikleri daha iyi kavrayabilmek adına, bireyselleştirilmiş ve içselleştirilmiş toplumsal gerçekliği göz önünde bulunduran ve toplumsal mantığı birey düzeyinde inceleyen bir ruhbilimsel toplumbilim önerisinde bulunur. Bourdieu’nun Flaubert konusunda yaptığı çalışmanın bir benzerini Kafka üzerinde- *Franz Kafka. Éléments pour une théorie de la création littéraire*- uygulayan Lahire şu soruyu sorar: “Kafka yazdığı yapıtları, neden yazmış olduğu gibi yazdı?” cevabını ise *toplumsallaştırıcı deneyim* (fr. Expérience socialisatrice) kavramıyla verir. Lahire tarafından kavramsallaştırıldığı şekliyle toplumsallaştırıcı deneyim, bireylerin yaşamları boyunca toplumsal çevrelerinde egemen olan ilkeleri, değerleri, davranışları ve eylem kalıplarını içselleştirdikleri ve benimsedikleri hareketlilik bir süreçtir. Çeşitli toplumsal ortamlarda (aile, okul, iş vb.) yaşanan bu deneyimler, bireyi derinlemesine biçimlendirdiği ve kimliğinin, inançlarının ve davranışlarının oluşumuna katkıda bulunur. Lahire, çağdaş toplumlarda bazen çelişkili modellerin içselleştirilmesine yol açan ve her bireyi karmaşık ve çoğul bir varlık haline getiren bu deneyimlerin çokluğunu ve çeşitliliğini vurgular. Sonuç olarak; Lahire, bireyin karmaşıklığını ve çoğulluğunu kabul ederek ve bireysel davranışları incelerken, toplumsal bağlamların çeşitliliğini hesaba katar ve toplumbilimdeki birey anlayışımızı yeniden değerlendirmeye çağırır (Lahire, 2016: 57-67).

Bu bilgiler çerçevesinde ve Cros’un (2003: 44): “Yazın alanında; toplumun ya da güç erklerinin biçimlendirdiği eyletim ve bireysel yargılamaya dayanan (fr. Discursif) karşılıklı yazınsal alanı (fr. Champs littéraire) ortaya çıkarır” sözlerinden hareketle, eyletimsel etmenler nedeniyle, bir ön kabulün ortaya çıktığını, sanatsal ürünün biçim ve biçimini doğrudan etkilediğini, dolayısıyla metnin incelemesinde var olan şartları ortaya koyan geçmişe yönelik bir incelemenin yapılması gerekliliği doğacağını açımılamak yerinde olacaktır.

2.4.4.2. Söylemsel Aracılık

Levy Vygotsky’e göre, imler ve simgeler bütünü olan dil, bilinç ögesinin ortaya çıkması ve bireyin toplumsal çevresini yapılandırmasını sağladığı gibi bireyin kendi kendisini oluşturmasını sağlar. Dil, mantıksal, teknik, kökensel ve eylemsel kurallar

aracılığıyla biçimlenen bir imler dizgesidir. Birey bu ekinel öğelerin doğal birer taşıyıcısı olarak hem özne hem nesne işlevi üstlenir. Karşısındaki bireyle iletişimde, sahip olduğu bilgi, inanç, deneyim ve beklentiler, bu iletişimin seviyesini belirler. Bu süreçte, bireyin toplumsal konumu ve dilsel açıklaması, belirli bir yapı içinde biçimlenir. Söylemsel aracılık (fr. Médiation discursive), metnin ana yapı taşı olarak, dilin nasıl ve ne biçimde toplumsal anlamlar ürettiğini gösterir. (Thullier, 2008)

Metin, söylem ve anlatı düzlemlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bütünsel bir yapıdır. Söylem, metnin dil bağlamındaki düzenlenmesinin ve biçimsel yapısını, yani nasıl anlatıldığını incelerken; anlatı, metnin olay örgüsüne, anlatı kişilerine ve izleklere, yani neyin anlatıldığını odaklanır. Bu iki düzlem, metnin anlam üretiminde birbirleriyle etkileşim içerisinde. Aynı anlatısal içeriğe sahip metinler, farklı söylemsel aynı amaca giden farklı yollarla bambaşka anlamlar ve güzel duygusalıklar yaratabilir. Yapısalcı ve yapısalcılık sonrası eleştirilerde, bu ikili yapı metni bütüncül bir biçimde anlamlandırmak için temel bir çerçeve sunar. Bir döneme ait uyumlu ve kademeli bir biçimde ortaya çıkarılıp Angenot tarafından kuramsallaştırılan ve Bakhtin'in düşüncelerinden beslenen toplumsal söylem (fr. Discours sociale), Kristeva'nın bakış açısından yola çıkarak, kendinden önceki metinlerin, bir araya gelmesiyle oluşturulmuş metinlerarası bir nitelik taşır.

Bununla beraber çağdaşı olduğu öteki tüm söylemlerle benzerlikler gösterir. Ayrıca aynı döneme ait metinler, söylemsel bir yığının ufak birer parçası konumundadır. Plastik sanatlardan video oyunlarına, sinemadan müziğe kadar tüm toplumsal ürün ya da üretim söylemsel bir etkileşim yaratır ya da onun sonucu olur. Bu karşılıklı etkileşimi irdeleyen araştırmalar, toplumeleştirmenin ürün ve toplumun ayrıştırılmaz olması konusundaki etkinliğini artırır. Her türlü yazıdan önce, toplumsal temsiller ve temsillerin biçimini dayatan, söylemsel araçlarla çevrilmiş metin, kendi iç araçları ve biçimi vasıtasıyla dolaylı olarak onları kullanır.

Toplumeleştir, bu karşılıklı etkileşimi inceleyerek, metin ve toplumun ayrılmaz bir bütün olduğunu ortaya koyar. Her metin, toplumsal temsillerin bir yansımasıdır ve söylemsel araçlarla çevrenmiş bu metin, aynı zamanda bu temsil biçimlerini kullanarak onları yeniden üretir.

2.4.4.3. Metinsel Aracılık

Yazım uygulayımı ile gelişen özgün dil ya da metinsel aracılık (fr. Médiation textuelle) eylemsel dilden daha büyük değişimlere uğrar ve buna koşut olarak yarattığı etki kuşkusuz öteki araçlara oranla daha güçlüdür. Yazınsal dil her ne kadar

seçkin, düzenli ve kapalı bir yapıya sahip olsa da toplumsal koşullanma ve toplumsal yapılanma farklı anlam bütünlüklerinin ortaya çıkmasına neden olur. Barthes'ın *La Mort de l'Auteur*, 1968, makalesinden yola çıkarak ele aldığımızda “yazan *ben*, konuşan benden farklıdır.” (Bkz. Barthes, 1968: 61-66) şeklinde açıklanan bu durum, toplumsal eleştirinin gereçleri arasında kendine yer bulan göstergebilimsel eleştirel yaklaşımı gerekli kılar: “Yazınsal söylem dışı vurulurken, belli başlı aşamalardan geçerek kullanılır, dilbilimsel olarak tamamen doğru olsa bile, gündelik kullanımda değişime uğrar” (Akt. Cros ve Balibar, 2003: 41).

Bu bağlamda, Duchet'nin önerdiği eş-metin kavramı, yazınsal metinlerin yalnızca dile ilişkin incelemesine değil, aynı zamanda metinlerarası ilişkiler ve toplumsal bağlamlarla olan etkileşimlerine de odaklanmayı sağlar. Bu kavram, toplumsal eleştiriye daha derinlemesine yapmamıza olanak tanıyan varsıl bir çözümleme aracı sunar.

2.4.5. Toplumsal Söylem

Toplumsal söylem; imge, eylem, biçim yığınlarının anlamlı somut bir bütün haline gelmesidir. Toplumdaki kullanımlarına göre, bu bilinç hazinesinden, Cros'un söylemsel bilgi (fr. Information discursive), Zima'nın toplumdilbilimsel durum (fr. Situation socio-linguistique) kavramlarıyla açıkladığı, bilişsel ya da mecazi yeni anlam parçaları meydana gelebilir. Bu toplumsal söylemin her bir anlam parçası, bağlama göre, karmaşık ya da ahenksiz dahi olsa, çeşitli biçimlerde kabul gören, önceden gerçekleşmiş ya da ilk defa gerçekleşecek farklı bir anlam ve ifadenin taşıyıcısı, dolayısıyla aynı toplumsal ortamdaki bireylerin kenetleyicisi durumdadır.

Uygulayımı gereği metnin yanında, tarihsel ve düşünsel yaklaşımlarla ilişki kuran toplumeleştirmenin, bu parçalı, kesinlik arz etmeyen, birbirleriyle çapraşık ilişki içerisinde yeni anlamlar üreten yapıları, Duchet tarafından toplumsal ilişki ölçeği kavramıyla bütünleştirilmeye çalışılır.

İlk olarak, XIX.yüzyılda Musset, Hugo, Merimée gibi isimlerin tiyatro yapıtları üzerine toplumsal okumaya başlayan Duchet, *Restorasyon Döneminde Tiyatro, Tarih ve Politika* (1969) adlı çalışmasını, ilk kez toplumeleştirel bakışla ortaya çıkarır, toplumsal ilişkilerin iç içe girişini ve karmaşıklığını toplumsal ilişki ölçeği aracılığıyla açıklamaya çalışır.

İmgelerin ya da bireylerin alt-üst öğeleriyle ya da birbirleriyle ilişkiye girdiği öteki türdeşleriyle ortaya çıkardığı ortak anlamın, kendisinden daha fazlasını açıkladığı düşüncesiyle, bu göreceli bütünlüğü, Charles Sanders Peirce'dan

ödünclediği çizem (fr. Diagramme) kavramıyla somutlaştırmaya çalışan Duchet, sonraları bu kavramın Paul Ricœur'ün olayörgüleştirmesi (fr. Configuration) ile karıştırılması sonucu toplumsal ilişki ölçeğini geliştirir ve “belirsiz, bütün, durağanlıktan uzak, çatışmalı, çekirdeğin merkezi etrafındaki parçalı tasarım” (Duchet ve Tournier, 1994: 35-72) olarak betimler. İletişim ya da eyleşim sırasında kullanılan kanallar yardımıyla bir ölçek oluşturarak, devingen toplumsal yapılar içinde, duyguların, önyargıların toplumsal ilişkileri nasıl biçimlendirdiği gibi bazı sonuçları bulmayı amaçlar. Öteki yandan bu ölçütlendirme yalnızca metnin toplumsal yapısını biçimlendiren söyleşimleri çevreler ve nesnesi tamamen metinsellik örnekleminin dışındadır.

Toplumsal ilişki ölçeği, çözümleme sırasında, mikro yapıdan, makro yapıya doğru bir yönelmeyi uygun görür. Greimas'ın eyleyenler modeline benzer biçimde, toplumu oluşturan bireylerin ya da metindeki kişilerin birbirleriyle ilişkisinden hareketle oluşturulan ölçek, Duchet'nin, metnin ortaya çıkardığı, aynı zamanda da doğal sonucu olduğu toplumu okuyabilmek için önerdiği toplumsal metni (fr. Sociotexte) oluşturan metin ve eş-metni bir araya getirip kaynaştırabilecek öğeleri meydana getirmesi açısından önemlidir. Bu aşama, güzelduyusal bir nesnenin ortaya çıkışının hazırlanması ve eş-metnin devamlılığını sağlanması açısından, özelleşmiş düzenlemelerle yeniden ortaya çıkarılan ölçek üzerine yapılan çalışmaların anımsanması anlamında metinselleşmeyi (fr. Textualisation) inceleme olanağı verir.

Hangi metin olursa olsun, göndergelerinin bütünüyle tek olduğu varsayımı, Duchet'in metinsel çözümlemeleriyle çelişkin bir söylem olur. Bu durum, metnin yeniden anlamlandırılabilmesi için, eş-metinselleşmeye (fr. Co-textualisation) ve başka metinlere yönlendirir. Duchet'nin kurduğu *CRIST*'in önemli araştırmacılarından Isabelle Tournier, metinsel değerin yeterliliği ve yetkinliği, metnin ne kadar fazla olası eş-metin ürettiğine yani özgün eş-metinselleşmesine bağlı olduğunu imler. Ayrıca Duchet'nin yaklaşımını benimsemiş ve eş-metinselliğe, metnin içindeki veriden (fr. Information) hareketle, ipucu ya da göndergesini (fr. Signe / indice) takip ederek, gerekli değer ya da anlamın (fr. Valeur / sens) ortaya çıkartılabileceğini belirtir ve bu kavramların altını çizer. Buna göre veri, yazınsal metni imler ve metindeki tarihler, sokak adları ve metinlerarası öğeler gibi her şeyi kapsar. Gönderge, söylem evreninde, halihazırda anlamını bulmuş, metin dışı evrendeki nesneler, düşünceler veya daha genel anlamda ortak bilinç ve ekin kavramının içini dolduran tüm öğelerdir. İşte tüm bu ortak bilinç ve ekin, birbirinden farklı anlamın ortaya çıkması dolayısıyla metin

düzeyinde birbirinden farklı eş-metinsel anlamlar yaratır. Söylemin anlamsal ve dilbilimsel yapısı onun taşıdığı değeri belirler. Zima bu durumu şöyle aktarır: “Bakhtin’e göre “aslında, sözcükler, söylediğimiz ve duyduğumuz değildir. Onlar gerçeklik ya da yalandır, iyi ya da kötü, önemli ya da değersiz, hoş ya da tatsızdır. Her zaman bir içerikle ya da düşüngüye, özel bir anlamla yüklüdürler” (Zima, 2011: 18).

Bu bağlamda, toplumsal söylem, bireyler arası ilişkiler ve düşüngüsel yapılarla derin bağlara sahip olan bir anlam ağını temsil eder. Bir başka deyişle, metinlerin toplumsal boyutlarının, yüzeyde görünenin ötesinde çok daha karmaşık ve hareketli ilişkiler içerdiğini ortaya koyar. Dolayısıyla, toplumsal söylemin yapısı ve taşıdığı anlamlar, bir yandan metnin kendine özgü dilsel ve anlamsal yapısını kurarken, öteki yandan da toplumsal bilinç, ekin ve düşüngü ile olan ilişkisini ortaya koyar.

2.4.6. Toplumsal İlişki Ölçeği ve Toplumsal Unutuş Ölçeği

Toplumeleştirme yaklaşımı içerisinde, özellikle Duchet’nin geliştirdiği toplumsal ilişki ölçeği kavramı ve daha sonra ortaya çıkan toplumsal unutuş ölçeği¹⁷ (fr. Oubliogramme)(Wesley, 2023: 71-72) kavramı, metin çözümlemelerinde önemli araçlar olarak karşımıza çıkar.

Bu iki kavram, yazınsal metinlerin toplumsal ve tarihsel boyutlarını farklı açılardan ele alarak, metinlerin derinlemesine çözümlenmesine olanak sağlar. Toplumsal ilişki ölçeği kavramı, Duchet tarafından yazınsal metinlerdeki toplumsal temsillerin devimsel ve çatışmalı yapısını açıklamak üzere geliştirilmiştir. Duchet tarafından önerilen toplumsal ilişki ölçeği, Fransız Devrimi’nden günümüze Fransa’daki toplumsal ilişkilerin ve hareketliliklerin evrimini incelemek için temel bir çerçeve işlevi görmektedir. Waterloo, Hugo ve aşırı sağ düşüngülerin yükselişi gibi önemli tarihsel anları ve figürleri vurgulayarak, bu olayların ortak toplumsal imgelemelerin nasıl örüntülendirdiğini göstermektedir (Popovic, 2023).

Bu kavram, metinlerin içindeki çatışmalı ve etkileşimli temsiller bütünü imler. Duchet’ye göre toplumsal ilişki ölçeği, merkezi bir çatışma etrafında biçimlenen, kararsız ve birbiriyle çelişen kısmi temsillerin etkileşimiyle nitelendirilir. Metin içindeki toplumsal devimlerin çözümlenmesine odaklanan bu kavram,

¹⁷ Toplumsal Unutuş Ölçeği sözcüğü Türkçe bizim tarafımızdan önerilmiştir. Fransız toplumu bağlamında uygulanabilirliği örneklenmiş olan bu kavram, toplumeleştirme bağlamında, yazınsal metinlerin tarihsel-siyasal bağlamda okunmasına katkı sunabilir.

toplumsal ilişkileri ve aşama sıralarını yansıtan bir mikro evren olarak işlev görür. Sözcük-çatışma ya da çatışmalı sözcük kavramına dayanan toplumsal ilişki ölçeği, metinlerin tarihselliğini ve toplumsal eleştirisini ortaya koyma amacını taşır.

Toplumsal unutuş ölçeği kavramı ise, özellikle 1898-1940 yılları arasındaki Fransız toplumundaki etkin ve edilgen silinmeleri inceleyen bir çözümleme aracı olarak yazına kazandırılmıştır. Bu kavram, toplumsal belleğin oluşumunda unutmanın rolünü ve yazınsal metinlerde bunun nasıl temsil edildiğini ele alır. Toplumsal bellekteki silinme düzeneklerini çözümleyen toplumsal unutuş ölçeği, ortak belleğin dönüşümünü ve bunun yazınsal metinlerdeki yansımalarını inceler. Özellikle tarihsel travmaların ve bilinmeyen olayların yazınsal temsillerini araştıran bu kavram, toplumsal unutuşun dört temel ulamını (ulusal, bilimsel, topluluğa değin ve ekinsel) dizgesel bir biçimde ele alır.(Wesley, 2023).

Bu iki kavram birtakım ortak noktalar barındırmakla birlikte, önemli farklılıklar da gösterir. Her iki kavram da metinlerin toplumsal ve tarihsel boyutlarını inceler, yazınsal metinlerdeki temsil dizgelerinin devimsel yapısını vurgular ve metinlerin toplumla etkileşimini merkeze alır. Ancak toplumsal ilişki ölçeği toplumsal çatışma ve temsil dizgelerine odaklanırken, toplumsal unutuş ölçeği toplumsal bellek ve unutuş düzeneklerine yoğunlaşır. Toplumsal ilişki ölçeği genel bir kuramsal çerçeve sunarken, toplumsal unutuş ölçeği belirli bir tarihsel döneme (1898-1940) odaklanır.

Yazınsal metin incelemelerinde bu kavramların kullanımı, metinlerin toplumsal boyutunun farklı yönlerini ortaya çıkarmaya olanak sağlar. Toplumsal ilişki ölçeğinin kullanımı, metindeki çatışma noktalarının saptanması, toplumsal ilişkilerin ve güç devimlerinin çözümlemesi, anlatı kişileri arası etkileşimlerin toplumsal boyutunun incelenmesi gibi alanlarda etkili olur. Toplumsal unutuş ölçeğinin kullanımı ise toplumsal belleğin metindeki temsilinin çözümlemesi, tarihsel olayların metinde nasıl unutulduğu/hatırlandığının incelenmesi ve ortak belleğin dönüşümünün metindeki izlerinin saptanması konularında araştırmacılara yol gösterir.

Bu çözümleme araçları, yazınsal metinlerin toplumsal boyutunu dizgesel bir biçimde incelemeye olanak sağlarken, metinlerin tarihsel ve ekinsel bağlamını da görünür kılar. Özellikle çağdaş yazın incelemelerinde, bu kavramların kullanımı, metinlerin toplumsal işlevlerini ve tarihsel önemini anlamada değerli katkılar sunar. Toplumeleştirici yaklaşımının bu iki önemli kavramı, Duchet'nin yöntemsel çerçevesinin somut örnekleri olarak karşımıza çıkar. Bu araçlar, yazınsal metinlerin

çok katmanlı yapısını çözümlemede ve toplumsal boyutunu anlamada araştırmacılara varsıl bir yöntemsel çerçeve sunarken, aynı zamanda toplumeleştirelin edimsel olarak nasıl uygulanabileceğini de gösterir. Özellikle sömürgecilik sonrası metinler, toplumsal bellek ve kimlik sorunlarını işleyen yapıtlar gibi toplumsal çatışmaların yoğun olduğu metinlerin incelenmesinde, bu araçların kullanımı verimli sonuçlar verebilmektedir.

2.5. Edmond Cros'un Yaklaşımı

Cros Yazınsal bir ürünün toplumsal bir olgu olarak ele alınıp alınamayacağı sorusu: “Yazınsal bir ürünü toplumsal bir olgu olarak ele alabilir miyiz?” (Cros, 2003: 105-112). Toplumeleştirme alanının temel tartışma noktalarından birini oluşturur. Gerçekten yazını toplumsal bir olgu olarak incelemek muhtemeldir. Gisèle Sapiro'nun *La Sociologie de la Littérature* (2012) adlı yapıtı bu konuya ışık tutar. Sapiro'ya göre yazın toplumbilim, yazını hem toplumsal bir kurum olarak hem de toplumsal temsillerin bir taşıyıcısı olarak inceler. Bu yaklaşım, bir yapıtı yalnızca yazarının niyetine indirgemenin yetersiz olduğunu ve yapıtın üretildiği ve alımlandığı toplumsal bağlamlara bağlı olduğunu vurgular: “Yazın toplumbilim, yazını hem toplumsal bir olgu olarak- kurumlara ve bireylere (üreticiler, araçlar ve tüketiciler) odaklanarak- hem de toplumsal temsillerin bir vektörü olarak inceler” (Caraco, 2015).

Bu bağlamda, yazın toplumbilimi, toplumbilim ve yazın alanları arasında köprü kurarak, yazınsal yapıtların toplumsal evrenle olan karmaşık ilişkisini anlamamızı sağlar. Bu yaklaşım, yazının yalnızca metinlerin anlam evreniyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapıları, değerleri ve güç ilişkilerini de yansıttığını ve dönüştürdüğünü ortaya koyar. Cros'un düşüncelerinden yola çıkarak bizce; yazınsal bir metin hem bir toplumsal olgu olarak hem de toplumsal olguları üreten, dönüştüren ve yeniden yorumlayan etkin bir aracı olarak değerlendirilmelidir.

Duchet ile bu yöntemin kurucularından olan Cros, tarihin bir taşıyıcısı olan bireyi, ekinel özne olarak tanımlar ve onu toplumeleştirel okumaların merkezine koyar. Öyle ki, metin kavramını dahi yeniden tanımlamaya çalışan Cros, kendi metin anlayışının kavranıp çözümlenebilmesini onun ekinel öznesi olmadan pek de ihtimal dahilinde görmez. Bu kavram, toplumbilimsel okumaların merkezinde yer alır ve metin çözümlemesinin temel yapı taşlarından biri olarak görülür. “Ekinel özne kavramı, ortaya çıkışının, tarihinin, doğasının, ekinlerin ürünlerindeki kökten farklılaşmalar üzerine etkisiyle ortaya koyan bir tür düşüncü özne olarak belirir” (Cros, 2005: 31-46). Bu tanım, bize göre Cros'un yaklaşımının özünü oluşturur. Ona göre

düşüncü özne, toplumsal yaşam ve dilde, toplumun ortak bilincine işlemiş olan düşüncü tarafından yabancılaştırılmış bir öznedir.

Cros'un yöntemsel yaklaşımı, 1960'lardan sonra yazın toplumbilimde yaygınlaşan eytişimsel maddecilik ve tin çözümüyle başlar. Buna dilbilim ve göstergebilimi de ekleyen Cros, metin çözümlemelerinde çok katmanlı bir yaklaşım benimser. "Toplumeleştirel bakış, dıştan içe, yüzeysel içerikten, anlamsal göstergelere son olarak da yapıya doğru ilerler" (Cros, 2003: 9). Bu yaklaşımın amacı, bireysel ve ortak yaşamışlıkları yeniden düzenleyip anlamlandıran araçları bir araya getirmektir.

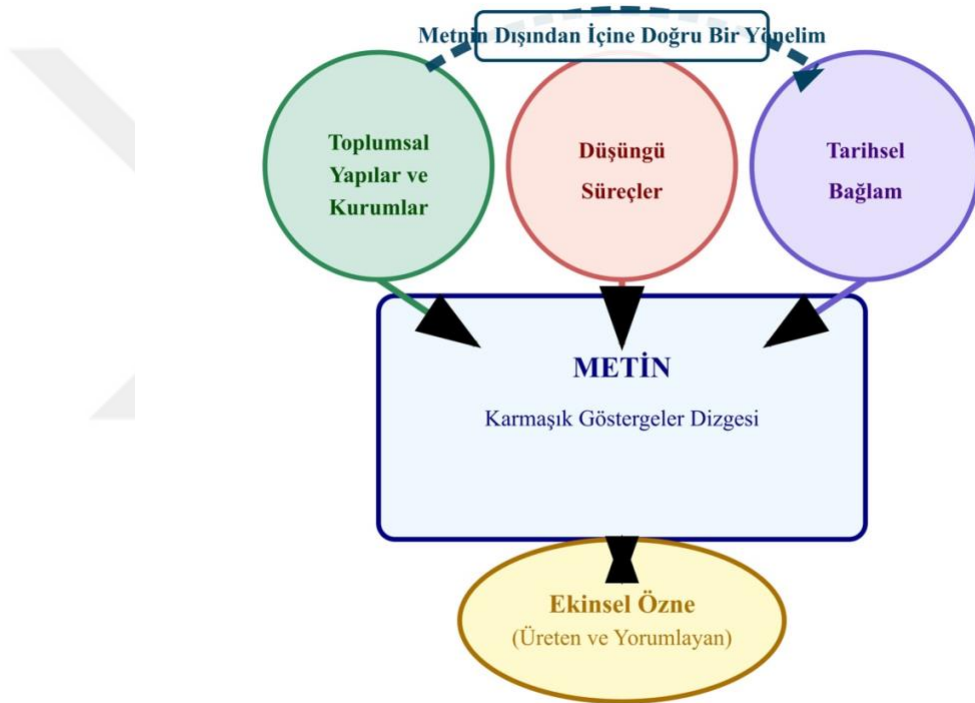
Toplumsal dizgenin yapısını incelerken Greimas'ın topluluk dili kavramından yararlanan Cros, bu kavramı "bir ya da daha fazla topluluğa söylemsel seviyede kendilerini dışa vurma şansı veren, toplumsal dilin altındaki bir alt yapı" olarak değerlendirir (Zima, 2011:17). Bu bağlamda toplumsal düzen, birbiriyle ilişkili alt dizgelerden oluşur. Aile kurumu bu alt dizgelerin en temel örneğidir ve kendi içinde siyasal (ebeveyn otoritesi), ekonomik (bütçe) ve ekinel sınırları (boş vakit uğraşları) barındırır. Benzer bir biçimde okul, dernekler, askeriye ve kilise de bu dizgenin parçalarıdır.

Toplumsal yaşamın ortak bir dille ortaya çıktığını vurgulayan Cros, aynı çalışma ve yaşam koşullarına sahip toplulukların benzer dünya görüşlerini benimseyeceğini savunur. Ancak ona gör toplumun bireylerinin ruhsal durumu devingendir ve tarihselliğin etkisiyle sürekli yeniden biçimlenir. Bu hareketli yapı içinde, bir dönemin dini, siyasal, ekonomik, toplumsal ve sanatsal olayları metin aracılığıyla yeniden üretilir ve yorumlanır. Cros'un toplumeleştirel yaklaşımı, metni yalnızca yazınsal bir ürün olarak değil, toplumsal yapıların, düşüncülerin ve tarihsel süreçlerin kesişiminde oluşan karmaşık bir göstergeler dizgesi olarak ele alır. Bu yaklaşım, günümüz yazın incelemelerinde farklı bilim dalları arasında ve çok boyutlu incelemelere olanak sağlayan özgün bir yöntemsel çerçeve sunar.

"Yapısalcılık, "doğası gereği aşırı karmaşık bir gerçeklikten öğeler alarak oluşturulan, artzamanlılığı, toplumların zamansal gelişimini ve kopuş olgularını ihmal eden" bir örnek arayışını savunduğunda, uygulayıcı bir dünya uzgörüsünü yazıya döker" açıklamasıyla Cros (2003:11), metne dıştan içe doğru bir yaklaşım sergileyerek, öncelikle anlam üretiminin ve yapısının yalnızca sözün kendisinin değil, aynı zamanda sözcelemenin önemli düzenliliklerinden yararlandığını ortaya koyar.

Cros'a göre toplumeleştirel, bir dal olarak, yazın ve toplum arasındaki içsel bağlara ışık tutmakta kullanılabilecek bir yöntem olarak ele alınmalıdır. Yapıtları

toplumsal-tarihsel bağlamları ışığında inceleyerek, yazınsal metinlerin nasıl toplumsal yapıların, düşüncülerin ve ortaklaşa temsillerin hem ürünü hem de yansıması olduğunu ortaya koymayı amaçlar. Cros'un metin anlayışında üç temel bileşen öne çıkar: Toplumsal yapılar ve kurumlar, düşünsel süreçler ve tarihsel bağlam. Bu üç bileşen, metni biçimlendiren ve anlamlandıran temel öğelerdir. Metin, bu bileşenlerin etkileşiminde ortaya çıkan karmaşık bir göstergeler dizgesi olarak işlev görür. Bu dizge içinde ekinsel özne hem metni üreten hem de onu yorumlayan konumuyla merkezi bir işleve sahiptir. Cros'un metne bakış açısı, aşağıdaki gibi görselleştirilebilir.

Şekil 2. Cros'un metne yaklaşımı

Şekil 2'de görselleştirilen bu yöntemsel yaklaşım, toplumsal yaşamı ve metni bir bütün olarak ele alırken, ekinsel öznenin rolünü merkeze yerleştirir. Böylece metin çözümlemesi, yalnızca biçimsel özelliklerin incelenmesi olmaktan çıkıp, toplumsal ve tarihsel bağlamın derinlemesine incelendiği kapsamlı bir sürece dönüşür.

Ekinsel özne kavramı, bir düşünüşün öznenin işleyiş biçimlerini, onun ortaya çıkışını, tarihini, doğasını ve ekinsel ürünlerin morfogenezi üzerindeki etkisini netleştirir," diye yazar Edmond Cros. Ona göre, "Düşüncü Özne," toplumsal ve kurumsal edimlere ve her şeyden önce dile yerleşmiş bir "düşüncüden önceden varlığa" bağlı olarak "yabancılaşmış" bir öznedir (Clerc, 2007).

süreçte toplumsal özne (fr. Sujet sociale) ve düşüncü özne bir araya gelerek ekinel özneyi oluşturur (Clerc, 2007).

Düşüncü altyapısını yitirmek bir yana, kendilerini sinema ve müzik gibi toplumsal yaşama doğrudan etkisi en yüksek olan sanatlarda ve yazın alanında dışa vurma fırsatı yakalayan, birey aşkın olarak örgütlenen topluluk, kendi düşüncüsünü, toplumsal alanda dile getirerek normalleşir. Bu dizgede, kendi ruhsal yapısının sonucu olarak, çevresiyle sürekli bir ilişki içinde olan toplumsal özne ve onun kendini güvende hissetmesini dürtükleyen düşüncü özne bir araya gelerek ekinel özneyi doğurur (Clerc, 2007).

Ekinel özne kavramı ise düşüncü öznenin işleyiş biçimlerini, ortaya çıkışını, tarihini, doğasını ve ekinel ürünlerin biçimbilimsel oluşumu üzerindeki etkisini açıklar. Bu kavram, özellikle sömürge sonrası metinlerin çözümlemesinde önemli bir işlev görür. Çünkü bu metinlerde özne, sömürgeci düşüncüler ile yerel ekinel yapılar arasındaki gerilimli ilişkide konumlanır.

2.5.1. Edmond Cros ve Kurucu Öğeler

2.5.1.1. Metin Kavramı

Metin, toplumeleştirel yaklaşımda yalnızca dilsel bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel süreçlerin izlerini taşıyan çok katmanlı bir anlam alanı olarak ele alınır. Bu bağlamda, metin kavramı hem biçimsel hem de işlevsel bir boyutta değerlendirilir. Metin, söylemsel kodların, ekinel göndermelerin ve toplumsal göstergelerin kesişim noktasında hem anlam üreten hem de anlamı dönüştüren hareketli bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda Sindaco'nun (2013: 84-85), metnin toplumsallığına ilişkin görüşü şöyledir:

Farklı yaklaşımlar ve kavramsal donanımlar çeşitliliğine rağmen, toplumeleştirmenin amacı metnin toplumsallığını incelemektir. Bu amacı ilk bakışta oldukça basit bir soruyla özetleyebiliriz: Bir metin dünyaya ilişkin ne söyler ve bunu nasıl söyler? Bu açıdan toplumeleştiri, poetikayla bazı ortak sorular paylaşırsa da 'nasıl' sorusunu daha çok metnin sunduğu bir 'görüş biçimi' (fr. Vision de) olarak ele alır. Gerçekten de toplumeleştiri, edebiyatın –tıpkı siyasal, gazetecilik, görsel ya da müziksel öteki söylemler gibi– toplumsal bir zeka taşıdığı ön kabulüyle hareket eder; bu da yazınsal dilin imgesel (fr. Figurale) ve çokanlamlı (fr. Polysémique) doğasına içkindir.

Bize göre bu tanımdan da yola çıkarak metni yalnızca güzel duygusal bir üretim olarak değil, aynı zamanda toplumsal olanın imgesel düzlemde temsili olarak konumlandırmak yerinde olacaktır. Böylece metin, düşüncüsel yapıların, tarihsel bağlamların ve öznel deneyimlerin kesişiminde, çok sesli bir söylem alanı haline gelir.

Cros için ise, metin kavramı yeni değildir ve tarihsel olarak hukukun, kilisenin ve çeşitli öğretilerin boyunduruğunda biçimlenmiştir. O halde yazınsallığı kabul

edilmiş ya da edilmemiş her türden metin içinde, tüm bu araçların kavramsal niteliklerini kavramak, kendi mantıksal düzenlerini anlayabilmek önemlidir. Toplum eleştirisinin de öncelikli kaygısı metin olmalıdır, çünkü bu, tarihin bu düşü uzama dahil edilmesini anlamakla ilgilidir (Samaké, 2015: 15). Metindeki anlam kavramı, yazılı bir iletidir; bir tarafta gösteren, ötekinde gösterilen; onu taşıyan göstergenin düzeltilmesinden geçerek her seferinde özgün ve çok anlamlı başka bir şeyi imler. Eğer gösterge, aynı anda birden fazla anlama kapı açıyorsa, artık kesin, ayrıcalıklı, genel bir anlamı taşımıyorsa, bu durum, metne ilişkin her şeyin söyleyebileceği anlamına gelir ve bu aşamada anlamın uygunluğu, kavramın doğruluğundan daha önemlidir. Metnin çok anlamlılığı, yorumcunun metne kendi deneyimleri ve bakış açısıyla yaklaşmasına olanak tanırken, aynı zamanda metnin tek bir yoruma indirgenemeyeceğini de gösterir. Bu durum, metnin anlamının, okuyucu ve metin arasındaki etkileşimle sürekli olarak yeniden üretildiğini ve anlamın sabit bir kavram olmadığını ortaya koyar.

Yazınsal üretimin toplumeleştirel incelemesi, metinleri yalnızca yüzeysel anlamlarıyla değil, aynı zamanda derinlikli bir biçimde incelemeyi amaçlar. Bu inceleme yöntemi, metinlerin altında yatan toplumsal yapıları, tarihsel bağlamları ve dilin kullanım biçimlerini dikkate alarak, yazınsal yapıtın daha kapsamlı bir biçimde anlaşılmasını sağlar. Metinlerin altında yatan bu yapıları ortaya çıkarmak, yapıtın anlamının daha derinlemesine kavramasına yardımcı olur. Toplumeleştirel inceleme, tarih ve anlambilimi birbirinden ayıramaz bir bütün olarak görür. Metinlerin anlamı hem içinde üretildikleri tarihsel dönemin koşullarıyla hem de kullanılan dilin anlambilimsel yapısıyla biçimlenir. Bu nedenle, metni incelerken tarihsel bağlamı ve dilin kullanım biçimini dikkate almak gerekir.

Toplumeleştirel inceleme, anlamsal olayların metne özgü olduğunu ve metnin alt yapısının bir parçası olduğunu kabul eder. Bu nedenle, metnin anlamını incelerken metnin dilsel özelliklerine ve bu özelliklerin metnin anlamına nasıl katkıda bulunduğuna odaklanmak önemlidir. Toplumun yapıları ve bu yapıların zaman içindeki değişimi, metinlerin anlamını biçimlendiren önemli bir etken olarak görülür. Bu yapılar, metnin dilsel özelliklerini etkileyerek metnin anlamına katkıda bulunur.

Toplumeleştirel inceleme, aynı göstergelerin farklı metinlerde farklı anlamlar taşıyabileceğini kabul eder. Bu durum, metnin anlamının yalnızca kullanılan göstergelerle değil, aynı zamanda bu göstergelerin metin içindeki kullanım biçimine ve metnin genel bağlamına bağlı olduğunu gösterir. Bu inceleme yöntemi, her dışa

vurumun anlamlı olduğunu ancak bu anlamın tek bir anlama indirgenemeyeceğini savunur.

2.5.1.2. Metnin Niteliği

Metin, dilbilimin sınırlarını aşan bir araçtır. Metin dışı göndergelerin tümünü dışarda bırakıp, metnin mutlak özerkliği arzulanırsa, geriye biçimden başkası kalmayacaktır. Bu bağlamda, eğer yeni bir bilimsel araştırma alanı doğsaydı, kuşkusuz eski bilimsel uygulamaları derinleştirip, genişletmek yeterli olmayacak, bu alanların dışında yeni uygulamalar geliştirmek gerekecekti. Aksi takdirde var olan yöntemlerle ortaya konulacak sonuç, çalışmanın doğruluğu ve güvenilirliği ekseninin dışında kalacaktır. Bu bağlamda günümüz yazın alanında toplumun ürünü olan metin, eski anlamının oldukça dışına çıkmış ve yeni yöntemlerle çözümlemeye gereksinim doğurur. Bu yeni nesnenin arkasında, toplumsal yapının rastlantısal sonucu olarak ortaya çıkan sorunsal ve karmaşık bir gösteren ya da gösteren grubu yatar. Buna göre metin, özne ve dilin ortaklığından doğan bir çalışma eyleminin ürünü değil, bu eylemin kendisidir ve durmaksızın çalışmaya devam eder. Nesnel bir anlamın temsilcisi olamayacak ve aynı anda birden çok olası anlamı barındıracak, üretecek sonra yok ederek devam edecektir.

Bu anlayıştan yola çıkarak metnin kapalı ve tek anlamlı bir varlık olarak görülemeyeceği ve klasik metin anlayışının sorgulanmaya başlandığı görülür. Metin, 1960’larda genel dilbilim ve göstergebilimin gelişiminden etkilenerek kökten bir yeniden yapılanmaya/yapılandırmaya uğrar. Metin, artık anlamsal doğruluğun bir deposu olmaktan öte, bir dizi dilsel olgu olarak görülmeye başlanır.

Sonuç olarak; toplumeleştirir, metni, içinde üretildiği toplumsal-tarihsel bağlamın izlerini taşıyan ve baskın veya çelişkili düşüncülerden etkilenen devimsel bir süreç olarak görür. Metin, yalnızca bir dilsel yapı değil, aynı zamanda çeşitli söylemlerin ve düşüncülerin kesiştiği bir alan olarak tanımlanabilir. Metin kavramı, metinlerin birbirleriyle olan etkileşimini ve anlamın sürekli olarak yeniden olaşmayı vurgularken, metnin incelemesi yalnızca içerikle sınırlı kalmaz ve metnin dilsel yapısı, ekinsel belirtkeleri ve düşüncüsel etkileri incelenir. Bu yaklaşım, metinleri okumanın ve yorumlamanın karmaşıklığını vurgularken, tarihsel ve toplumsal bağlamın ve metnin anlamlarını etkileyen güç devimlerinin önemini ortaya koyar.

2.5.1.3. Etkin Metin-Edilgen Metin

Metnin bir üretim süreci olduğunu düşündüğümüzde, bu üretimin kendisine, Kristeva’nın da anlambilimsel terimcede kimi zaman kullandığı, etkin metin, ortaya

çıkabilecek sınırsız sayıdaki anlamların, “...etkin metin, dilin mümkün olmayan sonsuz göstergesidir” (Cros, 2003: 55) artık anlamına kavuşmuş her birine de edilgen metin kavramlarını uygun görür Cros. Buna örnek olarak Akdeniz iklimini, içinde farklı ekinse yapıların barındığı soyyapı (fr. Génotype); Anadolu, Katalan ya da İtalyan insanının, çevresel şartlara bağlı olarak fiziksel ve dilsel benzeşmelerini ve ayrışmalarını dışyapı (fr. Phénotype) olarak gösterir.

Bu kavramlara yazınsal anlamda daha geniş bir bakış açısı oluşturmada önce bu iki kavramın temel çıkış noktası olan kalıtım bilim bakış açısıyla bakmak yararlı olacaktır. Etkin metin, bir metnin altında yatan derin yapısal özellikleri, yazarın niyetini, metnin üretildiği toplumsal-ekinsel ve tarihsel bağlamı içerirken, edilgen metin, metnin yüzeysel yapısını, yapısal özelliklerini ve okuyucu tarafından algılanan anlamını imler ve anlamına kavuştuğunu gösterir. Bu bağlamda, Karadağ’ın on dokuzuncu yüzyıl kadın yazarları üzerine yaptığı çalışma, kadınlığın etkin metin bir öge olarak metinlere nasıl dahil edildiğini incelerken, Kristeva’nın kuramsal çerçevesiyle alt metinlerin yeniden yorumlanması için önemli bir zemin sunmaktadır (Karadağ, 2000).

Etkin metin, yazarın bilinçli veya bilinçsiz olarak metne yerleştirdiği düşünce, felsefi ve güzel duygusal öğeleri içerebilir. Bu derin yapı, metnin temel anlamını ve yazarın mesajını oluşturur. Öte yandan edilgen metin, metnin dilbilgisel yapısı, üslup özellikleri ve okuyucunun metni yorumlama yordamıyla biçimlenir. Okuyucunun deneyimleri, ekinse arka düzlemi ve kişisel yorumu, edilgen metnin oluşumunda önemli bir işlevi vardır.

Bu iki kavram arasındaki etkileşim, metnin anlamının çok katmanlı ve devingen bir süreç olduğunu gösterir. Etkin metin, metnin temel anlamını belirlerken, edilgen metin bu anlamın farklı okuyucular tarafından nasıl algılandığını ve yorumlandığını gösterir. Bir başka deyişle edilgen metin: Okuyucu tarafından anlaşılan ve yüzeyde görülen metin anlamıdır. Metnin, okuyucunun yorumuyla biçimlenmiş hali, düşünce ve ekinse bağlamların algılanma biçimidir.

Bu bağlamda, coğrafi ve ekinse farklılıklar, edilgen metni etkileyen önemli etkenler olarak değerlendirilebilir. Aynı metin, farklı okuyucular tarafından farklı biçimlerde yorumlanabilir ve bu yorumlar, okuyucunun ekinse arka planı, deneyimleri ve değer yargılarıyla biçimlenebilir. Bu durum, metnin anlamının tek bir yoruma indirgenemeyeceğini ve sürekli olarak yeniden üretildiğini gösteren başka bir araç olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, etkin ve edilgen metin kavramları, yazınsal metinlerin incelemesinde metnin derin yapısını ve yüzeysel yapısını inceleyerek metnin anlamının çok katmanlı ve devingen bir süreç olduğunu anlamamıza yardımcı olan araçlar olarak görülmektedir.

2.5.1.4. Biçimlenme Alanı

Cros toplumeleştirme yaklaşımında, etkin metin ile edilgen metin arasındaki dönüşüm süreçlerinin gerçekleştiği yapısal düzenleme alanını tanımlar. Bu alan, yalnızca yüzeysel düzeyde kalmayan, derin yapısal süreçlere gömülü olan düzenliliklerden ortaya çıkar ve etkin metni oluşturan temel öğelerin karşıt çiftler biçiminde işlediği devingen bir yapıyı imler.

Metnin düzenliliklerinin ortaya çıkarılmasından hareketle, bu düzenliliklerin ortaya çıktığı biçimlenme (fr. Morphogénétique) düzlemine geçiş yapmış bulunuyoruz (Cros, 2003: 65).

Biçimlenme alanının en önemli özelliklerinden biri, karşıtların tersine çevrilebilirliğidir. Bu özellik, toplumsal tartışmaları ve çıkarları yansıtan çelişkili söylemlerin etkileşimini içerir. Etkin metnin edilgen metinlere dönüşüm sürecinde, biçimlenme alanı bu karşıt çiftlerin dizgesel düzenini düzenler. Bu düzenleme, baskın öğelerin yönlendirici etkisi altında, anlamsal dönüşümlerin gerçekleştiği hareketli bir yapı oluşturur.

Biçimlenme alanları, toplumsal gerçeklikler ve düşüngüsel çelişkilerle derinden bağlantılıdır. Bu alanlar, toplumsal söylemlerin metinsel yapılara dönüşümünü, tarihsel ve düşüngüsel öğelerin metin içi yapılanmasını ve toplumsal çelişkilerin metinsel düzeydeki düzenlenmesini sağlar. Öğeler yalnız kalmış biçimde değil, daha büyük bir göstergebilim düzleminin parçası olarak işler. Bu yöntem, ayrışık söylemleri düzenleyerek ve yeniden yapılandırarak metnin karmaşık toplumsal bilgileri depolamasına ve iletmesine olanak tanır.

Toplumeleştirme çözümlemenin temel araçlarından biri olan biçimlenme alanı, metin üretimindeki yapısal düzeninin incelenmesini, anlamsal katmanların oluşum dizgesinin çözülmesini ve toplumsal söylemlerin metinsel yapılara dönüşüm süreçlerinin incelenme olanağı sağlar. Bu bağlamda biçimlenme alanı, yalnızca metinsel yapıların incelenmesini değil, aynı zamanda metnin ekinel söylemde etkin bir katılımcı olarak üstlencesini de vurgular. Metinler, çeşitli metin öğelerinin etkileşimi yoluyla alınabilen ve yorumlanabilen bilgileri depolamak için biçimlenme alanlarını kullanır. Bu süreç, metin içindeki anlamsal, göstergebilimsel ve düşüngüsel dönüşümlerin belirtkelerini çözme içerir.

2.6. Montpellier Okulu

Cros, Paul-Valéry de Montpellier Üniversitesi'nde İspanyol yazını alanında akademik çalışmalar yürütmüş ve 1991'de kurulan Montpellier Toplumeleştirici Enstitüsü'nün onursal başkanı olarak görev yapmıştır. Cros ve onun temsil ettiği akım, toplumeleştirici yaklaşımını yayarak pek çok araştırmacıyı etkilemiş ve Montpellier Okulu, önemli bir entelektüel merkez haline gelmiştir.

“Montpellier okulunun bakış açısından toplumeleştirici okuma, ekinlerin değersizleştirilmesi sürecinde ve dolayısıyla halklar arasındaki ilişkilerde önemli bir işlev oynayan ortak öznenin ekinel özneye geçişi inceler” (Samaké, 2013: 12).

Bu geçiş sürecinde öznenin konumu önemlidir, çünkü özne aslında hem düşünsel yapıyı hem de onun kurumlarını yönlendiren durumdadır. Bu bağlamda Cros'un şu tespiti önemlidir: “Öznenin doğası, bildiğimiz gibi, tarihsel maddeciliğin ve ruhçözümün kesişme noktasında yer alan toplumeleştiricinin merkezinde yer almaktadır” (Cros, 2005: 15).

Montpellier okulu toplumeleştiriciyi bir nesne kuramı ve bir özne kuramı olarak görür” (Samaké, 2015 s:15). Montpellier Okulu ve Edmond Cros'un toplumeleştirici yaklaşımında bazı önemli noktalara değinmekte fayda olacaktır. İlk olarak, ortak öznenin ekinel özneye geçiş üzerinde durulur. Bu geçişin incelenmesiyle, yeni bir özne kuramı geliştirme olanağı doğar. Cros'a göre, öznenin başlangıçtaki belirsizliği onu bir eyleyen özne olarak konumlandırır ve Ben'in ardında ne var? (Cros, 2005: 15).

Cros'un bu sorusu önemli bir toplumeleştirici çözümleme aracı olarak kabul edilir. Özne aslında hem düşüncü hem de onun kurumlarını yönlendiren durumdadır. Dolayısıyla toplumeleştiricinin merkezinde bizi endişeye sevk eden öncelikli şeyin metin olması gereklidir. Zira, metin bir bakıma hayallerin oluşturulduğu sanal bir alan olarak görülür ve toplumeleştiricinin kaygılanacağı ilk şeyinde metin olması gerekir. Metin kavramını dahi yeniden tanımlamaya çalışan Cros, kendi metin anlayışının kavranıp çözümlenebilmesini onun ekinel öznesi olmadan pek olası görmez. Sorunsalın merkezinde tarih sahnesinde yer alan eyleyen olarak ekinel özne bulunur. Cros'a göre yukarıda değindiğimiz düşüncü özne, toplumsal yaşam ve dilde, söz konusu toplumun ortak bilincine işlemiş olan düşüncü tarafından yabancılaştırılmış bir öznedir. Cros ve Montpellier okulunun temel yaklaşımında düşüncü ve kurumsallığın ortaklığı metindeki tarihsel bağlamların ve düğümlerin çözümlenmesinde bir eyleyen olarak görülür. Cros'a göre, yazınsal metinlerin tarihsel düğümünün çözümlenmesinde düşüncü tek başına bir olgu olarak görülmemelidir. Tarihsellik ve kurumsal bağlam da göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu bağlamda Cros, ekinseel özneıı kendi toplumeleştiri yönteminin merkezine yerleştirir. Bir başka deyişle metnin anlamının, ekinseel özne üzerinden çözümlenebileceğini savunur. Cros'un ekinseel özne kavramı, Lucien Goldmann'ın birey ötesi ortak öznesinden farklılaşır. Montpellier Okulu'na ve Cros'a göre ekinseel özne çoğuldur ve toplumeleştirel okuma, ekinlerin değersizleştirilmesi sürecinde ve toplumlar arasındaki ilişkilerde önemli bir işlev oynayan bir geçişı inceleme alanına alır. Cros, tarihin bir taşıyıcısı olan bireyi, ekinseel özne olarak tanımlar ve onu toplumbilimsel okumaların merkezine koyar.

Düşünsel anlam kavramı Cros tarafından, metne doğrudan aktarılan toplumsal uygulamaların yapılandırıcı ögesi olarak tanımlanır. Düşünsel anlam, ekinseel, toplumsal, anlamsal ve söylemsel bir imleyici olarak, metin ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri anlamlandırmada önemli bir işlevi vardır. Cros, düşünsel anlamı “doğrudan metne aktarılan bir toplumsal uygulamanın yapılandırıcı ögesi” (Cros, 2003: 197) olarak tanımlar ve bunun, metin içerisinde göstergebilimsel ve söylemsel bir yapılandırma işlevi gördüğünü belirtir. Toplumeleştirı, genel olarak bir yandan yapısalcılık, dilbilim ve göstergebilimin çeşitli ilerlemelerini çalışmalarına dahil ederken, öteki yandan da ortak medya ve tarihle ilişkiye odaklanarak yazın toplumbilimi yaklaşımını yenileme hedefini belirlemiştir. Cros'un *Toplumeleştirı* (2003)adlı kitabının ilk bölümündeki tartışmalar, toplumeleştirtinin, yapısalcılık ve Marksizm arasındaki gerilimlerden doğmuş ve bu iki yaklaşımı bir araya getirerek yazın eleştirisine yeni bir bakış açısı kazandırdığını gösterir. Özellikle Lukács ve Goldmann gibi düşünürlerin etkisiyle, yazınsal metinlerin bireysel yaratıcılığın ürünleri değil, toplumsal yapıların yansımaları olarak değerlendirilmeye başlandığı görülür. Gerçekten de bir yapıt ile onun bağılı olduğu toplumsal yapı arasındaki ilişkinin, anamalcı toplumda, özellikle bu yapının ekonomik sektörüne bağılı olan yazınsal biçim, yani roman söz konusu olduğunda, önceki çalışmalarımızda ele aldığımız öteki yazınsal ve ekinseel yaratımlara kıyasla çok daha karmaşık olduğu ortaya çıkmaktadır (Goldman, 1964).

Bu bağlamda toplumeleştirı, yazınsal incelemede hem toplumsal yapıları hem de yapısalcı yöntemleri dikkate alarak, bütünleştirilmiş bir yaklaşım olarak konumlanır. Cros'un genel olarak yapısalcılığa ilişkin arayışları beraberinde tarihe olan yaklaşımının altında yatan durumu gösterir. Böylece tarihin toplumeleştirtinin yapısında temel bir işleve sahip olması ve onu yapısal bir incelemede kullanmasının nedenleri anlaşılır. Cros'a göre toplumeleştirı, bir bilimsel alan olarak, yazın ve toplum

arasındaki içsel bağlara ışık tutmakta kullanılabilecek bir yöntem olarak ele alınmalıdır. Yapıtları toplumsal-tarihsel bağlamları ışığında inceleyerek, yazınsal metinlerin nasıl toplumsal yapıların, düşüncülerin ve ortaklaşa temsillerin hem ürünü hem de yansıması olduğunu ortaya koymayı amaçlar.

Cros, 60'lerden sonra yazınsal toplumbilimde sıkça işletilir hale gelen eytişimsel maddecilik ve tin çözümüne ek olarak, dilbilim ve göstergebilimi metin çözümlemelerinde sıklıkla kullanır. Amacı, farklı biçimlerde bireysel ve ortak yaşamışlıkları yıkıp, yerine değiştiren, yeniden düzenleyip anlamlandıran araçların tümünü bir araya getirmektir. Bu anlamda, yazın ve onun toplumsal söylemi gibi, bir dönemin dini, siyasal, ekonomik, toplumsal, sanatsal olaylarını kendine konu edinir. Toplumsal yaşam, ortak bir dille ortaya çıkar. Bu anlamda toplumu oluşturan bireyler ve toplumun davranışlarını iyi incelemek gerekir. Aynı çalışma ve yaşam şartlarına sahip bireylerin oluşturduğu topluluk, aynı dünya görüşünü benimseyecektir. Toplumun bireylerinin ruhsal durumu, devingendir ve durmaksızın tarihselliğin onlara bilinçli ya da bilinçsiz zorlamasıyla yeniden düzenlenir.

Bütünleştirilmiş yaklaşım, Cros'un toplumeleştiriri alanında dilbilim, yapısalcılık, göstergebilim ve ruhçözüm gibi farklı disiplinlerden taşıdığı kavramlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu bütünleştirilmiş yöntem, toplumbilimsel incelemelerde yeni bakış açılarının gelişmesine önemli katkılar sağlar. Cros ve Montpellier Okulu'nun toplumeleştiriri yaklaşımı, metin ile toplum arasındaki ilişkiyi çok katmanlı bir yapıda ele alır. Ekinsel özne ve düşünsel anlam kavramlarıyla özgün bir çözümleme çerçevesi sunan bu yaklaşım, yapısalcılık ve Marksizm'in bireşimini yaparak yazınsal metinlerin hem biçimsel hem de toplumsal boyutlarını inceler. Cros'un en önemli katkısı, metni salt yazınsal bir ürün olarak değil, toplumsal yapıların, düşüncülerin ve tarihsel süreçlerin kesişiminde oluşan karmaşık bir göstergeler dizgesi olarak ele almasıdır.

2.7. Claude Duchet'nin Yaklaşımı

Duchet'de Cros'un bu çok yönlü yapısını oluştumsal yapısalcılık yöntemiyle yaklaştırarak açıklamaya çalışır. Bir bakıma Yapısalcılık ve Marksistler arasındaki entelektüel tartışmaların gözler önüne serildiği ve her iki akımın ana öğelerinin yer aldığı yeni bir yaklaşım ortaya koyan Duchet'nin yaklaşımı, yapısalcılık ve Marksist eleştiri arasında adeta bir köprü kurar. Ona göre toplumeleştiriri, yazınsal metnin toplumsal evrenini ortaya çıkarmak amacıyla metin odaklı bir inceleme yöntemi benimser. Duchet'ye göre bu yöntem bazı çözümsel araçlar barındırır: roman toplumu,

toplumsal ilişki ölçeği ve düşüncü. Bu araçlar aracılığıyla toplumsal olgular, toplumsal ulamlar, düşünce dizgeleri ve değerler incelenerek metnin toplumsal bağlamı anlaşılmasına çalışılır (Bkz. Samaké,2013: 13-17). Duchet'nin toplumeleştiri yaklaşımı, yazınsal metinlerin toplumsal ve düşüncüsel bağlamlarını derinlemesine inceleyerek, metinlerin toplumsal gerçekliği nasıl yansıttığını ve yeniden ürettiğini anlamaya çalışır. Duchet, toplumeleştirin yazınsal olgunun toplumbilimin bir parçası olduğunu ve yazına toplumsal bir bakış açısından bakmanın önemini vurgular:

Toplumeleştiri, yazınsal toplumbilimin bir parçasıdır, ancak nesnesi, araştırma alanı ve bazı yöntemleri oldukça özgündür. Yaratım toplumbilimi (örneğin Goldmann ve ekolünün genetik yapısalcılığı gibi) ile okuma toplumbilimi arasında, hem yazınsal üretim üzerine kuramlarını ve çalışmaları hem de yapısalcı ve biçimci akımların katkılarını dikkate alan bir metin toplumbilimine yer olduğunu düşünüyoruz (Duchet, 1976, s: 2-5).

Bu bağlamda, Duchet, metinlerin toplumsal bağlamı ve düşüncü yapılarının yazınsal üretimdeki işlevini şöyle imler: “Toplum-eleştiri, sözde “yazınsal” nesnenin toplumsal doğasını, onun içinde toplumsalın kurucu varlığını ya da tercih edersek, bu nesnenin detaylandırılmasında toplumsalın yapıcı işlevini öne sürer. Güzel duygusallaştırma, metinsel biçime sokma aynı zamanda bir toplumsallaştırma sürecidir” (Duchet, 1976: 3). Yapısalcılık, dilbilim ve göstergebilimin ilerlemelerini bütünleştirirken, bunu ortak araçlar ve tarih ile olan ilişkilerle ön planda tutar.

Şekil 3. Duchet'nin Toplum-Eleştiri Yaklaşımı

Şekil 3'te görselleştirilen toplum-eleştiri yaklaşımı Duchet'nin bakış açısını ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle yazınsal eleştiri bağlamında yapısalcılık metnin ardında gizlenmiş olan yapıların anlamsal arayışıyla biçimlenmişken, toplumeleştiri yazınsal eleştiriye çözümlemeci bir bakış açısı sunar. Bu bakış açısı, oluşumsal

yapısalcılığın yazınsal yapıtların yapısını ve bu yapıların toplumsal ve düşüngüsel bağlamlarla olan ilişkisini anlamaya yönelik yaklaşımla örtüşür.

Ayrıca Duchet, yazınsallık kavramının toplumbilimsel ve tarihsel incelemelerden korunduğunu ancak bunun yazınsal yapıtların toplumsal bağlamlarını göz ardı etme riski taşıdığını belirtir: “Hiçbir poetika asla masum olamaz. Yazın, indirgenemez olanı sınırlayan ve onu toplumsal-tarihsel incelemekten koruyan çekici bir terimdi. Kendi adına... bir yazın bilimi kesinlikle olanaksızdı” (Duchet, 1976: 3). Bu nedenle, Duchet’nin toplumbilim yaklaşımı, yazınsal yapıtların toplumsal ve düşüngüsel bağlamlarını inceleyerek, oluşumsal yapısalcılıkla kuramsal bir bağ kurar ve bu bağlamda yazınsal metinlerin toplumsal ve tarihsel bağlamlarını derinlemesine incelemeyi hedefler.

Duchet’nin yönteminde öne çıkan bazı kavramlar dikkat çeker: roman toplumsallığı (fr. Société du roman) kaynak toplum (fr. Société de référence), metin dışı (fr. Hors texte) ve düşüngü. Duchet’nin eleştirel yaklaşımında bu kavramlar, bir metni yalnızca yazınsal bir yapıt olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir eylem olarak değerlendirmemize olanak tanır. Bu bağlamda, Duchet’nin toplumeleştirme yöntemi, yapıtın üretim ve alımlanma süreçlerinde toplumsal bağlamın nasıl bir işlev oynadığını inceleme amacı taşır. Şimdi, roman toplumsallığı, kaynak toplum, metin dışı ve düşüngü gibi temel kavramlara odaklanarak Duchet’nin yaklaşımını daha yakından inceleyelim. “Bir bölge ancak sınırlarıyla tanımlanabilir.” (Duchet, 1971: 5-14). Bu bağlamda bizlerde Duchet’nin toplumeleştirme kuramında belirlediği sınırları sınıflandırarak bakış açısını ele alacağız. Roman toplumsallığı kaynak toplum, metin dışı ve düşüngü (Eyi, 2015:31). Duchet’nin tanımlamalarından ve Eyi’nin bu bağlamdaki düşüncelerinden yola çıkarak kısaca bu dört kavramdan söz edeceğiz.

Roman toplumsallığı, kavramının açılımında karşımıza toplumsal metin kavramı çıkarır. Toplumeleştirme, yazınsal metinlerin içindeki toplumsal gerçekliği çözümlemeyi amaçladığı için toplumsal-metin kavramına odaklanır. Toplumsal-metin, bir metnin dil ve anlatısı aracılığıyla kurguladığı, gerçek evrendeki toplumsal yapılardan bağımsız, kendi içinde tutarlı bir toplumsal evrendir. Bu bağlamda, göstergeler anlamlarını gerçek evrendeki kaynaklardan değil, metnin kendi iç hareketliliklerinden alır. Duchet’ye göre kaynak toplum, romanın kendisinin ötesinde, metnin dayandığı toplumsal-tarihsel bir gerçekliğin varlığını ve romanın bu gerçekliğe bağımlılığını imler. Yazarın kişisel deneyimleri tarafından biçimlenen bu kaynak toplumu, anlatıya metnin dışına taşan bir gerçekçilik boyutu kazandırır ve okuyucuda

bir gerçeklik yanılsaması yaratır. Ancak bu yanılsama, anlatının kurgusal doğası içerisinde var olmaya devam eder. Başka bir deyişle, kaynak toplumu, anlatının gerçek evrenle olan bağlantısını kurar, ancak bu bağlantı yazarın bakış açısı ve romanın kurgusal yapısı tarafından süzgeçten geçer. Bu durum, anlatının gerçekliği yansıtmaktan çok, onu yeniden yapılandırıldığını ve yorumladığını gösterir.

Duchet'nin bakış açısında kaynak kavramı, metnin dışındaki öğeleri kapsar. Ancak, metnin dışındakiler (fr. Hors-texte) kavramının, kaynaktan farklı, kendine özgü bir anlamı olduğunu vurgulamak gerekir. Duchet bu terimi, metne yakın olan ve söylem evrenini oluşturan eş-metinsel alanı açıklamak için kullanır. Régine Robin'e göre bu, kent soylu gibi bir göstergenin etrafında oluşan söylemsel ve değişmeli varsılıktır; metnin, üzerinde çalışarak içine yerleştirdiği bir imgedir. Metnin dışındakiler aynı zamanda düşsel bir alandır, metinsel kaynaklar dizgesi ile eş-metinsel kaynakların etkileşimde bulunduğu geçirgen bir sınırdır, metnin ve eş-metnin içinde olunmayan, birinden ötekine geçiş yapılan bir andır. Metnin tutarlılığını ve okunabilirliğini sağlayan, metnin gölgesi gibidir (Baptista Duarte, 2021).

Duchet'ye göre toplumeleştirmenin başlangıçtaki odağının metnin toplumsallığı olmasına karşın, zamanla anlam üretimine yapılan vurgunun, metnin bağlamsal ve pragmatik yönlerini, toplumsal-tarihsel bağlamla ve hatta düşünsel olan ilişkisini geri plana ittiğini öne sürer. Duchet'ye göre toplumeleştiri aslında “metinsel özgüllüğü içinde düşünsel olanın okunmasından ayrılamayan bir toplumsallık şiirselliğini” hedefler (Eyi, 2015: 31).

Duchet için metin aslında yalnızca bir başlangıç noktasıdır. Bu bağlamda Duchet'nin metne bakış açısını ele almak aynı zamanda onun toplumsal içeriklere bakış açısını anlamak açısından gereklidir. Anlam ve ötesine eğilerek, kendine özgü bir yöntem geliştiren Duchet'ye göre, Cros'unkine nazaran, toplumeleştirmenin amacı, tüm sanatsal yapıtların, toplumsal bir sonuç, düşüngenün bir ürün olduğunu ortaya koymak yönündedir. Dolayısıyla düşüngenü bir temele dayanmayan sanatsal ürün, anlam içermez ve yok hükmündedir (Duchet, 1979: 4). Bu bağlamda, yalnızca yazınsal alanda sınırlı kalmayan toplumeleştiri, kökleşik yazınsal toplumbilimden öncelikle nesnesiyle ayrışır. İçinde söylem barındıran reklam hatta yemek tarifi bile toplumeleştirel incelemeye konu edilebilir. Popoviç, “Gösterge niteliğindeki her araç, toplumeleştirmenin konusu niteliğindedir” vurgusunu ileri sürer. Bağlamı netleştirecek bir başka örnekte Zima'dan verilebilir. “İkinci Krallık zamanına ait bir tablo, aynı

dönemde yapıtlar veren Pauline Gagne'nin bir şiiriyle kusursuz bir bütünlük gösterebilir" (Zima, 2011: 32).

Bu durumda ortamlar arası (fr. Transmédiale) kitleyi genişletmek, farklı bakış açıları yaratabilmek, daha bütünlüklü ve başka anlamlara gebe bir okumaya fırsat verir. CRIST¹⁸ in bildirisinde vurguladığı üzere "metin ve metindışı diye bir ayrım yoktur." (Crist, 2008). Sanatın hangi dalı olduğuna bakılmaksızın, ürünün doğrudan ya da dolaylı olarak izlekte yer ettiği tüm öğeler, anlamın bir parçası olur. Duchet'nin metne ve onun toplumsallığına ilişkin görüşü, basit bir toplumsal yansıtma fikrinin ötesine geçer. Duchet, metni toplumsal olanın örtük olarak yazıldığı ve yapıtın toplumsal bilinçdışını açığa çıkaran hareketli bir alan olarak görür. Bu toplumsallık, metnin içinden geçen gerilimler, çelişkiler ve söylemler aracılığıyla dışa vurur, çelişkiler ve söylemler aracılığıyla da kendini gösterir. Bu biçimde yapıtın üretim ve alımlama koşullarını yansıtır. Bir başka deyişle, toplumeleştirel okuma yazınsal metindeki toplumsal yazının varsıl ve çok katmanlı yapısını ortaya çıkarmak için bu örtük öğelerin deşifre edilmesini içerir. "Çözümleme, anlama, açıklama ve değerlendirme yorumbilimin dört aşamasıdır. Bu nedenle toplumeleştiri, metinlerin toplumsal yorumbilimi olarak tanımlanabilir" (Crist, 2008).

Duchet, toplumsal eleştirinin kapalılığa ve sınırlılığa her zaman karşı çıktığını söyler ve toplumu inceleyerek kendi cevaplarını, her şeyin içinde bulunduğu metinden ulaşma denemelerini reddeder (Amossy ve Duchet, 2005). Duchet'nin üzerinde durduğu bu çok katmanlı yapı, bir çözümleme faaliyeti sırasında tarihsel, ruhbilimsel, izleksel, anlatıbilimsel, dilbilimsel gibi birçok yöntemin kullanılarak, toplumeleştirel metne yönelik bütünleştirilmiş bir etkin okuma yapma gereğini doğurur.

Bu noktada Duchet için tarihsellik kavramının öneminden söz etmek gerekir. Duchet tarihsellik kavramı üzerinde özellikle durur. Ona göre, tarih, gelenek, toplumsal ve ekinel bağlamları öteleyen bir metin çözümlemesi ya da eleştirisi, ortaya konulacak çalışma için bir takım altyapı eksikliklerini göze almak anlamına gelir. Dolayısıyla metin ve metnin tarihsel bağlamlarını bir araya getirmek, onu anlayıp, anlamlandırabilmek adına önemlidir. Metnin biçimi, eleştirmenin biçemi ve kendine özgün yöntemleri çözümleme sürecini etkileyen öteki önemli etmenlerdir. Toplumeleştirmenin bakış açısı yeni düşünme biçimlerine yönlendirir. Hiçbir önceden

¹⁸ Metinlerin Toplumeleştirmesi Üzerine Üniversitelerarası Araştırma Merkezi

kurgulanıp uygulanmış yöntem, kullanım kılavuzu gibi kullanımına zorlamaz. Bize göre, Duchet'nin tarihselliğe vurgu yapan yaklaşımı, metin çözümlemelerinde tek boyutlu yöntemlerin yetersizliğini ortaya koyar. Bu bakış açısı, yazınsal metinlerin yalnızca kendi iç hareketlilikleriyle değil, aynı zamanda üretildikleri tarihsel ve toplumsal bağlamlarla ele alınması gerektiğini savunur. Nitekim toplumeleştirir, eleştirmenin yaratıcılığını ön planda tutarak katı yöntemsel kalıpları reddeder ve bu bağlamda farklı çözümleme yöntemlerinin gelişmesinin önü açılır.

Bu konuda, kimi kuramcılar kendilerine özgü çeşitli yöntemler üzerinde durmuşlardır. Örneğin; Duchet'nin *eş- metin*, Zima'nın *la situation socio-linguistique*, Pierre Popoviç'in *L'imaginaire Social* ya da Marc Angenot'un *Le Discours Social*, Bakhtine *La Carnavalisation Littéraire* yaklaşımları, toplum eleştirinin ortaya çıkmasına yardımcı olur ve çözümleme evrenini geliştiren söylemlere kapı açarlar.

Duchet, toplumeleştiriyi, yazınsal metinlerin yazınsallık niteliğinin toplumsal boyutunu inceleyen bir yazınsallık toplumbilimi olarak tanımlar. Bu yaklaşım, yazınsal yapıtı yalnızca bir toplumsal yansıma olarak indirgemedi, onun toplumsal gerçekliği oluşturma ve anlam üretmedeki işlevini anlamaya odaklanır. Duchet'ye göre yazın, belirli bir toplumun temsillerinin, değerlerinin ve düşüncülerinin oylaşıldığı bir alandır:

Bu yeni ortamda, yazın tarihinin kendisini her zaman toplumbilimle, yani verili bir toplumsal-tarihsel oluşumda yazını şu ya da bu biçimde, şu ya da bu üretim, alımlama ve okuma tarzına göre, şu ya da bu kurumsal parametreye göre var eden farklı uygulamalar ve farklı toplumsal aktörlerle ilişkili olarak tanımlamak zorunda olduğunu kabul edersek, yazın tarihi ve toplumeleştirir daha büyük bir karşılıklı anlayışa ulaşabilir gibi geliyor bana... (Duchet, 1994:179-184).

Duchet böylece yazının eleştirel tarihselliğini, söz gelimi yapıtın tarihsel bağlamına oturtulması ve dönemiyle olan karmaşık ilişkilerinin incelenmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, yazının içsel evrimi ile toplumla ilişkileri arasındaki geleneksel ayrımı aşarak, bu iki boyutun iç içe geçtiğini gösterir. Öteki deyişle çok boyutlu yapıların incelemesinde başka bir boyut açılır. Toplumeleştirir, yazın tarihine önemli katkılarda bulunur. Metnin ayrıntılarına, yazarın seçimlerine, yazar üzerindeki etki ve kısıtlamalara dikkat ederek güçlendirilmiş bir okuma biçimini teşvik eder. Bu yaklaşım, yapıtın dile getirilmeyenlerini, sessizliklerini ve bastırılmış olasılıklarını çözümleyerek, onun toplumsal gerçeklikle olan karmaşık ilişkisini ortaya koyar. Ayrıca toplumeleştirir, yazının toplumsal boyutuna ve değerini biçimlendiren süreçlere odaklanan yenilenmiş bir yazın tarihi anlayışı sunar. Böylece, yazının toplumsal ve tarihsel bir olgu olarak incelenmesi için yeni ufuklar açar. Duchet'nin

ders verdiği Vincennes Okulu, toplumeleştirmenin gelişiminde önemli bir işleve sahiptir. 1968'deki toplumsal hareketler ve geleneksel üniversite anlayışının sorgulanması bağlamında kurulan bu deneysel üniversite merkezi, bütünleştirilmiş ve yenilikçiliği hedefler. Toplumeleştirmenin, burada öteki eleştirel ve kuramsal yaklaşımlarla etkileşim içinde verimli bir ortam bulduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Duchet'nin yaklaşımı, metinlerin toplumsal bağlamını ve düşüncü işlevlerini vurgulayarak, yazınsal yapıtların yalnızca güzel duygusal nesneler değil, aynı zamanda toplumsal güçlerin karmaşık bir etkileşiminin ürünleri olduğunu gösterir. Özellikle metinlerin toplumsal bilinçdışını ortaya çıkarma ve örtük toplumsal yazıyı deşifre etme çabası, yazının toplumsal ve tarihsel bir bağlamda daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanır. Duchet'nin çalışmaları, yazın eleştirisinin sınırlarını genişleterek metinlerin yalnızca içsel özelliklerine değil, aynı zamanda içinde bulundukları toplumsal ve ekinel ağlara odaklanmanın önemini gösterir.

2.8. Pierre V. Zima'nın Yaklaşımı

Toplumeleştirmenin gelişimine önemli katkılarda bulunan Zima'ya göre, toplumeleştirmenin yapının izleksel boyutu ve düşüncüye yönelen öteki toplumbilimsel yöntemlerden farkı, toplumeleştirmenin – Zima'nın deyişiyle metin toplumbiliminin – toplumsal sorunların ve toplumsal ilginin, anlambilimsel, dilbilgisel ve anlatısal olarak, yapıtta nasıl ve hangi biçimde yer aldığına odaklanmasıdır. Zima, Hegelci, Kantçı ve Marksist çözümleme yöntemlerinin kavramsal kısıtlılıklarını reddederek, yeni metin anlayışına uygun, güzelduyusal ve düşüncü öğeleri göz ardı etmeyen bir yaklaşımı savunur (Zima, 2000: 9-10). Bu bağlamda, toplumsal ilişki ölçeği eş-metin, toplumbetim gibi kavramların kullanımı karşımıza çıkmaktadır.

Zima'nın yaklaşımı, metinlerin toplumsal bağlamla ilişkisini yalnızca izleksel düzeyde değil, dilsel ve yapısal düzeyde ele alarak öteki toplumeleştiri yaklaşımlardan ayrılır. Bu durum, metinlerin çokanlamlı ve çok sesli yapılarının, toplumsal ve düşüncü çatışmaların bir yansıması olarak değerlendirilmesi gerektiği anlamına gelir. Metin toplumbilimi, metinlerin düşüncü boyutlarını açığa çıkarmayı ve bu boyutları eleştirel bir biçimde incelemeyi amaçlayarak, metinlerin toplumsal bağlamla olan ilişkisini derinlemesine inceler. Zima, toplumsal sorunların metinlerde nasıl yer aldığını incelerken, aynı zamanda bu metinlerin üretim, yapı ve alımlanma süreçlerine de odaklanır. Bu bağlamda, toplumeleştirmenin dili, yapısı ve anlatısını incelemek, metinlerin toplumsal devimsellik ve yapılarla olan ilişkisini anlamak açısından önem

taşıır. Böylece, metinlerin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda anlam üretim süreçlerinin bir parçası olarak değerlendirilmesi sağlanır.

Zima yazın toplumbilim ve felsefe alanlarındaki çalışmalarıyla toplumeleştiri kuramına özgün katkılar sunar. *Metin ve Toplum* (fr. Texte et société) (2011) adlı yapıtında biçimlendirdiği toplumeleştiri yaklaşımı, dilbilim, toplumbilim ve eleştirel kuram öğelerini bütünleştirilmiş bir çerçevede ele alır. Ona göre toplumeleştiri, dilbilim, toplumbilim ve eleştirel kuram öğelerini bütünleştirilmiş bir yaklaşımla nitelendirmelidir. Zima'nın yaklaşımı, "yazın ve toplum arasındaki ilişkiyi salt izleksel veya düşüncü çözümlemelerle sınırlamayıp, metnin dilsel yapıları ile toplumsal bağlamlarının iç içe geçtiği bir alan olarak ele almasıyla öteki yazın eleştirisi yöntemlerinden ayrılır." (Zima, 2011: 37).

Zima, Duchet'nin aksine, yazınsal metinlerde içkin okumanın (fr. Lecture interne) ötesine geçen bir inceleme yöntemi önermek için, Frankfurt Okulu'ndan miras kalan eleştirel bir gelenekten yararlanır. Duchet'nin içkin okuması, bir metni kendi içsel tutarlılığı ve iç dayanakları üzerinden çözümlemeye odaklanırken, Zima'nın toplumeleştirisini, metnin dil yapısını toplumsal ve düşüncü bağlamlar içinde değerlendirir.

Estetik veya edebi metinlerin manalarına sahip yapıları ciddiye almak son derece önemlidir ve şu iki soru dikkat çekicidir: Nasıl oluyor da muayyen ideolojilerden bu tür çok anlamlı metin yapıları ortaya çıkarılıyor? Ya da eğer bu yapılar gerçekten çok belirli düşüncülerden ortaya çıkıyorsa, biz çok anlamlı edebi metinleri kuramsal düzeyde birbirleriyle nasıl mukayese edeceğiz? (Zima, 2015: 284).

Bu sorular, eleştirel okumanın derinlemesine incelenmesini gerektirirken, aynı zamanda metinlerin çok katmanlı yapısını anlamak için yeni yöntemler geliştirilmesinin de önemini vurgular. Bu bağlamda, eleştirmenlerin ve okurların metinleri yalnızca yüzeysel bir bakışla değil, derinlemesine incelemeleri ve anlamaları gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu derinlemesine inceleme, metinlerin içerdiği ekinel ve tarihsel bağlamları göz önünde bulundurarak, anlamın nasıl oluştuğunu ve okuyucunun bu yapılarla nasıl etkileşimde bulunduğunu keşfetmeyi amaçlar. Zima her iki soruyu da yapısöküm ve göstergebilimin kuramsal çerçevesine göre cevaplar.

Çünkü yapısökücü ve göstergebilimsel varsayıma göre, bize kuramsal nesneler doğrudan verilmez; biz onları ancak yeniden oluşturur. Yani onları yeniden oluştururuz ölçüde onların farkına varabiliriz (Zima, 2015: 284).

Zima'nın toplumeleştiri yaklaşımı, yazınsal ve kuramsal söylemi etkileyen ve biçimlendiren dilsel yapılara ve toplumsal bağlamlara odaklanarak, yazın ve toplum arasındaki ilişkiyi araştırır. Zima toplumeleştiriye, yazınsal metinler ile toplumsal bağlamları arasındaki karmaşık bağlantıları ortaya çıkarmayı amaçlayan bir inceleme

yöntemi olarak görür. Bu yaklaşım, yazınsal, kuramsal ve düşüngüsel söylemlerin, egemen düşüngü söylemlerle etkileşime girdikleri ancak onlara indirgenmedikleri belirli toplumsal-dilsel durumlar içinde üretildiği fikrine dayanır (Bkz. Zima, 2011).

“Anlam heterojen bir bütündür.” (Zima, 2015: 94) Zima, yazının toplumsal yaşamla olan ilişkisini anlamak için, bir metin toplumbilimi geliştirmeyi önerir. Metin toplumbilimi, metinlerin dilsel yapılarının toplumsal yapılarla nasıl iç içe geçtiğini inceleyerek, metinlerin yalnızca yazarın bireysel dünya görüşü ve düşüngüsü değil, aynı zamanda daha geniş toplumsal ve düşüngüsel bağlamlarla biçimlendiğini öne sürer. Geleneksel yazın eleştirileri genellikle yazarın izleklerine, dünya görüşüne veya düşüngüsüne odaklanırken, Zima bu yaklaşımların metnin dilsel yapısını ve bu yapının toplumsal bağlamla olan ilişkisini yeterince dikkate almadığını savunur. Zima’ya göre, yazın ve toplum arasındaki ilişki, dil ve anlam aracılığıyla kurulur ve bu ilişkiyi anlamak için metinlerin dilsel yapılarının incelenmesi gerekir. Bu bağlamda, metin toplumbilimi, yazınsal metinleri toplumsal yapılarla dil üzerinden ilişkilendirmenin bir yolu olarak ortaya çıkar.

Rus biçimcilerin yazınsal yapıtları salt güzel duygusal biçimler olarak inceleyen yaklaşımına ek olarak Zima, metinlerin toplumsal hareketliliklerle olan ilişkisini de çözümlemeye çalışır. Bu bağlamda, dilsel yapıların, yalnızca metnin iç tutarlılığı için değil, aynı zamanda toplumsal gerçekleri yansıtmaya ve biçimlendirme gücüne sahip olduğunu savunur. Rus biçimcilerinin bu konudaki çalışmalarını geliştirerek, dilsel yapının metinle toplum arasındaki temel bağ olduğunu vurgular. Ayrıca metin toplumbilimini yalnızca yazınsal metinlerle sınırlı kalmayıp, düşüngü ve kuramsal söylemleri incelemek için bir araç olarak görür. Metin toplumbilimi, yazınsal, düşüngü ve kuramsal metinlerin dilsel yapılarının ve bu yapıların toplumsal bağlamda nasıl işlev gördüğünün incelenmesine olanak tanır. Zima, bu yaklaşımla, bir yandan *Yazın nedir?* sorusunu yanıtlamaya çalışırken, öteki yandan *Kuram nedir?* sorusuna yanıt arar. Böylece metin toplumbilimi, yalnızca yazınsal metinlerin değil, aynı zamanda düşüngü ve kuramsal söylemlerin toplumbilimsel bir eleştirisini yapmayı amaçlayan geniş kapsamlı bir yöntem olarak biçimlenir.

Bu durum, *izlek* (fr. Thématique), *içerik* (fr. Contenu), *dünya görüşü* (fr. Vision du monde) veya *düşüngü* gibi yazarla ilişkili kavramlar hakkında konuşmak yerine, yazını dil aracılığıyla toplumla bağlantısını kurmakla ilgilidir... Ancak bu aynı zamanda bir sorundur- ve metin sosyolojisini yapısal göstergebilime bağlayan budur- düşüngü, kuramsal ve öteki metinlerin toplumbilimsel bir kurama doğru yazınsal alanın ötesine geçmek söz konusudur (Zima, 2011: 37-38).

Zima'nın toplumeleştiri anlayışının merkezi yönlerinden biri, yazınsal ve kuramsal söylemlerin basitçe üretilmediği, aynı zamanda kurumsallaşma süreçlerine bağlı olduğu fikridir. Zima, kuramsal süreçlerin yazınsal ve kuramsal söylemleri biçimlendiren önemli güçler olduğuna dikkat çeker. Bu süreçler, üniversiteler, yayınevleri ve dergiler gibi ekinel ve akademik kurumlar içinde tanınma mücadelelerini içerir. Zima, bu kurumların belirli söylemlerin yasallaştırılmasında veya aykırılışmasında nasıl önemli bir işlevi olduğunun ve böylece bunların alımlanmasını ve toplumsal olayları nasıl etkilediğini gösterir. Toplumsal söylemlerde var olan egemen düzeneklerin ortaya çıkarmaya çalışan eleştirel kuramsal geleneğini takip eden Zima, metin toplumbiliminin yalnızca yazınsal metinleri incelemek için değil, aynı zamanda topluma kurallar ve değerler dayatan düşüncü söylemleri eleştirmek için kullanılabileceğini öne sürer. Zima öteki öncüler gibi, kendi yaklaşımını açıklamak için, yazın ve toplum arasındaki ilişkiye dair incelemesini yapılandırmaya yardımcı olan birkaç anahtar kavram kullanır (Zima, 2000: 125-130). Toplumbetim kavramı, Zima'nın yaklaşımında merkezi bir işleve sahiptir. Zima, bu kavramı söylemlerin toplumsal kökeni olarak görür ve farklı toplulukların sözcük dağarcığı, anlamsal yapıları ve anlatı hedefleri bakımından benzer söylemleri nasıl ürettiklerini gösterir. Zima, toplumbetimi üç boyutlu bir biçimde imlerken aslında bu kavramın varsıl kullanımını gösterir.

Marksist-Leninist bağlamda toplumbetim, belirli terimler ve anlatı yapıları kullanarak sınıfsız bir toplum fikrine odaklanan bir durumda kullanılırken öteki yandan feminist bir dili imlerken kullanılabilir. Zima toplumbetimi *Edebiyat Teorilerinin Felsefesi*, (2015) adlı yapıtında şöyle tanımlar:

...Sosyolekt ise yalnızca bu tür düşüncülerden ibaret değildir. Aynı zamanda, toplumbetim bireyler, gruplar veya örgütlerce günlük yaşamda konuşulan söylemleri de içine alır. Öte yandan, sosyolekt ve söylem(discours) birbirinden farklı kavramlardır. Sosyolekt Saussure'ün fr. *langue*(dil) kavramıyla karşılaştırılabilen kuramsal bir soyutlamadır: belirli toplumsal grupların anlambilimsel sistemi içinde algılanabilen varsayımlara dayalı söylemler bütünlüğü şeklinde tanımlanabilir. Toplumsal gerçeklik gibi bir şey değildir (Zima, 2011: 284-285).

Toplumbetim, belirli bir toplumsal sınıfın ya da topluluğun dilini tanımlayan bir kavram olarak değerlendirilebilir ve öznenin kendi tarihini yeniden anlamlandırabilmesi için bir araç işlevi görür. Bu kavram, metinlerin toplumsal ve düşüncü bağlamlarını daha derinlemesine çözümlemek amacıyla kullanılır. Başka bir deyişle, toplumbetim, metinlerdeki toplumsal gerilimlerin (fr. Conflit) ortaya çıkarılmasında etkili bir yöntem olarak işlevi vardır. Zima, bu kavramı kullanarak,

metinlerde belirli toplumsal sınıfların veya toplulukların dil kullanımlarını ve bu dilin toplumsal aşama sıralarıyla nasıl ilişkili olduğunu ortaya koyar.

Metinlerin incelenmesi sırasında, incelenen toplumsal sınıf veya topluluğun dil kullanımı (liberal, feminist söylemler vb.) ile metinde var olan toplumbetimsel söylem arasında ilişkiler kurulabilir. Bu süreçte, belirli sözcükler ve söz öbekleri imlenir, kullanılan dilin düşüncü ve toplumsal temelleri daha net bir biçimde ortaya konur. Dolayısıyla, toplumbetimsel çözümleme, yalnızca metnin dilsel yapısına değil, aynı zamanda bu yapının toplumsal ve düşüncü anlamlarına da ışık tutar, metnin arka planındaki toplumsal hareketlilikleri açığa çıkarır. Toplumeleştirici, yazınsal metinlerin toplumsal ve düşüncü bağlamlarını inceleyerek, bu metinlerin salt güzel duygusal değerler bütünü olmadığını, aynı zamanda toplumsal gerçekliklerin yeniden üretildiği ve dönüştürüldüğü hareketlilik bir alan olduğunu ortaya koyar. Bu yaklaşım, farklı kuramcıların katkılarıyla varsıllaşmış ve çok boyutlu bir inceleme çerçevesi sunmaktadır. Toplumeleştirmenin gelişim süreci, yazınsal eleştirinin toplumsal boyutunu merkeze alan yaklaşımlar ile yapısalcı yöntemlerin bir birleşimini yansıtır. Cros'un çalışmalarında görüldüğü gibi, yapısalcılık, göstergebilim ve dilbilim gibi farklı disiplinlerin etkileşimi, toplumeleştirmeye sürekli yenilenen ve gelişen bir yöntemsel çerçeve kazandırmıştır.

Sonuç olarak, Zima'nın toplumeleştirici yaklaşımı, yazın eleştirisine getirdiği çok boyutlu bakış açısı ve bütünleşik yönteminin yanı sıra özgün kavramsal tartışmalarıyla önemli bir kuramsal yaklaşım çerçevesi sunar. Bu yaklaşım, metinlerin hem dilsel hem de toplumsal boyutlarını kapsayan derinlikli bir çözümleme olanağı sağlarken, aynı zamanda yazın ve toplum arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak için güçlü aygıtlar sunmaktadır. Özellikle toplumbetim kavramı üzerinden geliştirdiği çözümleme yöntemi, metinlerdeki toplumsal gerilimleri ve söylemleri ortaya çıkarmada etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır.

2.9. Montreal Okulu

Duchet'nin toplumeleştirici yaklaşımının etrafında toplanan Vincennes Okulu ve Cros'un toplumeleştirici yaklaşımının etrafında toplanan Montreal Okulu toplumeleştirici çalışmalarının yaygınlaşıp varsıllaşmasına öncülük eder. Elbette Duchet ve Cros'un dışında Zima gibi öteki birçok toplumeleştirmenin öncü isimleri farklı okul ve grupların bağlısı olur veya bağımsız çalışmalarını sürdürür. 1990 yılında Kanada, Montreal'de kurulan üniversitelerarası bir söylem ve toplumeleştirici inceleme merkezi olan

CIADEST¹⁹ kurulması toplumeleştiri çalışmalarına yenilikçi bir alan açmıştır. Ayrıca, Kanada'nın çok ekinli yapısı, Montreal Okulu'nun toplumsal, bilimsel ve güzel duygusal söylemleri bir arada incelemesine olanak tanıyan varsıl bir zemin sağlar. Kurucuları arasında yer alan Marc Angenot (McGill Üniversitesi), Antonio Gomez-Mariana (Montreal Üniversitesi) ve Régine Robin (Québec Üniversitesi) genel anlamda ortak bir hedef doğrultusunda hareket ederlerken kendi kuramsal bakış açılarıyla farklılıklarını ortaya koyarlar.

Bütünleştirilmiş, ancak ilkeleri itibariyle tarihsel ve toplumbilimsel olan yaklaşımımız aynı zamanda açık uçlu ve her şeyi kapsayan bir nitelik taşımaktadır. Amacımız, söylem incelemesinde yalnızca gündelik yaşamın dil uygulamalarını ve kamusal alanın söylem ve düşüncülerini değil, aynı zamanda etkileşimleri içinde bir ekini oluşturan önemsiz veya batiniye (fr. Esotérisme) tüm söylemsel alanları ve dolayısıyla bilimsel metinleri ve güzel duygusal türleri bir araya getirmektir (Angenot, 1991:1-2).

Gilles Marcotte, Angenot ve Robin özgün yaklaşımlarıyla her ne kadar farklılıklarını ortaya koysalar dahi üçünün Mikhail Bakhtine'nin çalışmalarından destek aldıkları görülür. Angenot, söylem incelemesini yalnızca toplumsal yapıların eleştirisi olarak değil, aynı zamanda sözcüklerin ardında yatan güç ilişkilerini açığa çıkaran bir araç olarak görür. Robin ise Bakhtin'in söyleşim kuramından yola çıkarak, bireysel ve ortak kimliklerin yazınsal üretimde nasıl temsil edildiğini sorgular. Bu bağlamda Cros'un *Le Sujet Culturel* (2005), adlı yapıtında dile getirdiği şu alıntı konuyla doğrudan ilişkilendirilebilir: "Başlangıçta, ötekilik benzerlikte biçim bulur. Fakat bu gerçeklik, bir mitin somutlaşmış hali olarak ortaya çıkar." (Cros,2005: 148). Cros'un bu saptaması, Montréal Okulunun çoğulcu ve sorgulayıcı çizgisiyle örtüşür; çünkü ötekiliğin temsili, yalnızca ekinel tanıklık yoluyla değil, aynı zamanda bu tanıklığın açığa çıkardığı çatışmalar, anlamsal, söylemsel ve/veya düşüncüsel kaymalar ve söylemsel boşluklar üzerinden de değerlendirilmelidir. Yazında bireysel özgürlüğün savunucusu olan Marcotte, yazının toplumsal koşulları aşarak nasıl derin bir özgürlük arzusunu açınıladığını araştırır. Eleştirel ve kışkırtıcı bir bakış açısına sahip olan Angenot, toplumeleştiri eleştirmenlerini kabul edilmiş düşünceleri sorgulamaya ve sözcüklerin ardında yatan güç düzeneklerini ortaya çıkarmaya teşvik eder. Robin, yazının çağdaş dünyada bireysel ve ortak kimliğin karmaşıklığını yansıtmaya ve sorgulama biçimini vurgulayarak ayrı cinsten, çoğulluk ve ötekilik izleklerini araştıran yazılara odaklanır.

¹⁹ Üniversitelerarası Söylem Çözümleme ve Metin Toplumeleştiri Merkezi

Kurucularından ve temsilcilerinin ötesinde Montréal Okulu toplumeleştiri eleştirmenleri için meraklı ve açık düşünceli olmaya bir davet eden bir merkez olarak görülür. Eleştirmeni, alışılmışın dışına çıkmaya, yeni yaklaşımlar denemeye teşvik eder. Montreal Okulu, yazınsal toplumeleştiri alanında, bireyler, metinler ve bir bütün olarak toplum arasındaki karmaşık etkileşimleri anlama ve sorgulama arzusunu ortaya koyar. Popoviç Montreal Okulu ile ilgili kaleme aldığı *Situation de la Sociocritique- L'Ecole de Montréal (2008)* makalesinde Cros, Duchet gibi öncülerinin yanı sıra öteki okul ve temsilcilerinin toplumeleştiriye olan katkılarını şöyle imler: “Toplumeleştiri kendi başına benzersiz bir bakış açısıdır” (Popoviç, 2008: 16-19). Bu açık uçlu ve bütünleştirilmiş yapısıyla Montreal Okulu öteki toplumeleştiri okullarından kendini farklı bir yere konumlandırır.

2.10. CRIST

Duchet'nin kuruculuğunu yaptığı CRIST, (fr. Centre de Recherche Interuniversitaire en Sociocritique des Textes) öncüsü Montréal Okulu'nun belirlediği ülküyü kendilerine kaynak belirleyerek toplumbilimsel çalışmalara boyut kazandırma çabası içine girer. Tıpkı CIADEST gibi Bakhtin'in çok seslilik ilkesi, metinlerarasılık, söylemlerarasılık gibi temel öğeler olmaksızın, eleştirel bir eylem gerçekleştirilemeyeceğini düşünürler. CRIST, Montréal Okulu'nun mirasını bir yandan sürdürürken, özellikle söylemlerarasılık ve metinlerarasılık kavramlarını genişleterek yeni bir toplumsal inceleme alanı yaratır. Bu bağlamda, Bakhtin'in çok seslilik ilkesi üzerine kurulan yöntemler, CRIST'in toplumeleştiriye disiplinlerarası bir inceleme çerçevesine oturtmasına olanak sağlar. Toplumeleştiri, günümüzde hala kendi benliğini ve kimliğini aramakta olan, kendine özgü araç-gereçleriyle ve araç-gereç kutusuyla çalışmaların devam etmekte olduğu bir proje alanı gibidir: “Toplumeleştiri ne bir disiplin ne de bir kuramdır. Ne toplumbilim ne de bir yöntemdir. O bir bakış açısıdır. Bu nedenle, kurucu ilkesi, birçok tutarlı bireysel sorunun türetilbileceği genel bir sezgisel önermedir (...)” (Crist, 2008).

Her ne kadar toplumeleştiri kavramı, sözlükler ve terimcelerde yazınsal toplumbilimin bir alt başlığı olarak kendine yer bulsa da, toplumeleştirel söylemin öncüleri kendilerince bu yanlış anlamayı ortadan kaldırmak, onu bu kavramlardan ayırmak ve özgün bir biçimde değerlendirilmesini sağlamak adına *La Sociologie du Livre* (Jacques Michon, Jean-Yves Mollier) (2016), *La Sociologie de la Médiation* (Nathalie Heinich)(2001), *L'analyse du Discours* (Dominique Maingueneau, Patrick Charaudeau) (2002), gibi yetkin çalışmaları doğrudan kendi bünyesine dahil eder.

Ortaya konan bu görüş ve yöntemler gelecek yıllarda daha fazla akademik çalışmaya konu edilecek, toplumeleştirenin, öteki eleştirel kuramlar içindeki yeri daha da belirginleşecektir.

Toplumeleştiri bağlamında yapacağımız yazınsal çözümleme yöntemimize geçmeden önce kendi görüş ve tanımlamamızın yöntemin anlaşılabilirliği açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bize göre; Toplumeleştiri, yazın, tarih, toplumbilim ve insanbilim gibi disiplinlerin, kuramların temellerinden beslenerek metinlerin ve sanatsal ürünlerin toplumsal bağlamını ve ekinel anlamlarını çözümlemeyi amaçlayan, yorumsamacı bir eleştiri yöntemidir. Bu yaklaşım, metinleri ve sanatsal ürünleri, hem üretildikleri dönemin tarihsel ve toplumsal koşulları hem de içinde bulundukları daha geniş ekinel ve düşüngüsel ağlar bağlamında değerlendirir. Toplumeleştiri, metinlerin ve sanatsal ürünlerin yalnızca güzel duygusal değerlerini değil, aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerini, düşüngüleri, sınıf çatışmalarını ve ekinel değerleri yansıtmaya ve hatta biçimlendirme gücünü incelemeyi hedefler. Bu bağlamda, toplumeleştiri, metinlerin ve sanatsal ürünlerin çok katmanlı anlam evrenini açığa çıkararak, onların hem tarihsel hem de güncel toplumsal ve ekinel hareketliliklerle olan karmaşık ilişkilerini inceler. Özellikle, dilin metinlerdeki kullanımını, düşüngüleri, kimlikleri, güç ilişkilerini ve yazınsal biçimleri anlamak için önemli bir araç olarak görür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ

Toplumeleştiri, yazınsal yapıtları toplumsal bağlamda inceleyen ve metni yalnızca içsel öğeleriyle değil, aynı zamanda aşkın özellikleriyle değerlendiren bir yöntemdir. Bu yaklaşımın kökeninde, toplumsal eleştiri alanında yapısalcı bir yöntemi ilk kez sistemleştiren Lucien Goldmann'ın görüşleri bulunmaktadır. Goldmann, yazınsal evrenin öğelerini yalnızca izleksel açıdan ele alan klasik toplumbilimsel yöntemlerin ötesine geçerek, metnin uzay-zaman bağlamının dışına çıkarak aşkın niteliklerini de incelemenin gerekliliğini vurgulamıştır (Bara, 2012: 12). Goldman'ın yazınsal evrenin öğelerini yalnızca izleksel açıdan ele alan klasik toplumbilimsel yöntemlerin ötesine geçmesi çağrısının yanı sıra Tilbe'nin, Goldmann'ın oluşumsal yapısalcılık yöntemiyle ortaya koyduğu yapıt ile toplumsal siyasal bağlam arasındaki ilişki bizim yöntemimizin biçimlenmesinde önemli bir belirleyici olmuştur. Tilbe'nin anlatının toplumsal gerçeklikle ilişkisini oluşumsal bir yaklaşımla anlama çabası, bizim de Slimani'nin yapıtlarını çözümlerken benimsediğimiz eytişimsel bakış açısının temelini oluşturmuştur (Tilbe, 2000). Bu bakış açısını, kendi özgün modelimizde özellikle toplumsal-tarihsel düzeyde uygularken, Benjamin'in meydan ödünçlemesinden hareketle geliştirdiğimiz çok katmanlı yaklaşımla varsıllaştırdık.

Benzer bir biçimde, toplumeleştirinin isim babası olarak anılan Duchet, bir yapıtı çözümlmek için yalnızca metinle sınırlı kalmanın yetersiz olacağını, yapıtın üretim süreci ile onu üreten toplum arasındaki ilişkinin de dikkate alınması gerektiğini savunur. Bu doğrultuda, toplumeleştirel yöntem, metni hem içkin hem de aşkın öğeleriyle ele alırken, eş-metinsellik, toplumsal ilişki ölçeği ve topluluk dili gibi kendine özgü çözümlme araçlarıyla varsıllaştırılmış bir çözümlme modeli sunar. Bu yöntemi derinleştiren Cros, dilbilimsel ve göstergebilimsel yaklaşımları bir araya getirerek metnin dilsel yapısı, toplumsal yansımaları ve düşüngüsel katmanları arasında güçlü bir ilişki kurar. Cros'a göre, özellikle çağdaş metinlerde, göstergelerin düşünsel anlam açıklığı ve metinsel öğelerin etken-edilgen yapıları gibi öğeler, çözümlmede özgün başlıklar olarak öne çıkar.

Zima ise toplumeleştiriye metin toplumbilimi olarak adlandırır ve yöntemi, toplumsal sorunların ve alt grupların yönelimlerinin metin düzeyinde nasıl temsil edildiğini anlamaya yönelik bir çerçeve olarak tanımlar. Zima'nın yaklaşımında düşünselin söylem üzerindeki etkisi, bu söylemin topluluk dilleriyle ilişkisi, anlatsal

yapı ve metnin çokanlamlılık etkisi önemli çözümleme alanları olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, toplumeleştirici hem yazınsal metinlerin toplumsal incelenmesine olanak tanır hem de metinlerarası bağlamda düşünsel, dilsel ve anlamsal katmanların incelenmesine olanak sağlar. Toplumeleştirici yöntemi, metinlerin toplumsal boyutunu incelerken, basit bir yansıtma ilişkisinin ötesine geçer. Metin ile toplum arasındaki ilişki, bir dizi aracı üzerinden kurulur. Bu araçlar, söylemsel ve kurumsal olmak üzere iki temel düzeyde işler. Söylemsel araçlar, toplumsal gerçekliğin dil üzerinden nasıl dönüştürüldüğünü gösterirken; kurumsal araçlar, yazınsal alanın kendi içsel mantığını ve toplumsal yapılarla ilişkisini görünür kılar. Çalışmamızda, bu aracılık ilişkilerini Benjamin'in meydan ödünçlemesiyle ilişkilendirerek özgün bir çözümleme modeli önerdik. Bu dıştan içe okuma yaklaşımı, işe metnin etrafındaki büyük sosyal ve tarihsel resme bakmakla başlar. Daha sonra, kimlik sorununun kalbine inerek odağını daraltır. Nasıl ki bir meydana farklı sokaklardan girilebilir ve her giriş farklı bir bakış açısı sunarsa, bize göre metne de farklı düzeylerden yaklaşılabılır. Her düzey (bağlamsal, toplumsal-düşüncüsel, toplumsal-tarihsel ve toplumsal-kimlik), metnin farklı bir boyutunu aydınlatır.

Bu çok katmanlı yaklaşım, Kristeva'nın etkin metin ve edilgen metin kavramlarıyla da desteklenir. Etkin metin, metnin derin yapısındaki toplumsal ve düşüncü kodları içerirken, edilgen metin bu kodların somut metinsel düzlemdeki görünümelerini imler. Her düzeyde yapılan çözümleme, bu iki katman arasındaki geçişleri ve dönüşümleri açığa çıkarmayı hedefler.

Yöntemimiz, toplumsal göstergelerin metinsel düzlemde nasıl işlendiğini incelerken, biçimsel inceleme ile toplumsal incelemeyi bütünleştirir. Örneğin, anlatı yapısındaki kırılmalar veya anlatı kişilerinin temsilleri, yalnızca yazınsal tercihler olarak değil, aynı zamanda toplumsal çelişkilerin ve gerilimlerin dışı vurumu olarak okunur. Bu yöntemsel yaklaşım, özellikle sömürge sonrası metinlerin çözümlemesinde etkili bir araç sunar. Bu metinlerde toplumsal gerçeklik, doğrudan değil, karmaşık aracılık ilişkileri üzerinden temsil edilir. Slimani'nin üçlemesinde de göreceğimiz gibi, kimlik sorunsalı hem yapısal düzeyde hem de içerik düzeyinde kendini gösterir.

Bu doğrultuda, çözümlememizin ilk aşamasında yapısal bir çözümleme gerçekleştirilirken, ikinci aşamada çevreden merkeze doğru derinleşen dört düzeyli bir toplumeleştirici çözümleme uygulanır. İki temel aşamadan oluşan bu yöntemin ilk basamağı olan anlatısal çözümlemede, her roman dört ana bileşen üzerinden incelenir:

Böylece “...anlatı ile öykü, anlatı ile öyküleme ve (anlatının söyleminde yer alan öğeler olarak) öykü ile öyküleme arasındaki bağlantıların incelenmesi” (Yücel, 1993: 18) yapılır.

Anlatısal çözümleme aşamasında elde edilen bu bulgular, metnin toplumsal bağlamını ve düşüncü katmanlarını açığa çıkaracak toplumeleştirel çözümleme için sağlam bir zemin oluşturur. Anlatısal söylem çözümlemesi çerçevesinde, öncelikle tarihsel dönemin metne yansımaları, uzamların toplumsal ve simgesel anlamları ele alınarak, süredizimsel yapı ve zamansallık incelenerek uzam-anlatı kişisi ilişkisi ortaya konur. Ardından olay örgüsünde ana ve yan olay zincirleri, gerilim noktaları ve anlatının doruk anları belirlenerek toplumsal olaylar ile kişisel anlatıların kesişimleri ve nedensellik ilişkileri çözülür. Anlatı kişileri incelemesinde anlatı kişilerinin toplumsal konumları, kişilerarası güç ilişkileri ağı, kimlik oluşumu süreçleri ve kuşaklar arası ilişkiler mercek altına alınırken, izleksel yapı incelenmesinde ana ve yan izlekler, bunlar arasındaki bağlantılar, simgesel göndermeler ve metinlerarası ilişkiler incelenir. Çözümlemenin bu ilk aşaması daha çok ana çözümlememizi oluşturacak olan toplumeleştirel çözümlemeye geçişi sağlayacak zemini oluşturmayı hedefler.

Şekil 4. Anlatının Yapısal Çözümleme Modeli

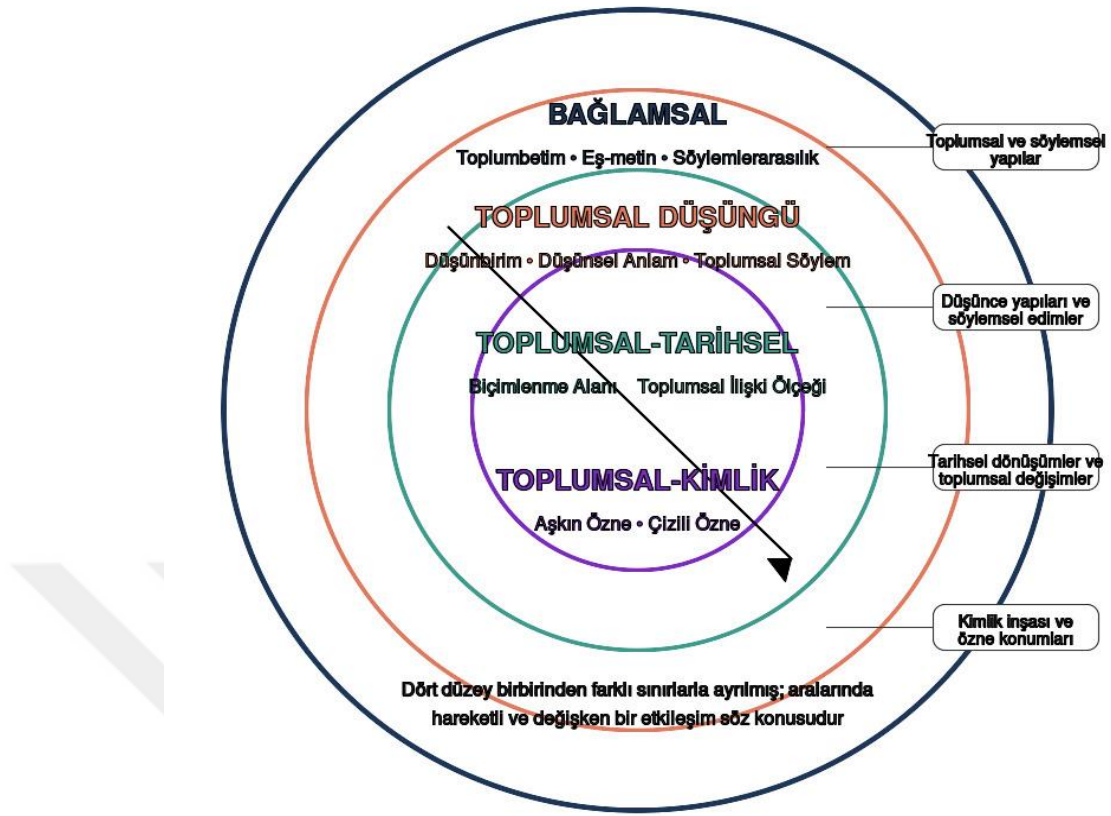
Şekil 4 bu yapısal çözümleme modelini görsel olarak ortaya koymaktadır. Çözümlememizin özgünlüğünü oluşturan toplumeleştirel çözümleme modelimiz, metni çevreden merkeze doğru inceleyen dört düzeyli bir inceleme sunar. Benjamin'in meydan ödünçlemesinden²⁰ hareketle bu dört düzeyde gerçekleştireceğimiz modeli biraz daha detaylandıralım.

Bu dıştan içe okuma yaklaşımı, önce metnin geniş toplumsal ve tarihsel bağlamını ele alır, ardından derinleşerek kimlik sorunsalının özüne ulaşır. Bu çözümleme aşamalarını daha düzenli ve anlaşılır hale getirmek için, toplumeleştirenin temel kavramsal araçlarını her aşamada bizim tarafımızdan nasıl kullanılacağını belirtmek gerekliliği oluşmuştur. Bu bağlamda, öncelikle yapısalcı bir çözümleme anlayışıyla her romanın tekil olarak incelenmesiyle görülen dönüşümlerin ve çözümlenen yerlemlerin yöntemimizin sunduğu bütüncül bir kavrama modelininin oluşumunda katkısı yadsınamazdır. Bu bağlamda Yücel'in belirttiği gibi;

Öyleyse, deney de bize bu üç ulamdan birinde gerçekleşen herhangi bir dönüşümün ötekilerin şu ya da bu biçimde bir dönüşümüne yol açtığını gösterdiğine göre, bu üç ulam ve aralarındaki bağıntılar üzerine yeterince derinleştirilmiş bir araştırmanın anlatıyı en anlamlı yanında değil, bütününde, yani tüm yapısı içinde kavraması çok güçlü bir olasılık (Yücel, 1993: 18).

Bu önermeden yola çıkarak bizde birbirini şu ya da bu biçimde bir dönüşüme uğrattığını düşündüğümüz toplumeleştirenin her çözümleme düzeyinde kullanacağımız kavramsal araçlarla, metinlerin farklı katmanlarını açığa çıkaracağız. Şimdi çözümleme aşamalarımızı ve kavramları merkeze alan bir yaklaşımı ortaya koyacağız. Bu dizgesel yaklaşım, aşağıdaki toplumeleştirel çözümleme örneği çizeminde gösterildiği gibi, metinlerin toplumeleştirel çözümleme örneğinde nasıl ele alındığını göstermektedir. Bu bağlamda görselden de yola çıkarak örneğin uygulayımına yönelik adımları tek tek açıklamak gerekmektedir.

²⁰ Aktaran: Gürbilek, N. (2023). Örne Biçimleri: Bir Ters Bir Yüz Fragmanlar. İstanbul: Metis, s.9

Şekil 5. Toplumeleştiril Çözümleme Modeli

Şekil 5'te görselleştirilen toplumeleştiril çözümleme modelimizde en dış halkada konumlanan *bağlamsal düzey*, metni içinde üretildiği toplumsal ve ekinel yapılarla ilişkisini inceler. Toplumbetim kavramı, dil kullanımındaki toplumsal kodları açığa çıkarmaya yardımcı olurken, eş-metin kavramı toplumsal bağlamların metne yansımalarını anlamamızı sağlar. Söylemlerarasılık kavramı ise özellikle Fas-Fransa ekinleri arasındaki etkileşimlerin metinsel düzlemdeki izlerini sürmemize olanak tanır. Önce bağlamsal düzeyde metne yaklaşmamızın en önemli nedenlerinden birisi bağlamı öğrenmenin sıralı verilerin aralarındaki ilişkiselliği izleme etme olanağı sunmasıdır. Bağlamsal düzeyde açığa çıkarılan toplumsal kodlar, ikinci halkada yer alan *toplumsal-düşüngenel* düzeydeki düşünce yapılarının anlaşılması için gerekli zemini oluşturur. Metindeki düşünce yapıları ve söylemsel edimleri çözümler. Düşünbirim kavramı, düşüngenü yapıların en küçük birimlerinin metindeki izlerini takip etmemize yardımcı olurken, düşüngenel anlam kavramı toplumsal eylemlerin metne nasıl kodlandığını gösterir. Bu düzeyde özellikle sömürge sonrası düşünce biçimleri ve

madun²¹ seslerin metinsel temsili üzerinde durulur. Üçüncü halkada yer alan *toplumsal-tarihsel* düzeyde toplumsal ilişki ölçeği ile tarihsel dönüşümler, biçimlenme alanı kavramıyla toplumsal değişimler ve etkin/edilgen metin ayrımıyla güç ilişkileri çözümlenirken; Son halkada yer alan *toplumsal-kimlik* düzeyinde aşkın özne ve çizili özne kavramlarıyla kimlik oluşumu, melez kimliklerin oluşum süreçleri ve ekin sel özne kavramıyla özne konumları incelenir. Dört düzey birbirinden keskin sınırlarla ayrılamaz, aralarında hareketli ve bazen öteki kavramlarında dahil olabildiği değişken bir etkileşim söz konusudur. Yaklaşımımız, toplumsal göstergelerin yazınsal metinlerde nasıl çalıştığını anlamak üzere metinleri ve toplumu birlikte incelemeyi içerir. Mesela, bir anlatının yapısı çözüldüğünde ya da anlatı kişileri resmedildiğinde, biz bunları yalnızca yazarın tercihleri olarak değil, aynı zamanda toplumsal çelişkileri ve gerginlikleri yansıtmı biçimleri olarak da değerlendiririz.

Bu bağlamda, toplumeleştirici çözümleme modelimiz, bu dört düzeyli halka yapısını temel bir çerçeve olarak sunarken, her düzeyde kullanılan kavramsal araçların metne ve bağlama göre çeşitlendirilebileceğini vurgulamak gerekir. Toplumeleştirici sözlüğümüzde yer alan öteki kavramlar da (göstergebilimsel metin, söylemsel yapı, kısıtlama, göstergebilimsel dizge vb.) bu yapı içerisinde esnek biçimde konumlandırılabilir. Örneğin, bağlamsal düzeyde söylemsel yapı kavramı, toplumsal-düşüngüsel düzeyde eşzamanlı uyumsuzluk kavramı veya toplumsal-kimlik düzeyinde ülküsel benlik kavramı ek çözümleme araçları olarak kullanılabilir. Böylece dört halkalı yapı, sabit bir iskelet işlevi görürken, her düzeyde kullanılan kavramsal araçlar, çözümlenen metnin özgül niteliklerine göre değiştirilebilir ve varsıllaştırılır. Bu esneklik, yöntemimizin farklı türde metinlere, tarihsel bağlamlara ve ekin sel yapılar uyarlanabilmesini sağlarken, aynı zamanda toplumeleştirmenin çok disiplinli doğasına da uyum sağlar. Sonuç olarak, sunduğumuz çözümleme modelinin önerilen kavramları katı bir şablon değil, söyleşimsel (fr. Dialogique²²) ve uyarlanabilir bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

Böylece çalışmamız, toplumeleştirmenin sunduğu özgün kavramsal araçları merkeze alarak, sömürgecilik sonrası kuramın sunduğu olgular ile bakış açıları

²¹ TDK'ya göre; alt, ast

²² Mikhail Bakhtin'in geliştirdiği kavram; metinlerin birden fazla ses, bakış açısı ve söylem barındıran çok yönlü iletişimsel yapısını imler. Karşılıklı etkileşim ve söyleşim üzerine kurulu bu yaklaşım, tek bir otoriter sese karşı çoğulcu bir anlayışı savunur.

arasında yaratıcı bir ilişki oluşturma olanağı tanıyan bütünleştirilmiş bir yöntem benimser. Bu çözümleme yöntemi, metinlerin hem toplumsal-tarihsel bağlamını hem de sömürge sonrası durumun yarattığı karmaşık kimlik yapılarını inceleyerek çözümlemeler ortaya koymayı amaçlar. Toplumeleştiril çözümleme yöntemimizde tıpkı bir kenti ve o kentin meydanını farklı yönlerden girilmesinin deneyimlenmesi önermesi gibi metni de bu dört düzeyden bazen yaklaşıp bazen de terk ederek, farklı kavramsal araçlarla inceleyip bireşimler yaparak-bütüncül bir kavrayışa ulaşmayı hedefliyoruz.

Son olarak, her romanın çözümlemesinden sonra sunacağımız ara bireşimler, Benjamin'in ödünclemesiyle söylersek, o düzeyden metni terk etme anını temsil eder. Bu ara bireşimler, farklı düzeylerden edinilen kavrayışların birbiriyle ilişkilendirilmesini sağlar. Çalışmanın sonunda sunulacak kapsamlı bireşim ise, tüm bu farklı yaklaşımların ve terk edişlerin bütünsel bir kavrayışa dönüşmesini sağlar. Yukarıdaki çizimler hem düzeyleri hem de düzeyler arası geçişkenliği görselleştirirken, Benjamin'in meydan ödünclemesi bu çok boyutlu yaklaşımın yöntemsel işleyişini somutlaştırır. Her düzeyin sunduğu kavramsal araçlar ve farklı giriş kapıları, Slimani'nin üçlemesindeki kimlik, toplumsal dönüşüm ve güç ilişkileri gibi temel izlekleri derinlemesine incelememize olanak tanır.

Çalışmanın sonunda, her yapıtın ara bireşimlerinden hareketle araştırmamıza konu olan üç yapıtın sunduğu genel toplumeleştiril bağlam çerçevesinde geniş bir bireşim yapılmasıyla da çözümlememiz son bulur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LEILA SLIMANI’NİN BAŞKALARININ ÜLKESİ ÜÇLEMESİNDE TOPLUMELEŞTİREL İNCELEME

Çağdaş yazınsal çözümlemelerde çok katmanlı bir yaklaşım kaçınılmaz hale gelmektedir. Bize göre, Nicolas Bourriaud’un radikan kavramı, metin çözümlemelerine geçmeden önce yaklaşımımıza yönelik yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Bireye acı çektiren kökleridir: Küreselleşmiş dünyamızda, kesilmesine rağmen var olmaya devam eden hayali uzuvlar ümitsiz acılar yaratmaktadır, çünkü özendiği artık var olmayan bir özdür. Sabit bir kökü başka bir kökenle efsanevi bir “kökeni” bütünleştiren ve tekdüzeleştiren bir “toprak”la karşı karşıya bırakmak yerine, devamlı değişmekte olan küresel incelemenin de önerdiği başka bir düşünce ulamlarına yönelmek daha akılcı olmaz mı? (Bourriaud, 2019: 30).

Bugünün dünyasında sabit ve tekil köklere bağlı kalmanın yarattığı karmaşık deneyime dikkat çeken Bourriaud, bu durumu düşsel uzuvlar eğretilmesi üzerinden okur. Artık var olmayan bir öze duyulan özlemin yarattığı acıyı vurgulayan düşünür, çağdaş dünyada köklerin çoğullaştığı ve sürekli değişim durumunda olduğu yeni bir yaklaşımı önerir. İşte tam da bu noktada Bourriaud’un radikan kavramı, tekil ve sabit bir kök anlayışından ziyade, çoğul ve hareketli bir köklenme sürecini imler. Bir başka deyişle bugünün dünyasında kökler her yere dağılmış durumda ve değişkenlik göstermektedir. Yazarın radikan kavramıyla sunduğu bu yeni bakış açısı, bize göre sanatsal üretimlerin yorumlanma sürecinde de çoğul okumalara olanak tanıyan bir zemin hazırlar. Bu bağlamda Nicolas Bourriaud’un radikan kavramıyla kurduğumuz düşüncü bağ yapıtların okunma ve alımlanma sürecinde sabit ve tekil bir yaklaşıma yönelmekten kaçınmamızı sağlar.

...radikan olmak; radikan ilerlerken yeni kökler ekleyen organizmaları betimleyen bir terimdir. Radikan olmak: Köklerini heterojen bağlamlarda ve biçimlerde sürdürmek sergilemek; tüm kimliğimizi, köklerin belirlemesine izin vermemek, düşünceleri tercüme etmek, imgeleri yeniden kodlamak, davranış biçimlerini yeni alanlara taşımak, dayatmak yerine değiş tokuş da bulunmaktadır (Bourriaud, 2019: 31).

Bu kavramın sunduğu çok katmanlı ve esnek bakış açısı, toplumeleştirelin bütünleştirilmiş doğasıyla örtüşür. Bu bakış açısı, sabit bir kimlik anlayışına dayalı metin okuma ve çözümlemesinden bizleri uzaklaştırarak, bireysel ve toplumsal yapıların sürekli dönüşüm içinde olduğunu göz önünde bulundurmamızı sağlayan bir bakış açısı edindirir. Ancak burada vurgulanması gereken, radikan kavramının yalnızca çözümleme öncesi ufuk açıcı bir işlev görmesidir.

Bu bağlamda çalışmamıza konu olan Fransız-Faslı yazar Slimani'nin yapıtlarında genel olarak karmaşık toplumsal konuları ele aldığı görülmektedir. Parisli bir kadının yaşamını konu alan ilk romanı *Guruyabaninin Bahçesi* (2014) (fr. *Dans le Jardin de l'Ogre*) ile uluslararası anlamda tanınır hale gelen yazarın ikinci romanı *Hoş Nağme* (2016) (fr. *Chanson Douce*) ile prestijli bir ödül olan Prix Goncourt ²³ödülünü almaya hak kazanır. Gerçek olaylardan esinlenen öykü, Fransa'daki burjuva-bohem yaşamının karanlık yönlerini incelemekte, cinsiyete dayalı emek ve toplumsal tabakalaşma izleklerini vurgulamaktadır (Cooper, 2022). Slimani'nin çalışmaları, dizgesel ırkçılığı ve Fransız işçi sınıfının toplumsal-ekonomik mücadelelerini eleştiren *Hoş Nağme*'de görüldüğü gibi ırk, sınıf ve kimlik siyasalaları gibi kesişen konuları sıklıkla ele almaktadır (Mouflard, 2024).

Slimani, kurgunun ötesinde, Fas'taki cinsel yaşamı inceleyen ve bu tür anlatıların arşivlenmesinde yer alan güç hareketliliklerini de yansıtan *Sexe et Mensonges* ve *Paroles d'honneur* gibi farklı çalışmalarında farklı tartışmalı alanlara yönelmiş bir yazardır. Fas'ın ve Fas toplumunun ekinsel beklentilerine yanıt veren yazarın yapıtları, yalnızca kişisel deneyimlerini aktardığı yapıtlar olarak değerlendirilmemelidir. Kendisini *%100 Faslı ve yüzde %Fransız* olarak tanımlayan Slimani²⁴, bu ikili kimliği yapıtlarında sıkça işler. Bourriaud'un radikan kavramından hareketle, Slimani'nin yapıtlarındaki anlatı kişilerinin sabit kimlik algısından uzaklaşarak, sürekli dönüşen ve yeni kökler üreten bir varoluş biçimine yöneldiği görülür. Yapıtları, çift ekinli bir ortamdan gelen bir kadın olarak kendi deneyimlerini yansıtır ve ekinsel melezlik meselelerini derinlemesine inceler. Bu bağlamda, Bourriaud'un radikan kavramı, üçlemenin çözümlemesine geçmeden önce, okuma sürecine nasıl derin bir katkı sağladığını açıklamak açısından bizim için önemlidir.

Bu kuramsal çerçeve, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık hareketliliklerini, sabit ve tekil bir kimlik anlayışının ötesinde, sürekli dönüşen ve yeni bağlantılar kuran bir yapı içinde kavramamıza olanak tanır. Özellikle üçlemede işlenen kuşaklararası aktarım, ekinsel melezlik ve toplumsal dönüşüm izlekleri, radikan düşüncenin önerdiği ayrışık (fr. *Hétérogène*) bağlamlarda kök salma ve sürekli

²³ Prix Goncourt, 1903 yılında kurulan ve her yıl Fransızca yazılmış en iyi romana verilen, Fransa'nın en prestijli edebiyat ödülüdür.

²⁴ <https://ccme.org.ma/fr/medias-et-migration/leila-slimani-je-me-sens-toujours-100-francaise-et-100-marocaine>

dönüşüm kavramlarıyla derinlikli bir biçimde örtüşmektedir. Bu bağlamda radikan kavramı, yapıtların yapısal çözümlemesine geçmeden önce, Slimani'nin bireysel deneyimlerinden yola çıkarak kurguladığı anlatı evreninin, Fas'ın sömürge sonrası toplumsal gerçekliğiyle nasıl iç içe geçtiğini kavramamıza yardımcı olan önemli bir kuramsal araç işlevi görmektedir.

Çalışmamızda öncelikle yapısal çözümleme ile metnin iç hareketliliklerini ortaya koyacak, ardından bu bulguları toplumeleştirel bir bakış açısıyla yorumlayarak anlatının toplumsal boyutlarını inceleyeceğiz. Bu iki sıradüzenli yaklaşım hem metnin iç yapısını hem de toplumsal bağlamını kapsamlı bir biçimde değerlendirmemize olanak tanıyacaktır. Anlatı çözümlemesi yaklaşımımız, Tahsin Yücel'in imlediği iki temel yönü, *işlevsel çözümleme* ve *içerik çözümlemesi*, bütünleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Tilbe'nin önerdiği gibi, öncelikle yapıtların olay örgüsü, anlatı zamanı/uzamı ve anlatı kişileri gibi temel bileşenlerini inceleyeceğiz. Çözümleme yöntemimiz, bir önceki bölümlerde detaylandığımız üzere, yapısalcılık, toplumeleştirici, sömürgecilik sonrası kuram ve kimlik çalışmalarının sunduğu çok katmanlı bir kuramsal çerçeveye dayanmaktadır. Bu doğrultuda, üçlemeyi oluşturan yapıtların çözümlemesine, anlatı öğelerinin yapısal düzeyde nasıl örüntülendiğini inceleyerek başlayacağız. Bu sıradüzenli yaklaşım, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık hareketlilikleri daha derinlikli kavrayabilmemiz için sağlam bir zemin oluşturacaktır.

Kimi yazarlar kendilerini gizler, doğrudan ele vermezler. Sözcüklerin, öykülememenin arkasına gizlenir ve anlatılardaki bütün göndermelerini dolaylı biçimde gerçekleştirirler. Kimi yazarlarda anlatılarında kendilerini belirgin kılarlar. Okur, anlatıda hemen onlardan izler ayırır ve onların serüvenlerine eşlik etmenin tadına varır (Tilbe, 2019: 179).

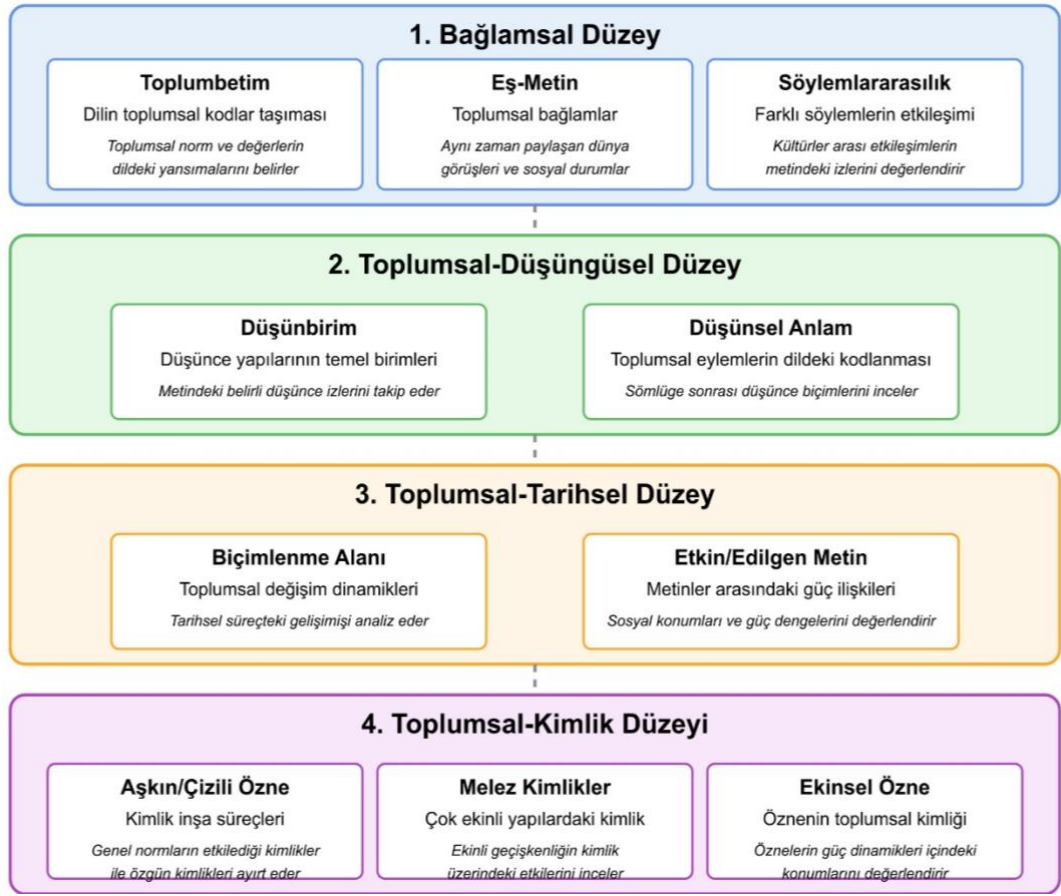
Başkalarının Ülkesi üçlemesi, Slimani'nin ailesi ekseninde biçimlenen sömürge dönemi ve sömürge sonrası Fas toplumunun üç kuşağını ele alır. Üçleme, XX. yüzyılın başlarından günümüze uzanan geniş bir tarihsel kesitte, Fas ve Fransa arasındaki karmaşık ilişkileri, kimlik sorunsalını ve toplumsal dönüşümleri irdeler. Öyküler bir aile tarihinden yola çıkarak sömürge sonrası Fas toplumunun üç kuşağını kapsayan geniş bir toplumsal manzara sunar. XX. yüzyılın başlarından günümüze uzanan bu anlatı, Fas ve Fransa arasındaki karmaşık ilişkileri, kimlik sorunsalını ve toplumsal dönüşümleri çok katmanlı bir yaklaşımla irdeler. Üçleme, Tilbe'nin imlediği gibi, yazarın kendi deneyimlerini ve aile tarihini dolaylı bir anlatımla aktarırken, aynı zamanda bu bireysel ve ortak anlatıları daha geniş bir toplumsal ve tarihsel bağlama yerleştirir. Bu doğrultuda, üçlemeyi oluşturan yapıtların

özömlemesine, anlatı öğelerinin yapısal düzeyde nasıl örüntölendiğini inceleyerek başlayacağız. Yücel’in imlediğı gibi, anlatı özömlemesi konusundaki yaklaşımlar temelde iki ana yönde gelişmiştir: “Bunlardan birincisi, Propp’un açtığı ığızı izleyen ve daha çok biçimci bir nitelik gösteren “işlevsel özömleme”dir; ikincisiyse izleklerin yeniden düzenlenmesiyle yapıtın anlam evrenini ortaya ıkarmaya alışan ve yapısalcı bir nitelik gösteren “ierik özömlemesi” (Yücel 1993, s. 18). Genette’in tanımladığı şekilde bu yöntem, “anlatı ile öykü, anlatı ile öyküleme ve (anlatının söyleminde yer alan öğeler olarak) öykü ile öyküleme arasındaki bağıntıların incelenmesi”ni (Yücel, 1993: 18) merkeze alır.

Bu çerçevede, Tilbe’nin, “genel olarak, bir öykü, roman türünde olduğu gibi, basit, karmaşık ya da iç içe geçmiş olay örgüsü çerçevesinde örüntölünen olay(lar)dan oluşur” (Tilbe 2021: 88) önermesinden hareketle, her yapıtı önce tekil düzeyde ele alacak, yapıtların anlatı zamanı/uzamı, olay örgüsü, anlatı kişileri ve temel izleklerini inceleyeceğiz. Bu yapısal inceleme bulguları, ikinci aşamada gerçekleştireceğimiz toplumeleştirrel özömlmeye sağlam bir zemin oluşturmaları açısından özömlmemiz için önemli bir role sahiptir. Bu yöntemsel çerçeve ışığında, alışmamızın bundan sonraki bölümünde Slimani’nin üçlemesindeki yapısal örüntüyü farklı yapısal özömlleme araçlarının özgün yorumlamalarıyla incelemeye alışacağız.

Yapısal özömlleme aşamasında, anlatının temel bileşenlerini oluşturan anlatı kişileri, zaman/uzam ve olay örgüsünün nasıl örüntölendiğini ortaya koyarak, toplumeleştirrel özömlmeye geçmeden önce metnin iç hareketliliklerini kavramayı amaçlıyoruz. Bu yaklaşım, üçlemenin çok katmanlı yapısını dizgesel bir biçimde

çözümlememize ve sonraki aşamada gerçekleştireceğimiz toplumeleştiril inceleme için sağlam bir zemin oluşturmamıza olanak tanıyacaktır.

Şekil 6. Toplumeleştiril Çözümleme Yöntemi Araçları

Şekil 6 yöntem bölümünde detaylıca ele aldığımız toplumeleştiril çözümleme yöntemimizi bir araya getiren yapısal çözümlemenin araçlarını görselleştirmektedir. Hemen ardından gerçekleştireceğimiz toplumeleştiril çözümlemenin dört adımını sunmaktadır. Bu çözümleme yöntemi, metinlerin çok katmanlı yapısını bütüncül bir yaklaşımla düzeyler arasındaki geçişkenlik ve etkileşim ile inceler. Bu bütünleşik model, toplumeleştirilinin kavramsal araçlarıyla sömürge sonrası kuramın önemli kavramlarını (melezlik, madun, şarkiyatçılık) bir araya getirerek metinlerin çok katmanlı yapısını çözümlemeyi amaçlar.

Sonuç olarak, bu yöntemsel çerçeve ve araçlar yalnızca metinlerin yazınsal değerini ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda farklı toplumsal hareketlilikleri metin merkezli kalarak üretildikleri toplumsal ve ekinsel ortamı ve taşıdıkları yapıları da ele alan ve düzeyler arası geçişkenlikler ve etkileşimler sağlayan yapısı ve kavramlarıyla özgün bir çözümleme denemesi için geliştirilmiştir.

4.1. Başkalarının Ülkesi 1

Şu sözcüğün azabı: Melezlik, bunu sayfanın üzerine büyük harflerle yazalım.
Edouard Glissant

Yanmetinsel olarak romanı değerlendirdiğimizde; Slimani'nin üçlemesinin ilk romanı *Başkalarının Ülkesi*'nin, Edouard Glissant'ın tanımlılığıyla (fr. Épigraphe) açıldığını görmekteyiz. Anlatıda *Melezlik* sözcüğünün büyük harflerle yazılması, ekinsel melezliğin yalnızca bir kimlik oluşumu değil, aynı zamanda farklı ekinler arasında etkileşim ve söyleşim için de bir zemin sağladığı anlaşılır. Bu etkileşim, ekinsel çeşitliliği varsıllaştırırken, aynı zamanda bireylerin ve toplulukların kendi kimliklerini yeniden tanımlamalarına olanak tanır (Gosnell, 2021). Bu bağlamda, kimlik ve iyelik sorununu kendi yaşam deneyimi üzerinden derinlemesine inceleyen Amin Maalouf'un sözleri anlam kazanır: "1976'da Lübnan'ı terk edip Fransa'ya yerleştiğimden beri, son derece iyi niyetli olarak, kendimi "daha çok Fransız" mı yoksa "daha çok Lübnanlı" mı hissettiğim ne kadar çok sorulmuştur bana. Cevabım hiç değişmez: 'Her ikisi de!' Herhangi bir denge ya da haktanırlık endişesi yüzünden değil, ama cevabım farklı olsaydı, yalan söylemiş olurum" (Maalouf, 2022:9). Maalouf'un bu sözleri, çalışmamıza söz konusu öykünün çok ekinli deneyimin özünü yansıtır: melezlik, bir çelişki ya da ikilem değil, aksine yaşamı varsıllaştıran bir gerçeklik olarak görülür. Bu bağlamda Sömürge sonrası toplumlardaki ekinsel melezleşme sürecini anlamak, günümüz evreninde kimlik siyasalarını kavramak açısından önemlidir. Bu süreç, yalnızca ekinsel uyum ve taklit uygulamalarını değil, aynı zamanda direniş, yabancılaşma ve kimlik mücadelesi gibi karmaşık hareketlilikleri de içerir. Bireylerin bu süreçteki deneyimleri, melez kimliklerin oluşumu, iyelik-yersizlik gerilimi, ruhsal çatışmalar ve değişen toplumsal etkileşimler üzerinden örüntülenir. Özellikle Bhabha'nın vurguladığı gibi, melezlik basit bir ekinsel biresimden öte, sömürgeci güce karşı bir mücadele aracı olarak da işlev görür ve arada kalmış melez alanlar yaratır. Bu bağlamda, özellikle öykü boyunca anlatı kişilerinin farklılaşan deneyimleri, ekinsel melezleşmenin çok katmanlı doğasını ve sömürgecilik sonrası öznenin karmaşık varoluşsal durumunu açığa çıkarır (Wang, 2025).

Öykünün ilk sayfasında yer alan *savaş, savaş, savaş alt başlığı*, bizleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir döneme götürmektedir. 1940'ların Fas'ında geçen, sömürge döneminin karmaşık toplumsal-siyasal hareketliliklerini çok katmanlı bir anlatı yapısıyla ele alınmaktadır. Öykü, Fransız Mathilde ile Faslı Emin'in evliliği üzerinden, dönemin toplumsal dönüşümlerini, ekinsel çatışmalarını ve kimlik oluşumu

süreçlerini derinlemesine inceler. Öykünün olay örgüsü, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Alsaslı Mathilde'in, Faslı asker Emin ile evlenerek Fas'a yerleşmesiyle örüntülenir. Bu evlilik, yalnızca iki bireyin birleşmesini değil, aynı zamanda iki farklı ekinsel ve toplumsal dizgenin karşılaşmasını temsil eder. Mathilde'in Fas'taki deneyimi, sömürge toplumunun ilişki düzeyi yapısı, geleneksel değerler dizgesi ve çağcılık arasındaki gerilimli ilişkiyi gözler önüne serer. Öyküde öne çıkan en önemli izleklerden biri, anlatı kişilerinin yaşadığı çoklu yabancılaşma deneyimidir. Mathilde hem kendi ekinsel kökenlerinden kopuşun hem de yeni toplumsal yapıya uyum sağlama zorluğunun yarattığı ikili bir yabancılaşma yaşar.

İlk ramazanda Mathilde de oruç tutmaya karar verdi, kocası da dini adetlerini benimsediği için ona teşekkür etti. Her akşam tadını sevmeyi hariradan²⁵ içti ve hurma yiyip kesilmiş süt içmek için gün doğmadan uyandı (Slimani, 2020: 26).

Anlatı boyunca Mathilde'in yaşadığı bu deneyim, Emin'in yenileşme ile gelenek arasında yaşadığı çatışmayla anlatı boyunca koşut olarak ilerler. Emin, bir yandan geleneksel değerlerine bağlı kalma çabası içindeyken, öteki yandan Emin'in hem geleneksel tarım uygulamaları hem de yeni tarımsal yöntem arayışları ile ekonomik kalkınmayı hedeflemesi onun başarıma isteğinin en güçlü göstergeleridir.

Emin yorulmadan kilometrelerce yol gidiyordu. Her ne kadar kardeşlerinin geleneksel tarım metotlarını küçümsemesine bazen gücenseler de oba insanları onun dayanıklılığını takdir ediyordu. Onu çömelirken, toprağı parmaklarıyla yoklarken, doğanın sırlarını ona açmasını umarcasına elini bir ağacın kabuğuna koyarken izliyorlardı. Hemen olsun istiyordu. Başarmak istiyordu (Slimani, 2020: 41).

Öykünün bir öteki önemli boyutu, çiftin kızı Ayşe üzerinden aktarılan melez kimlik deneyimidir. Ayşe'nin öyküsü, sömürge dönemi toplumun ekinsel ve dilsel karmaşıklığını yansıtırken aynı zamanda yeni kuşağın kimlik oluşum sürecindeki zorluklara ışık tutar. Fas'ın sınır boylarında, taşrada yaşayan Ayşe'nin daha sonrasında yaşadığı yatılı okul deneyimi aslında tam olarak bu kimlik oluşum sürecinin bir yansıması olarak da görülür. Doğduğu büyüdüğü ve korkularının da biçimlendiği Fas'ın kırsalından eğitimini sürdürmek için gittiği Fas'ın kentlerine olan uzamsal geçişler adeta Ayşe'nin yaşamına ilişkin izler sunar.

Ayşe'nin hiç gitmediği, ona en az annesinin doğduğu Alsace kadar uzak gelen kentlerdi bunlar. Çünkü Ayşe ne tam olarak buranın yerlisiydi ne de şu Avrupalılardan; köylülerin, gezginlerin, sömürge idaresinde görevli memurların sekseğe iki ayağını birleştirip atlayan kızlarından biriydi. Kim olduğunu bilmiyordu (Slimani, 2020: 69).

²⁵ Fas mutfağına özgü bir çorba

Bu anlatı kişisi, Fransız ve Fas ekinlerinin kesişiminde yaşanan kimlik bunalımının adeta canlı bir örneğini okuyucuya sunar. Uzamsal temsiller açısından öykü, çiftliği başat bir eğretileme olarak kullanır. Çiftlik, ekonomik mücadelenin fiziksel alanı olmanın ötesinde, ekinse çatışmaların ve iyelik arayışının simgesel uzamı haline gelir. Bu uzam üzerinden, mülkiyet ilişkileri, ekonomik bağımlılık ve toplumsal konumlar ve işlevler gibi izlekler işlenir.

Bir gün, Mathilde toparlanmaya başlamışken, kasketli bir şoförün kullandığı parlak kırmızı bir araba arazinin ana kapısının önüne park etti. Emin cüsseli ve çevik bir adamın indiğini gördü, onun hizasına gelince, “Mülk sahibiyle görüşebilir miyim? Diye sordu adam güçlü bir aksanla. Emin “Benim” deyince adam bundan memnun olmuş gözükte. Emin’in gözlerini alamadığı şık, cilalı ayakkabılar giyiyordu. “Ayakkabınızı kirleteceksiniz.” (Slimani, 2020: 126).

Uzamsal düzlemde çiftliğin simgesel anlamı, bu bölümde uzamsal bir karşılaşma üzerinden somutlaşır. Yabancı ziyaretçinin şık görünümü ile çiftliğin topraklı ve doğal gerçekliği arasındaki karşıtlık, sömürge döneminin toplumsal-ekonomik ilişki düzeylerini yansıtır. Emin’in *Benim* yanıtı ve ziyaretçinin ayakkabılarına yönelik uyarısı, mülkiyet ve iyelik kavramlarının karmaşık doğasını ortaya koyar. Bu mikro-düzeydeki etkileşim, Fas’ın geçiş dönemindeki makro güç ilişkilerinin bir yansıması olarak okunabilir.

Öykünün sonlarına doğru belirginleşen Fas bağımsızlık hareketi, bireysel öyküleri daha geniş bir tarihsel bağlama yerleştirir. Mathilde ve Emin’in kişisel çatışmaları, ulusal düzeydeki siyasal dönüşümlerle iç içe geçer. Bu durum, öyküyü salt bir acıklı aile öyküsünün ötesine taşıyarak, aynı zamanda Fransız sömürge döneminin toplumsal görünümünü sunan güçlü bir tarihsel anlatıya dönüştürür. Böylece yazar, anlatı kişilerinin iç dünyalarını derinlemesine keşfederken, toplumsal ve tarihsel bağlamı da yansıtır.

1954 yazı boyunca Mathilde sık sık Irene’e yazdı ancak mektupları yanıtsız kaldı. Bu aksaklıkların sorumlusunun ülkeyi karıştıran sıkıntılar olduğunu düşünerek kardeşinin sessizliğinden endişelenmedi. Yeni Genel Vali Francis Lacoste, 1954 Mayısında General Guillaume’un yerine geldiğinde, Fransız nüfusu korkutan ayaklanma ve suikast dalgasına karşı mücadele edeceğine söz vermişti (Slimani, 2020: 141).

Başkalarının Ülkesi, sömürge dönemini Fas’ın karmaşık toplumsal dokusunu, bireysel deneyimler üzerinden işleyen bir öyküdür. Mathilde ve Emin’in aile öyküsü aracılığıyla, yazar okuyucuya yalnızca bir aile dramı sunmakla kalmaz, aynı zamanda 1940’lar ve 1950’ler Fas’ının geçirdiği derin toplumsal dönüşümleri de mercek altına alır. Anlatının çok katmanlı yapısı, melez kimliklerin oluşumu, ekinse çatışmalar ve iyelik arayışı gibi izlekleri, çiftlik uzamının simgesel çerçevesi içinde örüntüler.

Özellikle Ayşe anlatı kişinin üzerinden aktarılan kuşaklararası kimlik değişimleri, sömürge sonrası toplumun yaşadığı varoluşsal gerilimleri yansıtırken, Fas'ın bağımsızlık sürecinin yarattığı toplumsal ve siyasal dönüşümler, anlatı kişilerinin bireysel deneyimleriyle iç içe geçerek anlatıya tarihsel bir derinliği de beraberinde getirir.

Slimani'nin üçlemesinin bu ilk yapıtı, ekinler arası karşılaşmaların yarattığı gerilimler kadar, bu karşılaşmalardan doğan yeni kimlik biçimlerini de ele alarak, sömürge sonrası yazının çok sesli ve çok katmanlı yapısına önemli bir katkı sunar. Böylece, anlatı hem bireysel hem de toplu düzeyde yaşanan dönüşümleri okura aktarır. Anlatı Fas'ın bağımsızlık savaşımı toplumsal boyutta en yoğun olarak yaşandığı yıllarda görülen toplumsal hareketliliklerin yapısını da etkili bir biçimde ortaya koyarken, bu çevrinmeli (fr. Panaromique) değerlendirme, bizi öykünün anlatı yerlemlerinin ayrıntılı çözümlemesine yönlendirir.

4.1.1. Anlatısal Çözümleme: Kişi, Süre ve Uzam

Fransız-Faslı yazar Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* adlı romanı, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık dokusunu çok katmanlı bir anlatı evreni içinde sunar. 1947-1955 yılları arasında geçen anlatı, Fransız Mathilde ile Faslı Emin'in evliliği üzerinden, sömürge döneminin çözülüşü ve ulusal bağımsızlık sürecinin yarattığı toplumsal-ekinsel dönüşümleri derinlemesine irdeler. Anlatının yapısı, Gérard Genette'in anlatı kuramı ve Tilbe'nin anlatısal çerçevesi bağlamında incelendiğinde hem bireysel deneyimlerin hem de toplumsal değişimlerin iç içe geçtiği karmaşık bir örüntü ortaya çıkar. Bu çözümleme yaklaşımı, anlatıcının değişken odaklayımı (fr. Focalisation variable) ve çoksesli söylem teknikleri aracılığıyla, sömürge sonrası öznenin kimlik oluşum sürecini ve melez ekinsel biçimlerin oluşumunu anlamamıza olanak sağlar.

Tilbe'nin belirttiği gibi, bir öykü basit veya karmaşık ya da iç içe geçmiş olay örgüsü çevresinde örüntülenen olaylardan oluşur. Bu olay örgüsü, uzam, süre ve kişi yerlemlerinin eylemsel bölütlerinden oluşan bütüncül bir görünüm sunar. (2021, s: 88) *Başkalarının Ülkesi*, bu anlatısal yapıyı beş sıradüzeni öyküsel çizge (fr. Schéma narratif) düzenine göre kurgular:

- *Başlangıç Durumu*: 1947'de II. Dünya Savaşı sonrası Fas'ta başlar. Fransız Mathilde ile Faslı Emin'in evliliği üzerinden, sömürge döneminin ekinsel çatışmaları ve kimlik sorunları ele alınır. Mathilde'in Fas'a yeni gelmiş bir yabancı olarak çiftlik yaşamına uyum süreci, anlatının temel gerilim noktasını oluşturur.

- *Denge Bozulması*: Mathilde'in sömürülen toplumla karşılaşması ve Emin'in topraklarını geri alma mücadelesi, etnik farklılıkların daha belirgin hale gelmesine ve Avrupalı-yerli ikiliğinin yarattığı gerilimlerin artmasına neden olur.

- *Yazgı Dönüşümü*: Mathilde'in yabancılaşma deneyimi ve Emin'in çağcılık ile gelenek arasında sıkışmışlığı derinleşir. Kızları Ayşe'nin melez kimliğinin ortaya çıkışı, sömürge sonrası toplumun dönüşüm sancılarını somutlaştırır.

- *Dengeleyici Olay*: Fas'ın bağımsızlık sürecine (1945-1955) girmesi, Medina ile Avrupa kentleri arasındaki ayrımın belirginleşmesi ve ulusal kimliğin yeniden oluşum sürecini başlatır.

- *Sonuç Durumu*: Roman, melez bir anlatı evreni içinde yaklaşmakta olan sömürge sonrası toplumun çelişkilerini bireysel düzlemde somutlaştırır. Farklı kültürlerin kesişiminde yeni kimliklerin ortaya çıkışı ve toplumsal dönüşümün yarattığı yeni gerçeklik, öykünün yapısal bütünlüğünü oluşturur.

Anlatısal yapı tarafında, anlatı dışöyküsel anlatıcı (fr. Narrateur extradiégétique) tarafından aktarılır. Bu anlatıcı, Genette'in *Figure III*, 1972, yapıtında tanımladığı gibi, anlatıcı değişken odaklayım kullanarak, farklı anlatı kişilerinin iç dünyalarına girerek anlatıyı yönlendirir. Tilbe'nin belirttiği gibi, bu anlatıcı, anlatı kişilerinin iç dünyasına girerek olayları şekillendiren, yorumlayan ve bazen yönlendiren bir yapıya sahiptir (Tilbe, 2019: 169).

Bu durum anlatı çözümlemelerinde kullanılan kuramsal yaklaşımlarda yaşanan dönüşümlerden de faydalanmaya olanak sağlamaktadır. Bu yapısal çözümleme yaklaşımını derinleştirmek için, Rabatel'in "bakış açısının metinsel oluşumu" (fr. Construction textuelle du point de vue (PDV)) kavramından da yararlanabiliriz. Alain Rabatel'in "bakış açısının metinsel oluşumu" kavramı, anlatı çözümlemesine yeni bir boyut daha kazandırmaktadır. Bu kavram, basitçe *kim görüyor?* (fr. Qui voit?) sorusunun ötesine geçerek, algılama süreçlerinin de ele alınması gerektiğini ve bunun da algılayan özne (fr. Sujet percevant), algılama süreci (fr. Proces de perception) ve algılanan nesne (fr. Objet perçu) olarak açıklanan üç bileşenle yapılabileceğini ortaya koymaktadır. (Rabatel, 1998) Bu üçlü yapı, Tilbe'nin imlediği "Genel olarak, bir öykü, roman türünde olduğu gibi, basit, karmaşık ya da içiçe geçmiş olay örgüsü çevresinde örüntülenen olay (lar)dan oluşur." (Tilbe, 2021: 88) önermesini daha karmaşık bir düzlemde ele almamızı sağlar. Özellikle sömürge sonrası dönem anlatılarda, bu yapının sunduğu çözümleme olanağı toplumeleştirir ve özne bağlamıyla ele alındığında çok daha önem kazanacaktır.

Özellikle algılayan özne, algılama süreci ve algılanan nesne bileşenleri, anlatının iç, dış ve sıfır odaklayım kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, anlatıda Rabatel'in bakış açıları ile ilgili yaklaşımından ortaya çıkan üç bileşenin Genette'in odaklayım teknikleriyle kesiştiği noktalar, anlatının yapısal karmaşıklığını ortaya koyar. Anlatısal boyutta, üç farklı odaklayım düzeyinde incelenebilir: Bu üç bileşenli yapı, anlatının odaklayım tekniklerinin daha kapsamlı çözümlenmesine olanak sağlar. Bu bağlamda anlatıda üç farklı odaklayım düzeyi gözlemlenebilir:

- İç Odaklayım (fr. Focalisation interne): Mathilde'in Fas'taki iyelik sorunu ve yabancılaşma hissi anlatılırken, anlatıcı onun iç dünyasına nüfuz eder. Bu, okuyucunun Mathilde'in deneyimini daha derinden hissetmesini sağlar.

- Dış Odaklayım (fr. Focalisation externe): Anlatıcı, zaman zaman dış gözlemci rolüne bürünerek, Mathilde'in deneyimini bir gözlemci gibi aktarır. Bu, okuyucunun olayları daha nesnel bir bakış açısından görmesini sağlar.

- Sıfır Odaklayım (fr. Focalisation zéro): Anlatıcı, zaman zaman tüm anlatıcı kişilerinden üstün bir konumda olayları aktarır. Bu, özellikle toplumsal ve tarihsel bağlamın vurgulandığı bölümlerde kullanılır.

Yücel'in belirttiği gibi, anlatı yalnızca dışöyküsel anlatım ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda içöyküsel (fr. Récits enchâssés) ile iç içe geçmiş anlatı katmanları da içerir. Başka bir deyişle, anlatının içinde bulunduğu düzleme bağlı olarak anlatıcının ya içöyküsel ya da dışöyküsel bir konumda yer aldığını söyleyebiliriz. (Yücel, 1993: 37) Örneğin, Murad'ın savaş anıları ve Ayşe'nin yatılı okul deneyimleri, anlatının anlatı içinde anlatı yapısını ortaya koyar. Bu iç içe geçmiş anlatılar, öykünün çok katmanlı yapısını varsıllaştırır ve okuyucuya farklı bakış açıları sunar.

Yukarıda ele aldığımız bakış açısının yanı sıra Genette'in anlatı kavramına ilişkin üç tanımı, öykünün anlatısal yapısını anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Bize göre Anlatının bu çok katmanlı yapısını daha iyi kavramak için, Genette'in anlatı kavramına ilişkin üç temel tanımını incelemek yararlı olacaktır. Bu üç boyutu şu biçimde değerlendirebiliriz:

- *İletişimsel Boyut*: Anlatı, bir dizi olayın ilişkisini ortaya koyan yazılı veya sözlü söylemdir. Bu boyut, romanın okuyucuyla kurduğu iletişimi vurgular.

- *Yapısal Boyut*: Anlatı, olaylar dizgisinin nasıl örüntülendiğini ve bu örüntülerin hangi ilişkiler ağı içinde anlam kazandığını öne çıkarır. Bu boyut, anlatının olay örgüsünün ve anlatısal yapısının çözümlenmesini kolaylaştırır.

- *Eylemsel Boyut*: Anlatı, bir eylem olarak ele alınır. “Birinin bir şey anlatması” eylemi, anlatının özne ve eylem boyutuna vurgu yapar. Bu boyut, anlatının anlatı kişilerinin eylemlerini ve bu eylemlerin toplumsal sonuçlarını anlamak için önemlidir (Akt. Tilbe, 2019: 170).

Sonuç olarak *Başkalarının Ülkesi*, yalnızca bir aile dramı sunmakla kalmaz, aynı zamanda anlatının biçimsel yapısı ile de dönemin toplumsal gerçekliğini çok boyutlu bir biçimde aktarır. Romanın anlatısal yapısı, Genette’in odaklayımı ve Tilbe’nin anlatısal çerçevesi bağlamında incelendiğinde hem bireysel hem de toplumsal dönüşümleri eş zamanlı olarak sunan varsıl bir anlatı evreni ortaya çıkar. Bu çok katmanlı yapı, bize toplumeleştirel bir çözümleme için özgün bir çalışma alanı sunar. Aynı zamanda okuyucuya da sömürge sonrası Fas toplumunun çelişkilerini derinlemesine görme imkânı sağlar.

4.1.1.1. Kişi

“Öykülemeyi anlatanın üretim edimi ya da anlatmak eylemi olarak tanımlarsak, o zaman bize kim ve nasıl anlatıyor sorularını yanıtlamak kalır” (Kıran ve Kıran, 2003: 95). Anlatı düzleminde, anlatıcı kişinin konumu ve işlevi oldukça karmaşık bir yapı sergiler. Özellikle konuşan özne ile gören özne arasındaki sınırların belirsizleştiği noktalarda, anlatıcının konumu çok boyutlu bir kişilik kazanır. Bu bağlamda, anlatıcı yalnızca olayları aktaran bir ses olmaktan çıkarak, metinsel düzlemde çeşitli katmanlar arasında geçiş yapabilen hareketli bir varlığa dönüşür. Anlatının yapısal düzenlenmesinde, özellikle tekil üçüncü kişi anlatımının tercih edilmesi, anlatıcıya anlatı evreninin dışında kalma olanağı tanır. Bu dışsallık, anlatıcının kimliğinin belirsiz kalmasına yol açarken, aynı zamanda ona geniş bir hareket alanı da sağlar. Bu konumlanış, anlatıcıya yalnızca olayları aktarma değil, aynı zamanda bu olayları yorumlama, kişilerin ruhsal derinliklerine inme ve kendi düşünsel bakış açısını metne yedirme olanağı verir. Bu çok işlevli yapı, anlatıcının kurmaca ya da gerçek olayları aktarırken kullandığı bakış açısını sürekli değiştirebilmesine de olanak tanır.

Mathilde kız kardeşine yazdığı mektuplarda yalan söylüyordu. Yaşamı Karen Blixen’in, Alexandra David-Néel’in, Pearl Buck’ın romanlarına benziyormuş gibi davranıyordu. Uzun uzadıya yazdığı her mektupta, kendini hassas ve batıl inançlı yerli halkla temas halinde sahneye koyduğu serüvenler uyduruyordu (Slimani, 2020: 21).

Böylece anlatıcı hem olayların dışsal gözlemcisi hem de kişilerin içsel deneyimlerinin tercümanı olabilir. Bu esneklik, özellikle karmaşık toplumsal dönüşümlerin ve bireysel deneyimlerin iç içe geçtiği anlatılarda kritik bir önem

kazanır. “Metinde, varlıkları ve nesneleri betimlemek için seçilen bakış açısına odaklayım denir” (Kıran ve Kıran, 2003: 104). Anlatısal yapı çözümlemesinde kimin konuştuğu ve kimin gördüğü konusu önemlidir. Anlatının bakış açısına geçtiğimizde, odaksızlık bakış açısının çok katmanlı bir örüntü sunduğu görülmektedir. Sıfır odaklayımda, anlatıcı *ben* adılı kullanmaz ve *o* adılını yani tekil üçüncü kişi adılını tercih eder. Biz bu bölümde Tilbe’nin tanımıyla odaksızlık kavramını tercih edeceğiz. Odaksızlık: “Daha çok her şeyi bilen, her şeyi gören ve her yerde olan tanrısal erke sahip anlatıcılar”dır (Tilbe,2019: 176). Ayrıca, anlatıcının tekil üçüncü adılı kullanımı, anlatı kişilerinin bireysel deneyimlerini ve toplumsal dönüşümleri eşzamanlı olarak aktarma olanağı sağlar. Bu anlatısal yöntem, özellikle artsüremsel öyküleme yöntemiyle birleştiğinde, metnin tarihsel derinliğini artırır. Bir önceki bölümde daha detaylı bir biçimde açıkladığımız gibi Tilbe’nin “olaylar bittikten sonra yapılan öyküleme biçimi” (Tilbe,2019: 175) olarak tanımladığı artsüremsel anlatım, anlatı kişilerinin deneyimlerini daha geniş bir tarihsel çerçeveye yerleştirirken, anlatının çok sesli yapısını da güçlendirir. Bu çok katmanlı yapı, özellikle Fas’ın geçiş dönemindeki karmaşık toplumsal hareketlilikleri ve bireysel dönüşümleri yansıtmada etkili bir araç haline gelir. Anlatı kişilerinin geçmişlerini ve geleceklerini bilen, düşüncelerini ve niyetlerini sezebilen bu anlatıcı sesi, özellikle farklı kuşakların sömürge deneyimlerini ve sömürge sonrası sarsıntılarını iç içe geçirerek anlatır. Bir başka deyişle, anlatıcının odaksızlıkla yarattığı çevrinmeli bakış açısı, bir yandan Fransız sömürgeciliğinin etkilerini görünür kılarken, öteki yandan da anlatı kişilerinin bu parçalanmışlık içinde varoluşsal mücadelelerini derinlemesine inceler.

Fransızlar onunla senli benli konuştuğunda polis memurları evrakların göstermesini istediğinde savaş madalyalarını ya da diline kadar kusursuz kullandığını fark edip özür dilediklerinde, utancı kaldırabilecek kadar sarsılmaz, çok büyük, sağlam bir aşk gerekiyordu. “Ama siz sevgili dostum sizin için durum farklı gülüyordu Emin.” Herkesin içinde Fransa’yla bir sıkıntısı yokmuş gibi davranıyordu zira bu ülke için az kalsın ölecekti (Slimani, 2020: 31).

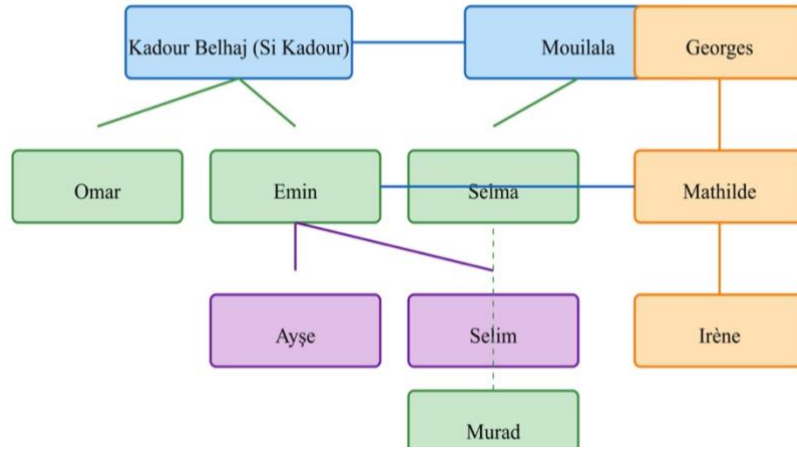
Anlatıcı ve yazarın karışması noktasında Slimani’nin *Le Diable est dans le détails* (tr. *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir*) adlı kitabından aşağıda yapmış olduğumuz alıntı yazarın romanlarında maruz kaldığı *nefret söylemini* farklı coğrafyalardan farklı insanlardan ödünç aldığı seslerle irdelediği şeklinde yorumlanabilir.

Benim temsil ettiklerimin ve yazdıklarımın ötesinde, onların gözünde bir kadın olarak, Mağrip kökenli ve Batı’ya satılmış bir kâfir olmam bir yana, en büyük suçum bir roman yazmış olmamdı. “Yalnızca bir kitap vardır” diye öfkeyle bağırıyorlardı. “Edebiyat, yalanın yüceltilmesidir.” (Slimani, 2016: 10).

Bir anlatısal tür için olmazsa olmaz öğelerden olan anlatı kişilerine değineceğimiz bu aşamada öykünün henüz ilk sayfalarına tekrar baktığımızda olay

örgüsünün ilk ilmeğinin atıldığı ve çözümleme içinde bu ilk ilmeği okura sökmeye olanağı vermektedir. Yazarın yarattığı anlatı kişilerinin varlığını ve çeşitliliğini toplumsal bir altyapının üzerine kurgulanmış gibidir. Unutmamak gerekir ki anlatı kişileri de toplumsal ilişkileri ile varlık kazanırlar (Dinar vd., 2023: 922). Anlatı kişilerine geçmeden önce anlatının dilbilgisel yapısında dikkat çeken en önemli özelliklerden birisi olan, 9378 kişi adlı kullanımı yapıtın kişi odaklı bir anlatıya sahip olduğunu ve kişilerin sayısı, kimliği ve işlevi noktasında da çok boyutlu bir biçimde yansımaya olanak sağlar (Mahraz, 2025: 126). Anlatı kişilerinin roman uygulayımında yer alışlarını farklı düzlemler içerisinde ele alacağımız bu aşamada hem anlatı kişileri düzleminde hem de tarihsel düzlemde değerlendirmeyeyle anlatı kişilerinin karşılıklı ilişkilerini de çözümleyeceğiz.

Anlatı kişileri, gerçekten de son derece paradoksal bir varlıktırlar: bizim somut yaşamımızda yoktur ve onun “varlık katsayısı” günlük yaşamımızda karşılaşılabileceğimiz gerçek bir insaninkine göre büyük ölçüde daha düşüktür. Ancak aynı zamanda, karşılaşılabileceğimiz herhangi bir varlıktan daha üstün bir varoluşsal derinliğe sahiptir (Helms, 2018: 8).

Şekil 7. Anlatı kişileri

Anlatı kişilerini gösterdiğimiz *şekil 7*'de renklerle belirtilen aile bağları, Fas'taki toplumsal dönüşümü yansıtır: Mavi ile gösterilen Kadur ve Mouilala geleneksel Faslı kimliği, yeşille belirtilen Ömer, Emin, Selma ve Murad yerel değerleri, turuncuyla imlenen Georges, Mathilde ve Irène Fransız sömürgeci varlığını, morla gösterilen Ayşe ve Selim ise bu ekinlerin kesişiminden doğan melezleşmiş üçüncü kuşağı temsil eder. Çizgiler aile bağlarını (kan bağı, evlilik ilişkisi) göstermektedir. Çizgiler üzerinden kurulan bu çatışkılı varoluş, anlatı kişilerinin

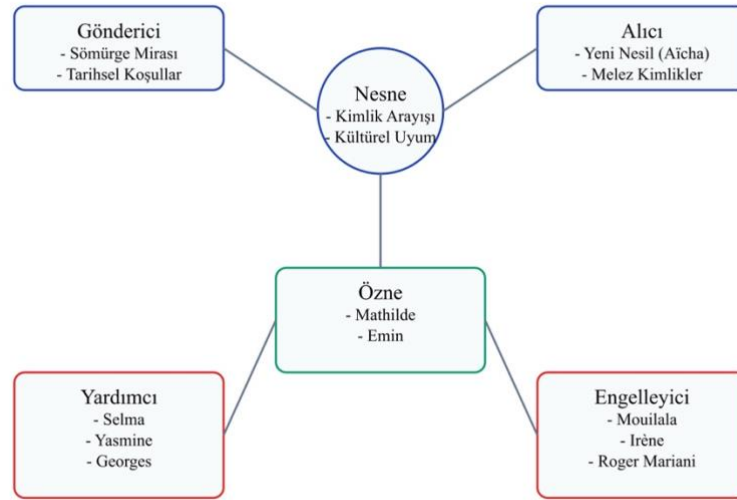
çözümlemesinde özellikle önem kazanır. Çünkü Slimani'nin yarattığı anlatı kişileri, sömürge sonrası dönemin karmaşık toplumsal gerçekliğini bireysel deneyimler üzerinden yansıtırken, tam da bu karşıtsal derinlikten güç almaktadır. Yapıttaki anlatı kişileri, basit bir temsil ilişkisinin ötesinde, sömürge sonrası toplumun çoklu gerilimlerini ve çatışmalarını cisimleştiren karmaşık varlıklar olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, anlatı kişileri arasındaki karşıtlıklar ve ilişki ağları, dönemin toplumsal dönüşümlerini gösteren küçük bir toplumsal ayna işlevi görmektedir. Ayrıca bir üçlemenin ilk romanı olması nedeniyle de *Başkalarının Ülkesi*'nde anlatı kişilerinin oluşturduğu örüntüyü şu biçimde ele almak bizce yerinde olacaktır: Anlatı, sömürge sonrası Fas toplumunun çok katmanlı yapısını yansıtan varsıl bir anlatı ağına sahiptir. Anlatının merkezinde yer alan Mathilde, Alsas kökenli bir Fransız olarak, II. Dünya Savaşı'nda tanıştığı Faslı asker Emin ile evlenerek geldiği bu yabancı topraklarda ekinsel farklılıklarla örülü yeni bir yaşam kurmaya çalışır. Emin, bir yandan yenileşme çabasında bir çiftçi, öteki yandan geleneksel değerleri koruma gayretinde bir aile reisi olarak ikircikli bir kimlik sergiler.

Belhac ailesinin öteki üyeleri arasında, Batı etkisi ile yerel değerler arasında sıkışmış genç Selma, içe dönük yapısıyla dikkat çeken Ömer, ruhsal sorunlarıyla ailenin sorunlu betisi olan Jalil ve geleneğin sesi olarak beliren anne Mouilala yer alır. Emin ve Mathilde'in kızları Ayşe ise melez kimliğin temsilcisi olarak kuşaklar arası geçişi simgeler. Mathilde'in ailesinden baba Georges ve abla Irène, sömürgeci zihniyetin farklı tonlarını temsil ederken, öteki anlatı kişileri arasında konumlanan Emin'in silah arkadaşı Murad, savaş sonrası travmanın adeta taşıyıcısıdır. Sömürge düzeninin kazananlarından varsıl Fransız çiftçi Roger Mariani ile Dragan Palosi çifti, dizgenin yarattığı ekonomik ve toplumsal ilişki düzeyini görünür kılar. Mathilde'e destek olan Macar doktor ve ailenin eski kölesi Yasmine gibi betiler ise dönemin toplumsal yapısının farklı katmanlarını yansıtır. Her bir anlatı kişisi, kimlik oluşumu, ekinsel melezlik ve sömürge ve sonrası toplumun dönüşüm sancılarını derinlemesine işleyen anlatının birer taşıyıcısı konumundadır.

Bu anlatı kişisi/kişileri çevrinimi, sömürge ve sömürge sonrası Fas toplumunun mikro düzeydeki bir yansıması olarak okunabilir. Anlatı kişilerinden her biri, toplumsal dönüşümün farklı aşamalarını temsil ederken, bireysel deneyimleri üzerinden dönemin bütüncül bir anlatının oluşumuna da olanak tanırırlar.

Greimas'ın eyleyen şeması, bir anlatıdaki eyleyenler arasındaki ilişkileri modelleyen bir yapıdır. Bu yapı, özne, nesne, gönderici, alıcı, yardımcı ve engelleyici olmak üzere altı temel eyleyenden oluşur. Propp'un masallar üzerine yaptığı analizlere dayanan bu

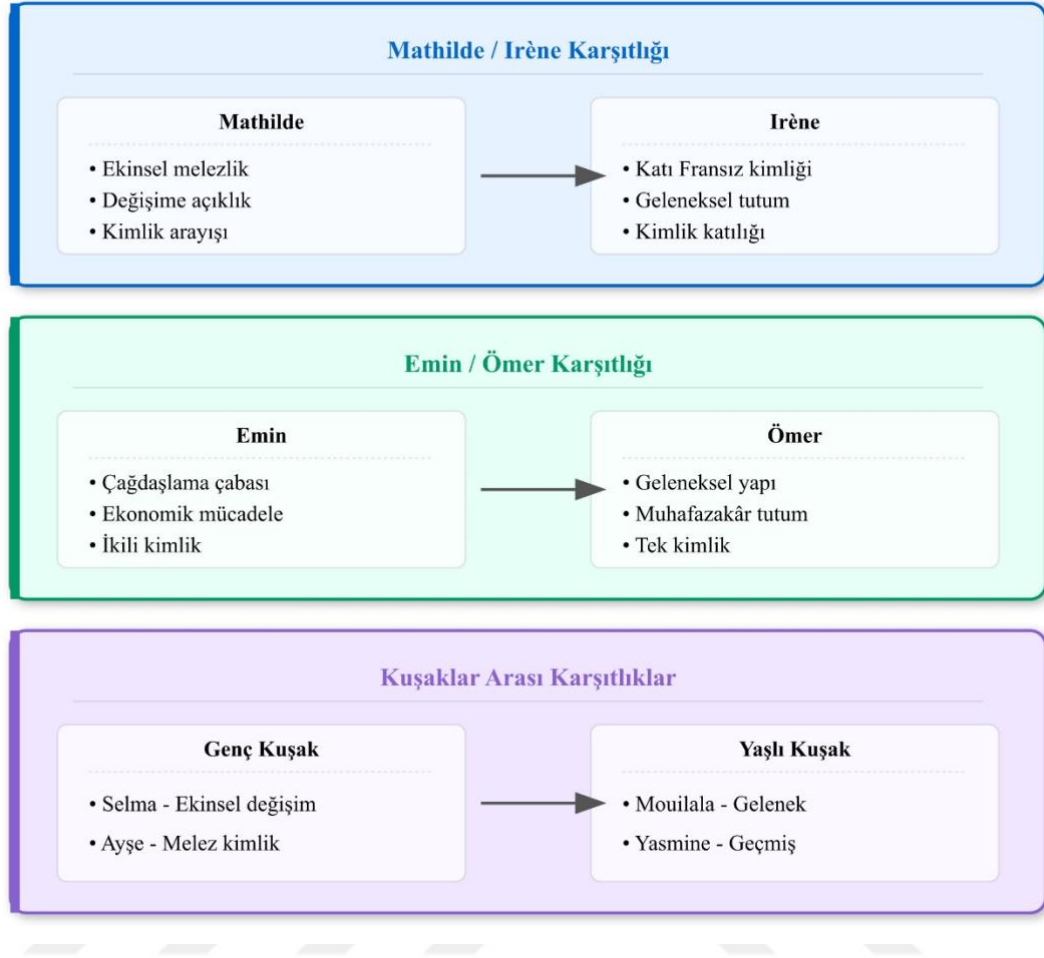
model, anlatı kişilerinin eylem hareketliliklerini ve motivasyonlarını anlamayı sağlar. Greimas, bu yapıyı daha geniş bir eylem teorisiyle ilişkilendirmek için mantıksal kavramları da dahil etmiştir (Gaudreault, 2008).

Şekil 8. Greimas'a Göre Eyleyen Şeması

Şekil 8'de görselleştirilen bu model çerçevesinde anlatı kişilerinin işlevleri şöyle değerlendirebiliriz: Mathilde ve Emin özne olarak merkezi konumdadır. Onların kimlik arayışı ve uyum çabası nesne konumundadır. Bu arayışta Selma ve Yasmine yardımcı, Mouilala ve Irène engelleyici işlev görür. Ayşe ise alıcı olarak, bu sürecin sonuçlarını taşıyan yeni nesli temsil eder. Greimas'ın eyleyen şeması, anlatının anlatı kişilerinin ilişkilerinin karmaşık yapısını dizgesel biçimde anlamamızı sağlayarak her anlatı kişinin anlatısal düzlemde belirli işlevler üstlenmesini ve bu işlevler aracılığıyla olay örgüsünün gelişimine nasıl katkıda bulunduklarını çözümlememizi sağlar.

Anlatı kişilerinin işlevsel çözümlemesinin Greimas'ın eyleyenler modeline göre yaptıktan sonra bu aşamada anlatı kişileri arasındaki temel karşıtlıkları incelemek anlatının derin yapısının çözümlemesine katkı sağlayacaktır.

Şekil 9. Sömürge Sonrası Bağlamda Anlatı Kişilerinin Karşıtlıkları

Şekil 9’da Oluşturduğumuz çizemden yola çıkarak anlatı kişileri arasındaki karşıtlıklar, yalnızca kardeşler arası çatışmaların işlendiği bir anlatı özelliği sergilememekte aynı zamanda sömürge/sömürge sonrası toplumun çok katmanlı gerilimlerini yansıtmaktadır diyebiliriz. Her anlatı kişisi çifti belirli toplumsal gerilimleri barındırırken aynı zamanda da kendi içindeki çelişki ve çatışmaları da yansıtmaktadır.

Bununla birlikte, anlatı kişileri yalnızca olayların akışında hareket eden bir işlev değildir; hikâyeyi olay örgüsü açısından ileriye taşıyan bir ip değildir. Aynı zamanda karmaşıklığı bazen son derece ileri seviyede olan, tekil bir varlıktır. Böyle bir varlığı oluşturmak ve okuyucuya inandırıcı kılmak için romancı ona bir isim, bir fiziksel görünüm ve az ya da çok detaylı bir psikoloji verir. Ayrıca ona bir ses verir ve dünyayı algılama biçimine ilişkin özel bir bakış sunar... (Helms, 2018: 8-9).

Yapıtta anlatı kişileri, Helms’in belirttiği gibi hem eylemsel işlevleri hem de varoluşsal derinlikleriyle dikkat çeker. Greimas’ın eyleyenler modeliyle incelediğimizde, anlatı kişilerinin basit birer temsil aracı olmaktan öte, karmaşık ilişkiler ağının etken eyleyenleri olduklarını görürüz. Anlatının merkezinde yer alan

Mathilde ve Emin çifti çevresinde örülen anlatı kişileri ağı, kuşaklar arası geçişkenliği de içine alan geniş bir örüntü sunar. Özellikle kardeşler arası karışıklıklar (Mathilde/Irène, Emin/Ömer), basit ikili çatışmaların ötesine geçerek, her anlatı kişinin kendi içinde barındırdığı çelişkiler ve çatışmalarla varsıllaştırır. Bu ilişkiler ağı içinde Ayşe'nin temsil ettiği yeni, geleceğe ilişkin umutları cisimleştirirken üçlemenin daha sonraki romanları içinde belli düşünceleri dışı vurur.

4.1.1.2. Süre

Anlatıdaki zamansal sıralamayı kavramak bir bakıma anlatıda düzen (fr. Ordre) ile öykü ile öyküleme arasındaki zamansal düzenlenişin belirlenme gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Genette'in anlatı zamanına ilişkin yaptığı daveti ele almak bizce yerinde olacaktır. Bize göre romanda anlatının da ilişkili olduğu ve kapsadığı bir zaman söz konusudur (Dinar ve İşler, 2022: 149). Bu zamansal düzenlenişin sömürge sonrası anlatılardaki önemi, özellikle ulusal bağımsızlık sürecinin yarattığı toplumsal dönüşümleri aktarmada belirginleşir. Anlatının 1947-1955 yılları arasındaki tarihsel kesiti, Fas'ın sömürge deneyiminden ulusal bağımsızlığa geçiş sürecini kapsarken, anlatı zamanının çok katmanlı yapısı bu geçişin karmaşık doğasını yansıtır. Bu bağlamda Genette'in zamansal çözümlemeye ilişkin şu saptaması önem kazanır:

Anlatı... iki katmanlı bir zamansal dizidir...: Bir anlatılan şeyin zamanı vardır, bir de anlatının zamanı (yani gösterilenin zamanı ile gösterenin zamanı). Bu ikililik, anlatılarda sıradan özellikler olan zamansal çarpıtmaları (kahramanın yaşamından üç senenin, romanda iki cümleyle ya da filmde birkaç "tekrarlama gösteren" montaj hareketiyle vb. özetlenmesi) olanaklı kılmaktan ibaret değildir. Daha temelde, anlatının bir işlevinin de bir zaman taslağına göre bir başka zaman taslağı bulup çıkarmak olduğunu düşünmeye davet eder bizi (Genette, 2020: 21).

Bu bağlamda, öncelikli olarak zamansal bir çözümleme yapmak için Gérard Genette'in anlatı zamanı üzerine yaklaşımını merkeze alacağız. Zaman düzeni, olayların öyküdeki sırasıyla öykü içindeki sırasının ilişkisini imler. Genette'in kavramları olan geri sapım (fr. Analepse) ve ileri sapım (fr. Prolepse) öykünün anlatısında önemli bir yere sahiptir. Anlatının hemen ilk sayfasında Mathilde'in 1947 senesinde Fas'a yerleşmesi anlatılırken; "Çiftliği ilk ziyaret ettiğinde "Çok uzak," diye düşündü Mathilde. Böylesi bir ücralık onu endişelendiriyordu. O zamanlar, 1947 senesinde, arabaları yoktu ve onları Meknes'den ayıran yirmi beş kilometreyi Çingenenin birinin sürdüğü köhne bir at arabasının üzerinde katetmişlerdi" (Slimani, 2020: 9). Hemen ardından 1935 senesine ait bir olay olan Kadur Belhac'ın satın aldığı arazinin öyküsüne bir geri sapım sunar.

Kadur Belhac sömürge ordusunda yıllarca çevirmen olarak çalıştıktan sonra, 1935'te, bu üzeri çakılla kaplı onlarca dönüm araziye satın almıştı. Belhac bu araziyi

çocuklarını nesiller boyunca doyurabilecek dört başı mamur bir işletmeye dönüştürme ümidini oğluna anlatmıştı. Emin babasının bakışını, çiftlik konusundaki tasarılarından bahsederken titremeyen sesini anımsıyordu (Slimani, 2020: 9).

İlk romanın iki ana anlatı kişisine ilişkin ardı ardına sunulan bu zamansal düzen “Bir romanın yazarı, okuyucuya anlatı kişileri hakkında kendisinin ait olduğu anlayışı vermeye çalışır ve her durumda okuyucunun aradığı şey bu kimliktir” (Pouillon, 1993: 62). Bu bağlamda yazar, anlatı kişilerinin kimliklerini okuyucuya aktarırken farklı zaman dilimlerini kullanarak onların geçmiş, şimdi ve gelecekteki hallerini bir bütün olarak sunar ve bu sayede okuyucunun anlatı kişi/kişilerini tam anlamıyla kavramasını sağlar. Yani bize göre aslında zamansal bir çözümleme içinde öyküde yer alan anlatıya dahil olan anlatı kişilerini tanıdığımız an o kişilerle ilgili öncesine ve sonrasına ilişkin düşüncelerde ortaya çıkmaya başlar. Böylece, anlatıcı anlatının hemen başında okuyucuyu geçmiş bir ana göndererek o andaki anlatıyı ayrıntılı biçimde okuyucunun zihninde canlandırır. Bir başka deyişle, insanların yaşamlarında önemli etkiler bırakan yakın ya da uzak geçmişle ilintili unutulmaz kesitler vardır ve bu kesitlerde anlatıda yer almaktadır.

Bir üçlemenin ilk romanında bu biçimin benimsenmiş olması bize göre Tilbe’nin süredizimsel zaman tanımıyla uyumaktadır. “Süredizimsel zaman ise “olaylar dizisi olarak kendi yaşamımızı çevreleyen ve olayların içinde olduğu zaman”dır. İnsanların dünyayı algılaması ve kişisel öyküleri bu zamanda gerçekleşir” (Tilbe, 2019: 162). Mathilde’in Fas’a ilk gelişinin bu biçimde aktarılması süredizimsel zamanın anlatıdaki işlevini açıkça ortaya koyarken anlatı kişilerinin yakın ve uzak geçmişlerine ilişkin zamansal kesitlerin varlığını kesinlemektedir.

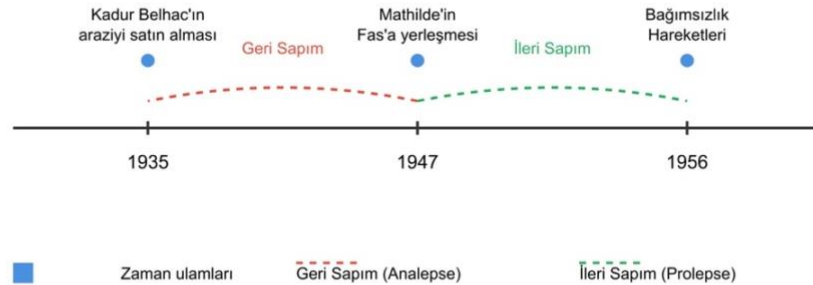
Tilbe’nin tanımladığı gibi, süredizimsel zaman yalnızca çizgisel bir akışı değil, aynı zamanda anlatı kişilerinin dünyayı algılama biçimini ve deneyimlerini örüntülendiren yaşamsal bir çerçeveyi de sunar. Mathilde’in “Çok uzak” düşüncesi, yalnızca fiziksel bir mesafenin değil, aynı zamanda ekinsel ve ruhsal bir eşiğin de dışı vurumudur. 1947 yılının bu kesiti, sömürge Fas’ının toplumsal gerçekliğini Mathilde’in öznel deneyimi üzerinden yansıtırken, anlatı kişilerinin zaman-uzam algısındaki dönüşümün de başlangıç noktasını oluşturur. Bu süredizimsel yaklaşım, öykünün ilerleyen bölümlerinde karşımıza çıkacak olan eşsüremsel öyküleme tekniğiyle birlikte, anlatının zamansal dokusunu da biçimlendirir. Bu noktada Bergson’un süre (fr. *Durée*) kavramı gerçeklik kavramının altını doldurmamızda bize yardımcı olacaktır. “Bu gerçeklik biricik ve bölünmez bir devinim, ölçülemeyecek bir atılım, bir oluşturma” (Bochenski, 2019: 127).

İlkesi gereği, sürekli bir akış içindedir, hiçbir zaman var değildir, ama hep olmaktadır. Bergson felsefesinde insanın anı, geçmişi ve geleceği yaşayabileceği, deneyimleyebileceği görülmektedir. Öyleyse yaşamak, başlı başına sürekliliktir denilebilir. Gerçekliklerin deneyimlerle birbirlerine etki ettiği görülmektedir (Dinar ve İşler, 2022:151).

Bir bakıma, anlatı kişilerine ilişkin gerçeklikler geriye sapımlarla verilirken okuyucuya da o anı hem geçmişi hem de geleceği oluşturacak deneyimler sunmaktadır. Eşsüremsel öyküleme düzleminde ise, özellikle anlatı kişilerinin anlık deneyimleri ve duyumsamaları şimdiki zaman kipiyle aktarılır. Mathilde'in Fas'taki gündelik yaşamı, çiftlikteki rutini ve ekin sel karşılaşmaları, sanki olaylar okuyucunun gözü önünde cereyan ediyormuşçasına canlı bir biçimde sunulur. Bu teknik, özellikle anlatı kişilerinin iç dünyalarının ve anlık izlenimlerinin aktarımında etkili biçimde kullanılır.

Ayşe, ödevlerini kafur ve sabun kokan dispenserde yapmayı alışkanlık haline getirdi. Kafasını kitaplarından kaldırıyor ve tavşanları kulaklarından tutup, teşekkür mahiyetinde onlara vermeye gelen köylüleri görüyordu. "Benim için kendilerini birçok şeyden mahrum bırakıyorlar ama hediyelerini reddettiğimde onlara acı verdiğimi biliyorum" dedi Mathilde kızına (Slimani, 2020: 155).

İki öyküleme tekniğinin iç içe geçmesi, anlatıda zamansal bir çoğulluk yaratır. Mathilde'in Fransa'daki geçmişi ve Fas'taki şimdiki zamanı, artsüremsel öyküleme ile aktarılırken; gündelik yaşamın akışı, ekin sel karşılaşmalar ve anlatı kişilerinin iç dünyaları eşsüremsel öyküleme ile canlandırılır. Bu ikili yapı, anlatının ritmini belirlerken, aynı zamanda zamansal katmanlar arasında karmaşık bir örüntü oluşturur. Genette'in vurguladığı zamansal sapımlar (fr. Anachronie), bu ikili öyküleme yapısı içinde özel bir işlev kazanır. Geri sapımlar çoğunlukla artsüremsel öyküleme içinde kullanılırken, anlatı kişilerinin anlık deneyimleri ve duyumsamaları eşsüremsel öyküleme ile aktarılır.

Şekil 10. Zaman Ulamları

Şekil 10'da görselleştirilen anlatının zamansal kurgusu hem geçmişin izlerini taşıyan artsüremsel bir anlatı çizgisi, hem de şimdinin canlılığını yansıtan eşsüremsel bir anlatı düzlemi sunar. Bu çift katmanlı yapı, anlatının ritmini belirlerken, metnin yapısal bütünlüğünü de güçlendirir. Ayrıca yukarıda ayırladığımız üzere Slimani'nin bu karmaşık zaman ulamının çözümlenmesinde sapımlar düzleminde bir yaklaşım merkeze alınmıştır. Bu yaklaşım anlatının çok sesli ve çok katmanlı yapısını desteklerken, anlatının derinliğini de artırır. Romancı ister bir yaşamın tamamını ele alsın, isterse yalnızca bölümlerini saklasın, her durumda yaşamın temel anlarını, Balzac'ın tüm yaşamlarda bulunabilecek *tipik evreler* dediği şeyleri dışarıda bırakır. Bu onun özel alanıdır. Eleştirmen, bildiği romanlarda, romancının en çok üzerinde durduğu yaşamın temel anlarının hangileri olduğunu inceleyerek kendini eğlendirecek olsa, bana öyle geliyor ki üç tane bulacaktır: çocukluk ve eğitim, aşkın doğuşu ve tutkunun işkenceleri, hastalık, ıstırap ve bir yaşamın özetlenmesi. Bunlar, romanların ayrıcalıklı malzemesini oluşturan yaşamın önemli bölümleridir (Raimond, 2011: 104).

Zamansal çözümlemelerde bir öteki önemli noktada da anlatının zamanı yer alır. Anlatı zamanı öyküde geçen olayların zaman dizisini ve sırasını dışa vurmasıdır. Anlatıda bu durum genellikle Mathilde'in Fas'a taşındığı 1947 senesi itibariyle belirgin bir zamandizisi izler. Ancak yukarıda da belirttiğimiz ve örüntülendirdiğimiz gibi anlatının zaman yapısı zamandizinsel olarak ileri ve geri sapımlarla örüntülenir. Anlatı zamanı ise, olayların okura aktarılma süresini imler. Bu noktada yine Genette'in bazı kavramları zamansal çözümlemelerde belirleyici öğeler olarak karşımıza çıkar. Bunlar: Hız (fr. *Fréquence*), betimleyici durağanlık (fr. *Pause descriptive*) ve özet (fr. *Sommaire*) romanın bazı bölümleri hızlı geçişlerle bir başka deyişle özetlemelerle anlatılırken, öteki bölümlerinde bazı detaylı betimlemeler dikkat çekmektedir. (Chatman, 1974)

Mathilde'in Fas'a taşınması ve çiftliğe yerleşmesi hızlıca geçilirken bu durum olayların temel çerçevesini belirlemek için kullanılmaktadır. Böylece okuyucu bu hızlı anlatılarla anlatı içindeki daha önemli anlara yönelmeye hazırlanmaktadır. Bu bağlamda, kurmaca anlatının içinde yer alan çok sayıdaki zamansal ve uzamsal kesitler metnin çizgeselliğini bozabilmektedir. Tilbe'ye göre: "Anlatı ya da öyküleme aracılığıyla bir öykü araya girebilir, böylelikle ileri ya da geriye doğru bir süre sapımı söz konusu olur" (Tilbe, 2019: 165).

Emin yabancı bir kadınla evli ve muzaffer biri olarak, 1945'te, yirmi sekiz yaşında Fas'a döndü. Memleketindeki arazisini geri almak, kendi işçi ekibini oluşturmak,

tohum ekmek, hasat yapmak; bir keresinde Mareşal Lyautey'in söylediği gibi, büyük resmi ve ileriye görmek için savaştı. 1948 yılının sonunda, aylar süren pazarlıklardan sonra topraklarını geri aldı (Slimani, 2020: 39).

Anlatıdan yapılan bu alıntı, anlatının zamansal dokusunda özellikle dikkat çekici bir katman sunmaktadır. Tilbe'nin vurguladığı “çizgeselliği bozan” zamansal ve uzamsal kesitler, bu örnekte Emin anlatı kişisi üzerinden somutlaşır. Burada önemli olan nokta, 1945-1948 yılları arasındaki sürecin yalnızca zamandizinsel bir akış olarak değil, bir dönüşüm süreci olarak sunulmasıdır. “Yabancı bir kadınla evli ve muzaffer biri olarak” tanımlanan Emin'in kimliği, aslında öykünün merkezi izleklerinden biri olan “ötekililik” kavramının alaycı bir yansıması olarak görülebilir. Fas'taki Fransız sömürüsünün ilk genel valisi olan Mareşal Lyautey'e yapılan gönderme ise, bu zamansal kesitin basit bir geriye dönüşten öte, sömürge geçmişin izlerini taşıyan karmaşık bir kimlik olaşmasını imler. Toprakların geri alınması süreci, fiziksel bir mülkiyet sorundan öte, tarihsel bir hesaplaşmanın ve kimlik oluşumunun eğretilmesi olarak okunabilir. Bu bakış açısından bakıldığında, metnin çizgiselliğini bozan bu kesit, aslında öyküye hâkim olan zamansal ve uzamsal gerilimi ortaya çıkarır. Emin'in “büyük resmi ve ileriye görmek” hedefi, geçmişle gelecek arasında sıkışmış bir kuşağın varoluşsal savaşımı yansıtırken, anlatının zamansal yapısındaki kırılmalar da bu mücadelenin biçimsel bir dışa vurumu haline gelir.

Sonuç olarak, *Başkalarının Ülkesi*'nde zamansal çözümleme, anlatının çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Genel olarak Genette'in kavramsal çerçevesi ile incelediğimiz roman, 1935-1956 yılları arasında karmaşık bir zamansal örüntü sunar. Bu örüntü içinde özellikle Mathilde'in 1947'de Fas'a yerleşmesi merkezi bir konumda yer alırken, geçmişe ve geleceğe yönelik sapımlar anlatıya derinlik kazandırır. Artsüremsel ve eşsüremsel öyküleme tekniklerinin iç içe geçmesi, anlatı kişilerinin iç dünyalarını ve deneyimlerini varsıl bir biçimde yansıtırken, anlatının ritmini de belirler. Bu bağlamda, anlatının zamansal ulamları -betimleyici durağanlık, özet ve hız kavramları çerçevesinde- hem anlatı kişilerinin bireysel deneyimlerini hem de toplumsal dönüşümleri aktarmada etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Bu zamansal çözümleme, anlatının öteki anlatı yerlemleri olan kişi ve uzam çözümlemelerine de sağlam bir zemin hazırlamaktadır.

4.1.1.3. Uzam

Bir anlatıda uzamın incelenmesi hem çok önemli hem de çok karmaşık bir sorundur, çünkü uzam, metnin her düzeyinde yer alır. Uzamı oluşturan tüm öğeler karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içindedir. Anlam da bu ilişkilerden doğar (Kıran ve Kıran, 2003: 194).

Anlatıda uzam, yalnızca bir sahne bezek ya da olayların geçtiği fiziksel uzam olmanın ötesinde, anlatının anlamsal dokusunu ören temel bir bileşendir. Kıran'ın imlediği gibi, uzamın metindeki her düzeyde var olması ve uzamsal ögeler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, onu yazınsal çözümlemenin karmaşık ve varsıl bir alanı haline getirir. Bu bağlamda, *Başkalarının Ülkesi*'nde uzamsal yapıyı incelerken, bu ögeler arasındaki ilişki ağını ve bunların ürettiği anlamları çözümlemeyi amaçlıyoruz. Uzamın anlatısal işlevini Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* romanında yapısal bir çözümlemeyle ele almak, metnin çok katmanlı yapısını anlamlandırmada önemli bir yöntemsel yaklaşım sunar.

Kişi ve zamanla romanın temel yerlemlerinden biri olan uzam, gerçek/kurmaca ya da yarı gerçek/yarı kurmaca bir anlatının biçimlenmesinde önemli işlevler üstlenir. Anlatısal işlevinin yanında uzam, roman kişilerinin toplumsal kimliklerini, artırımsal ve ekinsel düzeylerini konumlandırma, anlatılan dönemin toplumsal ve siyasal düzeyini gösterme özelliğiyle de dikkat çeker. Uzam gerçekte var olmaktır (Tilbe ve İşler, 2012: 2).

Öykü, II. Dünya Savaşı sonrası Fas'ın toplumsal dönüşümünü Mathilde ve Emin'in evliliği üzerinden kurgularken, uzamsal düzlemde de bir yapı-bozum gerçekleştirir. Bu yapı-bozum sürecinde çiftlik, yalnızca coğrafi bir konumlandırmayı değil, sömürge sonrası dönemin karmaşık güç ilişkilerini, ekinsel çatışmaları ve kimlik oylaşmalarını da barındıran simgesel bir alan olarak karşımıza çıkar. Mathilde'in çiftliği ilk ziyaretindeki deneyimi, bu yapısal çözümlemenin temel parametrelerinden birini sunar: Fiziksel uzaklık ekinsel mesafenin, ulaşım araçları çağcılık-gelenek çatışmasının, Emin'in toprakla kurduğu ilişki ise sömürge sonrası kimlik oluşumunun göstergeleri olarak okunabilir.

Çiftliği ilk ziyaret ettiğinde. “Çok uzak” diye düşündü Mathilde. Böylesi bir ücretlik onu endişelendiriyordu. O zamanlar, 1947 senesinde arabaları yoktu ve onları Meknes'den ayıran 25 kilometreyi Çingenenin birinin sürdüğü köhne bir at arabasının üzerinde kat etmişlerdi. Emin ne ahşap oturağın verdiği rahatsızlığa ne de karısını öksürten toza aldırış ediyordu. Gözü manzaradan başka bir şey görmüyor, babasının ona emanet ettiği topraklara varmak için sabırsızlanıyordu (Slimani, 2020: 9).

Anlatıda uzamsal yapı, sömürge sonrası Fas'ın karmaşık toplumsal dönüşümünü yansıtan çok katmanlı bir anlam ağı oluşturur. Kıran'ın uzam türleri sınıflandırması çerçevesinde incelendiğinde, anlatının uzamsal örgüsü şu biçimde çözümlenebilir: Anlatının açık ve kapalı uzamları, sömürge dönemi/sonrası öznenin yaşadığı varoluşsal gerilimi somutlaştırır. Meknès ve çevresindeki kırsal alan gibi açık uzamlar, görünürde özgürlük vadeden ancak anlatı kişilerinin yabancılaşma deneyimini derinleştiren uzamlardır. Özellikle çiftlik evi çevresindeki kırsal alan, Mathilde için başlangıçta Batılı hayalleri çağrıştırırken, zamanla sömürge

yanılsamaların çözüldüğü bir alana dönüşür. Buna karşılık çiftlik evi, kapalı uzam olarak hem fiziksel hem de ruhsal bir sınırlandırılmışlığı temsil eder.

Ev, insanı istikrarlı olması için nedenler ya da yansımalar sunan bir hayaller yekünüdür. İnsan kendi gerçekliğini sürekli yeniden hayal eder: bu hayallerin tümünü ayırt etmek, evin ruhunu dile getirmek, eve ilişkin gerçek bir psikoloji geliştirmek anlamına gelir. Bu hayalleri düzene sokmak için, bize kalırsa, başlıca iki bağlantı teması düşünmek gerekir: Ev, dikey bir varlık olarak hayal edilir. Aşağıdan yukarı yükselir. Dikeyliği yönünde farklılaşır. Dikeylik bilincimize yapılan çağrılardan biridir. Ev, yoğunlaşmış bir varlık olarak hayal edilir. Merkeziliğin bilincine çağırır bizi (Bachelard, 2021: 48).

Bu çerçevede öykü, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık uzamsal deneyimlerini hem yapısal düzeyde hem de bilinç düzeyinde yansıtan çok katmanlı bir anlatı sunar. Lukács'ın "bütünlüklü deneyimden parçalanmış deneyime geçiş" (Lukács, 2019: 11) olarak tanımladığı ilişki düzeyi, bu yapıtta sömürge sonrası öznenin uzamla kurduğu çelişkili ilişkide somutlaşır. Çiftlik, Bachelard'ın vurguladığı dikeylik ve merkezilik özelliklerini taşıyan ancak bu özelliklerin sömürge sonrası bağlamda karmaşıklaştığı bir uzam olarak karşımıza çıkar. "Çocuklar onun kökleri gibiydi, bu toprağa kendi iradesi dışında bağlanmıştı" (Slimani, 2020: 43) sözleri, Mathilde'in uzamla kurduğu ilişkinin Kıran ve Kıran'ın imlediği ekinel algı boyutunu yansıtırken, aynı zamanda Bachelard'ın "evin ruhunu dile getirmek" kavramının sömürge sonrası özne için nasıl çelişkili bir deneyime dönüştüğünü gösterir.

Çiftlikteki ilk dört yıl boyunca tüm hayal kırıklıklarını tadacaklardı ve yaşamları bir İncil anlatısına benzeyecekti. Savaş sırasında mülkü kiralayan sömürgeli, evin arka tarafında bulunan küçük bir ekilebilir arazinin üzerinde yaşamıştı ve her şey yapılmayı bekliyordu (Slimani, 2020: 40).

Öyküden yapılan alıntı, bu dikey yükselişin ve merkezilik arayışının sömürge sonrası bağlamda aldığı özgün biçimi imler. Kentsel uzamda, özellikle Fes/Medina ile Avrupa mahallesi arasındaki gerilimde belirginleşen merkez-çevre ilişkileri, "Geveze kadınların, sömürgeci ve asker eşlerinin mahallesinden tiksiniyor, birçok kötü anısının olduğu sokaklarda kendini cinayet işlemeye hazır hissediyordu" (Slimani, 2020, s: 28) alıntısı sömürge düzeninin ilişki düzeyinin yapısını yansıtır. Çiftliğin ilk görüldüğü an, "Çiftliği ilk ziyaret ettiğinde 'Çok uzak' diye düşündü Mathilde. Böylesi bir ücretlik onu endişelendiriyordu" (Slimani, 2020, s: 9), Bachelard'ın "eve ilişkin gerçek bir psikoloji geliştirmek" önerisiyle Kıran ve Kıran'ın ekinel algı vurgusunun kesiştiği bir noktada durur. Bu kesişim, sömürge sonrası öznenin uzamla kurduğu ilişkinin hem yapısal hem de deneyimsel boyutlarını açığa çıkarır. Bourriaud'un "köklerini heterojen bağlamlarda ve biçimlerde sürdürmek" (Bourriaud, 2019: 31) olarak

tanımladığı radikan varoluş, bu karmaşık uzamsal deneyimin çağdaş bir yorumu olarak okunabilir.

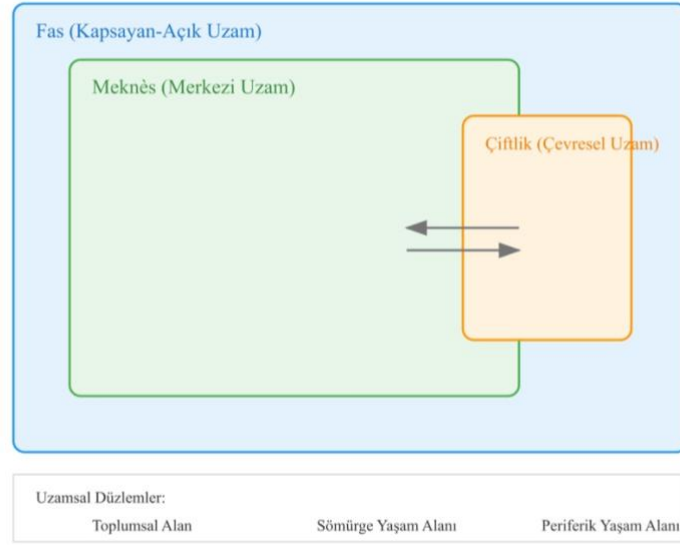
Anlatının uzamsal yapısı, Kıran ve Kıran'ın ekinsel algı vurgusuyla Bachelard'ın fenomenolojik yaklaşımının sömürge sonrası bağlamda nasıl verimli bir iletişim kurabildiğini gösterir. Uzam, artık salt bir barınak ya da yuva değil, kimlik oluşumunun, ekinsel oylaşımın ve toplumsal dönüşümlerin görünür kılındığı hareketli bir alandır. Bu alan, sömürge sonrası öznenin hem dikey yükselme arzusunu hem de merkezilik arayışını karmaşıklaştıran, çelişkili deneyimlerin uzamı olarak karşımıza çıkar. Kapsayan ve kapsanan uzamlar bağlamında, sömürge dönemi Fas'ı ve özellikle Meknès şehri, Fransız ve yerli topluluklar arasındaki hem ekonomik hem ekinsel hem de siyasal farklılıkları görünür kılan bir kapsayan uzam işlevi görür. Çiftlik evi ise kapsanan uzam olarak, bu geniş toplumsal yapı içinde bireylerin kimlik oylaşmalarının gerçekleştiği mikro bir alan sunar.

Kocasının onu azarlayacağını çok iyi biliyordu. Emin onun çocukları eğitme şeklini, sıkıntıları ve duyguları karşısındaki hoşgörüsünü beğenmiyordu. Onları, özellikle oğlunu zayıf, mızımız insanlar yapmakla suçluyordu onu. “Bir erkek böyle yetişmez, yaşamla yüzleşebileceği araçlar vermeli eline.” Mathilde her şeyden uzak bu evde korkuyor, Fas'taki ilk yıllarını, Meknes'in eski şehrinde insanların, gürültünün ve insanın yarattığı curcunanın ortasında yaşadıkları yaşamı özlüyordu. Bu konuyu açtığında kocası onunla dalga geçti. “Burada çok daha güvendesiniz, inan bana.” 1953 yılının ağustos ayının sonunda şehre uğramasını bile yasakladı zira halk hareketlerinden veya bir ayaklanma çıkmasından korkuyordu (Slimani, 2020: 49).

Gerçek ve kurgusal uzamların iç içe geçtiği anlatıda, II. Dünya Savaşı sonrası Fas'ın tarihsel gerçekliği ile anlatı kişilerinin öznel deneyimleri arasında hareketli bir etkileşim gözlemlenir. Meknès ve Rabat gibi gerçek kentler, dönemin sömürge yapısını yansıtırken, çiftlik evi ve çevresi anlatı kişilerinin zihinsel dünyasını yansıtan simgesel bir boyut kazanır. Kıran ve Kıran'ın kavramsallaştırdığı, *Burası* ve “başka yer” ikililiği, “sömüren” öznenin uzamla kurduğu çelişkili ilişkiyi açığa çıkarır. Mathilde için Fas sürekli bir “burası” olarak yabancılığını korurken, Fransa'daki geçmişi ülküsel bir “başka yer” olarak varlığını sürdürür. Bu karşıtlık, sömürge sonrası öznenin uzamsal iyeliğinin karmaşıklığını vurgular.

Mathilde her mektubun sonunda Irene'den ona kitap göndermesini istiyordu. Macera romanları, soğuk ve uzak ülkelerde geçen öykü derlemeleri istiyordu. Avrupalı şehrin göbeğindeki kütüphaneye artık uğramadığını itiraf edemedi (Slimani, 2020: 28).

Uzamin işlevsel boyutunda, çiftlik hem engelleyici hem de dönüştürücü bir işlev üstlenir. Mathilde için ekinsel izolasyonun uzamı olan çiftlik, Emin için aile mirasını ve kimliğini sürdürme çabasının alanıdır. Bu çift değerlilik, sömürge sonrası uzamın çelişkili doğasını yansıtır.

Şekil 11. Uzamsal Düzlemler

Şekil 11 Başkalarının Ülkesi’ndeki uzamsal düzlemleri görünür kılar. Uzamsal yapılanma, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık toplumsal-siyasal dokusunu yansıtan çok katmanlı bir anlam ağı oluşturur. Kıran’ın uzam çözümlemesi çerçevesinden bakıldığında, anlatının uzamsal örüntüsü üç temel düzlemde örüntülenir: Birinci düzlemde, Fas’ın tamamı kapsayan bir açık uzam olarak karşımıza çıkar. Bu uzam, sömürge sonrası dönemin tüm çelişkilerini, gerilimlerini ve dönüşümlerini içinde barındıran makro bir çerçeve sunar. “Çiftliği ilk ziyaret ettiğinde ‘‘Çok uzak’’ diye düşündü Mathilde. Böylesi bir ücralık onu endişelendiriyordu’’ (Slimani, 2020: 9). Cümlesinde dışa vurduğu gibi, bu kapsayan uzam Mathilde için hem fiziksel hem de ekinsel bir mesafeyi temsil eder.

İkinci düzlemde, Meknès şehri merkezi bir uzam olarak konumlanır. Bu merkezi uzam, sömürge düzeninin yarattığı ikili yapıyı somutlaştırır. Bir yanda Avrupalı yerleşimcilerin yaşam alanları, öteki yanda yerel halkın mahalleleri arasındaki keskin ayrım, sömürgeci çağcılığın uzamsal yansımasını oluşturur. “Geveze kadınların, sömürgeci ve asker eşlerinin mahallesinden tiksiniyor, birçok kötü anısının olduğu sokaklarda kendini cinayet işlemeye hazır hissediyordu’’ (Slimani, 2020, s: 28) sözleri, bu uzamsal bölünmenin yarattığı ruhsal gerilimi yansıtır.

Üçüncü düzlemde ise çiftlik, çevresel bir uzam olarak hem fiziksel hem de imler bir sınır bölgesi oluşturur. “Çocuklar onun kökleri gibiydi, bu toprağa kendi iradesi dışında bağlanmıştı’’ (Slimani, 2020: 43) alıntısında görüldüğü gibi, çiftlik Mathilde için zorunlu bir iyelik uzamıyken, Emin için aile mirasının ve kimliğinin

sürdürüldüğü bir alan haline gelir. Bu çevresel uzam, sömürge sonrası öznenin kimlik oylaşmalarının gerçekleştiği liminal²⁶ bir alan işlevi görür.

Bu üç uzamsal düzlem arasındaki hareketli ilişki, sömürge sonrası toplumun karmaşık yapısını yansıtır. Mathilde'in Avrupalı bakış açısı ve ekini ile Emin'in yerel değerleri arasındaki gerilim, uzamsal düzlemde somutlaşır. Bir bakıma bu uzamsal melezlik, Fas toplumunun geçirdiği dönüşümün adeta küçük dünyalarını oluşturur. Anlatının uzamsal yapısı aynı zamanda, Bachelard'ın *ev* kavramının sömürge bağlamında nasıl dönüştüğünü de gösterir. Çiftlik, artık ne tam olarak Batılı hayallere ne de yerel geleneklere uyar; tıpkı içinde yaşayanlar gibi melez ve çelişkili bir kimlik kazanır. Bu bağlamda uzam, yalnızca fiziksel bir yer değil, sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası kimliklerin oylaşıldığı, çatıştığı ve dönüştüğü hareketli bir alan olarak karşımıza çıkar. Uzamsal düzlemler arasındaki geçişkenlik ve gerilim, sömürge sonrası öznenin yaşadığı varoluşsal çatışmaları görünür kılar. Bu yaklaşım, Slimani'nin uzamı nasıl çok katmanlı bir anlam aracı olarak kullandığını ortaya koyar.

Bu durumda, bütün sorun anlatının eklemlenmesine yön veren anlamlı bağıntıları elden geldiğince dizgesel ve ayrıntılı bir biçimde ortaya çıkarmak. Zaman, uzam ve kişi yerlemlerinin erdemi de bir anlatıda yer alabilecek bütün öğelerin bu yerlemlerle sıkı bağıntı içinde bulunması nedeniyle, bu amacı gerçekleştirmeye çok elverişli olmasıdır (Yücel, 1993: 19).

Bu bağlamda metnin üzerine uzam ve zaman bağlamında yerleştiği ve Fas'ın bağımsızlık sürecini (1945-1955) arka plana alan anlatı, Medina²⁷ ile Avrupa kentleri arasındaki uzamsal ve ekinel ayrım üzerinden, melezliğin yarattığı toplumsal gerilimi anlatı düzleminde görünür kılar. Ayrıca bu tarihsel kesit, ulusal kimliğin yeniden oluştuğu ve toplumsal değerlerin sorgulandığı bir dönemi de yansıtır.

4.1.2. Bağlamsal Düzeyi

Toplumeleştirel çözümlemenin ilk düzeyi olan bağlamsal düzeyi incelemesi, bir metnin üretildiği toplumsal ve ekinel yapıları inceleyerek, metne yaklaşımın ilk ve en önemli adımını oluşturur. Bu inceleme sürecinde toplumbetim, eş-metin ve söylemlerarasılık gibi kavramlar kullanılarak dilin toplumsal kodları taşıması, farklı söylemlerin etkileşimi ve ekinel etkileşimlerin metindeki yansımaları değerlendirilir. Özellikle Fas-Fransa ekinleri arasındaki etkileşimlerin metinsel düzlemdeki izleri sürülerek, metnin hangi toplumsal bağlamlarda üretildiği ve hangi ekinel

²⁶ Turner'ın kavramsallaştırdığı kavram. Biz bu kavramı anlatı kişilerinin ne ortada ne arada hepsinin sınırdan kaldığını açıklamak için tercih ettik.

²⁷ Fas'ın üçüncü büyük şehri.

hareketliliklerden etkilendiği ortaya çıkarılır. Bu düzeyde elde edilen bulgular, metnin anlam katmanlarını derinlemesine anlamak için gerekli olan zemini hazırlar. Benjamin'in meydan eğrilemesiyle kavramsallaştırdığımız çok katmanlı çözümleme modelimizin en dış halkasını oluşturan bu düzey, metne girişimizin ilk kapısını temsil eder. Bu yöntemsel yaklaşım, metnin anlam katmanlarını çevreden merkeze doğru kademeli olarak açıklamayı ve her düzeyde farklı çözümleme araçlarıyla metni incelemeyi öngörür.

Bağlamsal düzeyi çözümlemesinde, yöntemimizin temelini oluşturan varsıl kavramsal ağ çerçevesinde, toplumbetim, eş-metin ve söylemlerarasılık kavramları öne çıkarılmaktadır. Bu kavramsal üçlü, birbirini tamamlayan ve metinsellik ile toplumsallık arasındaki karmaşık aracılık süreçlerini farklı açılardan incelemeyi olanak tanıyan çözümleme araçları sunmaktadır. Paul Ricoeur'ün belirttiği gibi, “Düşüğü, toplumsal bellek ile tekrarlanması gereken bir olay arasındaki mesafenin bir işlevidir” (Akt. Zanga vd., 2014: 12). Bu anlayış doğrultusunda, metin ve toplumsal bağlam arasındaki ilişkiyi çözümlerken, düşüğünün dolayımlayıcı rolünü merkeze alan kavramsal araçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Toplumbetim kavramı, Zima'nın “belirli sosyal grupların semantik dizgesi içinde algılanabilen varsayımlara dayalı söylemler bütünlüğü” (Zima, 2011: 284-285) tanımına dayanarak, dildeki toplumsal kodları, iktidar ilişkilerini ve kimlik oluşumu süreçlerini çözümlemeyi amaçlar. Bu kavram, sömürge bağlamında dilin yalnızca iletişimsel değil, aynı zamanda düşüğüsel bir eylem olduğu gerçeğinden hareketle, dilsel uygulamaların siyasal ve toplumsal boyutlarını açığa çıkarmada önemli bir işlev görür.

Eş-metin kavramı, Duchet'nin geliştirdiği ve metnin tarihsel-toplumsal gerçeklikle kurduğu ilişkiyi incelemeyi hedefleyen bir çözümleme aracıdır. Duchet'nin toplumsal ilişki ölçeği kavramıyla da ilişkili olan eş-metin, metin ile tarihsel-toplumsal bağlam arasındaki dolayım süreçlerini, metinsel planlar düzeyinde çözümlemeye olanak tanır. Bu kavramsal tercih, sömürge dönemindeki toplumsal yapıların, kurumların ve gündelik yaşam uygulamalarının metinsel temsillerini ve bu temsillerin düşüğüsel boyutlarını incelemeyi amaçlar.

Söylemlerarasılık kavramı ise, Marc Angenot ve Mikhail Bakhtin'in çalışmalarından beslenen ve metinde farklı düşüğüsel söylemlerin, düşünce dizgelerinin ve ekinsel referans çerçevelerinin birbiriyle nasıl ilişkilendiğini, çatıştığını ve dönüştüğünü çözümleyen kavramsal bir araçtır. Sömürge bağlamında

söylemlerarasılık, sömürgeci ve sömürgeci karşıtı söylemlerin, yenileşme ve gelenek söylemlerinin, Batı ve Doğu söylemlerinin metinsel düzlemdeki karşılaşmalarını ve bu karşılaşmaların yarattığı melez söylemsel oluşumları açığa çıkarmada işlevseldir.

Bu üç kavramın birlikte kullanılması, metni dilsel (toplumbetim), tarihsel-toplumsal (eş-metin) ve düşüngüsel-ekinsel (söylemlerarasılık) düzeylerde bütünleşik bir biçimde incelemeye olanak tanır. Aralarındaki eytişimsel ilişki, metnin toplumsal boyutunu çok yönlü ve derinlikli bir bakış açısıyla kavrama imkânı sunar. Toplumbetim ve eş-metin arasındaki ilişki, dilsel edimler ile tarihsel-toplumsal yapılar arasındaki karşılıklı belirlenimi; eş-metin ve söylemlerarasılık arasındaki ilişki, tarihsel gerçekliğin çoksesli ve çatışmalı temsillerini; toplumbetim ve söylemlerarasılık arasındaki ilişki ise, dilsel uygulamaların düşüngüsel boyutlarını ve düşüngüsel dizgelerin dilsel oluşumunu çözümlemeyi olanaklı kılar. Anlatı, bu tarihsel-toplumsal bağlamı, yazarın kendi aile tarihinden hareketle kurgulanmıştır. Mathilde ve Emin anlatı kişileri, yazarın Fransız asıllı büyükannesi ve Faslı büyükbabasına dayanmaktadır.

Bu özyaşamöyküsel boyut, metne hem kişisel bir tanıklık niteliği kazandırmakta hem de sömürge tarihinin soyut büyük anlatısını, gündelik yaşamın somut gerçekliğiyle buluşturmaktadır. Öykü, böylece yalnızca tarihsel bir anlatı olmanın ötesine geçerek, sömürge deneyiminin duygusal, ruhbilimsel ve varoluşsal boyutlarını da işleyen çok katmanlı bir metin haline gelmektedir.

Mathilde mutfağa girdiğinde Berberi genç kız ilahi mırıldanmaya başladı, yüzünü ellerinin altına sakladı. Mathilde neden bu kadar korktuğunu anlamadı. Sonra, evlendikten sonra Mulhouse'dan satın aldığı tavanın üzerinden geçen akrebin kısıracını gördü. Kendisi gibi yalınayak yürüyen Ayşe'yi havaya kaldırdı. Tamo'ya Arapça kendine gelmesini buyurdu. "Ağlamayı kes" diye seslendi (Slimani, 2020: 49).

Anlatı boyunca dil, sömürgeci iktidar ilişkilerinin hem aracı hem de göstergesi olarak işlev görür. Öyküde Fransızca ve öteki diller (Arapça ve Berberice) arasındaki ilişki düzeyi, sömürge toplumundaki iktidar yapılarının dilsel düzlemdeki yansımalarıdır. Fransızca, ilişki düzeyi, medeniyetin ve resmi yetkenin (fr. Autorité) dili olarak konumlandırılırken, öteki geri kalmışlığın, gelenekselliğin ve alışılmadığın (fr. Marginal) simgeleri olarak kodlanmıştır. Bu dilsel ilişki düzeyi, tarihsel olarak Fransız sömürge dönemi siyasetin bir yansımasıdır. Sömürge döneminde Fransızca, eğitim dizgesinde, hukuki alanda, ticarete ve bürokratik işlemlerde zorunlu kılınarak, toplumsal yükselmenin ve ekonomik fırsatlara erişimin temel aracı haline getirilmiştir.

Yerlilerin Fransızca diline olan hakimiyeti, sömürge ilişki düzeyindeki konumlarını belirleyen önemli etkenlerden biri olmuştur.

Öyküde var olan bu dilsel ilişki düzeyi, anlatı kişilerinin gündelik etkileşimlerinde ve toplumsal pozisyonlarında somutlaşır. Fransız Mathilde’in Arapça ve Berberice dillerine olan yabancılığı, onu Fas toplumunda sürekli bir yabancı konumuna hapseder. Meknes’teki Fransız çevresi tarafından “Şuna baksana! Arabın çocuğuna hamile kalmış” (Slimani,2020, s: 28) bir kadın olarak dışlanan Mathilde, yerel toplumda da dilsel engeller nedeniyle uyum sağlama güçlüğü çeker. Bu durum, onu çifte bir dışlanmışlığa iter ve anlatı kişilerinin soyutlanmasına ve yalnızlığını pekiştirir.

Geveze kadınların, sömürgeci asker eşlerinin mahallesinden tiksiniyor, birçok kötü anısının olduğu bu sokaklarda kendini cinayet işlemeye hazır hissediyordu. 1947 yılının eylül ayında birçok Mekneslinin yalnızca “Bulvar dediği Cumhuriyet Bulvarı’nda bulmuştu kendini. Hava sıcaktı ayakları şişmişti. Empire Sineması’na gidebileceğini ya da Roi de la Biere’in terasında hararetini giderebileceğini düşünmüştü. O sırada iki genç kadın onu itirmişti. Daha esmer olan “Şuna baksana! Arabın birinden hamile kalmış” diyerek gülümsemeye başlamıştı (Slimani, 2020: 28).

Bu dış vurum, Zima’nın toplumbetim kavramı çerçevesinde, sömürgeci grubun anlambilimsel dizgesinde yerli halka yönelik ırkçı önyargıların dilsel düzlemdeki yansımasıdır. Arap (fr. Arabe) sözcüğünün kullanımı, burada tarafsız bir etnik tanımlama değil, açık bir aşağılama ve ötekileştirme eylemidir. Dil, böylece, sömürgeci düşüngenün taşıyıcısı ve yeniden üreticisi olarak işlev görür. Anlatıda dil kullanımı, anlatı kişilerinin toplumsal sınıf, ırk ve düşüngenel konumlarına göre farklılaşır ve bu farklılaşma, sömürge toplumundaki karmaşık güç ilişkilerini yansıtır. Bir başka deyişle anlatı boyunca farklı toplumsal alt-dillerin, kullanımı ön plana çıkar. Örneğin, Emin ve bir kat görevlisi arasındaki konuşma, dil tercihinin düşüngenel bir direniş biçimi olarak kullanılabileceğini gösterir:

Uygun bir otele yerleştiler, resepsiyon görevlisi evraklarıyla kayıt örneklerini bir devlet memuru ihtiyatıyla inceledi. Odalarına çıkan merdivende az kalsın bir tartışma patlak verecekti çünkü kat görevlisi kendisine Fransızca hitap eden Emin’le Arapça konuşmakta inat ediyordu (Slimani, 2020: 17).

Bu alıntıda, kat görevlisinin Emin’in Fransızca konuşmasına ısrarla Arapça yanıt vermesi, dil aracılığıyla sömürge düzenine karşı bir direnç geliştirme ve Fransızca konuşan bir Faslıyı işbirlikçi olarak kodlama düşüncesi ve eylemi olarak görülebilir. Zima’nın toplumbetim kavramı çerçevesinde bu davranış, öznenin kendi tarihini ve konumunu yeniden anlamlandırma çabasının dilsel bir yansımasıdır.

Dil ve toplumsal konumu arasındaki ilişki, Emin’in babası Kadur’un öyküsünde de görülür. Fransız ordusunda tercümanlık yaparak edindiği dil becerisi,

ona bir miktar toplumsal yükselme olanağı sağlamıştır. Bu durum, sömürge toplumunda dilin yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda bir sermaye biçimi ve iktidar kaynağı olduğunu gösterir. İki dilli araçlar, sömürge düzeninde hem ayrıcalıklı hem de çelişkili bir konum işgal ederler- bir yandan dizgenin işleyişine katkıda bulunarak bazı faydalar elde ederken, öteki yandan ne tam olarak sömürgeciler ne de yerliler tarafından kabul görürler. Anlatı boyunca Fransız sömürgecilerin yerli halk için kullandığı terimler, dönemin ırkçı zihniyetini yansıtır. Özellikle *bicot* gibi sözcükler, sömürgeci söylemin anlambilimsel dizgesine ait, yerli halkı aşağılayan ve ötekileştiren göstergelerdir:

Genç kadınların kafalarının üzerine taktırıp ayak tırnaklarını ojelettikleri güzellik salonunda, kuaför Eugene, kocasından, *bicot*'dan (Kuzey Afrikalı Arap anlamına gelen ırkçı bir sözcük) en az on santim daha uzun olan yeşil gözlü, sarışın, boylu poslu Mathilde ile dalga geçiyordu (Slimani, 2020: 53).

Bu alıntıda *bicot* sözcüğünün kullanımı, Zima'nın toplumbetim kavramı çerçevesinde, sömürgeci grubun anlambilimsel dizgesinde yerel halka yönelik dizgesel aşağılamanın ve ırkçı ulamlaştırmanın dilsel bir uygulayımıdır. Bu tür sözcükler, yalnızca betimleyici değil, aynı zamanda eylemsel bir işlev görür- yerlileri belirli bir toplumsal pozisyona sabitler ve sömürgeci ilişki düzeyini normalleştirir. Öyküde çeviri eylemleri ve dil engelleri de anlatı kişileri arasında güç hareketliliklerini örüntülendirir. Mathilde'in kocasının ailesiyle iletişim kurabilmek için Emin'in tercümanlığına bağımlı olması, onu aile içinde kısıtlı bir konuma yerleştirir. Bu durum, dil bilgisinin yalnızca ekinel sermaye değil, aynı zamanda iktidar kaynağı olduğunu gösterir. Çeviri süreci, asla nötr bir aktarım olmayıp, her zaman düşünsel, ekinel ve ruhbilimsel dolayimlarla örüntülenen karmaşık bir süreçtir.

Anne Muylaya avlunun ortasında duruyordu. Şık bir ipek kaftan giymişti, saçları zümrüt yeşili bir eşarpla örtülüydü. O güne özel olarak, sedir ağacından sandığından eski altın takılarını çıkartmıştı; halhallar, işlenmiş bir broş, sıksa bedenini biraz öne eğen ağır bir kolye. Çift içeri girdiğinde oğlunun üzerine atıldı, ona hayır duası etti. Ellerini avuçlarının arasına alan Mathilde'e gülümsedi; bu güzel esmer yüze, bu hafif kızarmış yüze bakakaldı. "Hoş geldiniz diyor" diye tercüme etti Emin'in dokuz yaşına henüz basmış kız kardeşi Selma (Slimani,2020: 19).

Mathilde'in bir noktada geçmişten azade, bütünüyle yeni bir sözcük dağarcığına ihtiyacı olduğunu hissetmesi, güncel dilsel araçların (Fransızcanın) deneyimlediği karmaşık gerçekliği açıklamakta yetersiz kaldığını gösterir. Bu durum, sömürge deneyiminin dilsel olarak dışa vurulamazlığına ve mevcut dillerin sömürge gerçekliğini kavramadaki sınırlılıklarını imler. Sömürge bağlamında dil, yalnızca iletişimin değil, aynı zamanda bu iletişimin olanaksızlığının da aracı haline gelir. Öykü, Fas'ın Fransız sömürgeciliğinden bağımsızlığa geçiş sürecindeki önemli

tarihsel olayları, metinsel dokusuna dahil eder. Bu tarihsel referanslar, Duchet'nin eş-metin kavramı çerçevesinde, metnin tarihsel gerçeklikle kurduğu ilişkiyi ve bu gerçekliği nasıl metinselleştirdiğini gösterir. Öyküde belirli tarihlerin ve olayların anılması, metni somut bir tarihsel gerçeklik zeminine oturtur ve anlatı kişilerinin deneyimlerini daha geniş toplumsal-tarihsel süreçlerle ilişkilendirir. Örneğin, öyküde yer alan şu bölüm, tarihsel zamanı metinsel zamana bağlar: “Ayşe, 16 Kasım 1954'te yedi yaşını kutladı. Mathilde bu vesileyle çiftlikte bir doğum günü partisi organize etmeye karar verdi” (Slimani, 2020: 197).

Bu tarihsel alıntı, öykünün anlatı zamanını belirli bir tarihsel ana sabitlemenin ötesinde, o dönemde Kuzey Afrika'da gelişen bağımsızlık hareketlerine ve anti-sömürgeci mücadelelere de örtük bir gönderme içerir. Kasım 1954, Cezayir Kurtuluş Savaşı'nın başladığı ve bölgede sömürge dizgesine karşı direnişin ivme kazandığı yıldır. Bu tarihsel bağlamın çağrışımsal olarak metne dahil edilmesi, kişisel ve tarihsel olanın, mikro ve makro düzeylerin iç içe geçtiği bir anlatı yöntemini örnekler. Öyküde Fas Sultanı V. Muhammed'in 20 Ağustos 1953'te Fransızlar tarafından tahttan indirilerek sürgüne gönderilmesi olayına yapılan göndermeler, metnin tarihsel gerçeklikle kurduğu ilişkiyi derinleştirir.

20 Ağustos'ta, bölünmüş olan Fransız hükümeti, olan biteni onayladı, bu sırada General Guillaume, Sultana tahttan indirildiğini bildirmek için kraliyet sarayına gidiyordu. General daha sonra, Glau'i hareketine katılan geleneksel liderlerini destekleyen Faslıların, Fransa Mukimi olarak kendisinin bunu dikkate alması gerektiğini açıkladığı bir halk açıklaması yaptı. Ardından, şunları bildirdiği bir bildiri yayınladı: (...) Fas'ın anayasal bir monarşi haline gelmesi gerektiğini ve bu ülkenin değişiminin yalnızca Fransa'yı ilgilendiren bir mesele olduğunu ve bu ülkedeki herhangi bir yabancı müdahalenin bu değişimi yalnızca geciktireceğini bildirdi (Lugan, 2023: 307-308).

Bu tarihsel olay, anlatı kişilerinin yaşamlarını ve toplumsal pozisyonlarını doğrudan etkileyen bir dönüm noktası olarak işlev görür. Sultan'ın sürgünü, Fas milliyetçi hareketinin köktenleşmesine ve sömürgeci yönetime karşı silahlı direnişin başlamasına yol açan tarihsel bir kırılma anıdır. Öykünün bu tarihsel olaya yapılan göndermeler, anlatı kişilerinin kişisel öykülerini daha geniş bir ulusal-tarihsel anlatıyla bütünleştirir. Meknès şehrindeki ünlü Kara (fr. Qara) zindanına yapılan atıflar da sömürge yönetiminin baskıcı özelliğini ve fiziksel şiddet aygıtını metne taşır. Bu zindan, sömürge düzeninin muhalif sesleri bastırmak için kullandığı kurumsal şiddetin somut bir yansıması olarak, metnin tarihsel-toplumsal bağlamını varsıllaştırır. Meknès şehri yedi bölgeye ayrılmış olan Fas'ın üç askeri bölgesinden birisi olarak da anlatıda uzamsal olarak ne derece önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. (Lugan,

2023: 255) Duchet'nin eş-metin kavramı çerçevesinde, bu tarihsel-uzamsal göndermeler, metnin toplumsal gerçeklikle kurduğu söyleşimsel ilişkinin ve bu gerçekliği nasıl metinselleştirdiğinin örnekleridir.

Anlatının doruk noktası, Fas'ın 1956'da bağımsızlığına kavuşmasıyla örtüşür. Bu tarihsel dönüm noktası, anlatı kişilerinin kişisel hikâyelerinin de bir dönemeç almasına yol açar, böylece ulusal tarih ile bireysel deneyimler arasında anlamlı bir koşutluk kurulur. Bu yapısal tercih, Slimani'nin büyük tarihsel anlatıyı, sıradan insanların gündelik deneyimleri üzerinden yorumlama izlemini örnekler.

Böylece sömürgecilik ve bağımsızlık gibi soyut tarihsel süreçler, somut insan deneyimleri aracılığıyla duyumsanabilir kılınır. Anlatı boyunca Mathilde'in kız kardeşi Irène'e yazdığı mektuplar da önemli bir eş-metin işlevi görür. Bu mektuplar, Mathilde'in iç dünyasını ve Fas'taki deneyimlerini yansıtmalarının yanı sıra, Fransa'daki toplumsal ve siyasi gelişmeler hakkında da bilgi sunar. Mathilde, mektuplarında Fas'ı yabancı ve macera dolu bir yer olarak tasvir ederken, yaşadığı zorlukları ve sıkıntıları gizler. Bu durum, onun hem kız kardeşine hem de kendine karşı geliştirdiği bir savunma düzeneği olarak yorumlanabilir. Mektuplar ayrıca, Mathilde'in kimlik arayışını ve Fas toplumuna uyum sağlama çabasını yansıtır. Mathilde, mektuplarında Faslılarla olan ilişkilerini, ekinel farklılıkları ve yaşadığı yabancılaşma hissini anlatır. Bu anlatılar, onun kimliğini yeniden oluşturmaya ve yeni bir topluma iyelik duygusu geliştirme çabasını yansıtır. Mathilde'in mektuplarındaki önemli bir detay, her mektubun sonunda Irène'den kitap istemesidir. "Mathilde her mektubun sonunda Irene'den ona kitap göndermesini istiyordu. Macera romanları, soğuk ve uzak ülkelerde geçen öykü derlemeleri istiyordu" (Slimani, 2020: 28). Bu istek, Mathilde'in Fas'taki yaşamından kaçış arayışını ve hayal dünyasına sığınma isteğini simgeler. Bir başka taraftan da Mathilde mektuplarında sıla hasretini dile getirmese de satır aralarında sıla özlemi hissedilir. "Her ne kadar uzun mektuplarını "Sizi seviyorum" ya da "Sizi özledim" ile bitirse de sıla hasretini asla dile getirmedir" (Slimani, 2020: 29). Bu durum, Mathilde'in gururlu ve güçlü duruşunu koruma çabasını ve duygusal kırılganlığını gizleme isteğini yansıtır.

Sonuç olarak, Mathilde'in Irène'e yazdığı mektuplar, anlatıda önemli bir eş-metin işlevi görür. Bu mektuplar hem Mathilde'in iç dünyasını hem de Fas'taki deneyimlerini yansıtmaları ve dönemin toplumsal ve siyasi havasına ilişkin ipuçları sunması açısından önemlidir.

Öykü, Meknès ve çevresindeki sömürge düzeninin toplumsal-ekonomik yapısını ve gündelik yaşam uygulamalarını ayrıntılı bir biçimde resmeder. Bu tasvirler, Duchet'nin eş-metin kavramı çerçevesinde, metnin toplumsal gerçeklikle kurduğu ilişkiyi ve bu gerçekliği nasıl güzel duygusal bir yapıya dönüştürdüğünü gösterir. Anlatıda Meknès, sömürge toplumunun uzamsal ayrışmalarını ve ilişki düzeyi yapısını somutlaştıran ikili bir kent olarak betimlenir:

Kent ona karanlık ve düşmanca göründü. Emin ona protektoranın en başında, Mareşal Lyautey'in ortaya koyduğu ilkelere cevap veren topoğrafyayı açıkladı. Atalardan kalma geleneklerin korunması gereken eski kent ile isimlerini Fransız kentlerinden alan caddeleriyle, ilişki düzeyi yaşam için bir laboratuvar olması istenen Avrupalı kent arasındaki katı bölünme gibi şeyleri. Kamyon onları aşağıda, Bufakran Vadisi'nin sol kıyısında, yerli şehrin hemen girişinde indirdi. Emin'in ailesi burada Yahudi mahallesinin tam karşısındaki Berrima semtinde yaşıyordu. Nehrin öteki tarafına geçmek için taksiye bindiler. Bayır yukarı uzun bir yoldan ilerlediler, spor sahaları boyunca gittiler, kenti ikiye ayıran, inşaatın yasak olduğu tarafsız toprağın, bir nevi tampon bölgesinin üzerinden geçtiler. Emin ona Arap şehrine hakim konumdaki, en ufak kıpırdanışları bile gözetleyen askeri üssü, Pouban Kampı'nı işaret etti (Slimani, 2020: 17).

Bir tarafta Yeni Kent (fr. Ville Nouvelle) olarak adlandırılan, Fransızların oluşturduğu mahalleler ve askeri garnizon; öteki tarafta Medina (eski kent) ve kırsal alanlar. Bu uzamsal ikililik, sömürge toplumundaki toplumsal-ekonomik, ekinel ve düşünsel ayrışmaların fiziksel bir yansıması olarak görülür. Anlatıda Meknès tepelerindeki Pouban adlı Fransız askeri üssünün, kentteki Arap mahallesinin en ufak kıpırtısını dahi gözetim altında tutan bir karakol olarak tasvir edilmesi, sömürge iktidarının baskı düzenini görünür kılar.

Anlatıdaki çiftlik uzamı da sömürge düzeninin küçük dünyası olarak işlev görür. Emin'in babası Kadur'un Fransız ordusundaki hizmetleri sayesinde edindiği toprak, sömürge ekonomisindeki eşitsiz mülkiyet ilişkilerini ve yerli işbirlikçilerin çelişkili konumunu yansıtır. Kadur'un arazisinin kira ve verimsiz olması, buna karşılık en verimli toprakların Fransız çiftçilerin elinde bulunması, sömürge ekonomisinin yapısal eşitsizliklerini gösterir.

Murad ve Aşur, bir gün Mariani 'nin çiftliğinin önünden geçerken, işçi gürültülü bir biçimde boğazını temizleyip tükürdü. "Lanet üzerine olsun! diye bağırdı mülkün çitlerine dik dik bakarak. "Bu sömürgeliler en iyi toprakları aldılar. Bizim suyumuzu, bizim ağacımızı aldılar (Slimani, 2020: 211).

Gündelik yaşam uygulamaları da öyküde tarihsel-toplumsal yapıyla ilişkili bir biçimde betimlenir. Fransız sömürgeci toplumunun yaşam tarzı, Meknes'in Avrupalı uzamlarında, sinema, alkollü ürünler satılan bahçeler, pastane gibi , sergilenirken, yerel halkın gündelik yaşamı daha çok pazar yeri, aile içi etkinlikler ve dini bayramlar

etrafında gösterilir. Bu ayrışma, sömürge toplumundaki ekinsel ilişki düzeyleri ve yaşam biçimleri arasındaki keskin farklılıkları yansıtır.

Ayşe gönül ferahlığıyla uyandı. Noel tatilinin ilk günüydü ve yatağına uzanarak yünlü çarşafının altında dua etti. Çok mutsuz olan anne babası için dua etti, kendisi için dua etti zira iyi olmak, onları kurtarmak istiyordu. Anne babası çiftlikte yaşamaya başladıklarından beri sürekli tartışıyorlardı (Slimani, 2020: 83).

Anlatıda Mathilde’in çiftlik çevresindeki yoksul köy çocuklarının durumunu gözlemlemesi, sömürge düzeninin yarattığı toplumsal-ekonomik eşitsizlikleri ve sağlık sorunlarını görünür kılar. Yerel çocukların içi çökmüş gözleri ve çökük yanakları, sömürge ekonomisinin yerel halk üzerindeki yıkıcı etkilerinin ve sağlık hizmetlerinin eşitsiz dağılımının somut göstergeleridir. “Fransız kadın, perşembe günü öğleden sonraları bir grup iyi aile kızını kabul ediyor, onlara kanaviçe, örgü ve temel piyano bilgileri veriyordu.” (Slimani, 2020:235).

Bu tasvirler, Duchet’nin eş-metin kavramı çerçevesinde, sömürge toplumunun toplumsal-ekonomik gerçekliğini metinsel düzleme taşıyan ve bu gerçekliği güzel duygusal bir yapıya dönüştüren anlatı yöntemlerini örnekler. Öykü, sömürgeci mülkiyet düzenini ve bu düzenin ürettiği toplumsal ilişkileri hem makro hem de mikro düzeylerde irdeler. Bu bağlamda, sömürge toplumundaki iktisadi ve toplumsal yapılar kadar, kimliksel ayrımların da görünür kılınması gerekir. Bundan dolayı Lévi-Strauss’un da belirttiği üzere, “Hatta insanları incelerken çok önem taşıyan farklılıklar görmezden gelinmiş yadsınmıştır. Zira sonraları Jean-Jacques Rousseau’nun kaçınılmaz olarak dediği gibi, ortak özellikleri keşfetmek için önce farklılıkları incelemek gerekir”. (Strauss, 2018: 19). Bu düşünce, sömürge anlatılarda bağdaştırıcı eğilimlere karşı, kimlik farklılıklarını anlamlandırmayı ve çözümlemeyi gerektirir. Geniş düzeyde, öykü, sömürge Fas’ındaki toprak dağılımının yapısal eşitsizliklerini ve ekonomik kaynakların Avrupalılar lehine nasıl tahsis edildiğini gösterir.

O dönemde, Fas’ta yapılan tarımsal sömürge esasen yenileşme ve büyük üretim gerçekleştirebilecek olan kaynaklara sahip sömürgeciler tarafından gerçekleştirildi. Protektora²⁸ dönemi boyunca ve Cezayir’den farklı olarak, Fas sömürgesinin varıllığı bir gerçektir (Lugan, 2023:257).

En verimli arazilerin, sulama kaynaklarının ve ticari girişimlerin Fransız yerleşimcilerin kontrolünde olması, yerli halkın ise marjinal ve verimsiz topraklarda

²⁸ Protektorat, bir devletin başka bir devletin himayesi altında olmasıdır. Himaye edilen devlet iç işlerinde kısmen bağımsız olabilir ancak dış ilişkiler ve güvenlik genellikle koruyucu devletin kontrolindedir.

geçinmeye çalışması, sömürge ekonomisinin temel tipik özelliğidir. Mikro düzeyde ise, öykü, mülkiyet ilişkilerinin ev içi iktidar hareketliliklerini nasıl yansıdığını inceler. Mathilde'in bir *toprak sahibi* olarak yaşam kurduğunu ailesine yazması, ancak gerçekte bu mülk üzerinde söz hakkının sınırlı olması, mülkiyet ilişkilerinin toplumsal cinsiyet boyutunu görünür kılar. Çiftliğin resmi sahibinin Emin olması ve Mathilde'in maddi açıdan kocasına bağımlı olması, ataerkil mülkiyet yapısının sömürge bağlamındaki yansımasıdır. Kadın anlatı kişilerinin mülkiyetle ilişkisi, dolaylı ve kırılgan olarak betimlenir: Mathilde'in evin içini düzenlemek, bahçeye çiçek ekmek, tavuk beslemek gibi alanlarda söz sahibi olması, ancak toprağın tarımsal kullanımında veya paranın yönetiminde karar verici konumda olmaması, toplumsal cinsiyet rollerinin mülkiyet ilişkileriyle nasıl iç içe geçtiğini gösterir. Anlatının son bölümlerinde Emin'in kış şartlarından dolayı ailesinin kadınlarını yanına alması bu durumu açıklar netliktedir. "...Doğru haklısın. Zaten eski kentte onları koruyacak bir erkek olmadan yalnız olduklarını bilmek beni huzursuz ediyordu" (Slimani, 2020: 241). Bu durum, romanın arka kapağında da vurgulanan "...erkeklerden bağımsız olmak için çırpınan kadınlar..." kadınlar, özellikle, erkeklerin ülkesinde yaşamak zorundadır ve sürekli özgürlükleri için mücadele etmelidir sözleriyle özetlenir. Mülkiyet ilişkilerinin bu karmaşık temsili, Duchet'nin eş-metin kavramı çerçevesinde, metnin toplumsal gerçeklikle kurduğu söyleşimsel ilişkiyi ve bu gerçekliği nasıl güzel duygusal bir yapıya dönüştürdüğünü gösterir. Anlatının söylemlerarası boyutunda önemli bir gerilim eksenini de yenileşme söylemi ile geleneksel değerler dizgesi arasındaki çatışmadır. Bu çatışma, yalnızca Fransız-Fas ikiliği üzerinden değil, aynı zamanda yerel toplumun kendi içindeki dönüşümler ve dirençler üzerinden de işlenir. Werbner'in vatandaşlık kavramı, hibrit ilişki düzeyinde çözümlememizi derinleştirmektedir:

Vatandaşlık genellikle ekinsel çeşitliliğe, dini çoğulculuğa, ekinsel melezliğe veya çoklu ekinselliğe alan tanır. Dahası, ulus da sınıflar, yaşam tarzları, siyasi ideolojiler, dini bağlantılar, bölgesel bağlılıklar, kent ve kır, erkekler ve kadınlar arasındaki yoğun çatışmalarla işaretlenmiş, müzakere edilmiş ve oldukça tartışmalı bir toplumsal düzendir (Werbner, 2001: 142).

"Fransızların elini öpen, kimi zaman Mers'te Yahudi bir fahişeye para ödeyen Kadur'un çağdaşlığı, karısının itibarı söz konusu olduğunda bitiyordu" (Slimani, 2020: 93). Bu alıntıda, Emin anlatı kişinin çelişkili davranışları, yenileşme sürecinin parçalı ve tutarsız doğasını yansıtır. Sömürge bağlamında yenileşme, yalnızca dışsal bir dayatma değil, aynı zamanda yerli özneler tarafından seçici biçimde benimsenen, dönüştürülen ve kimi zaman direniş gösterilen karmaşık bir süreçtir. Emin, kamusal

alandaki ilişki düzeyi edimleri benimserken, özel alanda geleneksel değerlere bağlı kalır- bu durum, sömürge toplumlarında sıkça görülen ve bu bileşimi açımlayan *hibrit yenileşme* deneyiminin bir örneğidir.

Hibritlik kavramı, farklılığın soy kütüğünün ve çeviri fikrinin bu tanımlarından kaynaklanır; çünkü, daha önce de belirttiğim gibi, ekinel çeviri eyleminin (hem temsil hem de yeniden üretim olarak) belirli, önceden var olan ve özselci bir orijinal ekini çürüttüğü düşünülürse, tüm ekin biçimlerinin durmaksızın devam eden bir melezleşme sürecine dahil olduğu açıkça görülür. (Bhabha ve Rutherford, 2006: 95-107).

Öyküde yenileşme ve gelenek arasındaki gerilim, en çarpıcı biçimde toplumsal cinsiyet rolleri ve aile içi ilişkiler üzerinden sunulur. Mathilde ve Emin çifti, yalnızca Fransız-Fas ikileminde değil, aynı zamanda kadın-erkek işlev beklentileri konusunda da ayrışır. Mathilde, Alsaslı bir kadın olarak daha özgür bir öznellik talep ederken, Emin geleneksel ataerkil değerlere bağlı bir erkeklik performansı sergiler. Bu durum, sömürge bağlamındaki yenileşme süreçlerinin toplumsal cinsiyet hareketliliklerini nasıl etkilediğini ve dönüştürdüğünü gösterir. Eğitim kurumları ve uygulamaları da anlatının söylemlerarası boyutunda önemli bir yer tutar. Aşağıdaki alıntı, sömürge eğitim dizgesine yönelik yerli algıyı örnekler:

Ayşe bir gün ona okuldan bahsetmişti ve Rabia'nın içi parçalanmıştı. Nasıl da acıyordu Ayşe'ye! Yetişkinlerin kaskatı kesilmiş çocuklara Fransızca bağırıldığı bir tür hapishane olarak hayal ediyordu yatılı okulu (Slimani, 2020: 87).

Bu alıntıda, Rabia'nın yatılı okulu *hapishane* olarak algılaması, sömürge eğitim dizgesine yönelik yerli direniş söyleminin bir örneğidir. Sömürge eğitimi, resmi söylemde medenileştirme ve ilerleme aracı olarak sunulurken, yerli halk tarafından ekinel yabancılaşmanın, dilsel tahakkümün ve kimlik kaybının gerçekleştiği uzam olarak deneyimlenebilmektedir. Bu karşıt algılar, sömürge yenileşmesinin çelişkili ve çatışmalı doğasını gösterir.

Çağcılık, dayatılan tek tip bir Batılılaşma süreci değil, uyarılma, direnç ve yeniden icat uygulamalarının kesiştiği tartışmalı bir alandır. Bu okuma, vatandaşlık ve ulusal kimliğin kendilerinin melez yapılar olduğu sömürge sonrası bağlamlarda, gelenek ve çağcılık ulamlarının sürekli yeniden oylaşıldığını ortaya koyar (Werbner, 2001). Öyküde Mathilde'in kızı Ayşe anlatı kişisi, yenileşme ve gelenek arasındaki gerilimin cisimleşmiş halidir. Bir yandan Fransız eğitim dizgesinde başarılı olan, öteki yandan geleneksel Faslı ailesinin değerlerine saygı duymak zorunda kalan Ayşe, sömürge eğitiminin yarattığı *iki arada kalmışlık* durumunu temsil eder.

Çünkü Ayşe ne tam olarak buranın yerlisiydi ne de şu Avrupalılardan; köylülerin, gezginlerin, sömürge idaresinde görevli memurların sekseğe iki ayağını birleştirip atlayan kızlarından biriydi. Kim olduğunu bilmiyordu, zaten bilmediği için sınıfın sıcakta ısınan duvarına yaslanmış tek başına duruyordu (Slimani, 2020:69).

Onun Fransız okulunda karşılaştığı ayrımcılık ve yabancılık hissi, sömürge çağıcılığının vadettiği evrenselliğin sınırlarını ve çelişkilerini gösterir.

4.1.3. Toplumsal Düşüncü Düzeyi

Toplumsal-düşüncü düzeyi çözümlemesi, toplumeleştirel yaklaşımın ikinci halkasını oluşturur ve dış halkadaki bağlamsal düzeyin sunduğu zeminin üzerine oluşturulur. Bu düzey, metinlerdeki anlatı kişilerinin düşünce yapılarını çözümlemek için kullanılır. Bir önceki bağlamsal düzeyi çözümlemesinde toplumeleştirel kavramlarıyla açığa çıkarılan toplumsal kodlar, toplumsal-düşüncü düzeydeki düşünce yapılarının anlaşılması için gerekli arka planı oluşturur. Bu düzeyde ise özellikle metinlerin içerdiği düşüncüsel katmanlar, söylemsel oluşumlar ve toplumsal-ekinsel temsillerin incelenmesi hedeflenir.

Çalışmamız özelinde toplumsal-düşüncüsel düzey çözümlemesinin temel kavramsal araçları olarak gördüğümüz düşünbirim düşünsel anlam ve toplumsal söylem (fr. Discours social) kavramları, metinlerdeki toplumsal ve düşüncüsel yapıların derinlemesine incelenmesine olanak tanıyacaktır. Bu kavramlar, birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olup metnin düşüncüsel boyutunun farklı yönlerini de ortaya koyar. Toplumsal-düşüncüsel düzey çözümlemesinin temel kavramları olan düşünbirim, düşünsel anlam ve toplumsal söylem, metinlerdeki düşünce yapılarının kapsamlı çözümlemesinde işlevsel araçlar sunar. Bu kavramlara çalışmamızın kuramsal bölümünde detaylıca yer verildiğinden dolayı bu bölümde kısaca değinmeyi tercih edeceğiz.

Düşünbirim, Kristeva ve Cros'un kuramsal çerçevesinde söylemdeki en küçük anlamlı birimi imleyerek toplumsal kuralları ve ortak inançları taşır; düşünsel anlam, toplumsal uygulamaların metinsel yapılara nasıl dönüştüğünü inceler;

Bu yeni inceleme, bu kavramın Marc Angenot'un *Çağdaş Eleştiri Pratik Sözlüğü*'nün de aralarında bulunduğu kaynaklarda yer alan başka bir biçimde popülerleşmiş olması nedeniyle daha da önem kazanmaktadır: Düşünbirim (fr. *Idéologem*), bir ifadenin altında yatan ve öznesi belirli bir ilgi alanını (ister "ahlaki değer", ister "Yahudi", ister "Fransa'nın misyonu" veya "annelik içgüdü" olsun) sınırlayan herhangi bir ilke olarak adlandırılacaktır (Cros, 2003: 163-164).

Anlatı boyunca toplumsal-düşüncüsel boyutların çözümlenmesi, metinde yer alan düşünbirimler aracılığıyla ekinsel karşılaşmaları ve kimlik oluşumu süreçlerini görünür kılmaktadır. Anlatıda daha önceki bölümlerde değindiğimiz Mathilde'in ramazan ayındaki oruç tutma deneyimiyle hemen ardından Kurban Bayramı'na ilişkin deneyimin bir arada verilmesi anlatı boyunca sık sık sergilenen düşünsel yapıların toplumsal uygulamalarla nasıl örtüştüğünün de adeta bir göstergesi olarak görünür.

Anne Muylaya'nın ev halkı için mutfakta geçirdiği uzun süreler, Fas mutfağına özgü hazırladığı yemekler, aile içi iktidar hareketlilikleri kadının ve erkeğin gündelik yaşamdaki rollerini görünür kılar.

...Mathilde bundan hiçbir şey anlamıyordu “Kölelik bu! Bütün gün yemek pişiyor ama hala sizin yemenizi beklemek zorunda kalıyor! Buna inanamıyorum” diyordu. Mutfaktaki pencerenin pervazına oturmuş gülen Selma'ya bozuluyordu (Slimani, 2020:26).

Bu alıntıda Mathilde'in sözleri farklı ekinsel değer dizgeleri arasındaki çatışmayı ortaya koymaktadır. *Kölelik* sözleri, Mathilde'in Batılı bakış açısından kadının ev içi işlevine yönelik eleştirel bakışını temsil eden bir düşünbirim olarak değerlendirilebilir. Selma'nın gülümsemesi ise, aynı toplumsal eylemin yerel ekin içindeki farklı algılanışını göstermektedir. Bu karşıtlık, Cros'un *belirli bir ilgi alanını sınırlayan ilke* tanımına uygun olarak, kadın kimliği ve toplumsal rollere ilişkin farklı ekinsel kodların metinsel düzlemdeki karşılaşmasını örneklemektedir.

Kurban Bayramı ritüelinin tasviri, farklı ekinsel kodların karşılaşma anını ve bu karşılaşmada ortaya çıkan yabancılaşma duygusunu yansıtmaktadır:

Öfkesini Emin'den çıkardı ve korkunç bir kavgaya yol açan Kurban Bayramı'ndan sonra da aynısını tekrarladı. Mathilde ilk seferinde sessiz kalmış, önlükleri kana bulanmış kasapların gösterileriyle taş kesilmişti. Evin damının üzerinde, terastan bakarak bu cellatların gölgelerinin gezindiği, derken delikanlıkların evleriyle fırın arasında mekik dokuduğu eski şehrin ıssız dar sokaklarını inceledi (Slimani, 2020: 27).

Mathilde'in Kurban Bayramı'ndaki kurban kesimi ritüeline verdiği tepki, ekinsel eylemlerin farklı anlam dizgeleri içindeki yorumlanışına ilişkin önemli bir örnek sunmaktadır. Kasapların gösterileri ve cellatlar sözleri, yerel bir dinî ritüelin yabancı bir göz tarafından nasıl algılandığını gösteren düşünsel anlam taşıyıcılarıdır. Terastan uzaktan izleme eylemi ise, Mathilde'in bu ekinsel eyleme mesafeli duruşunu ve dahil olamayışını simgelemektedir. Bu toplumsal söylem yapılarının metin düzeyindeki somut işleyişine odaklandığımızda, Cros'un düşünsel anlam kavramı önem kazanmaktadır. “Metne doğrudan aktarılabilen düşünsel anlamlardır. Bunlar, toplum ve metinsellik arasında bir bağlantı görevi gören göstergebilimsel-düşüngüsel eklemleyicilerdir.” (Cros,2003: 38). Bu düşünsel yaklaşım, okuyucuya metnin yalnızca yazınsal bir ürün olmadığını, aynı zamanda geniş bir toplumsal ve ekinsel bağlamın yansıması olduğunu da gösterir. Okuyucu, bu sayede anlatıdaki toplumsal gerçekliklerin yalnızca o anki durumu değil, aynı zamanda bu durumun tarihsel kökenlerini ve ekinsel derinliğini de anlama fırsatı bulur. Metnin toplumsal ve ekinsel arka planını kavramak, öyküdeki olayların, anlatı kişilerinin ve ilişkilerin daha derinlemesine yorumlanmasına olanak tanır. Metinden alıntılar, Young'ın belirttiği

“özel gündelik deneyimlere” (Young, 2024: 21) odaklanan sömürge sonrası bakış açısının anlatı boyunca yansımalarını göstermektedir. Slimani, gündelik yaşam uygulamaları üzerinden farklı ekinel değer dizgelerinin karşılaşmasını ve bu karşılaşmadan doğan çatışma ve olaşma alanlarını metinsel düzleme taşımaktadır. Anlatının bu bölümlerinde, toplumsal-düşüngüsel düzeyde ortaya çıkan düşünbirimler, sömürge sonrası dönemin ekinel etkileşimlerini ve kimlik oluşumu süreçlerindeki gerilimli alanları görünür kılmaktadır. Bu çözümleme, metnin yalnızca bireysel bir anlatı değil, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel koşulların biçimlendirdiği ortak anlam yapılarının bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal söylem ise belirli bir tarihsel dönemde dolaşımda olan söylemsel uygulamaları ve temsil dizgelerini kapsayarak iktidar hareketliliklerini görünür kılar.

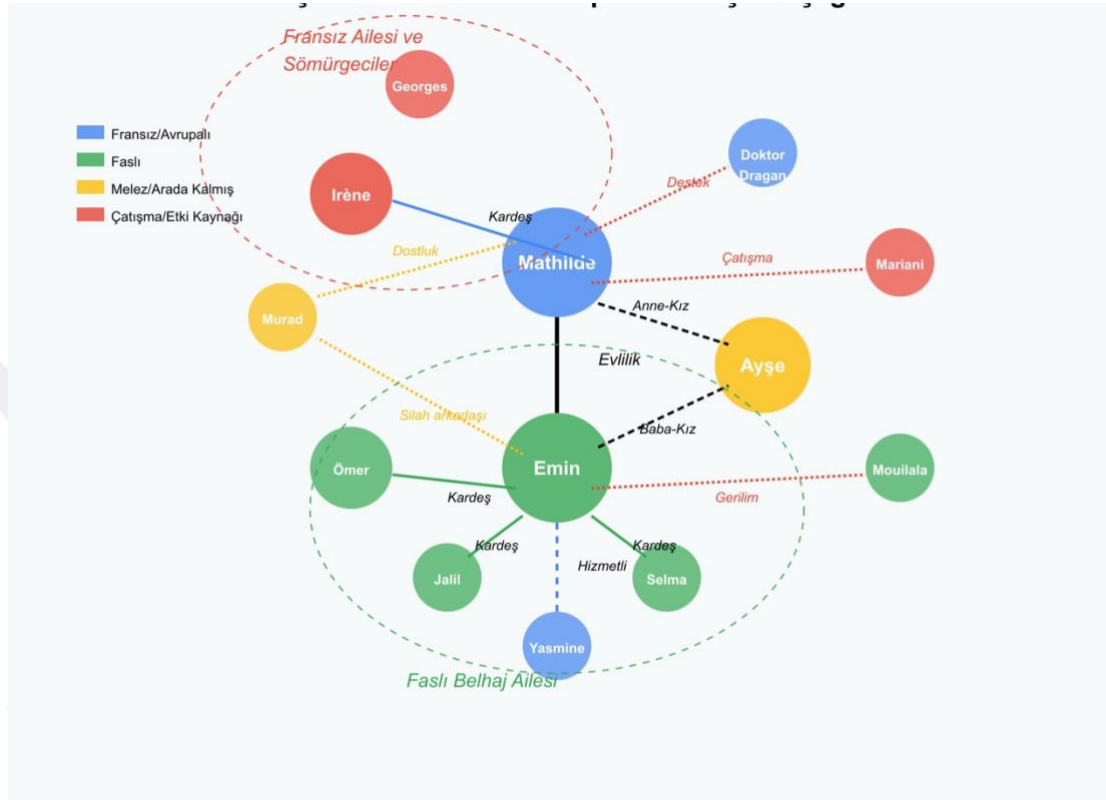
...Marc Angenot ve Régine Robin tarafından tanımlandığı şekliyle toplumsal söylem [...] aslında toplumsal-söylemsel somutlaşmaları, “izleksel bir konu etrafında [...] figürlerin, imgelerin ve yüklemelerin bir araya gelmesiyle oluşan yığınları” imler (Cros, 2003: 39).

Belirli bir tarihsel dönemde geçen anlatının önemli anlatı kişilerinden birisi olan Ömer Belhac’ın abisi Emin’e olan nefret ile sevgi arasında konumlandırılabilcek hisleri dönemin özellikle siyasal retoriğini ve kamusal tartışmalarına göndermeler yapar. Kendi toplumunu sömürgeliler tarafından ikna edilmiş ve bu rahatlığa da alışmış olarak gören Ömer’in abisine olan nefretinin de kaynağı abisinin Fransa için savaşmış olmasındandır. Dönemin siyasal hareketlilikleri beraberinde kamusal alanda da farklı tartışmalara ve farklı akımlara öncülük etmektedir. “Kadur Belhac’ın kendi elleriyle oluşturmuş olduğu bu duvarların arasına silahlar gizlenmesini kabul etmiyordu. Neredeyse yere tükürüp ona “Oğlun Fransızlar için savaştığından memnundun ama” diyecek olan Ömer’in uzun milliyetçi nutuklarının tek sözcüğünü duymak istemedi (Slimani,2020:180). Ayrıca yine kamusal tartışmaları içeren başka bir alıntı da anlatı kişilerinin hangi toplumsal söylemleri daha çok içselleştirdiğini ortaya koyar. “...Sidi Muhammed’in Madagaskar’a sürgünü yüzünden ağladığında Mathilde’in gülmeye başlaması hoşuna gitmemişti” (Slimani, 202:180). Bu örnekler, toplumsal söylemlerin bireysel tutum ve duygular üzerindeki belirleyici etkisini açıkça gözler önüne serer.

4.1.4. Toplumsal- Tarihsel Düzeyi

Toplumsal-tarihsel düzeyi çözümlemesi, metnin toplumsal gerçeklik ve tarihsel dönüşümlerle kurduğu eytişimsel ilişkiyi açığa çıkarmada önemli bir aşama olarak görülür. Kuramsal çerçevesi ve kavramsal altyapısı çalışmamızın kuram

bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınan bu düzey, uygulamada metin çözümlemesinde üç temel eksenle uygulanır. Toplumsal ilişki ölçeği çözümlemesinde, anlatı kişileri ve gruplar arasındaki ilişki ağları küçük, orta ve büyük düzeylerde incelenir; bireyler arası diyaloglardan sınıfsal ve etnik ulamlar arasındaki gerilimlere kadar uzanan geniş bir yelpazede toplumsal konumlanışlar değerlendirilir.

Şekil 12. Toplumsal İlişki Ölçeği

Şekil 12 bu bağlamda anlatı için oluşturulan bu toplumsal ilişki ölçeği anlatı kişileri arasındaki gerek bireysel gerek toplumsal ilişkiler ağını görselleştirmektedir. Görselde görüldüğü üzere, anlatı kişileri arasındaki ilişkiler sekiz farklı ulam altında sınıflandırılmıştır: evlilik, ebeveyn-çocuk ilişkisi, kardeşlik, iş ilişkisi, arkadaşlık, düşmanlık, hizmet ilişkisi ve tıbbi ilişki. Mathilde ve Emin merkezi konumdaki ana anlatı kişileri olarak, öteki anlatı kişileri ile çeşitli düzeylerde ilişki içerisindedir. Bu ilişki ağının yapısı, anlatıda betimlenen sömürge sonrası Fas toplumundaki karmaşık toplumsal hareketlilikleri yansıtmaktadır. Örneğin, Yasemin anlatı kişinin konumu, metinde de vurgulanan “eski köle”nin ev içindeki çelişkili durumunu göstermektedir: “Başkalarının evindeki yaşamdan başka bir şey bilmeyen, itaat edip susmaktan başka bir şey yapmayan eski köle, evde ipleri eline almıştı.” (Slimani, 2022: 230).

Toplumsal ilişki ölçeği ayrıca, metinde bahsedilen kuşaklar arası çatışmalara da ışık tutmaktadır. Selma'nın özgürlük arayışı ile Yasemin'in *bekleme* uygulaması arasındaki gerilim, görsel olarak da konumlandırılmıştır. Bu durum, toplumsal dönüşümün eşitsiz doğasını görselleştirmede yardımcı olmaktadır. Anlatı zamanının (1944-1956) Fas'taki milliyetçi hareketin yükselişine ve bağımsızlık sürecine denk gelmesi, anlatı kişilerinden Ömer'i ve öteki anlatı kişilerinin arasındaki düşmanlık/çatışma ilişkilerinin tarihsel arka planını oluşturmaktadır. Ömer ve Murat arasındaki düşüncüsel farklılıklar, daha geniş toplumsal-siyasal gerilimlerin mikro düzeydeki yansımaları olarak okunabilir. Sonuç olarak bu çözümleme, anlatının toplumsal ilişki ölçeğinde incelenmesi için değerli bir çözümleme sunmaktadır. Bununla birlikte, ölçeğin de seçici bir temsil olduğu ve anlatının toplumsal karmaşıklığının tamamını yansıtamayacağı göz önünde bulundurulmalı ve öteki toplumeleştirici araçlarıyla beraber ele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Biçimlenme alanında, metinde temsil edilen toplumsal değişimlerin izleri sürülürken, olay örgüsünün yapılandırılmasında bilinen öğelere başvurulduğu görülmektedir. Paul Ricoeur'ün "Bir olay örgüsü ancak bilinen şeylere dayanılarak kurulur; olay örgüsü doğası gereği" içinden bazı bölümleri çıkarılmış bilgidir" (Paul Ricoeur, 2022) saptaması, bu çerçevede tarihsel ve toplumsal bağlamın olay örgüsünü nasıl örüntülendirdiğini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Bu bakış açısı, anlatının zaman-uzam koordinatlarının tarihsel bağlama oturtulmasına ve anlatı kişileri arasındaki ilişkilerin toplumsal dönüşüm süreçleriyle nasıl ilişkilendirildiğine ışık tutmaktadır. Ricoeur'ün bu vurgusu, güncel bilgilerin ve toplumsal kuralların, olayları yorumlama ve anlatma biçimlerini belirlemede ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Öykünün anlatı zamanı olan 1944-1956 arası dönem, Fas'ta milliyetçi hareketin yükselişine, Sultan V. Muhammed'in 1953'te sürgüne gönderilmesine, kitlesel protestolara ve silahlı direnişe, nihayetinde 1956'da bağımsızlığın kazanılmasına tanıklık etmiştir. Bu geniş-tarihsel süreçler, anlatı boyunca bireysel anlatı kişilerinin yaşamlarına sızan ve onların kimliklerini, ilişkilerini ve kaderlerini örüntülendiren arka plan olarak işlev görür. Çalışmamıza söz konusu metinde bu durum gözlemlenebilir:

Ah, hayır benim Yaseminciğim, bunu yapmazsın sen" dedi Başkalarının evindeki yaşamdan başka bir şey bilmeyen, itaat edip susmaktan başka bir şey yapmayan eski köle, evde ipleri eline almıştı. Kemerinde, sesi koridorda ve avluda yankılanan ağır bir anahtar destesi taşıyordu. Savaşlara ve kitlik dönemleriyle sarsılan Muylaya'nın yapmakta inat ettiği un ve mercimek stoklarından sorumluydu. Odanın kapısını palmetlerle bezenmiş ahşap sandıkları ve Muylaya 'nın çeyizini çürümeye bırakmış

olduğu gömme dolapları yalnızca o açabiliyordu. Geceleri, Selma annesinden habersiz. Ortadan kaybolduğunda, ihtiyar zenci kadın avluda oturup bekliyordu. Tüttürdüğü ve yılların kırıştırdığı çökmüş yüzünü kısmen aydınlatan filtresiz sigaraların kor halinde yanan uçları karanlıkta seçiliyordu. Genç kadın özgürlük arzusunu anlıyordu, fakat kafası karışmış bir biçimde. Selma'nın kaçışları zavallı kölenin yüreğinde uzun zamandır ölmüş olan arzuları, kaçma fantezilerini, yeniden bir araya gelme umutlarını uyandırıyor (Slimani, 2020: 230).

Metinden yapılan bu alıntı, sömürge sonrası toplumsal yapıların ev içi ilişkilerde nasıl yansıdığını göstermektedir. Eski kölenin çelişkili konumu (kölelikten ev idareciliğine geçiş), toplumsal ilişki düzeylerinin dönüşümünü ve yeniden yapılanmasını örnekler. Anahtar destesinin simgesel anlamı, iktidar ilişkilerinin gündelik nesneler üzerinden somutlaşmasını yansıtır. Savaşlarla ve kıtlık dönemleriyle sarsılan *toplumsal yapı, bireysel alışkanlıkları* (un ve mercimek stokları) örüntülendirirken, palmetlerle süslü ahşap sandıklar ve çeyiz dolapları gibi geleneksel nesneler, değişen toplumsal koşullarda (çürümeye bırakılmış) anlamını yitiren ekin sel uygulayimleri simgeler. Selma'nın özgürlük arayışı ile "ihtiyar zenci kadın"ın bastırılmış özgürlük dürtüleri arasındaki gerilimli ilişki, farklı kuşakların toplumsal dönüşüme verdikleri tepkileri ve bu tepkilerin birbirleriyle etkileşimini gösterir. Genç kadının kaçışları ile yaşlı kadının bekleme uygulaması, yenileşme sürecinde ortaya çıkan kuşaklar arası kopuklukları ve toplumsal değişimin eşitsiz doğasını yansıtır.

Anlatı boyunca anlatı kişilerinin yaşam öyküleri hem bireysel hem de toplumsal deneyimlerden beslenmektedir. Bu süreçte bilinen toplumsal hareketliliklerin, anlatıdaki değişim ve dönüşüm üzerindeki etkileri açıkça görülebilir. Bu bağlamda, metindeki değer yargıları dönemin düşünsel yapılarıyla karşılaştırıldığında, olay örgüsünün oluşturulmasında toplumsal bilgi kaynaklarının seçici kullanımı ortaya çıkmaktadır. Biçimlenme alanı çözümlemesi bir öteki önemli boyutu, metnin üretildiği tarihsel koşulların hem içeriğe hem de biçimsel yapıya nasıl nüfuz ettiğinin incelenmesidir. Anlatıda bu etkiyi gözlemleyebileceğimiz önemli bir alıntı şöyledir:

Daha sonra, Selma ve Mathilde rastlantının bile onlara saldırdığını düşündüler. Rastlantının bile erkeklerin, güçlülerin, adaletsizliğin tarafında olduğunu. Zira 1955 ilkbaharında, Emin yeni şehre çok nadiren uğruyordu. Saldırıların, suikastların, ayaklanmaların artışı, Fransız mevcudiyetinin milliyetçilerin eylemlerine karşı git gide şiddetlenen karşılığı, kentte köylünün karışmak istemediği ağır bir atmosferin hakim kılınmasına sebep olmuştu (Slimani, 2020: 259).

Toplumsal-tarihsel düzey çözümlemesinin önemli bileşenlerinden biri olan toplumsal unutulmuş ölçeği, ortak belleğin seçici oluşumunu ve belirli tarihsel deneyimlerin dizgesel olarak dışlanması süreçlerini incelemede önemli bir araçtır. Anlatıda bu kavramın işleyişini gözlemleyebileceğimiz çarpıcı bir bölüm şöyledir:

“Bu sefil ülkede, insanların eline birkaç kâğıt para sıkıştırmak yeterdi. Hiç yaralı görmediğine ilişkin tanıklık edecek doktora. Katledilmiş çocuklar için birkaç dirheme mezar kazdığını unutacak mezarcıya.” (Slimani, 2020: 181). Bu alıntıdan yola çıkarak, toplumsal unutulmuş düzeneğinin nasıl dizgesel ve kurumsallaşmış bir yapıya büründüğünü çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Metinde “unutmak” fiilinin doğrudan kullanılması, toplumsal amnezinin²⁹ bilinçli bir tercih ve ekonomik bir işlem haline getirildiğini vurgulamaktadır. Burada unutulmuş, basit bir bellek yitimi değil, iktidar ilişkilerinin sürdürülmesine hizmet eden siyasal bir yöntem olarak belirmektedir. “Hiç yaralı görmediğine ilişkin tanıklık” ve “katledilmiş çocuklar için mezar kazdığını unutma” sözleri, şiddet olaylarının ve toplumsal travmaların resmi kayıtlardan silinmesini imler. Bu silme işlemi, doktor ve mezarcı gibi meslek iyelerinin profesyonel konumlarının istismarı üzerinden gerçekleşmektedir. Böylece toplumsal unutulmuş, yalnızca bireysel düzlemde değil, kurumsal yapılar ve mesleki edimler üzerinden de işleyen bir düzenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Metindeki “birkaç banknot” ve “birkaç dirhem” sözleri, belleğin ve tanıklığın metalaştırılmasını vurgulamaktadır. Toplumsal belleğin ekonomik değişim ilişkilerine tabi kılınması, ortak belleğin siyasal ve ekonomik iktidar yapılarıyla olan organik bağımlı açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda, unutmak eyleminin bir “fiyatının” olması, belleğin kendisinin de bir pazarlık konusu haline geldiğini göstermektedir. “Bu sefil ülke” sözleri, toplumsal unutulmuşun belirli bir coğrafi ve siyasal bağlama yerleştirilmesini sağlamaktadır. “Sömürgecilik yalnızca yerli halkların değil, ayrıca onların yerel bilgilerinin de yok edilmesi ya da tahakküm altına alınması demektir (Young, 2024: 53).

Sömürge sonrası toplumsal yapılarında sıklıkla görülen kurumsal yozlaşma ve adalet düzeneğinin işlevsizleşmesi, ortak belleğin yönlendirimi için elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Böylece, toplumsal unutulmuş ölçeği yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik bir fenomen olarak da çözümlenebilmektedir. Bu alıntı, toplumsal-tarihsel düzey çözümlemesine önemli bir derinlik katmaktadır. Metnin yalnızca söyledikleri değil, aynı zamanda belirli olayları ve deneyimleri nasıl dizgesel olarak dışladığı da çözümlenmektedir. Anlatıda temsil edilen toplumsal gerçeklik,

²⁹ Amnezi veya bellek kaybı, belleğin rahatsız olması, bozukluğa uğraması durumudur.

böylece yalnızca görünür olan üzerinden değil, bilinçli olarak görünmez kılınan üzerinden de okunabilmektedir.

Sonuç olarak tüm bu çözümlemeler, Slimani'nin anlatısında bireysel öykülerle iç içe geçen tarihsel kırılmaların, yalnızca toplumsal ilişkileri değil, aynı zamanda toplumsal belleğin oluşma biçimlerini de sorgulayan bir yapı sunduğunu gösterir.

4.1.5. Toplumsal Kimlik Düzeyi

Çözümlememizin son aşamasını oluşturan toplumsal-kimlik düzeyi, önceki düzeylerde ele aldığımız toplumsal yapıların, tarihsel bağlamların ve düşüngüsel dizgelerin özne üzerindeki etkilerinin en somut görünümelerini incelememize olanak tanır. Benjamin'in meydan eğretilmesiyle oluşturduğumuz çözümleme modeli, metne dıştan içe doğru yaklaşmayı öngörür, bağlamsal düzeyden toplumsal, düşüngüsel ve toplumsal-tarihsel katmanlar aracılığıyla en içteki özne düzeyine ulaşırız. Bu dizgesel yaklaşım, kimlik oluşumunu yalıtılmış bir bireysel süreç olarak değil, toplumsal ve tarihsel koşullar içinde örüntülenen karmaşık bir olgu olarak anlamamızı sağlar.

Bu noktada, sömürgecilik ve yayılımcılık (fr. Impérialisme) terimlerinin sıklıkla birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. “Oxford İngilizce Sözlüğü”ne (OED) göre sömürgecilik (Kolonyalizm) sözcüğü, Roma dilindeki “colonia” dan gelir ve bu da “çiftlik veya “yerleşim” anlamını taşımakla başka diyarlara yerleşen ancak hala vatandaşlıklarını koruyan Romalıları atıfta bulunur (Loomba, 2015, s. 29). OED'nin tanımı “yeni bir ülkede yerleşim... yeni bir yöreye yerleşen, kendi anayurtlarına tabi olarak veya onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan insan” biçiminde devam eder. Dikkat çekici bir biçimde, bu tanım yerli halkların varlığını görmezden gelerek, sömürgelerin kurulduğu yerlerde zaten yaşamış olan insanlara atıfta bulunmaktan kaçınır. Loomba'nın belirttiği gibi, “ırksal fark, insan kimliğinin en güçlü ama en kırılgan göstergelerinden biri olarak işlev görmüştür” (Loomba, 2015: 134). Bu bakış açısından bakıldığında, anlatı boyunca kimlik oluşum süreçleri, sömürge sonrası toplumun karmaşık iktidar ilişkilerinin bir yansıması olarak okunabilir. Özellikle Ayşe'nin melez kimliği, “sömürgeci söylemin muğlaklığının” ve kimlik oluşumu süreçlerinin çelişkili doğasının somut bir örneğidir (Loomba, 2015: 135).

Bu kökenbilim yardımıyla ve terimle kurulan çerçeve, anlatıda Mathilde'in Fas'a yerleşmesi ve Emin'le bir çiftlik kurma çabasına bakarken önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Çiftlik, salt bir tarımsal üretim alanı veya uzam değil, aynı zamanda sömürgeci yerleşimin fiziksel ve simgesel bir yansımasıdır. Ancak Mathilde'in

durumu klasik sömürgeci özne konumundan farklılaşır; o yerli bir erkekle evlenerek melez bir aile kurmuş iki ekin arasında ikircikli bir kimlik olaşma sürecine girmiştir. Bu durum, tarihsel sömürgecilik uygulamalarının Loomba'nın belirttiği *Kolonyalizm Postkolonyalizm, 2015* yapıtında ele aldığı ticaret, yerleşim, yağmalama, olaşma, savaş, soykırım ve köleleştirme gibi geniş bir yelpaze içerisinde, Mathilde'in deneyiminin karmaşık bir konumlanışını ortaya koyar.

Jean Birnbaum'un editörlüğünde yayımlanan *Kimlik Ne İşe Yarar?* (2020) (fr. L'identité pour quoi faire?) adlı yapıtında dile getirdiği gibi: "İnsanların yerlerinden edilmesinin birçok yolu vardır: tarihin talihsizlikleri (savaş, etnik temizlik, zulüm), sürgün, göç veya yalnızca toplumsal hareketlilik yoluyla" (Birnbaum, 2020: 47). Şimdiye kadar incelediğimiz toplumsal-tarihsel olaylar ve düşünsel yapılar, özne konumlarının oluşumundaki bağıntılar ağını ortaya koydu. Fas'ın sömürge dönemi ve bağımsızlık sürecine giden süreç, Mathilde, Emin ve Ayşe'nin içinde bulundukları tarihsel bağlamı; yenileşme, gelenek ve sömürgecilik söylemleri ise düşünsel zemini belirledi. Bu bağıntılar ağı içinde şimdi, kimliklerin nasıl oluştuğu, olaşıldığı ve dönüştürüldüğü sorusuna yöneliyoruz. Samaké'nin belirttiği gibi:

Metinsel üretim, odağında aşkın öznelerin bir ifade öznesi olarak yer aldığı çatışma ve çelişkiler alanı olan söylemler aracılığının bulunduğu oldukça karmaşık bir süreç aracılığıyla gerçekleşir. Dolayısıyla metin, karmaşık bir toplumsal durumun ürünü, yani bir ifade olarak kavranmalıdır. Toplum-eleştirel metnin doğasını tam olarak kavramak için, insanın ve toplumun maddeci bir uzgörüsünden yola çıkmak gerekir: İnsanın bilinci her zaman bir tarih ve toplumun ürünüdür. Özne için, varlığının üretiminin kesin koşullarına yerleştirilmiş ve bu nedenle bir dilsel alana batmış olarak ortaya çıkar (Samaké, 2015: 121).

Slimani'nin üçlemesinin ilk romanında kimlik olgusunu bu bakış açısından incelediğimizde, anlatı kişilerinin öznelliklerinin tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş "varlık üretimi koşulları" içinde örüntülendiğini görürüz. Kimlik, yalnızca içsel bir keşif süreci değil, aynı zamanda çatışma ve çelişkilerle dolu söylemler arası alanda gerçekleşen toplumsal bir oluşumdur. Birnbaum'un deyimiyle kimlik keşfedilmiş bir olgu olmaktan öte oluşturulmuş bir olgudur: "Öncelikle, kimliğe olan ilgimiz kaçınılmaz olarak narsistik bir şey taşıyacaktır: Bu, kendimizi seyretmenin veya kendimizi incelemenin bir yolu olacaktır. İkinci olarak, kimliğimiz keşfedilmeyecek, oluşacak ve bizden başka kimse tarafından oluşmayacaktır" (Birnbaum, 2020: 13).

Bu üçlemedeki kimlik oluşum süreçlerini çözümlemek için aşkın özne, çizili özne ve ekinel özne olmak üzere üç temel kavramsal araç kullanacağız. Bu kavramlar, anlatı kişilerinin kimliklerinin farklı boyutlarını, ortak, toplumsal ve ekinlerarası,

incelememize olanak tanıyacak ve metnin en derin katmanında işleyen toplumsal hareketlilikleri açığa çıkarmamıza yardımcı olacaktır. “Emin şoföre doğru, ‘Bu akşam otelde kalacağız’ diye seslendi. Ahlakını kanıtlamak istercesine, ‘Karım olur kendisi’. Daha yeni kavuştuk’ diye ekledi.” (Slimani, 2020: 13).

Bu alıntı, aşkın özne kavramının belirgin bir örneğini temsil etmektedir. Emin’in davranışı, toplumun ortak bilinç yapısını ve beklentilerini yansıtır. “Ahlakını kanıtlamak istercesine” sözleri, onun bireysel kimliğinin ötesinde, içinde bulunduğu toplumsal grubun kurallarına uygun davranma çabasını gösterir. Evlilik kurumu üzerinden meşruiyet araması ve bunu dışarıya karşı vurgulaması, anlatı kişilerinin kimliğinin toplumsal beklentiler çerçevesinde örüntülendiğini ortaya koyar. Bu, bireyin tekil özne olarak değil, toplumsal-ekinsel bağlamın bir parçası olarak kendini tanımlama sürecini yansıtır. “Burada işler böyle”. “Mathilde sık duyardı bu cümleyi. İşte o anda kendisinin bir yabancı olduğunu anladı; bir kadın, bir eş kaderi başkalarının elinde bir varlıktı.” (Slimani, 2020;: 16).

Bu alıntıda, toplumsal özne (fr. Sujet collectif) kavramının etkili bir örneğidir. “Burada işler böyle” sözleri, ortak kimliğin nasıl dayatıcı bir güç olarak ortaya çıktığını gösterir. Mathilde’in yabancılık hissi, onun bireysel kimliği ile içinde bulunduğu toplumun ortak kimlikleri arasındaki çatışmayı belirginleştirir. Kadın ve eş kimliklerinin “kaderi başkalarının elinde” olarak tanımlanması, toplumsal cinsiyet rollerinin bireyin özgür kimlik oluşumunu nasıl kısıtladığını vurgular. Bu alıntı, toplumsal öznenin, stereotipler ve toplumsal yapılar arasındaki hareketlilikleri ortaya çıkarma işlevini örneklendirir.

Çünkü Ayşe ne tam olarak buranın yerlisiydi ne de şu Avrupalılardan; köylülerin, gezginlerin, sömürge idaresinde görevli memurların sekerek iki ayağını birleştirip atlayan kızlardan biriydi. Kim olduğunu bilmiyordu, zaten bilmediği için sınıfın sıcağa ısınan duvarına yaslanmış tek başına duruyordu (Slimani, 2020: 69).

Ayşe’nin kimlik karmaşası, ekinsel özne kavramının mükemmel bir yansımasıdır. Ne yerli ne de Avrupalı olması, farklı ekinsel kimlikler arasında sıkışmış olduğunu gösterir. “Sekerek iki ayağını birleştirip atlayan” benzetmesi, onun ekinler arasındaki geçişliliğini simgeler. *Kim olduğunu bilmiyordu* sözleri, ekinsel melezleşmenin yarattığı kimlik belirsizliğini ve bunun sonucunda ortaya çıkan yalnızlık duygusunu vurgular. Bu ekinsel melezleşmenin yarattığı kimlik bunalımı, yalnızca Ayşe’nin değil, aynı zamanda Mathilde’in de deneyimlediği bir durumdur. Mathilde’in dil ve söylem ile mücadelesi, ekinsel özne konumundaki çatışmanın dilsel düzlemdeki somutlaşmasıdır:

Bu yüzden Mathilde odaya kapanıp yazıyordu. Bundan çok nadir zevk alıyordu. Ne zaman bir manzarayı betimlemeye ya da yaşanmış bir olayı anımsaya kalkışa sözcük dağarcığı kendisine sınırlı geliyordu. Devamlı aynı ağır ve sıkıcı sözcüklere takılıyordu ama yine de dilin uçsuz bucaksız bir tarla, onu hem korkutan hem şaşırtan sınırsız bir oyun alanı olduğunu fark ediyor, aklı karışıyordu (Slimani, 2020: 23).

Mathilde'in yeni ekinsel bağlamda dilsel ifade araçlarının yetersizliğini hissetmesi, ekinsel özne olarak yaşadığı yerinden edilmişliğin bir göstergesidir. Dil, kimlik oluşumunun en temel araçlarından biri olarak, ekinlerarası geçişlerde yaşanan zorlukların aynasıdır. Kayınvalidesinin onu gündelik ev işlerinden uzak tutması hem toplumsal ayrıcalığını hem de bu ayrıcalığın beraberinde getirdiği yabancılaşmayı pekiştirir. Mathilde, Fas toplumunda ne tam olarak bir yabancı ne de tam olarak bir yerli konumunda, tıpkı Ayşe gibi ekinlerarası bir boşlukta kimliğini yeniden oluşmaya çalışmaktadır. Sömürge bağlamındaki kimlik oluşum süreçleri, Loomba'nın imlediği, "ırklar arası evlilikler ve cariye sahipliği, ırksal kimlikleri karmaşık hale getirdi" gözlemiyle de ilişkilendirilebilir (Loomba, 2015: 140). Mathilde ve Emin'in evliliği, geleneksel sömürge anlatılarındaki güç hareketliliklerini ters yüz eder; burada Avrupalı bir kadın, yerli bir erkeğin eşi olarak toplumsal hiyerarşide belirsiz bir konuma yerleşir. Stevenson'un "farklı kastların karışımı" tablosunda gösterdiği melezlik ulamları (Bkz.Loomba, 2015: 147-148), Ayşe'nin konumunu belirlerken, toplumsal hareketliliğin ve kimlik sınıflandırmalarının karmaşıklığını da gözler önüne serer. Ekinsel melezleşme ise, farklı ekinsel öğelerin bir araya gelerek yeni ve özgün biçimler oluşturma sürecidir. Bu kavram, kimlik, iyelik ve toplumsal dönüşüm gibi izleklerle yakın bir ilişki içindedir (Cultural Hybridity, 2012). Leila Slimani'nin yapıtları üzerinden incelendiğinde, melezliğin, özellikle sömürge sonrası bağlamda, kimlik oluşum süreçlerinde nasıl önemli bir işleve sahip olduğu görülebilir. Bu alıntı, farklı ekinsel katmanlar içerisinde kimlik oluşumunun zorluklarını ve ekinlerarası geçişlerin birey üzerindeki etkilerini çarpıcı biçimde ortaya koyar.

Eğer bu kimliksizlik onu koruyor hatta maskeliyorsa, kendi iradesi dışında içine gömüldüğü bir girdaptı bu ve her adımda adından, kimliğinden biraz daha kaybediyormuş, yüzünü gizleyerek kendi varlığının önemli bir parçasını gizliyormuş gibi geliyordu (Slimani, 2020: 92).

Bu son alıntı hem ekinsel hem de aşkın özne kavramlarının kesişiminde yer alır. Kimliksizliğin paradoksal yapısının hem koruyucu hem de yok edici olması anlatı kişilerinin karmaşık kimlik oluşum sürecini yansıtır. Kendi iradesi dışında içine gömüldüğü bir girdap" sözleri, bireyin kimlik oluşumunun kontrolü dışındaki toplumsal ve ekinsel güçlere bağlı olduğunu gösterir. Kimlikten "kaybetme" ve

“gizleme” eğretilmeleriyle, kimliğin akışkan ve değişken doğasını vurgularken, aynı zamanda ait olunan kimliğin korunmasına ilişkin derin bir endişeyi de ortaya koyar.

Bu bağlamda yapılan çözümlemeler, kimliğin çok katmanlı yapısını ve anlatı kişilerinin kimliklerinin içinde bulundukları toplumsal gruplar, sahip oldukları ortak kimlikler ve etkileşimde bulundukları ekinel bağlamlar arasındaki karmaşık ilişkiler ağı içinde nasıl örüntülendiğini göstermektedir. Özellikle sömürgecilik bağlamında, toplumsal cinsiyet, etnik köken ve ekinel iyeliğin kesişimselliğinin kimlik oluşumu üzerindeki karmaşık etkileri bu alıntılarda açıkça görülmektedir. Bize göre anlatı kişileri, verili kimliklerle kendi öznel deneyimleri arasında sürekli bir olaşma durumundadırlar ve bu olaşma süreci, aşkın, toplumsal ve ekinel özne kavramlarının etkileşimi içinde gerçekleşir.

Yapılan çözümlemeler, kimlik olgusunun toplumsal, bireysel ve tarihsel hareketliliklerle iç içe geçmiş çok katmanlı bir fenomen olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Slimani’nin anlatıları, toplumsal cinsiyet, etnik iyelik ve ekinel melezlik gibi kimlik oluşumuna etki eden temel öğeleri incelikli bir biçimde sunar. Anlatı kişileri üzerinden bakıldığında, kimlik yalnızca bireyin içsel bir yolculuğu değil, aynı zamanda tarihsel bağlamlar ve toplumsal yapıların bireylere dayattığı karmaşık bir pazarlık süreci olarak ortaya çıkar. Fas’ın sömürgecilik süreci ve bağımsızlık mücadelesi, bu bağlamda kimliklerin oluşumunda, dönüşümünde ve yeniden yorumlanmasında belirleyici olmuştur. Aynı biçimde, yenileşme ve gelenek arasındaki gerilim, toplumsal cinsiyet kuralları ve ekinlerarası etkileşimler, bireysel öznelliklerin örüntülenmesinde etkili öğeler haline gelir.

Bu bakış açısından bakıldığında, kimliğin bir mücadele alanı olduğu belirginleşir. Aşkın, toplumsal ve ekinel öznel arasındaki ilişkiler, bireylerin kendilerini toplum içinde nasıl konumlandıklarını ve toplumsal kurallarla nasıl pazarlık ettiklerini anlamak için önemli ipuçları sunar. Bu bağlamda, Emin’in ahlaki meşruiyet arayışı, onun toplumsal kurallara uyum sağlama çabasını ve bireysel kimlik ile ortak bilinç arasındaki gerilimini yansıtır. Aynı biçimde, Mathilde’in yabancılaşıma deneyimi ve Ayşe’nin ekinel geçişliliği, bireylerin toplumsal bağlamlar içinde kimliklerini nasıl olastıklarını ve bu süreçlerin onları nasıl örüntülendiğini gözler önüne serer. Kimlik oluşumu, yalnızca bireysel bir yaratım süreci değil, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bağlamlarla sürekli bir iletişim durumundadır. Slimani’nin çalışmamıza söz konusu olan bu ilk yapıtı, bu gerçeği çeşitli boyutlarıyla sergileyerek, okuyucuyu kimliğin hareketli ve akışkan yapısını düşünmeye sevk eder. Bu bağlamda

akıllara şu soru gelir: “Kendine ait bir kimlik hissine sahip olmak için öncelikle bir kimliğe sahip olmak gerekir, bu da tanınabilir olmak anlamına gelir.” (Jean Birnbaum, 2020, s. 32).

Sonuç olarak, ilişki düzeyi ve sömürge sonrası dünyanın karmaşık hareketliklerinde, kimlik anlatılarının hem birey için koruyucu bir kalkan hem de kısıtlayıcı bir alan olabileceğini görürüz. Bu bağlam içinde kimliği anlamak ve çözümlemek, toplumsal ve bireysel varoluşun daha geniş bir bakış açısıyla yorumlanmasını sağlar. Kimliklerin oluşumu, yenileşmeden toplumsal cinsiyete, sömürgecilikten ekinel etkileşime kadar uzanan geniş bir yelpazede, tarihsel ve toplumsal bağlamların eleştirel bir okumasını gerektirir.

4.1.6. Ara Bireşim

Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* adlı ilk romanı, sömürge sonrası kuramın ekinel melezlik dizileri çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1940'ların Fas'ındaki toplumsal-ekinel dönüşümleri çok katmanlı bir biçimde irdelemektedir. Öykü, Fransız Mathilde ile Faslı Emin'in evliliği üzerinden, iki ekinel dizgenin etkileşimini ve bunun bireysel kimliklerin oluşum süreçlerine yansımalarını derinlemesine incelemektedir. Öykünün anlatısal yapısı, dışöyküsel bir anlatıcı (narrateur extradiégétique) tarafından aktarılırken, Genette'in kavramsallaştırdığı değişken odaklayım tekniği kullanılarak farklı anlatı kişilerinin iç dünyalarına erişim sağlanmaktadır. Bu teknik, Genette'in *Figure III* (1972) yapıtında tanımladığı kuramsal çerçeveye dayanarak, farklı anlam katmanlarının ve perspektiflerin metne entegrasyonuna olanak tanımaktadır. Öyküde iç odaklayım (Mathilde'in yabancılaşma deneyimi), dış odaklayım (olayların nesnel aktarımı) ve sıfır odaklayım (toplumsal-tarihsel bağlamların vurgulanması) teknikleri bir arada kullanılarak çoksesli bir anlatı örüntüsü oluşturulmuştur. Bu çok katmanlı anlatısal strateji, Rabat'ın “bakış açısının metinsel oluşumu” (fr. Construction textuelle du point de vue) kavramı çerçevesinde, algılayan özne (fr. Sujet percevant), algılama süreci (fr. Proces de perception) ve algılanan nesne (fr. Objet perçu) üçlü yapısıyla da çözümlenebilmektedir.

Öyküde anlatı kişileri, sömürge sonrası toplumun çok katmanlı yapısını yansıtan varsıl bir ilişkiler ağı oluşturmaktadır. Greimas'ın eyleyen şeması çerçevesinde incelendiğinde, her anlatı kişinin belirli toplumsal gerilimleri cisimleştirdiği görülmektedir. Anlatının merkezinde yer alan Mathilde, Alsas kökenli bir Fransız olarak, II. Dünya Savaşı'nda tanıştığı Faslı asker Emin ile evlenerek geldiği yabancı topraklarda ekinel farklılıklarla örülü yeni bir yaşam kurmaya çalışmaktadır.

Mathilde anlatı kişinin ayırıcı niteliği, sömürge toplumundaki Avrupalı kadının çelişkili konumunu somutlaştırırken hem kendi ekinsel kökenlerinden kopuşun hem de yeni toplumsal yapıya uyum sağlama zorluğunun yarattığı ikili bir yabancılaşmayı deneyimlemektedir. Emin, bir yandan yenileşme çabasında bir çiftçi, öteki yandan geleneksel değerleri koruma gayretinde bir aile reisi olarak ikircikli bir kimlik sergilemektedir. Onun ayırıcı niteliği, sömürge sonrası erkek öznenin çağcılık ve gelenek arasındaki gerilimli pozisyonunu temsil etmekte, Fransız ordusunda savaşmış olmasının yarattığı sadakat çatışmalarını içselleştirmektedir. Belhac ailesinin öteki üyeleri arasında, Batı etkisi ile yerel değerler arasında sıkışmış genç Selma, içe dönük yapısıyla dikkat çeken Ömer, ruhsal sorunlarıyla ailenin sorunlu betisi olan Jalil ve geleneğin sesi olarak beliren anne Mouilala yer almaktadır. Özellikle Ömer'in kişisel özelliği, milliyetçi söylemin taşıyıcısı olarak, abisi Emin'in Fransızlarla kurduğu ilişkiyi eleştiren bir karşıt beti işlevi görmektedir. Emin ve Mathilde'in kızları Ayşe ise melez kimliğin temsilcisi olarak kuşaklar arası geçişi simgelemektedir. Ayşe'nin "ne tam olarak buranın yerlisi ne de Avrupalılardan" olma durumu, ekinsel melezliğin yarattığı kimlik karmaşasını ve aitliği sorunsallaştırmaktadır.

Mathilde'in ailesinden baba Georges ve abla Irène, sömürgeci zihniyetin farklı tonlarını temsil ederken, öteki anlatı kişileri arasında konumlanan Emin'in silah arkadaşı Murad, savaş sonrası travmanın adeta taşıyıcısıdır. Sömürge düzeninin kazananlarından varsıl Fransız çiftçi Roger Mariani ile Dragan Palosi çifti, dizgenin yarattığı ekonomik ve toplumsal ilişki düzeyi görünür kılmaktadır. Bu anlatı kişileri örüntüsü, bireysel düzlemdeki kimlik oylaşmalarını toplumsal-tarihsel bağlamla ilişkilendirerek, sömürge sonrası toplumun mikro düzeydeki bir yansıması olarak işlev görmektedir. Anlatı kişileri arasındaki temel karşıtlıklar (Mathilde/Irène, Emin/Ömer, Fransızlar/Faslılar), sömürge ve sömürge sonrası toplumun çok katmanlı gerilimlerini metinsel düzleme taşımaktadır.

Anlatıda uzamlar, yalnızca fiziksel uzamlar değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, kimlik oylaşmalarının ve iktidar hareketliliklerinin örüntülediği simgesel alanlardır. Kıran'ın uzam türleri sınıflandırması çerçevesinde incelendiğinde, anlatının uzamsal örgüsünün çok boyutlu bir yapı sunduğu görülmektedir. Özellikle çiftlik uzamı, ekonomik mücadelenin fiziksel alanı olmanın ötesinde, ekinsel çatışmaların ve iyelik arayışının simgesel uzamıdır. Meknès şehrindeki Medina (eski kent) ile Avrupa mahallesi arasındaki karşıtlık, sömürge düzeninin yarattığı uzamsal segregasyonu belirginleştirmektedir. Bachelard'ın *Mekânın Poetikası* (2021) yapıtında geliştirdiği ev

fenomenolojisinin sömürge bağlamında nasıl dönüştüğü, anlatıda uzamların çok katmanlı anlamlarıyla sunulmaktadır. Lukács'ın "bütünlüklü deneyimden parçalanmış deneyime geçiş" olarak tanımladığı ilişki düzeyi deneyimi, bu yapıtta sömürge sonrası öznenin uzamla kurduğu çelişkili ilişkide somutlaşmaktadır. Anlatı, 1947-1955 yılları arasında karmaşık bir zamansal örüntü sunmaktadır. Genette'in zamansal sapımlar (fr. *Anachronie*) kavramı çerçevesinde, ileri sapımlar (fr. *Prolepse*) ve geri sapımlar (fr. *Analepse*) kullanılarak çok katmanlı bir temporal düzlem oluşturulmaktadır. Artsüremsel öyküleme (geçmiş olayların aktarımı) ve eşsüremsel öyküleme (anlık deneyimlerin aktarımı) teknikleri bir arada kullanılarak, Fas'ın bağımsızlık sürecinin bireysel yaşam öykülerine yansımaları işlenmektedir. Bergson'un süre (fr. *Durée*) kavramı çerçevesinde, anlatı kişilerine ilişkin gerçeklikler geriye sapımlarla verilirken, okuyucuya hem geçmişi hem geleceği örüntüleyecek deneyimsel bir bakış sunulmaktadır. Özellikle Sultan V. Muhammed'in 1953'te sürgüne gönderilmesi gibi tarihsel dönüm noktaları, anlatı kişilerinin yaşamlarını doğrudan etkileyen olaylar olarak kristalize edilmektedir.

Öyküde toplumbetim açısından, Fransızca, Arapça ve Berberice arasındaki ilişki düzeyi ilişki, sömürge toplumundaki iktidar yapılarının dilsel yansımasıdır. Zima'nın "belirli sosyal grupların semantik dizgesi içinde algılanabilen varsayımlara dayalı söylemler bütünlüğü" olarak tanımladığı toplumbetim kavramı çerçevesinde, "bicot" gibi ırkçı sözcüklerin kullanımı, sömürgeci söylemin anlambilimsel dizgesine sahip göstergeler olarak değerlendirilmektedir.

Eş-metin bağlamında anlatı, Duchet'nin geliştirdiği ve metnin tarihsel-toplumsal gerçeklikle kurduğu ilişkiyi incelemeyi hedefleyen bir çözümleme aracı çerçevesinde, Sultan V. Muhammed'in 1953'te sürgüne gönderilmesi gibi tarihsel olayları metinsel dokusuna dahil etmektedir. Mathilde'in kız kardeşi Irène'e yazdığı mektuplar da önemli bir eş-metin işlevi görmekte hem içsel dünyasını yansıtmakta hem de Fransa'daki gelişmelere ilişkin referanslar sunmaktadır. Anlatıda Meknès şehri, sömürge toplumunun uzamsal ayrışmalarını ve ilişki düzeyi yapısını somutlaştıran ikili bir kent olarak betimlenmektedir. Söylemlerarasılık düzeyinde, Angenot ve Bakhtin'in çalışmalarından beslenen ve metinde farklı düşünsel söylemlerin birbiriyle nasıl ilişkilendiğini, çatıştığını ve dönüştüğünü inceleyen bir kavramsal araç çerçevesinde, yenileşme söylemi ile geleneksel değerler dizgesi arasındaki çatışma öne çıkmaktadır. Emin'in kamusal alanda ilişki düzeyi uygulamalarını benimserken özel alanda geleneksel değerlere bağlı kalması, sömürge

toplumlarında sıkça görülen hibrit yenileşme deneyimini örneklemektedir. Eğitim kurumları ve uygulamaları da öyküde önemli bir söylemlerarası boyut sunmaktadır; Rabia'nın yatılı okulu "hapishane" olarak algılaması, sömürge eğitimine yönelik yerli direniş söylemini yansıtmaktadır.

Anlatıda düşünbirim ve düşünsel anlam kavramları çerçevesinde, toplumsal uygulamaların metinsel yapılara nasıl dönüştüğü irdelenmektedir. Kristeva ve Cros'un kuramsal çerçevesinde söylemdeki en küçük anlamlı birimi açımlayan düşünbirim, toplumsal kuralları ve ortak inançları taşımaktadır. Mathilde'in ramazan ve Kurban Bayramı deneyimleri, farklı ekinel değer dizgeleri arasındaki çatışmayı ortaya koymaktadır. "Kölelik" sözleri, Mathilde'in Batılı bakış açısından kadının ev içi işlevine yönelik eleştirel bakışını temsil eden bir düşünbirim olarak değerlendirilmektedir. Angenot'un tanımıyla "izleksel bir konu etrafında betilerin, imgelerin ve yüklemelerin bir araya gelmesiyle oluşan yığınlar" olarak dışa vurulan toplumsal söylem düzeyinde, Ömer Belhac'ın abisi Emin'e olan ikircikli duyguları, dönemin siyasal retoriğini ve kamusal tartışmalarını yansıtmaktadır. Anlatı, toplumsal ilişki ölçeği kavramı bağlamında, anlatı kişilerinin yaşam öykülerinin hem bireysel hem de toplumsal deneyimlerle nasıl örüntülendirdiğini göstermektedir. Paul Ricoeur'ün "Bir olay örgüsü ancak bilinen şeylere dayanılarak kurulur; olay örgüsü doğası gereği içinden bazı bölümleri çıkarılmış bilgidir" (Ricoeur, 1984) saptaması çerçevesinde, tarihsel ve toplumsal bağlamın olay örgüsünü nasıl örüntülendirdiği çözümlenmektedir. Eski kölenin çelişkili konumu (kölelikten ev idareciliğine geçiş), toplumsal ilişki düzeylerinin dönüşümünü örneklemektedir. Toplumsal unutulmuş ölçeği kavramı çerçevesinde, sömürge şiddetinin bellekten silinmesi süreçleri, "yaralı görmediğine ilişkin tanıklık edecek doktor" ve "katledilmiş çocuklar için mezar kazdığını unutacak mezarıcı" örnekleriyle eleştirel bir biçimde ele alınmaktadır. Bu ortak bellek yitirme düzeneği, yalnızca düşüncibilimsel değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik bir olgu olarak da çözümlenmektedir.

Anlatıda kimlik çözümlemesi, aşkın özne, çizili özne ve ekinel özne kavramları üzerinden yapılmaktadır. Toplumeleştirel çözümlemenin son aşamasını oluşturan toplumsal-kimlik düzeyi, önceki düzeylerde ele alınan toplumsal yapıların, tarihsel bağlamların ve düşüncüsel dizgelerin özne üzerindeki etkilerinin somut görünümelerini incelemektedir. Jean Birnbaum'un "kimlik keşfedilmiş bir olgu olmaktan öte oluşturulmuş bir olgudur" saptaması çerçevesinde, anlatı kişilerinin kimliklerinin tarihsel ve toplumsal koşullar içinde örüntülendiği karmaşık bir süreç

olarak değerlendirilmektedir. Emin'in "Ahlakını kanıtlamak istercesine, karım olur kendisi" sözleri, toplumsal kuralların bireysel kimliği nasıl örüntülediğini göstermektedir. Mathilde'in "Burada işler böyle" sözleriyle karşılaşması, yabancılık deneyimini ve toplumsal cinsiyet rollerinin dayatılmasını vurgulamaktadır. Ayşe'nin "ne tam olarak buranın yerlisi ne de Avrupalılardan" olması, Homi Bhabha'nın kavramsallaştırdığı ekinel melezliğin (fr. Hybridité) yarattığı kimlik ikircikliğini somutlaştırmaktadır. *Başkalarının Ülkesi*, karşılaşmaların yarattığı gerginlikler kadar, bu karşılaşmalardan doğan yeni kimlik biçimlerini ele alarak, sömürge sonrası yazının çok sesli ve çok katmanlı yapısına önemli bir katkı sunar. Benjamin'in meydan eğretilmesiyle dayalı dıştan içe doğru ilerleyen çok katmanlı çözümleme modeli, anlatının toplumsal anlamını bütünsel bir bakış açısından kavramamıza olanak tanımaktadır. Öykü, sömürge sonrası kuramın önemli izlekleri olan melezlik, ötekileştirme, yabancılaştırma gibi süreçlerini hem yapısal hem izleksel düzeylerde ele almaktadır. Öykünün beş sıradüzenli öyküsel çizge düzenine göre çözümlenen yapısı, sömürge döneminin eşitsiz iktidar ilişkilerini, çağcılık ile gelenek arasındaki çatışmaları ve ulusal bağımsızlık sürecinin bireyler üzerindeki dönüştürücü etkilerini dizgesel biçimde yansıtmaktadır.

Bu çalışmada uygulanan toplumeleştirel çözümleme yaklaşımı, metnin yalnızca güzel duygusal bir insan yapımı yapıt değil, aynı zamanda toplumsal-tarihsel bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Cros'un vurguladığı gibi, "metinsel üretim, odağında aşkın öznelerin bir dışı vurum öznesi olarak yer aldığı çatışma ve çelişkiler alanı olan söylemler aracılığıyla gerçekleşir." Bu bağlamda, Slimani'nin anlatısı, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık dönüşümlerini, Mathilde, Emin ve Ayşe gibi anlatı kişilerinin bireysel deneyimleri üzerinden irdelerken, ortak tarihin bireysel özyaşamöyküleri üzerindeki derin etkilerini de görünür kılmaktadır. Yazarın üçlemesinin ilk romanı olarak *Başkalarının Ülkesi*, sömürge geçmişi ve bağımsızlık sonrası toplumsal dönüşümleri hem makro hem mikro düzeylerde ele alarak, sömürge deneyiminin çok katmanlı yapısını başarıyla temsil etmektedir. Öykünün anlatısal izlemi, zamansal ve uzamsal yapılanması, toplumsal-tarihsel ve düşünsel boyutları, bütünlük bir toplumeleştirel bakış açısından incelendiğinde, Slimani'nin yapıtının, günümüz sömürge sonrası yazın çalışmalarında önemli bir yer işgal ettiği söylenebilir. Young'ın belirttiği gibi, sömürge sonrası edebiyat, "özel gündelik deneyimlere" odaklanarak, resmi tarih anlatılarının dışarıda bıraktığı marjinal sesleri ve deneyimleri merkeze alır. "Marjinal kişinin toplum dışında yaşaması toplumsal normları yadsıması

ve topluma uyum sağlayamaması ile ilgili olabileceği gibi, toplumsal olarak dışlanmış olmasıyla da ilgili olabilir.” (Kadıoğlu,2020). Bu bağlamda, anlatı, sömürge tarihinin büyük anlatılarını, gündelik yaşam uygulamaları ve bireysel deneyimler üzerinden yeniden yorumlayarak, sömürge ve sömürge sonrası toplumların karmaşık hareketliliklerini çok boyutlu bir biçimde irdelemektedir.

Sonuç olarak, *Başkalarının Ülkesi* yalnızca yazınsal değil, aynı zamanda toplumsal-siyasal, ekinse ve tarihsel bir metin olarak, sömürge geçmişinin günümüz toplumları üzerindeki kalıcı etkilerini anlamak için varsıl bir çözümlemeye zemin sunmaktadır. Anlatının çok katmanlı yapısı, bağlamsal düzeyden toplumsal kimlik düzeyine kadar uzanan dizgesel bir toplumeleştirel çözümleme yaklaşımıyla incelendiğinde, sömürge sonrası yazının karmaşık yapısını ve dönüştürücü gücünü dışa vurmaktadır.

4.2. Başkalarının Ülkesi 2

4.2.1. Anlatısal Çözümleme: Kişi, Süre ve Uzam

Çağ, kim olduğunu hesaba katmıyor, bana canımın istediğini dayatıyor. Gerçekleri görmezden gelmeme izin verin.

Boris Pasternak³⁰

Slimani’nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinin ikinci romanı *Başkalarının Ülkesi 2 Dans Edişimize Baksana*, Boris Pasternak’tan seçilen bir tanımlıkla açılır: “Çağ, kim olduğunu hesaba katmıyor, bana canımın istediğini dayatıyor. Gerçekleri görmezden gelmeme izin verin” (Slimani, 2022: 21).

Bu tanımlık, anlatının yan metinsel olarak incelenmesinde, öykünün temel gerilimi olan bireysel kimlik ile toplumsal dayatmalar arasındaki çatışmayı, daha ilk sayfadan okura duyurur. Pasternak’ın bu tanımlığı, çağın birey üzerinde kurduğu baskıyı ve bu baskıya karşı durmanın zorluklarını imler. Slimani’nin anlatısında, bireylerin çağa karşı duruşları, kendi kimliklerini oluşturma çabalarıyla koşut olacak bir biçimde ilerler. Mathilde’in Fas toplumundaki adeta yabancı konumu, Emin’in geleneksel değerlerle yenileşme arasında sıkışmışlığı ve kızları Ayşe’nin özgürlük arayışı, adeta Pasternak’ın sözlerinin yankılandığı bireysel ve toplumsal mücadelenin yansımasıdır. Bize göre, Slimani’nin üçlemesinin bu ikinci romanı, birey ve çağ arasındaki gerilimi çok boyutlu bir biçimde yansıtmaya ön plana çıkmaktadır.

³⁰ Tanımlık romandan alıntılanmıştır.

Anlatıya ilişkin bu genel yorumlamanın ardından anlatının öyküsel çizgesi (fr. Schéma narratif), Genette'in beş sıradüzenli anlatı biçimine göre incelenecektir. Anlatı boyunca sömürge sonrası toplumun dönüşüm sürecini yansıtan karmaşık bir yapı ortaya çıkar. Tilbe'nin vurguladığı gibi, bu yapı "basit, karmaşık ya da içiçe geçmiş olay örgüsü çerçevesinde örüntülenen olaylar" dizisi olarak karşımıza çıkar (Tilbe, 2021: 88).

Başlangıç durumunda (fr. Situation initiale), 1968-1972 yılları arasındaki Fas toplumu, Mathilde ve Emin çiftinin ikinci kuşak temsilcisi Ayşe'nin öyküsü üzerinden aktarılır. Bu dönemde Alsas'a tıp eğitimi için giden Ayşe'nin deneyimleri, anlatının temel gerilim noktalarını kurar:

Ayşe, 1964 Eylül'ünde, Alsas bölgesinin başkentine yerleşmişti. Daha önce kışın bu kadar erken başlayabileceğini, maiyetinde kül rengi gökler ve yağmurlu günlerle birlikte, daha ekimin başında arzı endam edebileceğini hiç hayal etmemişti. Çocukluğu boyunca annesinin Alsas'la ilgili anlattıklarını içten bir dikkatle dinlemiş ama bu ülkenin aynı zamanda kendi ülkesi de olduğunu, onun kendisinin bir parçası olduğunu düşünmemişti (Slimani, 2022: 40).

Yıkıcı eylem (fr. Élément perturbateur) olarak, 1968 öğrenci hareketleri ve Fas'taki toplumsal dönüşümler belirir. Ayşe'nin bu olaylar karşısındaki mesafeli tutumu, anlatının dramatik gerilimini pekiştirir:

Ayşe 1968 Mayıs olaylarına dair hiçbir şey anlamıyordu. İlkbahar boyunca her zamanki ciddiyetiyle sınavlarına çalıştı ve kendisine teklif edilen her türlü angaryayı kabul ettiği hastanede günler, geceler geçirdi (Slimani, 2022: 47).

Yazgı dönüşümü (fr. Péripiétés) aşamasında, Mathilde'in sağlık ocağında yaşananlar ve Ayşe ile olan ilişkisindeki değişim öne çıkar. Bu aşama, anlatı kişilerinin yaşamlarındaki çatışmaların zirveye ulaştığı, etkileyici olay örgüsünün yoğunlaştığı bölümdür. Bu aşamada hem bireysel hem de toplumsal çatışmalar derinleşir ve anlatı kişilerinin değişim süreçleri daha belirginleşir.

Ayşe bir sabah bol gelen kotuyla, eski tenis ayakkabılarıyla sağlık ocağına uğradı. Gelen hastalarla ilgili tavsiyeler verdi. "Dişçiye gitmesi lazım. Bu yüzden ateşi var. Bizim yapabileceğimiz bir şey yok." Annesinin yazdığı ilaçlarla alay ediyordu. Burkulma için ılık su ve tuz. Boğaz ağrısına kaynatılmış zencefil. İshal ve kusmayı durdurmak için bir kaşık dolusu kimyon. Mathilde kızının yanında tanı koymaya cesaret edemez olmuştu (Slimani, 2022: 67).

Mathilde'in sağlık ocağı deneyimi, bu aşamada merkezi bir dönüşüm noktası olarak belirir. Çiftlikteki toplumsal soyutlanma durumu ve iş ile ilgili girişimleri, onun bireysel özerklik arayışının bir göstergesi olarak görülür. Yukarıdaki alıntı, Mathilde'in yaşadığı özgüven kaybının yanı sıra onun toplumsal konumlanmasının da ne kadar kırılgan bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Sağlık ocağı ileride daha detaylı olarak değineceğimiz uzamsal gösterge olarak fiziki konumunun ötesinde, Mathilde'in bireysel varoluşunun adeta bir göstergesi olarak görülür. Ayşe'nin bireysel özgürlük

mücadelesi, anlatının çözüm ögesini oluşturan temel öğelerden biridir. Onun Fransa’da aldığı tıp eğitimi adeta ailesiyle olan kopuşunda ana ögesi olarak görülmektedir.

O zamanlar koyun kafalı küçük bir kız olan Ayşe doktor olmuştu. Bir pasaportu vardı, İngilizce konuşuyordu ve ne olursa olsun annesinden daha başarılı olacaktı ve yaşamını avuç açarak geçirmeyecekti. Ayşe çocukları için havuz yaptıracaktı. Zor kazanılan paranın ne demek olduğunu bilecekti (Slimani, 2022: 33).

Bu yabancılaşma deneyimi, yenileşme sürecinde kuşaklar arası kopuşun ve kimlik bunalımının derinliğini vurgular. Ayşe’nin evine karşı hissettiği düşmanlık, geleneksel değerlerle ilişki düzeyi özlemlerin çatışmasını somutlaştırır. Aile kurumunun yaşadığı dönüşüm, çözüm ögesinin toplumsal boyutunu oluşturur. Çiftlikteki ekonomik ve toplumsal gerilimler tam olarak çözülme de aile üyeleri bu çatışmalarla yaşamayı öğrenir. Bu süreç, sömürge sonrası toplumun yenileşme deneyimini mikro düzeyde yansıtır. Anlatıda çözüm ögesi, geleneksel anlatılardaki gibi kesin bir kapanış sunmaz; bunun yerine, süregiden bir süreci yansıtır.

Sonuç durumunda (fr. Situation finale), ailenin yeni toplumsal düzende konumlanması ve melez kimliklerin kabullenilmesi söz konusudur. Ancak Slimani, bu sonucu kesin bir çözüm olarak sunmak yerine, süregiden bir olaşma süreci olarak kurgular. Bu yaklaşım bize göre, sömürge sonrası toplumun karmaşık gerçekliğini ve kimlik oluşumunun sürekliliğini vurgular. Anlatı kişilerinin yaşadığı dönüşümler ve uzlaşma çabaları, Fas toplumunun yenileşme sürecindeki çelişkilerini ve gerilimlerini bireysel düzlemde somutlaştırır. Slimani’nin çalışmamıza konu olan yapıtı, bireysel ve toplumsal dönüşümlerin kesiştiği karmaşık bir süreci yansıtır. Anlatı kişileri kendi kimliklerini yeniden tanımlarken, aynı zamanda toplumsal değişimin yarattığı travmalarla da yüzleşmek zorunda kalırlar. Slimani’nin anlatısı, bu çok katmanlı dönüşüm sürecini hem bireysel hem de toplumsal düzlemde örüntüler.

Çalışmamıza söz konusu anlatıdaki bu öyküsel çizge çözümlemesinden sonra, metnin anlatısal yapısını daha detaylı incelemek için Jouve’un kuramsal yaklaşımına başvurmak yerinde olacaktır. Anlatının öyküsel çizgesinde gözlemlenen kimlik oluşumu, kuşaklar arası çatışma ve toplumsal dönüşüm gibi izleksel öğeler, ancak sağlam bir anlatısal yapı çözümlemesiyle tam anlamıyla kavranabilir. Bu çözümleme ayrıca ilerleyen bölümlerde ele alacağımız toplumeleştirel çözümlemenin de temelini oluşturacaktır. Bu bağlamda Jouve’ın *Poétique du roman* (2020), adlı yapıtında Genette’in anlatı kuramından hareketle romanın bedeni (fr. Le corps du roman)

kavramını kullandığı, bu kavramı metnin gösteren düzlemini (fr. Signifiant) ve anlatısal yapısını kapsayan bir çerçevede ele aldığı görülmüştür.

Yapısal çözümlemeye göre anlatı, üç temel bileşenden oluşur: “Anlatı (fr. Récit), bir dolantıyı aktaran sözlü ya da yazılı söylemdir; öykü (fr. Histoire), anlatının nesnesini, başka bir deyişle anlatılanın kendisini oluşturur; öyküleme (fr. Narration) ise anlatının üretim sürecini ve bu süreçteki yapısal tercihleri (dizem, zamandizini vb.) kapsar” (Jouve, 2020). Böylece anlatının bedeni, yani anlatı düzlemi, metnin okura sunuluş biçimini belirleyen anlatıcı konumu, anlatının öyküleme yönetimi ve anlatı yerlemlerinin (zaman, uzam, kişi) düzenlenişi gibi bir dizi anlatısal tercihin bütünü imler.

Üçlemenin ilk romanında uygulanan anlatı çözümleme yöntemini, bu çalışmada da sürdüreceğiz. Ancak yöntemsel tekrardan kaçınmak adına, ilk romanın çözümlemesinde ayrıntılı biçimde ele aldığımız kuramsal bakış açımızı burada yeniden ele almak yerine, doğrudan anlatısal öğelerin çözümlemesine odaklanacağız. Bize göre, bu tercih hem çalışmanın özgünlüğünü koruyacak hem de iki romanın anlatısal yapılarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmemize ve üçlemenin devamlılık öğelerini belirlememize olanak sağlayacaktır. Dolayısıyla okuru, kuramsal çerçeve için ilk roman çözümlemesine yönlendirirken, biz burada anlatının bakış açıları, öyküleme zamanı ve süresi, uzam ve anlatı kişileri gibi yapısal öğelerin çözümlemesine yoğunlaşacağız.

Üçlemenin ikinci romanı olan *Dans Edişimize Baksana- Başkalarının Ülkesi II*, anlatıcı konumu ve bakış açıları açısından yapısal bir derinlik sergilemektedir. Genette’in anlatı kuramı çerçevesinde öykü, dışöyküsel anlatıcı³¹ (fr. Extradiegetique) tarafından aktarıldığı görülmektedir. Bu anlatıcı, olayları üçüncü tekil şahıs adlı üzerinden anlatırken, anlatı kişilerinin iç dünyalarına yönelerek anlatıyı biçimlendiren bir bilinç işlevi de görmektedir. Bununla birlikte, anlatıcı tam anlamıyla nesnel bir konumlanış sergilemez; aksine, anlatıcı, anlatıyı işleyen, düzenleyen, yorumlayan ve yargılayan bir bilinçli biliş öznesi olarak konumlanır. Yücel bu durumu şöyle imler:

Bununla birlikte, anlatıcının kendisinin de hiçbir nesnellik kaygısı gütmeyen, bilinçli olarak bir bilisel özne olmayı yeğlediğini biliyoruz: ister içöyküsel bir anlatıcı olarak karşımıza çıksın ve bize sık sık Doubs vadisine yönelmiş, dalgın bakışlarından sözetsin, ister dışöyküsel bir anlatıcı olarak karşımıza çıksın ve bize örneğin Mathilde’in kişiliğinin «tümüyle imgelem ürünü, hatta toplumsal alışkınların dışında

³¹ Bu kavramın Türkçe kullanımında Tahsin Yücel’in *Anlatı Yerlemleri*, 1993 yapıtının dizininde yer alan fr. Extradiegetique sözcüğünün Türkçe karşılığı tercih edilmiştir.

tasarlanmış» olduğunu açıklasın, «konusuna ilişkin her şeyi bilmek»le kalmayıp onu aynı zamanda işlediğini, düzenlediğini, yorumladığını, yargıladığını da görürüz. (Yücel, 1993: 67).

Yücel'in vurguladığı gibi, bu anlatıcı nesnel bir konumlanma kaygısı taşımaz; aksine "konusuna ilişkin her şeyi bilmek"le yetinmeyip, bilgiyi işleyen, düzenleyen, yorumlayan ve yargılayan bilinçli bir biliş öznesine dönüşür. Örneğin Mathilde'in kişiliğinin "tümüyle imgelem ürünü, hatta toplumsal alışkılarının dışında tasarlanmış" olduğunu açıklarken, anlatıcının bu öznel konumlanışı belirginleşir.

Genette'in *Figure III* (1972) adlı yapıtından tanımladığı odaklayım (fr. Focalisation) kavramı, öykünün anlatısal yapısını çözümlemek için önemli bir araç sunar. Anlatı, değişken odaklayım tekniğini kullanarak, farklı anlatı kişilerinin bakış açıları arasında geçiş yapar. Bu biçimde hem bireysel deneyimleri hem de toplumsal bağlamı daha geniş bir bakış açısıyla sunma olanağı sunar. Genette değişken odaklayımı şu biçimde tanımlar:

İç odaklayım ya sabit ya değişken ya da çoklu olabilir. Örneğin, Madame Bovary'de anlatıcı, önce Charles'ın bakış açısını kullanır, ardından Emma'nın iç dünyasına yönelir ve daha sonra tekrar Charles'ın perspektifine döner (Genette Gerard, 1972: 248-249).

Benzer biçimde, yapıtta anlatıcının bakış açısı Mathilde, Emin ve Ayşe arasında değişkenlik göstermektedir. Örneğin, Mathilde'in yaşadığı iyelik sorunu anlatılırken, anlatıcı onun iç dünyasına yönelerek iç odaklayım kullanmaktadır. "Mathilde kızının yanında tanı koymaya cesaret edemez olmuştu" (Slimani, 2022: 67). Ancak, Fas toplumundaki dönüşümler aktarılırken sıfır odaklayım devreye girerek anlatıcı tarihsel süreci daha geniş bir çerçevede sunmaktadır. Bu çok katmanlı yapı, okuyucuya yalnızca bireysel anlatı kişilerinin bakış açılarından değil, daha geniş bir toplumsal ve tarihsel bağlamda anlatıyı algılama fırsatı sunar.

Ayşe 1968 Mayıs olaylarına dair hiçbir şey anlamıyordu. İlkbahar boyunca her zamanki ciddiyetiyle sınavlarına çalıştı ve kendisine teklif edilen her türlü angaryayı kabul ettiği hastanede günler, geceler geçirdi (Slimani, 2022: 47).

Bu alıntıda anlatıcı, Ayşe'nin iç dünyasına ve davranışlarına tam bir hakimiyet sergiler. İçodaklayım tekniği ise özellikle Mathilde anlatı kişisinin bakış açısını derinleştirmek için kullanılır: "Mathilde kızının yanında tanı koymaya cesaret edemez olmuştu." (Slimani, 2022: 67). Dışodaklayım tekniği ise daha çok dramatik sahnelerde, olayların dışsal gözlemini sunmak için tercih edilir. Anlatıcı, bu üç tekniği harmanlayarak metnin çok katmanlı yapısını güçlendirir. Bu anlatı teknikleri, Jean Pouillon'un kavramıyla da örtüşen bir zamansal derinlik yaratır. Özellikle anlatı zamanının incelenmesinde dilin sunmuş olduğu karmaşık yapının çözülmesinde

bu tekniklerin ele alınması anlatının kurucu öğelerinin belirlenmesinde kuşkusuz bir öneme sahiptir. Bu bağlamda gerek anlatı kişilerinin geçmişi ve şimdisi arasında kurulan bağlantılar, gerekse anlatı kişilerinin deneyimlerinin ve bağlantılarının çözümlenmesinde zaman yerlemi merkezi bir bağlama yerleşir.

Sonuç olarak, anlatısal yapı, Yücel'in imlediği öznel biliş öznesi ile Genette'in kavramlarının verimli bir bileşimini sunar. Bu yapı hem bireysel deneyimleri hem de kuşaklararası ilişkileri derinlikli bir biçimde aktarmaya olanak tanır. Anlatıcının değişken odaklayımı, iç içe geçmiş anlatılar ve zamansal derinlik, anlatının çok boyutlu yapısını güçlendirmektedir.

4.2.1.1. Kişi

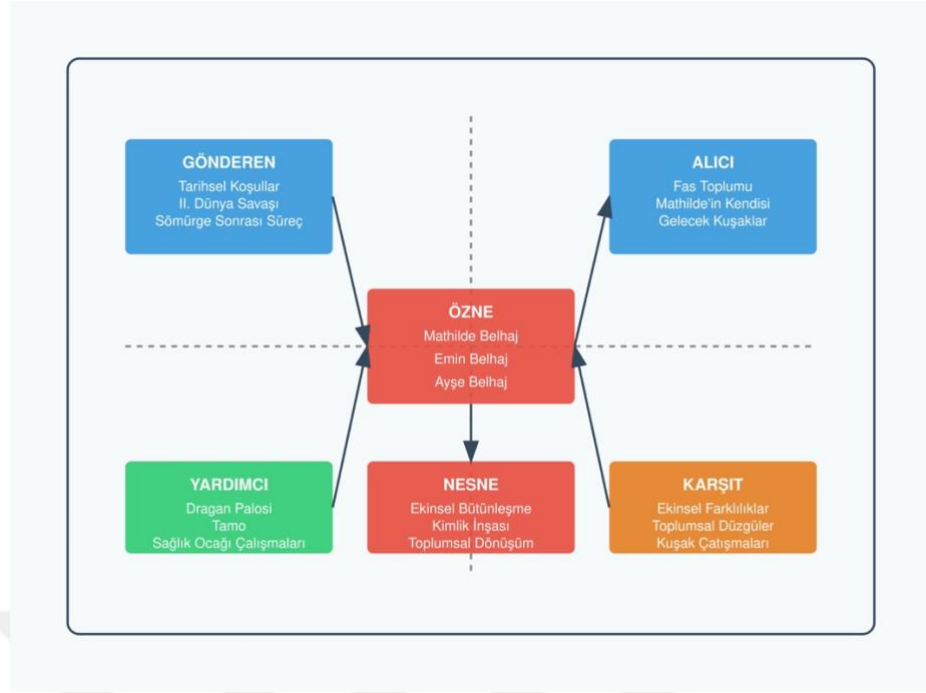
Roman türünün en temel öğelerinden olan anlatı kişileri, metnin yapısında yalnızca işlevsel bir işleve sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda okuyucunun duygusal ve düşünsel katılımını sağlayan merkezi bir konumda yer alır. Yves Reuter'in "Anlatı kişinin önemi, yokluğunun yarattığı etkilerle ölçülebilir. Onlar olmadan öyküleri nasıl anlatabilir, özetleyebilir, yargılayabilir, haklarında konuşabilir, hatırlayabiliriz?" (Reuter, 1988, s. 3) sözleri, anlatı kişilerinin anlatıda vazgeçilmez rolünü vurgular. Nitekim yapısal bir çözümleme yapılmasa dahi bir öyküyü anlatmak, özetlemek, değerlendirmek istediğimizde başvurduğumuz ilk öge anlatı kişileridir. Slimani'nin üçlemesinin çalışmamıza söz konusu olan ikinci romanında, sömürge sonrası Fas toplumunun içinde bulunduğu karmaşık yapı, varsıl bir anlatı kişisi örgüsü üzerinden sunulur. Anlatı çözümlemesinin temel kuramsal araçlarından biri olan Greimas'ın eyleyenler modeli (fr. Schéma actantiel), yazınsal metinlerin yapısal düzenlemesini dizgesel bir biçimde inceleme olanağı sağlayan yöntemsel bir çerçeve sunar. Propp'un masallar üzerine yaptığı incelemelerden hareketle geliştirilen bu model, anlatı kişilerinin varlıkbilimsel işlevsel rolleriyle tanımlayarak, anlatının derin yapısındaki temel ilişki hareketliliklerini görünür kılmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde, üçlemenin ikinci romanını, Greimas'ın eyleyenler modeli çerçevesinde inceleyerek, sömürge sonrası anlatının yapısal örüntüsünü ortaya koymayı amaçlıyor ve toplumeleştirel çözümlemede özellikle öznenin rolünü çalışmamızda konumlandırmak amacıyla sağlam bir dayanak oluşturmak istiyoruz.

Greimas'ın eyleyenler modeli, anlatının temel yapısal öğelerini belirleyen ve anlatı kişilerinin işlevlerini sınıflandırarak metnin iç hareketliliklerini açıklayan bir modeldir. Bu modelde altı temel eyleyen yer almaktadır: özne (fr. Sujet), nesne (fr. Objet), gönderen (fr. Expéditeur), alıcı (fr. Destinataire), yardımcı (fr. Adjuvant) ve

karşıt (fr. Opposant) (Fuenzalida, 2021). Özne, anlatının merkezinde yer alarak belirli bir hedef doğrultusunda hareket eden anlatı kişileri ya da ögedir ve metnin ilerleyişini sağlayan temel hareketliliğini oluşturur. Nesne ise özne tarafından arzulanan, ulaşmak istenen ya da anlatının yönünü belirleyen hedef olarak işlev görür; bu, bir kişi, bir nesne, bir ülkü ya da soyut bir kavram olabilir. Gönderen, özneyi eyleme geçmeye yönlendiren veya ona bu görevi veren ögedir ve anlatının başlangıcındaki hareketliliği sağlayarak öznenin motivasyonunu belirler. Alıcı, öznenin eylemlerinin nihai hedefi olup, onun gerçekleştirdiği eylemlerden doğrudan etkilenen eyleyendir ve bu yönüyle anlatının sonucunda oluşan etkiyi belirleyen önemli bir yapısal bileşendir. Yardımcı, öznenin amacına ulaşmasını kolaylaştıran, onun ilerleyişini destekleyen ve karşılaştığı engelleri aşmasına yardımcı olan fiziksel, ruhsal ya da göstergesel bir ögedir. Karşıt ise; öznenin hedefine ulaşmasını engelleyen, ona karşı çıkan veya anlatının dramatik yapısını güçlendiren çatışma öğeleridir; bu eyleyen, anlatının içindeki gerilimleri ve dramatik gelişimi belirleyerek olay örgüsünü varsıllaştırır. Greimas'ın modeli, anlatı çözümlemesine dizgesel bir çerçeve sunarak anlatı kişilerinin işlevlerini yalnızca bireysel kimlikleri üzerinden değil, anlatının bütünlüğü içindeki yapısal işlevine göre değerlendirmeye olanak tanır.

Böylece, anlatının iç yapısını ve anlatı kişileri arasındaki ilişkileri daha soyut bir düzlemde çözümlemeye olanak tanır. Ayrıca, anlatının temel hareketlilikleri olan çatışma, ilerleme ve çözülme aşamalarını belirleyerek metnin yapılandırılmasını kolaylaştırır. Bu bağlamda, Greimas'ın eyleyenler modeli, özellikle anlatının içindeki çatışma öğelerini belirlemek, anlatı kişilerinin motivasyonlarını anlamlandırmak ve olay örgüsündeki nedensellik ilişkilerini açıklığa kavuşturmak açısından son derece işlevsel bir yöntem sunar (Helms, 2018).

Greimas'ın eyleyenler modelinin sunduğu bu kuramsal çerçeveden hareketle, Anlatı kişilerinin işlevlerini ve aralarındaki yapısal ilişkileri görselleştirmek için bu görsel çizim, anlatı kişileri arasındaki temel ilişki örüntülerini, üç ana eksen (iletişim, istek ve güç) üzerinden dizgesel bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Şekil 13. Greimas'ın Eyleyen Modeline Yaklaşım

Greimas'ın eyleyenler modelinden yola çıkarak tasarladığımız *şekil 14*'te görüldüğü üzere, üçlemenin ikinci romanında yer alan bazı ana anlatı kişilerinin yeniden yorumlanmasını temsil etmektedir. Görselde yer alan sömürge sonrası Fas toplumunun çok katmanlı yapısı içerisinde konumlanan anlatı kişileri Greimas'ın üç temel eksenine üzerine kurgulanmıştır (Chalvidan VE Lemaître, 2017: 47-60).

İletişim eksenine (fr. Axe de la communication) üzerine, II. Dünya Savaşı ve sömürge sonrası süreç gibi tarihsel koşullar gönderen rolünü üstlenirken hem Fas toplumu hem de gelecek kuşaklar alıcı konumunda yer almaktadır.

Rotary mensupları ısrar ediyor, Emin'e o kadar ilgili, iyiliksever davranıyorlarsa bu, aynı zamanda o Faslı olduğundan ve kulübün üyeleri arasında Arapları entegre ederek sömürge zamanlarının, paralel yaşamlar zamanının bittiğini ispat etmek istediklerindendi. Tabii 1956 sonbaharında, öfkeli kalabalık sokakları istila edip kana susamış bir çılgınlık ipini koparmış gibi yayıldığında ülkeyi terk edenlerin sayısı oldukça fazlaydı (Slimani, 2022: 20).

İstek eksenine (fr. Axe du désir) üzerinde, Mathilde, Emin ve Ayşe Belhac'dan oluşan üç kuşağın temsilcileri özne olarak konumlanırken, ekinel bütünleşme ve kimlik oluşumu süreci nesne rolünü üstlenmektedir.

Emin başlarda şüpheli görünüyordu, Mathilde'e, "Çark ettiler," diyordu. "Önceden bir sıçandım, pis Arabın tekiydin, şimdi Mösyö Belhac olmaya hak kazandım, al buyur." Mathilde çiftlikte bir akşam, danslı bir yemek daveti sırasında kocasının haklı olduğunu anladı (Slimani, 2022: 22).

Güç eksenini (fr. Axe du pouvoir) üzerinde ise, Dragan Palosi ve Tamo gibi destekleyici anlatı kişileri yardımcı işlevini görürken, ekinel farklılıklar ve toplumsal düzgüler karşıt güçler olarak belirlemektedir.

Aperatif aldıkları sırada, Mathilde neşe içinde sohbet ederken, Ayşe ailesini, evi, mutfaktan yemekleri getiren Tamo'nun gidiş gelişlerini gözlemledi. Hizmetçinin hafif aksadığını fark etti ama Tamo onun yardımını reddetti. Ayşe bu dünyayla Strasbourg'daki dünya arasında, oradaki yaşamıyla buradaki yaşamı arasında hiçbir bağ olmadığını düşündü. Her biri iki paralel boyutta, öteki üzerine hiçbir etkisi olmaksızın geçip gidiyordu (Slimani, 2022: 58).

Bu yapısal düzenleme, anlatı kişilerinin bireysel deneyimlerinin ötesinde, sömürge sonrası toplumun ortak dönüşümünü ve kuşaklararası aktarım süreçlerini görünür kılmaktadır. Anlatı kişiler arasındaki ilişkiler ağı, sömürge sonrası dönemin kimlik oluşumu süreçlerini, ekinel melezleşme deneyimlerini ve toplumsal değişim hareketliliklerini yansıtmaktadır. Özellikle Belhac ailesinin üç kuşağını temsil eden özne konumundaki anlatı kişileri, sömürge sonrası toplumun farklı tarihsel dönemlerindeki deneyimlerini ve dönüşümlerini somutlaştırmaktadır. Sonuç olarak, Greimas'ın eyleyenler modeli çerçevesinde yaptığımız bu yapısal çözümleme, anlatı kişilerinin işlevsel rollerini ve aralarındaki temel ilişki örüntülerini açığa çıkarmaktadır. İletişim, istek ve güç eksenleri üzerinde konumlanan eyleyenlerin karşılıklı etkileşimleri, anlatının iç hareketliliklerini belirlemektedir. Özellikle özne konumundaki üç anlatı kişinin (Mathilde, Emin ve Ayşe) nesneye yönelik arayışları, gönderen ve alıcı arasındaki ilişkinin yönlendirici etkisi altında örüntülenmektedir. Yardımcı ve karşıt güçlerin varlığı ise anlatının dramatik yapısını güçlendirmekte, olay örgüsünün gelişimini yönlendirmektedir. Bu yapısal örüntü, anlatı kişileri arasındaki ilişkileri dizgesel bir biçimde görünür kılmakta ve metnin iç düzenlenişini anlamlandırmamıza olanak sağlamaktadır.

4.2.1.2. Süre

Anlatı zamanı çözümlemesi, metnin yapısal düzenlenişini belirleyen temel bileşenlerden biridir. Genette'in *Figures III* (1972) yapıtında görülen üç ulam, düzen (fr. Ordre), süre (fr. Durée) ve sıklık (fr. Fréquence), anlatının zamansal dokusunu anlamlandırmada yöntemsel bir çerçeve sunar. Bu yaklaşım, anlatının zamansal dokusunu çözümlerken, olayın gerçekleşmesi ile anlatılması arasındaki karmaşık ilişkiyi görünür kılar.

Gerçekten de bir olay konusunda edindiğimiz bilginin ille de bu olayla çağdaş olması gerekmediğine göre) anlatının yükümlendiği her olayın belli başlı üç evreden geçtiği kesinlenebilir: 1. Olay zamanı, 2. Olayı bilisel nesneye dönüştüren, dolaylı ya da dolaysız öğrenme zamanı, 3. Anlatı zamanı. Bu durum, anlatıcıya nendeyse sınırsız bir özgürlük sağlar ve anlatı düzeyinde olayların süredizim sırasına bağlı kalma

zorunlulğundan kurtulur. Bunun sonucu olarak, Gerard Genette'in de belirttiği gibi, Proust anlatısı «karmaşık süre sapımı örnekleriyle,» dolup taşar (Yücel, 1993: 115).

Yücel'in vurguladığı gibi, anlatı düzleminde zaman salt süredizimsel bir akışı değil, anlatıcının olayları düzenleme, hızlandırma, yavaşlatma ve tekrarlama gibi yöntemlerle oluşturduğu karmaşık bir yapıyı imler. Bu durum, Genette'in belirttiği gibi, anlatıda karmaşık süre sapımı (fr. Analepse ve fr. Prolepse) örneklerinin ortaya çıkmasına olanak tanır. Bu kuramsal çerçeve, çağdaş anlatılarda zamanın nasıl işlendiğini anlamamıza olanak sağlar. Nitekim, Slimani'nin üçlemesinin çalışmamıza konu olan ikinci romanının zamansal yapılandırması, daha ilk sayfalardan itibaren dikkat çekici bir farklılık gösterir. İlk roman, çiftliğin ilk ziyaret edildiği anı merkeze alan süredizimsel bir başlangıçla açılırken “Çiftliği ilk ziyaret ettiğinde “Çok uzak,” diye düşündü Mathilde” (Slimani, 2020: 9) ikinci roman Mathilde'in penceredeki durağan gözlemini betimleyen anlık bir sahneyle başlar “Mathilde pencerede, bahçeyi seyrediyordu. Bereketli ve dağınık, neredeyse taşkın bahçesini...” (Slimani, 2022: 13). Bu farklı başlangıç tercihlerini anlamak için, Kıran'ın “anlatıda düzen (fr. Ordre), kavramına başvurarak öykü ile öyküleme sürelerine bağlı olarak olayların düzenlenişinin nasıl belirleneceğine dair bir yaklaşım geliştirilebilir (Kıran ve Kıran, 2003:171).

İlk romanın süredizimsel başlangıcı, Genette'in sonradan anlatım (fr. Narration ultérieure) tekniğine örnek oluştururken, ikinci romanın eşzamanlı anlatım (fr. Simultanée) özelliği gösterir. Bu tercih, yalnızca zamansal bir farklılık değil, aynı zamanda anlatının odak noktasındaki değişimi de imler. İlk romanda uzam ve anlatı kişilerinin tanıtımı süredizimsel bir düzlemde ilerlerken, ikinci romandaki durağan sahne ve betimleme, anlatı kişilerinin iç dünyasına ve algısına yönelen bir anlatı yönteminin habercisi gibidir. Özellikle ikinci romanın açılışındaki betimsel duraklama (fr. Pause descriptive), Kıran'ın imlediği “dışöyküsel anlatıcı”nın uzam ve zaman üzerindeki kontrolünü gösterir (Kıran ve Kıran, 2003:163). Bu tercih, bize göre zamanın yalnızca süredizimsel bir akış değil, anlatı kişilerinin algısı ve iç dünyası üzerinden örüntülenen bir anlam katmanı olarak işlev oynadığını gösterir. Böylece öykü, daha ilk sayfalarından itibaren, zamanın fiziksel, ruhsal ve anlatısal boyutlarını iç içe geçiren karmaşık bir yapı sunar. Öykü süresi (fr. Temps de l'histoire) ve öyküleme süresi (fr. Temps de la narration) arasındaki ilişki, anlatının zamansal dokusunu belirleyen temel öğelerden biri olarak karşımıza çıkar. Bu ayrım, metnin süredizimsel düzlemini aşan, çok katmanlı bir zamansal yapıyı görünür kılar.

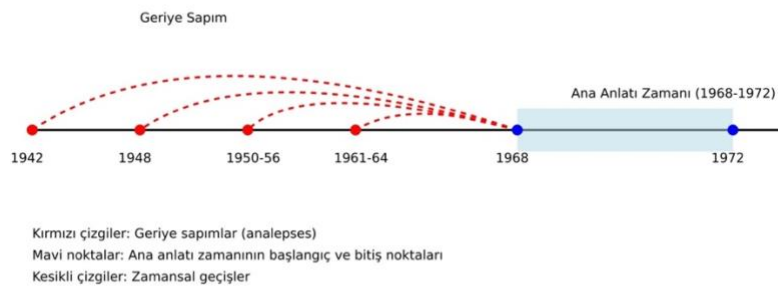
Selma dolap kapağının arkasına bir fotoğraf ve üzerinde Eyfel Kulesi görülen ve altın renkli harflerle Paris yazılı bir kartpostal yapıştırmıştı. Sabah porteyi indirdi. Beyaz haikinin içinde, gözleri ağır makyajlı Muylaya ve fotoğraf çekildiği için eğleniyorsa benzeyen beş yaşındaki Selma görünüyordu. Fotoğrafın arkasında, “Rabat, 1942” yazıyordu (Slimani, 2022: 236).

Öykü süresi, 1942-1972 yılları arasındaki otuz yıllık bir zaman dilimini kapsar. Ancak bu geniş zamansal yelpaze içinde ana anlatı zamanı, 1968-1972 yılları arasındaki dört yıllık süreçte yoğunlaşır. Bu tercih, Genette’in sapımlar (fr. *Anachronies*) kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek bir anlatı biçimini imler. Ana anlatı zamanının dışına taşan olaylar, geriye sapımlar (fr. *Analepse*) aracılığıyla metne dahil edilir. Bu geriye sapımlar süredizimsel olarak 1942, 1948, 1950, 1956, 1961, 1962 ve 1964 yıllarını kapsar.

Öyküleme süresi bağlamında, iki temel anlatı tekniğini bir arada kullanır: eşzamanlı anlatım (fr. *Narration simultanée*) ve sonradan anlatım (fr. *Narration ultérieure*). Anlatıbilimsel bakıştan ele alındığında, gecikmeli anlatım (fr. *Narration ultérieure*), anlatıcının geçmişte meydana gelmiş olayları belirli bir zaman mesafesinden sonra aktarmasını imler. Reuter’in, *Introduction à l’analyse du roman* (2016) adlı çalışmasında da vurgulandığı gibi, bu tür bir anlatı modeli, anlatı kurgusunu örüntülendirirken olay örgüsüne zamansal derinlik kazandıran temel tekniklerden biridir. Anlatıcı, geçmişe dönerek olayları sıralı bir biçimde sunmak yerine, farklı zaman katmanları arasında geçişler yaparak hem anlatı kişilerinin ruhsal dünyasına hem de tarihsel bağlama ilişkin yeni anlamlar üretir. (Reuter, 2016: 95-103) Ana anlatı zamanındaki (1968-1972) olaylar çoğunlukla eşzamanlı anlatım tekniğiyle aktarılırken, geriye sapımlar gecikmeli anlatım tekniğiyle sunulur. Bu ikili yapı, anlatıcının zamansal düzlemler arasında özgürce hareket etmesine olanak tanır. “Emin 1945 yılı sonunda cepheden dönmüş, bir gece, Berrima’daki evinde deri bir kılıfın içinden bir revolver çıkarmıştı” (Slimani, 2022: 247). Anlatının zamansal yapısındaki bu karmaşık örüntü, anlatı kişilerinin geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki gelgitlerini yansıtırken, aynı zamanda toplumsal dönüşümlerin bireysel yaşamlardaki izdüşümlerini de gösterir. Özellikle ana anlatı zamanının (1968-1972) siyasal ve toplumsal açıdan çalkantılı bir döneme denk gelmesi, geriye sapımlarla kurulan zamansal katmanların anlamsal işlevini güçlendirir.

Evet, Emin pes etmişti Nihayetinde çiftlikteki işçilerin karnını doyuran şef, patron oydu ve kimse onun yaşam tarzına laf edemezdi. Bağımsızlık zamanında en iyi topraklar hala Fransızların elindeydi ve Faslı köylülerin çoğunluğu sefalet içinde yaşıyordu. Sağlık alanında muazzam iyileşmelerin gerçekleşmesini sağlayan protektora döneminden bu yana ülkenin demografik gelişmesi dört nala gidiyordu (Slimani, 2020: 23).

Bu zamansal yapılandırma, yalnızca süredizimsel düzenini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda anlatının anlam katmanlarını da derinleştirir. Geriye sapımlarla oluşturulan zamansal katmanlar, anlatı kişilerinin şimdiki zamandaki eylem ve kararlarının tarihsel ve ruhsalimsel arka planını aydınlatır. Böylece anlatı boyunca, otuz yıllık bir zaman dilimini kapsayan olayları, dört yıllık bir anlatı zamanı içinde, çok katmanlı bir yapıda sunulur. Anlatının zamansal yapının çözümlemesi, Genette'in kuramsal çerçevesi doğrultusunda, anlatının karmaşık zamansal dokusunu ortaya koyar. Öykü süresi (fr. Temps de l'histoire) ve öyküleme süresi (fr. Temps de la narration) arasındaki ilişki, çizimde de görüldüğü üzere, 1942-1972 yılları arasında geniş bir yelpazede kurgulanmıştır. Ana anlatı zamanını (1968-1972) merkeze alan bu yapı, geriye sapımlarla (fr. Analepse) varsıllaştırırken, eşzamanlı anlatım (fr. Narration simultanée) ve gecikmeli anlatım (fr. Narration ultérieure) tekniklerinin kullanımıyla derinlik kazanır. Aşağıdaki zamansal çizimde görselleştirilen bu çok katmanlı yapı, anlatının yalnızca süredizimsel bir anlatı olmaktan çıkıp, bireysel ve toplumsal belleğin kesiştiği karmaşık bir örüntüye dönüşmesini sağlar. Özellikle ana anlatı zamanından (mavi ile gösterilen 1968-1972 dönemi) geriye doğru uzanan sapımlar (kırmızı ile gösterilen kesikli çizgiler), anlatı kişilerinin iç dünyalarındaki gelgitleri ve toplumsal dönüşümlerin izdüşümünü yansıtır.

Şekil 14. Anlatı Zamanı

Sonuç olarak, anlatının zamansal çözümlemesi, anlatının çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Genette'in kavramsal çerçevesi ile incelediğimiz anlatı, 1942-1972 yılları arasında karmaşık bir zamansal örüntü sunar. Bu örüntü içinde özellikle

1968-1972 yılları merkezi bir konumda yer alırken, geçmişe ve geleceğe yönelik sapımlar anlatıya derinlik kazandırır. Artsüremsel ve eşsüremsel öyküleme tekniklerinin iç içe geçmesi, anlatı kişilerinin iç dünyalarını ve deneyimlerini varsıl bir biçimde yansıtırken, anlatının dizemini (fr. Ryhtme) de belirler. Bu bağlamda, anlatının zamansal ulamları, betimleyici durağanlık, özet ve hız kavramları çerçevesinde- hem anlatı kişilerinin bireysel deneyimlerini hem de toplumsal dönüşümleri aktarmada etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Bu zamansal çözümleme, öteki anlatı yerlemleri olan kişi ve uzam çözümlemelerine de bir zemin hazırlamaktadır.

4.2.1.3. *Uzam*

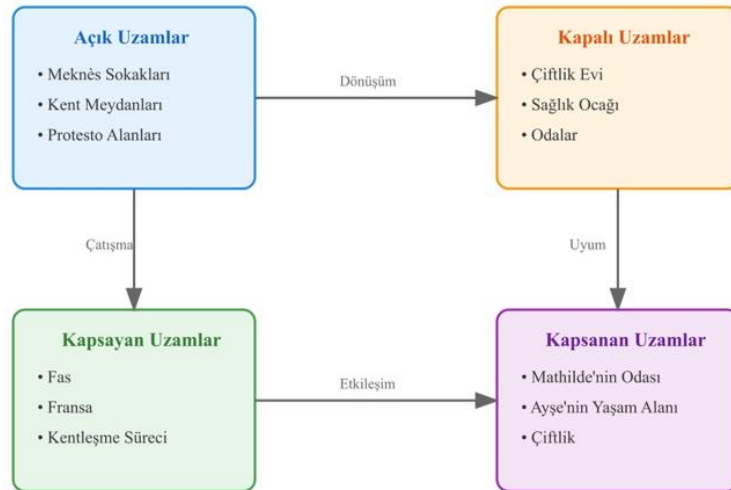
Uzam, anlatının yalnızca bir bileşeni değil, aynı zamanda metnin anlam evrenini örüntüleyen temel bir yerlemdir. Tilbe & İşler'in belirttiği gibi;

Kişi ve zamanla romanın temel yerlemlerinden biri olan uzam, gerçek/kurmaca ya da yarı gerçek/yarı kurmaca bir anlatının biçimlenmesinde önemli işlevler üstlenir. Anlatısal işlevinin yanında uzam, roman kişilerinin toplumsal kimliklerini, artırimsal ve ekinsel düzeylerini konumlandırma, anlatılan dönemin toplumsal ve siyasal düzeyini gösterme özelliğiyle de dikkat çeker (Tilbe ve İşler, 2012: 2).

Tilbe ve İşler'in tanımı uzamı yalnızca fiziksel bir arka plan olarak değil, aynı zamanda anlatı kişilerinin toplumsal ve kimliksel konumlanışını anlamamıza olanak tanıyan çok katmanlı bir anlatı düzlemi ortaya koyar. Uzamın anlatılan dönemin toplumsal ve siyasal düzeyini gösterme özelliği özellikle Slimani'nin üçlemesinde, sömürge ve sömürge sonrası geçişlerin uzamsal temsilleri açısından belirleyicidir. Anlatıda betimlenen uzamlar, yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda düşünsel ve ekinsel kodları da içinde barındırır. Bu bağlamda, Yücel'in belirttiği gibi, uzam öteki anlatı bileşenleriyle kurduğu bağıntı sayesinde anlamın oluşumunda temel bir rol üstlenir (Yücel, 1993: 19). Moura'nın (2005: 129) belirttiği üzere, frankofon metinler, çoğu zaman kendi anlatı alanlarını oluşturma çabası içerisinde. Bu metinler, sömürgeci gelenekle ilişkilerini silerek, Avrupa merkezli yazınsal geleneğe eklemlenme arayışı güdebilirler. Ancak Slimani'nin anlatısı, bu eklemlenmeyi sorgulayan bir yönelimle, gerçek ve kurmaca uzamlar arasındaki gerilimi görünür kılar. Üçlemenin ikinci romanında Meknès gibi tarihsel uzamlar ile sağlık ocağı, çiftlik gibi kurmaca alanlar iç içe geçirilerek, sömürge geçmiş ile sömürge sonrası belirsizlik arasında uzamsal bir olaşma alanı yaratılır. Böylece uzam, yalnızca bir fiziksel alan değil, aynı zamanda tarihsel yüklerin, ekinsel çatışmaların ve kimliksel dönüşümlerin sahnesine dönüşür.

Üçlemenin ikinci romanında Slimani, gerçek uzamları (Meknès, Strasbourg) kurmaca uzamlarla (çiftlik, sağlık ocağı) harmanlayarak çok katmanlı bir anlatı evreni yaratır. Özellikle Meknès şehrinin tarihsel gerçekliği ile anlatı kişilerinin deneyimlediği öznel uzam algısı arasındaki gerilim, anlatının uzamsal dokusunun temel hareketliliğini oluşturur. Bu bağlamda, Yücel’in “Zaman, uzam ve kişi yerlemlerinin erdemi de bir anlatıda yer alabilecek bütün öğelerin bu yerlemlerle sıkı bir bağıntı içinde bulunması nedeniyle, bu amacı gerçekleştirmeye çok elverişli olması” (Yücel, 1993: 19). Yücel’in bu önermesi, anlatıdaki uzamların salt fiziksel uzamlar olmaktan öte, anlatı kişilerinin kimlik oluşumunun ve toplumsal dönüşümlerin aynası olarak işlev gördüğünü anlamamıza yardımcı olur. Uzamsal yapı tarafında, 1968-1972 yılları arasındaki Fas toplumunun geçirdiği dönüşümü anlatı boyunca yansıtılırken, aynı zamanda sömürge sonrası öznenin yaşadığı varoluşsal gerilim de somutlaştırılır. Kıran ve Kıran’ın (2003: 194) vurguladığı gibi,

Bir anlatıda uzamın incelenmesi hem çok önemli hem de çok karmaşık bir sorundur, çünkü uzam, metnin her düzeyinde yer alır. Uzamı oluşturan tüm öğeler karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içindedir. Anlam da bu ilişkilerden doğar. Bu nedenle, uzamı bir ilişkiler dizgesi olarak tanımlayabiliriz. Bir anlatıyı incelerken, yalnızca uzamları tanımlamak yetmez, onu oluşturan ve ona anlam veren ilişkileri de araştırmak gerekir (Kıran ve Kıran, 2003: 193).

Şekil 15. Uzam

Şekil 15’te de görselleştirildiği üzere, bir metnin anlamlandırma ve çözümleme sürecinde uzam yerleminin öğelerinin saptanması ve bu saptamaların metnin öteki

öğeleriyle ilişkilendirilmesi, anlatı evreninin çözümlenmesinde bizce önemli bir işlev üstlenir. Bir önceki bölümde ele aldığımız zaman yerlemi, anlatının ve anlatı kişilerinin zaman içerisindeki konumlanışını ve devinimini gösteren temel öğelerden biri olarak karşımıza çıkar. Benzer biçimde uzam da anlatıdaki zamansal sapımların (fr. Anachronies) somutlaştığı, olayların düğümlendiği ve çözüldüğü bir yerlem olarak işlev görür. Böylece uzam, anlatı boyunca salt bir bezek olmaktan öte, anlatının yapısal bütünlüğünü kuran ve anlam katmanlarını derinleştiren ve derinleştirirken de çözümleme aracına dönüşen bir öğe haline gelir. Bu çok katmanlı yapının çözümlenmesinde, uzamsal yerlemlerin zamansal örüntülerle kurduğu karşılıklı ilişki, anlatının anlam evrenini kavramada temel bir çözümleme yerlemi olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda görselleştirilen uzamsal ilişkiler, anlatının uzamsal yapısının dört temel düzlemini ve bunlar arasındaki hareketli ilişkileri göstermektedir. Açık uzamlar (Meknès sokakları, kent meydanları ve protesto alanları) ile kapalı uzamlar (çiftlik evi, sağlık ocağı ve odalar) arasındaki yatay ilişki, anlatı kişilerinin hareket alanlarının sınırlarını ve özgürlük-kısıtlılık gerilimini yansıtır. Öte yandan, kapsayan uzamlar (Fas, Fransa ve kentleşme süreci) ile kapsanan uzamlar (Mathilde'in odası, Ayşe'nin yaşam alanı ve çiftlik) arasındaki dikey ilişki, sömürge sonrası toplumun makro ve mikro düzeydeki dönüşümlerini somutlaştırır. Uzamlar arasındaki oklar ve etiketler (dönüşüm, etkileşim, çatışma, uyum), uzamsal geçişlerin anlatı kişileri üzerindeki etkilerini ve toplumsal değişimin hareketliliklerini gösterir. Bu görsel çizim, anlatının uzamsal yapısının yalnızca fiziksel uzamları değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel dönüşümlerin karmaşık ağını da içerdiğini ortaya koyar. Bu uzamsal sınıflandırmadan hareketle, anlatının uzamsal hareketlilikleri daha derinlemesine inceleyebiliriz. Özellikle kapsayan uzam olarak Meknes'in tarihsel dokusunun ve kentsel dönüşümünün anlatının uzamsal yapısında merkezi bir işlev üstlendiğini görürüz.

Şimdi hepsi kentte yaşamak istiyordu. Kent onları ele geçiriyordu, soyut ve saplantılı bir düşünceydi bu, çünkü çoğunlukla kent hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Sürünen bir hayvan gibi, bir tehdit gibi ilerliyordu kent. Her hafta daha yakın görünüyordu. Kent canlıydı. Nabızı atıyor, ilerliyor ve kötücül dedikodularla rüyaları sürüklüyordu. Emin bazen, bir dünyanın ya da en azından dünyayı anlamının biçiminin kaybolmakta olduğunu hissediyordu. Çiftçiler bile burjuva olmak istiyordu. Bağımsızlıkla ortaya çıkan yeni toprak sahipleri paradan sanayiciler gibi bahsediyordu (Slimani, 2022: 30).

Bu değişim, kentin toplumsal belleğini ve yenileşme sürecini yansıtırken, anlatı kişilerinin bu dönüşümle kurdukları ilişkiyi de görünür kılar. Özellikle Emin'in bakış açısından aktarılan bu kentsel dönüşüm süreci, sömürge sonrası Fas toplumunun yaşadığı kökleşik değişimi ve bu değişimin yarattığı kaygıyı somutlaştırır. Şehrin

sürünen bir hayvan ve tehdit olarak betimlenmesi, yenileşmenin geleneksel yaşam biçimleri üzerindeki yıkıcı etkisini vurgularken, bağımsızlık sonrası ortaya çıkan yeni sınıfsal yapılanmanın uzamsal izdüşümünü de gösterir.

Mathilde'in sağlık ocağı ise, yerel toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılamamanın ötesinde, ekinel ve toplumsal bir köprü işlevi görür. Arapça öğrenerek hastalarıyla derin bir iletişim kuran Mathilde, bu kapalı uzamı adeta bir toplumsal dönüşüm merkezine dönüştürür. Sağlık ocağında, yalnızca hastalıklar değil, aynı zamanda ekinel önyargılar da tedavi edilir. Mathilde'in Arapça ve Berberice öğrenme çabası, onun bu uzamı yalnızca bir tedavi merkezi olarak değil, aynı zamanda ekinler arası bir diyalog alanı olarak gördüğünü gösterir. Mathilde'in gizlice yaptığı maddi yardımlar, sağlık ocağının sağlıkla ilgili işlevinin ötesinde, bir dayanışma ağının merkezi haline geldiğini gösterir. Bu gizli eylemler, sağlık ocağının duvarları arasında gelişen karmaşık toplumsal ilişkilerin adeta bir yansımasıdır.

Ayşe tuvalet kabinine sığındı. Ellerini yıkadığı sırada, annesinin bir çekmeceyi açtığını, birkaç banknot çıkarıp köylü bir kadının eline sıkıştırdığını gördü. Mathilde, "Tanrı seni kutsasın" diye fısıldadı. "Çocuklarını da korusun (Slimani, 2022: 67).

Özellikle kadın sağlığı konusundaki hassasiyeti, sağlık ocağını geleneksel toplumsal kuralların sorgulandığı bir alana dönüştürür. Bu uzam, Mathilde'in mesleki kimliğinin ötesinde, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden oylaşıldığı bir alan haline gelir. Fas ve Fransa'nın temsil ettiği iki farklı dünya, yalnızca coğrafi bir ayrımı değil, aynı zamanda çağcılık ile gelenek, özgürlük ile bağımlılık arasındaki derin çatışmaları da simgeler. Bu karşıtlık, özellikle Ayşe'nin Strasbourg deneyiminde somutlaşır: "O zamanlar koyun kafalı küçük bir kız olan Ayşe doktor olmuştu. Bir pasaportu vardı, İngilizce konuşuyordu ve ne olursa olsun annesinden daha başarılı olacaktı ve yaşamını avuç açarak geçirmeyecekti" (Slimani, 2022: 33). Bu alıntı, iki uzam arasındaki geçişin yarattığı dönüşümü vurgular. Anlatının uzamsal yapısı, açık ve kapalı uzamlar arasındaki hareketli gerilimle örüntülenir. Çiftlik, görünürde açık bir alan olmasına rağmen, anlatı kişileri için giderek daralan bir kapalı uzama dönüşür. Emin'in çiftlikteki şeftali ve badem ağaçlarıyla kurduğu ilişki, bu uzamın hem fiziksel hem de duygusal boyutunu ortaya koyar: "Ayşe, eskiden meyvesi acı olan ağacı hiç yanılmadan gösteriliyordu. Emin o ağaçları kesmeyi, onlardan kurtulmayı hep reddetmişti. Onlara bir şans daha vermek, yeniden çiçek açmasını beklemek, umut etmeyi sürdürmek gerektiğini söylerdi" (Slimani, 2022: 32). Bu doğal uzam, geleneksel değerlerin ve aile bağlarının somutlaştığı bir alana dönüşür.

Strasbourg ise, 1968 olaylarının gölgesinde hem özgürleşme vaadi hem de yabancılaşmanın uzamı olarak belirir. Emin'in endişesi bu uzamsal gerilimi yansıtır: "Emin Mayıs 1968'de her akşam radyoda Fransa'daki olayların haberlerini dinliyordu. Strazburg'da tıp okuyan ve 4 yılı aşkın süredir görmediği kızı için. Endişeleniyordu. Arkadaşlarının etkisi altında kalacağını düşünüyordu çünkü" (Slimani, 2022: 32). Bu endişe, fiziksel mesafenin ötesinde, ekinel ve düşünsel bir kopuşun habercisidir. Anlatıdaki uzamlar aynı zamanda toplumsal durum ve kimlik oluşumunun da araçları haline gelir. Emin'in çiftliğe yaptırdığı havuz, bu dönüşümün somut bir göstergesidir: "Asla kimseye söylemedi ama havuzu yaptırmayı kabul ettiyse. Bu Ayşe içindi. Babasıyla gurur duysun. Müstakbel doktor günün birinde arkadaşlarının çiftliğine çağırmaktan utanmasın diyeydi" (Slimani, 2022: 32). Bu fiziksel dönüşüm, yenileşme ile gelenek arasındaki gerilimi uzamsal düzlemde somutlaştırır.

Böylece anlatı, Fas ve Fransa, çiftlik ve kent, gelenek ve çağcılık arasındaki karşıtlıkları, anlatı kişilerinin kimlik arayışları ve toplumsal dönüşümler bağlamında örüntüler. Bu uzamsal yapı, sömürge sonrası toplumun karmaşık hareketlilikleri ve bireylerin bu hareketlilikler içindeki varoluşsal mücadelelerini yansıtan çok katmanlı bir anlatı düzlemi oluşturur. Bu çok katmanlı uzamsal yapı, öykünün sömürge sonrası bağlamını da derinleştirir. Kapsayan uzamlar olarak Fas ve Fransa arasındaki gerilim, sömürge sonrası öznenin yaşadığı kimlik bunalımlarını uzamsal düzlemde somutlaştırır.

Uzamın değişik işlevleri, kişilerin yer değiştirmelerini (sürgün, göç, yolculuk vb.), görünümünü, çevreyi algılayış biçimlerini, ruhsal durumlarını, karakterlerini açıklayabilir. Bunun yanında, uzam değişik eyleyen rolleri de oynayabilir: Özne (başkahraman), yardımcı, ya da engelleyici gibi... Bütün bunların dışında, uzam, kahramanların düşüncelerinin, duygularının dolaylı olarak anlaşılmasına da yardımcı olur (Kıran ve Kıran, 2007: 204-205).

Kıran'ın uzamın çok boyutlu işlevlerine ilişkin bu saptaması, öyküde özellikle çiftlik uzamının dönüşüm sürecinde somutlaşır. Bu bağlamda çiftliğin geçirdiği fiziksel ve simgesel değişim, anlatı kişilerinin tinsel durumlarını ve aralarındaki ilişkileri yansıtan en çarpıcı örneklerden biridir. Anlatının uzamsal dokusunda özel bir öneme sahip olan limtakal³² ağacı (fr. Citronge), hem fiziksel bir uzam ögesi olarak hem de simgesel bir eğretilime olarak karşımıza çıkar. Bu melez ağaç, aynı gövdede

³² Romanın Türkçe çevirisinde limtakal (fr. Citronge) için tercih edilmiştir. Bizde aynı tercihi sürdürmekteyiz.

hem limon hem de portakal yetiştiren yapısıyla, anlatının temel izleklerinden olan ekinsel melezlik ve kimlik oluşumu süreçlerinin uzamsal bir temsili olarak okunabilir.

İşçiler bahçeye girip yirmi metreye beş metrelik bir dikdörtgen oluşturacak biçimde kazıklar çaktılar. [...] Çukurun bir tek orada açılabilceğini kesin bir dille söylemişti. Arazinin en güneşli kısmında olan evin dibini kazmak gerektiğini evet. Leylaların olduğu yeri. Vaktiyle limtakal ağacının büyüdüğü yeri (Slimani, 2022: 15).

Bu alıntı, limtakal ağacının fiziksel varlığının yok edilmesini betimlerken, aynı zamanda bu yok oluşun yarattığı simgesel anlamı da vurgular. Özellikle Mathilde'in bu sahneyi pencereden izleyişi ve Emin'in bu *gösteriyi* izlemekten kaçınması, iki anlatı kişisi arasındaki ekinsel gerilimin uzamsal bir yansıması olarak okunabilir.

Bu uzamsal dönüşüm sahnesi, anlatı kişilerinin iç dünyalarını ve aralarındaki ilişkileri anlamak için de önemli ipuçları sunar. Anlatı kişilerinin uzamla kurdukları ilişki, onların kimliklerini, çatışmalarını ve dönüşümlerini de örüntülendirir. Özellikle Mathilde ve Emin'in bu değişim karşısındaki farklı tutumları, onların bireysel öykülerinin ve aralarındaki ilişkinin daha derin bir boyutunu açığa çıkarır. Bu bağlamda, çiftlik uzamındaki fiziksel dönüşüm, anlatı kişilerinin iç dünyalarına açılan bir kapı işlevi görür. Lintakal ağacının simgesel anlamı, üçlemenin ilk ve ikinci romanları arasında önemli bir dönüşüm geçirir. Birinci romanda Macar Doktor Dragan Palosi'nin çiftliği ziyaret ettiği sahnede lintakal ağacı hem ekonomik gelişimin hem de aile içi ilişkilerin simgesi olarak karşımıza çıkar:

Dragan limon ağacının bir dalının bu ağaçların içinden geçtiğini, sarı meyvelerin kocaman portakallara karıştığını fark etti. "Eğlenceli", dedi Macar ağaca yaklaşarak. "Ha, bu mu? Evet çocukları güldürüyor. Aramızda bir oyun bu. Kızım buna "lintakal" diyor (Slimani, 2020: 127).

Bu sahnede ağaç, narenciye ihracatı için bir fırsat kapısı olmanın yanı sıra, Emin ile küçük Ayşe arasındaki sevgi dolu ilişkinin de somut bir göstergesidir. Ailenin umutlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini simgeleyen bu an, Mathilde'in hastalığından iyileşme süreciyle de örtüşür: "Anlaştık mı? Emin elini sıktı. O gün Ayşe'yle okuldan eve döndüğünde Mathilde'i bahçeye bakan küçük merdivenin basamaklarında otururken buldular. Çocuk annesinin kollarına koştu, dualarının boşa gitmediğini ve Mathilde'in yaşayacağını düşündü" (Slimani, 2020: 127). Ancak ikinci romanda aynı ağacın yerini havuza bırakması, yenileşme sürecinde kaybedilen değerlerin acı bir hatırlatıcısına dönüşür. Bir zamanlar aile bağlarının, ekonomik umutların ve ekinsel melezliğin simgesi olan lintakal ağacı, yerini Fas'ta ilişki düzeyi yaşamın yeni simgesi havuza bırakırken, bu dönüşüm yalnızca fiziksel bir değişimi değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel düzeyde yaşanan köklü değişimleri de imler. Bu bağlamda lintakal ağacı, romanlar arasında kurulan anlatısal köprünün

merkezi bir beti olarak, sömürge sonrası toplumun yaşadığı dönüşümleri çok katmanlı bir biçimde yansıtır.

Sonuç olarak, çalışmamızın ikinci romanında uzam, salt bir uzamsal çözümleme aracı olmaktan öte, sömürge sonrası toplumun karmaşık hareketliliklerini yansıtan çok katmanlı bir anlam alanı olarak işlev görür. Çiftlik, kent ve ev gibi uzamlar, anlatı kişilerinin kimlik oluşumu süreçlerinin ve toplumsal dönüşümlerin sahnelendiği hareketli alanlar olarak karşımıza çıkar. Özellikle limtakal ağacından havuza geçiş sürecinde somutlaşan uzamsal dönüşüm, anlatının yenileşme, kimlik ve iyelik gibi temel izleklerini görünür kılar. Bu bağlamda anlatının uzamsal yapısı, bireysel ve toplumsal düzeydeki değişimleri yansıtan ve ilerleyen bölümlerde çözümlememizi varsıllaştıracak önemli bir yerlem olarak ele alınabilir.

4.2.2. Bağlamsal Düzeyi

Toplumeleştirel çözümlemenin ilk aşaması olan bağlamsal düzeyi incelemesi, Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi II: Dans Edişimize Baksana* adlı yapıtı içinde üretildiği tarihsel-toplumsal koşullarla ilişkilendirerek çözümlemeyi hedefler. Benjamin'in meydan eğretilmesiyle kavramsallaştırdığımız çok katmanlı çözümleme modelimizin en dış halkasını oluşturan bu düzey, metne girişimizin ilk kapısını temsil eder. Bu yöntemsel yaklaşım, metnin anlam katmanlarını çevreden merkeze doğru kademeli olarak açıklamayı ve her düzeyde farklı çözümleme araçlarıyla metni incelemeyi öngörür.

Fransız Yazını ve Sömürge sonrası dönem üzerine çeşitli çalışmalar yapmış olan Fransız akademisyen Jean Marc Moura 'nın *Littérature Francophone et Théorie Postcoloniale*, (2005) adlı yapıtından yola çıkarak yaptığımız okumalar özellikle sömürge sonrası dönemin izlerini metinde bağlamsal olarak çözümlemek açısından faydalı olmuştur. Moura'ya göre *Postcoloniale* terimi basitçe sömürge döneminden sonra gelmeyi imlerken, '*sömürge-sonrası*' sömürgecilik dönemi boyunca dahil olmak üzere, sömürgeci bakışı bozan tüm yazma stratejilerine atıfta bulunur. [...] Sömürge-sonrası eleştirinin ilgilendiği yapıtlar, yayılımcı biçim ve izlekleri eskimiş olarak görür, bunlarla mücadele etmeye ve ulamlarını (yayımlandıkları toplumda baskın olsalar bile) çürütmeye çalışır ve ardından dillerin ve ekinlerin bir arada var olması ve olaşması ile şekillenen yeni bir dünya öngörüsünü önerir. (Moura, 2005: 4) Moura'nın vurguladığı gibi, sömürge sonrası yazın yalnızca dönemsel bir geçiş değil, aynı zamanda sömürgeci söylemin kalıntılarıyla hesaplaşma ve bu kalıntılarla yaşamaya ilişkin bir anlatı alanı açar. Slimani'nin üçlemesinin ilk romanını daha çok

sömürge dönemi bağlamında ele aldıktan sonra ikinci romanda tam da bu açıdan sömürge sonrası yazının önerdiği gibi, sömürge geçmişinin bireylerde ve toplumsal yapılarda bıraktığı izleri görünür kılar. Üçlemenin bu ikinci yapıtında, Ayşe anlatı kişinin Fransız okulundaki başarısıyla biçimlenen ikili kimliği, Emin'in toplumsal bürokraside yer edinme çabaları esnasında yaşadığı yabancılaşma ve özellikle kadın anlatı kişileri üzerinden kurgulanan (Mathilde anlatı kişisi) iktidarla ve toplumla kurdukları gerilimli ilişkiler, sömürgeci geçmişin izlerinin gündelik yaşama nasıl sızdığını gösterir. Bu durum, sömürge sonrası düşüncenin ve düşüngenün öngördüğü gibi *dillerin ve ekinlerin oylaşmasıyla* örülü bir yaşam biçimi yaratır. Anlatı, bu bağlamda oylaşma sürecini anlatı kişilerinin dil kullanımlarında, toplumsal konumlanışlarında ve aile içi ilişkilerinde görünür kılar.

Bu bağlamda toplumeleştirel çözümleme aşamasında kullandığımız toplumbetim kavramı, Zima'nın tanımıyla “belirli toplumsal grupların anlambilimsel dizge içinde algılanabilen varsayımlara dayalı söylemler bütünlüğü” olarak ele alınabilir ve daha net bir anlam kazanır. Zima'nın vurguladığı gibi, “Toplumbetim Saussure’ün lisan (fr. Langue) kavramıyla karşılaştırılabilen teorik bir soyutlamadır... Toplumsal gerçeklik gibi bir şey değildir” (Zima, 2015:284-285). Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda, “ideolojileri, özel sözcük hazinelerinin veya leksik repertuarlarının, özel sınıflandırma (taksonomi) modellerinin ve özel anlatı yapılarının ya da söylemlerin kısmen meydana getirdiği müşterek diller” (Zima, 2015: 284-285) olarak toplumbetimleri inceleyeceğiz.

Üçlemenin ikinci romanı olan *Dans Edişimize Baksana*, 1970’ler ve 1980’ler Fas’ında gelişen toplumsal dönüşümleri, kimlik sorunsalını ve iktidar ilişkilerini, önceki kuşağın mirasıyla hesaplaşan yeni bir kuşağın deneyimi üzerinden ele alır. Bu bölümde, anlatıdaki farklı toplumsal grupların dil kullanımlarının iktidar ilişkilerini, kimlik oluşumu süreçlerini ve toplumsal ilişki düzeylerini nasıl yansıttığını inceleyeceğiz. Anlatıda toplumsal durumun ve ayrıcalığın dilsel göstergeleri, özellikle Rotary Kulübü üyeliği etrafında kristalleşir. “1965’te Rotary Kulübü’ne üye olmaları teklif edildi ve Mathilde bunun kendisi için değil, kocası için olduğunu ve eşlerin de bir sorumluluğu olduğunu biliyordu” (Slimani, 2022: 19). Bu alıntıda, toplumbetimsel düzeyde iki önemli öge dikkat çeker: Birincisi, Rotary Kulübü’nün Fransız sömürge mirasının kurumsal bir uzantısı olarak işlev görmesi ve bu kulübe üyeliğin hem Emin hem de Mathilde için anlatı boyunca toplumsal konumlarını belirleyen bir gösterge haline gelmesi. İkincisi ise, kulübe üyeliğin Emin’e teklif edilmesi ancak Mathilde’in

bu üyelikte yalnızca eş rolüyle var olabilmesi, kadınların toplumsal konumunun erkekler üzerinden tanımlandığı ataerkil dil yapısını ortaya koyar. Eşlerin sorumluluğu sözleri, toplumsal cinsiyete dayalı işlev dağılımının dilsel bir yansımasıdır ve Mathilde'in bu durumu içselleştirmiş olması, sömürge döneminden miras kalan toplumsal kodların devam ettiğini gösterir.

Anlatı boyunca Rotary Kulüp toplantıları, Avrupalı (özellikle Fransız) burjuvazisi ile Faslı burjuvazinin bir araya geldiği ve sömürge döneminin geride kaldığı, karşılıklı anlayış ve eşitlik yanılması üzerine kurulu bir söylem geliştirdikleri uzamlar olarak karşımıza çıkar. Fransız üyeler asla ırkçı olmadıklarını iddia ederken, Faslı burjuvalar da benzer bir unutma ve uzlaşma tavrı sergilemektedir. Bu durum, ortak bir düşüncü zemini ve bu zemini destekleyen ortak bir dili yansıtır.

Rotary akşam yemekleri sırasında, Faslı burjuvalarla Avrupalı cemaatinin üyelerinin karıştığı masalarda sömürgecilik bir yanlış anlamadan, Fransızların şimdi pişmanlık duyduğu ve Faslıların unutmış gibi yaptığı bir hatadan ibaretmiş gibi görünüyordu. Bazıları hiçbir zaman ırkçı olmadıklarını ve bütün bu meselenin onları son derece rahatsız ettiğini dile getiriyordu (Slimani, 2022: 21).

Bu toplumsal grubun özel sözcük dağarcığında yanlış anlaşılma (fr. Malentendu) gibi sözcükler, geçmişin acı gerçeklerini yumuşatmak amacıyla diplomatik ve örtülü bir dil oluştururken, her iki grubun da işçi sınıfını ve yoksulları benzer biçimde sınıflandırması, ortak bir bakış açısını gösterir. Faslı burjuvaların dilinde dilenciler sofrası altında beslenen köpekler gibi (Slimani, 2022: 21) görülmekte ve tembellikle suçlanmaktadır. Fransızlar doğrudan bu tür sözler kullanmaktan çekinse de benzer bir mesafe ve küçümseme durumu görülmektedir.

Siyah için tek bir yazgı vardır. O da beyazdır. [...] Bir aşağılık kompleksi varsa, o ikili bir sürecin sonucudur: Öncelikle ekonomik bir süreçle; ardından, o aşağılık duygusunun içselleştirilmesiyle, daha doğrusu 'deriye kazınmasıyla' ortaya çıkar. [...] Siyah'ın yabancılaşmasının bireysel bir sorun olmadığını göreceğiz. Soyuluşun ve bireyoluşun yanında, bir de toplumoluş vardır (Fanon, 2023, s: 12).

Fanon'dan yaptığımız okumalar çerçevesinde oluşturduğumuz bu bakışa açısı, öyküdeki, Rotary Kulübü hareketliliklerinin toplumbetimsel çözümlemesine ışık tutmaktadır. Kulübün Emin'i bütünleştirme çabaları, ekonomik hiyerarşilerin dilsel düzlemde yeniden üretildiği bir toplumsal oluşum alanı oluşturur. Rotary üyelerinin kullandığı “yanlış anlaşılma” gibi örtmece sözler, sömürge geçmişinin ekonomik şiddetini yumuşatan, ancak güç ilişkilerini koruyarak yeniden yapılandıran bir dil oluşturur. Emin'in bu ekinsele uzamda Mösyö Belhac olarak konumlandırılması, Fanon'un sözünü ettiği deriye kazınmış yabancılaşmanın toplumsal konum kazanarak aşmaya çalışıldığı, ancak aslında bize göre yeni biçimlerde sürdürüldüğü karmaşık bir süreçtir. Bu ortamda üretilen toplumbetimsel, sömürge sonrası burjuva sınıfının toplu

kimlik oylaşmasını yansıtır. “Fransızlar insanların dilenmeye ve sızlanmaya bu eğilimin acınacak bir şey olduğunu söylemeye hiçbir zaman cüret etmezlerdi.” (Slimani,2022: 21). Ayrıca, Cournaud’nun saray ve entrikalar hakkındaki söylentileri anlatma biçimi, burjuva kesim arasında paylaşılan bir anlatı yapısı ve merak konusudur. Bu dedikodular, Meknes’teki sıkıcı ve taşra yaşamından kopuk hisseden bu kesim için bir eğlence ve bilgi kaynağı işlevi görmektedir.

Adam Ticaret Odası’nda çalışıyordu ve iş çevreleriyle yakın ilişkileri vardı. Meknes ile başkent arasında mekik dokuyordu ve Rotary Kulüp’te mizah anlayışı, ama özellikle de saray çevresinden hikayeler ve entrikalar anlatmayı seviyordu. Ağgözlü çocuklara şeker dağıtır gibi dedikodu dağıtıyordu (Slimani, 2022: 25).

Anlatıda işçilerin kullandıkları şikayetçi ve çaresiz üslup, onların ortak yoksulluk ve geçim sıkıntısı düşüncesini ve bu durumu dışa vuran ortak bir dili yansıtmaktadır. İşçilerin kullandığı basit ve doğrudan dil, “Akıllarında tek bir şey vardı: biraz para kazanıp kırsaldan ve onun sefaletinden kaçmak. Kulübeler, tavuk pisliği kokusu, yağmursuz geçen kışların ve doğum yaparken ölen kadınların ıstırapı.” (Slimani, 2022: 29).

Kralın fotoğrafına bir bakış attı ve bu ülkenin mahzen’den (Muhafaza etmek anlamındaki hazana kökünden gelen bu sözcük halk dilinde devlet ve devlet görevlilerini, özellikle de kral ve çevresini belirtmek için kullanılır.) ve iktidardakilerden fazla şey beklediğini düşündü (Slimani, 2022: 28-29).

Bu alıntıda, toplumbetimsel düzeyde birkaç önemli öge dikkat çeker. Öncelikle mahzen sözcüğünün kullanımı, işçi sınıfının devlet düzeneğini adlandırmadaki özgün terimleri gösterir. Bu terim, yalnızca bir kurumsal yapıyı değil, aynı zamanda işçi sınıfının bu yapıyla kurduğu mesafeli ve güvensiz ilişkiyi de imler. Sözcüğün özgün metinde dipnot ile açıklanması, bu tür yerel terimlerin Fransızca yazılan bir metinde nasıl işlev gördüğünü ve işçi sınıfının kendi dilsel kodlarının metne nasıl dahil edildiğini gösterir. Mahzen sözcüğü, sömürge sonrası Fas’ta devlet düzeneğinin işçi sınıfı tarafından nasıl algılandığını yansıtan önemli bir toplumbetimsel göstergedir. Ayrıca, “bu ülkenin... fazla şey beklediğini düşündü” sözleri, işçi sınıfının siyasal yapıya ilişkin umutsuzluğunu ve aynı zamanda eleştirel mesafesini gösterir. Bu söylem, iktidar yapılarına karşı hem bir beklenti hem de bir hayal kırıklığını barındıran ikircikli bir tutumu yansıtır ve işçi sınıfının devletle kurduğu ilişkiyi anlatan toplumbetimsel bir öğedir. Bu toplumsal grubun sınıflandırma modelinde Emin’i mutlu ve şanslı olarak görmeleri ve onun kendi zorluklarını anlamadığını düşünmeleri, toplumsal sınıflar arasındaki keskin ayrımı ve farklı yaşam deneyimlerini temel alan bir ulamlaştırmayı ortaya koymaktadır.

Anlatıda Ayşe'nin Strasbourg'daki üniversite arkadaşları arasındaki siyasi tartışmalar (anti-emperyalizm, Vietnam Savaşı, sınıf mücadelesi) ve bu konulara ilişkin kullanılan kuramsal dil (materyalizm tarihi), bu grubun paylaştığı düşüncüyü ve müşterek dili göstermektedir. Marksizm, yayılımcılık karşıtlığı gibi terimler, bu toplumbetime özgü bir sözcük dağarcığı oluşturmaktadır.

Teoriden hiçbir şey anlamayışını, tarihsel materyalizmden bahsettiklerinde gözlerini kocaman açışını hoş görüyorlardı. Ayşe çekingen ve hamdı. Bir gün yaşamında hiç protestoya katılmadığını ve evlerinde gazete okunmadığını itiraf etti. Sınıf çatışması, antiemperyalizm, Vietnam Savaşı üzerine tartışmalar onu tedirgin ediyordu. Kızlar onunla dalga geçiyordu çünkü ne zaman cinsellikten ya da doğum kontrolünden konuşsalar hemen kızarıyor, yanaklarını ısıırıyordu. Bu öğrenciler için Ayşe teörinin ötesindeydi: bizzat devrimin ilerleyişiydi. İnsanın içine doğduğu şartlardan çıkabildiğinin ve eğitim sayesinde özgürlüğünü kazanabildiğinin kanlı canlı ispatıydı (Slimani, 2022: 45).

Bu toplumsal grubun sınıflandırma modelinde Ayşe'yi üçüncü dünya kadını, köylü kızı, sömürülen gibi ulamlar üzerinden sınıflandırmaları ve onu ülküleştirilmiş bir beti olarak görmeleri dikkat çekicidir. Ahmed'in Barthes'ın Rabat'a gelmesiyle ilgili eleştirel söylemi ve Fas'ın kendi kimliğini ve ekinini geliştirmesi gerektiği yönündeki savları, bu aydın çevrede yaygın olan bir anlatı yapısını yansıtmaktadır. "Ülke devrimin eşiğinde, halk sefalet içinde ve Mösyö Roland Barthes bizi Proust ve Racine öğreterek şerefliendirecek!" Ahmed'in bu eleştirisi ve beraberinde dile getirdiği kendi argümanları dilin taşıdığı toplumsal kodlar açısından önemli yansımalar içermektedir. "Sen ne tercih ederdin? Diye karşılık verdi Ahmed. "Kur'an okulu tam Araplaşma ve turistlere folklorik gösteri sunmaktan başka işe yaramayan geleneklere dönmek isteyen şu istiklalcilerden olduğunu söyleme bana." (Slimani, 2022: 119).

Selim'in hippilerle geçirdiği dönemdeki özgür aşk (fr. Amour libre) ve kimsenin kimseye ait olmadığı gibi kavramları benimsemesi, bu grubun paylaştığı düşüncüyü ve bu düşüncüyü açımlayan ortak dili göstermektedir. Nirvana, arayış gibi tinsel ve felsefi terimler ile uyuşturucu madde isimleri (kif, haşhaş) bu toplumbetime özgü bir sözcük dağarcığını oluşturur.

Bu üç günlük seyahatten Selim'e kala kala bitmek bilmeyen bir uykudan çıkmış gibi sanrılı imgeler kaldı. Esrar içti, Nilsa'nın getirdiği acı alkolü koca koca yudumlarla devirdi. Nilsa'nın bavulunda LSD hapları, bir transistörlü radyo, Pink Floyd ve Janis Joplin diskleri de vardı. Selim birkaç defa Simon'dan yol kenarında durmasını isteyerek bir tarla kenarında ya da bir köyün çıkışında kustu (Slimani, 2022: 140).

Hippilerin geleneksel toplumsal kuralları ve değerleri reddetmeleri, kendi aralarında farklı bir sınıflandırma dizgesi geliştirdiklerini gösterir. Bu dizge, ana akım toplumun değerlerinden kopuşu ve alternatif bir yaşam biçimini temel alır.

Toplumbetimi belirlemek için, sözcük dağarcıklarını yeniden oluşturmak ve her sosyolektin ana anlamsal karşıtlıklarını belirlemek için anlatı kişilerinin her birine ve onların özel ifadelerine özgü yinelenen sözcüklerin bir dökümünü yapmak gerekir. Sosyolekt aslında amacı bir toplumsal grubun çıkarlarını ifade etmek olan dilsel bir yapıdır (Atalay, 2023: 374). Bu yöntemsel yaklaşım, anlatıdaki farklı toplumsal grupların dil kullanımlarını dizgesel bir biçimde incelememize olanak tanır.

Bu çerçevede, öyküdeki anlatı kişilerinin (Mathilde, Emin, Ayşe, Selim, Ahmed vb.) ve farklı toplumsal grupların (burjuva sınıfı, işçi sınıfı, öğrenciler, hippiler vb.) kullandıkları yinelenen sözcükler, tercih ettikleri deyimler, benzetmeler ve anlatı yapıları, bu grupların dünya görüşlerini, değerlerini ve çıkarlarını yansıtan dilsel yapılar olarak incelenmiştir. Anlatıda Fransızca, Arapça ve Berberice arasındaki ilişki, sömürge sonrası dönemde de devam eden dil siyasalarını ve ekinse ilişki düzeylerini yansıtır. Bağımsızlık sonrası dönemde bile, Fransızcanın eğitim, yönetim ve iş dünyasında ayrıcalıklı konumunu sürdürmesi, sömürge mirasının dilsel düzlemdeki kalıcılığını gösterir. Berberi yardımcıları Fatma'nın Fransızca bilmemesi bu durumu örneklendirmektedir. "Fatma, patronların kendi aralarında Fransızca konuşmalarından hiçbir şey anlamıyordu. Bazı sözcükleri yakalamaya çalışıyordu: *çabuk, kaşık, hoşça kal*. Dillerini konuşmuyorlardı ama Ayşe'nin bir bebek beklediğini ilk o anladı." (Slimani, 2022: 285). Anlatının toplumbetim çözümlemesi, farklı toplumsal grupların dil kullanımlarının, bu grupların dünya görüşlerini, düşüncülerini ve toplumsal konumlarını nasıl yansıttığını göstermektedir. Zima'nın kuramsal çerçevesi doğrultusunda, anlatıdaki toplumbetimler "belirli toplumsal grupların göstergebilim dizgesi içinde algılanabilen varsayımlara dayalı söylemler bütünlüğü" olarak karşımıza çıkmaktadır. Benjamin'in meydan eğretilmesini kullanarak, bağlamsal düzeyi altında yaptığımız toplumbetim çözümlemesi, metnin toplumsal boyutuna açılan kapılardan biri olarak işlev görmekte ve anlatının anlam katmanlarını daha derinden inceleyeceğimiz sonraki düzeyler için sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Zima'nın belirttiği gibi, "Edebiyat teorisinde ideolojinin rolü tam olarak nedir? Bu sorunun cevabını tahmin etmek için ideolojinin sosyal ve kültürel bilimlerdeki rolüne bakmak gerekir" (Zima, 2015: 281). Bu bağlamda, toplumbetim çözümlemesi, anlatının düşünsel boyutunu ve toplumsal işlevini anlamamıza yardımcı olan önemli bir araçtır.

Sömürgeci ve sömürge sonrası burjuvazinin, işçi sınıfının, öğrenci/entelektüel çevrelerin ve hippie gruplarının kendilerine özgü dil kullanımları, sözcük dağarcıkları,

sınıflandırma modelleri ve anlatı yapıları, Fas toplumunun bağımsızlık sonrası dönemdeki karmaşık toplumsal yapısını ve iktidar ilişkilerini yansıtmaktadır. Bu toplumbetimler arasındaki etkileşimler, çatışmalar ve geçişler, anlatının varsıl dilsel dokusunu oluşturur ve Fas'ın sömürge sonrası toplumsal dönüşümünün dil düzeyindeki yansımalarını gösterir.

4.2.3. Toplumsal-Düşüğü Düzeyi

Düşünbirim, bir düşüğüün temel yapıtaşı veya kurucu ögesi olarak tanımlanabilir. Kısacası, düşünbirimler bir düşüğüün içine yerleşmiş, onu oluşturan ve belirleyen düşünce kalıplarıdır. Bu kavram, bir düşüğüün yayılmasında ve benimsenmesinde önemli bir işleve sahiptir. Düşünbirimler, belirli bir dünya görüşünü, değer dizgesini ya da siyasal düşünceyi temsil eden öğeler olarak ortaya çıkar ve genellikle sloganlar, göstergeler veya anlatılar aracılığıyla somut bir biçimde dışa vurur. Bu bağlamda, düşünbirim kavramı, düşüğülerin işleyiş hareketli ve toplumsal düşünce üzerindeki etkilerini anlamlandırmada temel bir çözümleme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu kavram, alan yazındaki kuramsal tartışmaların yanı sıra kavramsal çözümlemelere konu olmuş ve sözlüklerde detaylı açıklamalarıyla yer almıştır.

Düşünbirim kavramının kuramsal çerçevesini çizdikten sonra, şimdi bu kavramın Slimani'nin anlatısındaki somut yansımalarını inceleyebiliriz. Öykü, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki Fas toplumunda çeşitli düşüğüsel yapı taşlarını yani düşünbirimleri varsıl bir biçimde yansıtmaktadır. Bu düşünbirimlerin en belirginlerinden biri sömürgecilik sonrası “yanlış anlaşılma” düşünbirimidir. Rotary kulübündeki Avrupalı üyelerin sömürgecilik dönemini basit bir “yanlış anlaşılma” olarak nitelendirmeleri, geçmiş i örtbas etme çabasını gösterir. Bu anlatı kişileri kendilerini ırkçılıktan arınmış göstermeye çalışırken, anlatı boyunca gerçekleşen olaylar tam tersini kanıtlar.

Baban sömürgeli mi? “Alakası yok. Faslı ve bu topraklarda onun.” Faslı ya da değil, aynı şey. Baban o köleleri olan Rus mülk iyelerinden çok da farklı değil. Avrupalılar gibi yaşıyorsunuz, zenginsiniz. İnsanlara yerli muamelesi yapmak için sömürgeli olmaya gerek yok (Slimani, 2022: 74).

Anlatıda öne çıkan bir öteki nokta ise ulusal kimlik ve kalkınma düşüğüüsüdür.

Emin'in düşüncelerinde somutlaşan bu düşünbirim, bağımsızlığını kazanmış Fas'ın yeni bir kimlik oluşturma çabasını temsil eder. Emin'in Kral II. Hasan'ın Fas'ı yeni bir Kaliforniya yapabileceğine ilişkin inancı ve baraj yapımı siyasetini desteklemesi, bu düşünbirimlerin bir yansımasıdır. “1964'te, işletmesinin bir kısmını sulamak ve

çağdaş ekipmanlar satın almak için önemli bakanlık teşviklerinden faydalandı. “II. Hasan her şeyden önce kırsal bir ülke olduğumuzu ve destek verilmesi gerekenin tarım olduğunu anladı.” deyip duruyordu.” (Slimani,2022: 24).

Gelenek ve çağcılık çatışması da anlatıda güçlü bir biçimde işlenmektedir. Emin’in kent ve kent yaşamına ilişkin değişimlere getirdiği eleştirileri ve kırsal kesimin erdemli yaşamını yüceltmesi bu çatışmanın açık bir göstergesidir.

Asırlarca topraktan ve savaştan beslenmiş bu ülkede artık tek konuşulan şey kent ve ilerlemeydi. Emin kentte n nefret etmeye başladı. Sarı ışıklarından, kirlilik kaldırımlarından, havasız mağazalarından, elleri ereksiyonlarını gizlemek için ceplerinde aylak oğlanların boydan boya yürüdüğü büyük caddelerinden. Kentte n ve genç kızların erdemleriyle erkeklerin çalışma gücünü yiyip bitiren kafelerinden. Gecelerin dans etmekle yitirildiği kentte n. Erkeklerin ne zamandan beri dans etmeye ihtiyacı vardı? Herkese ele geçiren bu eğlence zevki aptalca değil mi, gülünç değil mi, diye düşünüyordu Emin (Slimani,2022: 30,31).

Düşünsel anlam kavramı, toplumsal bir uygulamanın yapılandırıcı öğesinin doğrudan metne aktarılmasıyla oluşan göstergebilimsel-düşünsel eklemeyi imler. E. Cros’un toplumeleştirici yaklaşımının temel kavramlarından biridir ve hem göstergesel hem de söylemsel düzeyde yapılandırıcı işlev görür. Bu kavram, toplumsal uygulamaların metinsel yapılara nasıl dönüştüğünü inceler. Çalışmalarda, metinlerdeki toplumsal ve düşüngüsel yapıların derinlemesine incelenmesine olanak tanır. Düşünsel anlam, düşünbirim ve toplumsal söylem ile, metinlerdeki düşünce yapılarının kapsamlı çözümlenmesinde işlevsel araçlar sunar. Düşünsel anlam kavramının bu kuramsal zemini ışığında, öyküyü incelediğimizde, toplumsal uygulamaların metinsel düzleme nasıl aktarıldığını çeşitli örneklerde gözlemleyebiliriz. Anlatı boyunca toplumsal uygulamaların metin içinde nasıl yazınsal öğelere dönüştüğünü gösteren çeşitli düşünsel anlamlar tespit edilebilir. Anlatıda toplumsal uygulamaların metin içinde nasıl yazınsal öğelere dönüştüğünü gösteren çeşitli düşünsel anlamlar tespit edilebilir. Bunlar arasında en belirgin olanlardan biri sınıfsal eşitsizlik ve ekonomik mücadele uygulamaların metindeki yansımalarıdır. İşçilerin Emin’den sürekli avans istemesi ve Emin’in onlara küçümseyici bir dille yanıt vermesi, patron-işçi ilişkisindeki eşitsizliği gösteren bir düşünsel anlam oluşturur. “Çiftçiler bile burjuva olmak istiyordu.” (Slimani, 2022: 30) sözleri, bu ekonomik ve toplumsal dengesizliğin yergisi niteliğindedir.

Benzer biçimde, Mathilde’in kocasından gizli para biriktirmesi ve bunu aşağılanmasına karşı bir telafi düzeneği olarak görmesi, evlilik içindeki güç dengesizliğini gösteren bir toplumsal uygulamanın metinsel yansımasıdır. “Emin para ve kibirden şişmişti.” (Slimani, 2022: 58). Cinsiyet rolleri ve beklentiler de anlatıda

güçlü düşünsel anlamlar oluşturur. Emin'in oğlunun başarısızlığına önem vermeyip kızının daha ciddi olduğunu düşünmesi, ancak kadın olmasını bir eksiklik olarak görmesi, dönemin cinsiyetçi değer yargılarını yansıtır.

Emin 1972 yılında kazandığı kadar parayı daha önce hiç kazanmamıştı. İspanya'da don hasatları mahvetmiş, Belhac çiftliğine gelen siparişler patlamıştı. Emin bu parayı kızına tahsis etmişti. Kızının neleri başardığını herkesin bilmesini istiyordu. Ayşe doktor çıkmıştı ve geleceği parlak bir adamla evleniyordu (Slimani, 2022: 254).

Kadınların toplumdaki konumuna ilişkin bu söylemler, anlatının yalnızca bireysel öyküleri değil, bir toplumun derin yapılarını da yansıttığını göstermektedir. Bu bağlamda incelememizin bu aşamasına kadar elde ettiğimiz bulgular, anlatının çok katmanlı bir okuma gerektirdiğini ortaya koyar. Toplumsal söylem (Fr. discours social), imge, eylem ve biçim yığınlarının anlamlı somut bir bütün oluşturduğu, toplumsal bilinç hazinesinden beslenen dilsel ve düşünsel yapıdır. Belirli bir izleksel özne etrafında toplanan betiler, imgeler ve önermeler topluluğunu imler. Toplumdaki kullanımlarına göre, bu bilinç hazinesinden bilişsel ya da mecazi yeni anlam parçaları meydana gelebilir. Bu anlam parçası, bağlama göre, karmaşık ya da ahenksiz olsa da çeşitli biçimlerde kabul gören, önceden gerçekleşmiş ya da ilk defa gerçekleşecek farklı bir anlam ve sözcüklerin taşıyıcısı ve aynı toplumsal ortamdaki bireylerin kenetleyicisidir. Toplumsal söylem, izleksel, bilişsel ve biçimsel tekrarlar yoluyla bir toplumda neyin nasıl dışa vurulacağını düzenler ve yönlendirir. Toplumsal kodlar ve kurallarla biçimlenen bu söylem, belirli tarihsel ve toplumsal bağlamlarda ortaya çıkar ve sürekli bir değişim süreci içinde evrilir. Kristeva'nın bakış açısıyla, toplumsal söylem, kendinden önceki metinlerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş metinlerarası bir nitelik taşır. Angenot tarafından kuramsallaştırılmış ve Bakhtin'in düşüncelerinden beslenmiştir. Bu kuramsal çerçeve ışığında çözümlememizi yaptığımızda, Fas toplumuna özgü çeşitli toplumsal söylemlerin öykünün dokusuna nasıl işlendiğini görebiliriz. Anlatı boyunca çeşitli toplumsal söylemler bir araya gelerek dönemin Fas toplumunun ortak bilincini yansıtır. Bunlardan birisi cinsiyet rolleri ve beklentiler ile ilgili toplumsal söylem, anlatı kişilerinin davranışları ve konuşmaları aracılığıyla metinde sürekli olarak yeniden üretilir.

Kral televizyonda, "Her türlü başarının sırrı ahlaki bütünlüktür" diye açıklama yapmıştı. Bütün ülke buna katıla katıla gülmüştü. Bu kadınların böyle gecelerde güler yüzlü, iyi giyimli halde gören, güçlü olduklarını sanabilirdi. Bütün dünyanın ayaklarının altında olduğunu. Ama kocaları olmadan birer hiçtiler. Yaşamları yalnızca sevgilileri sayesinde ayakta duruyordu (Slimani,2022: 190).

Bu durum, kadınların toplumsal rollerinin ne denli kısıtlayıcı olduğunu ve ekonomik bağımlılığın ruhsal etkilere nasıl yol açtığını gözler önüne serer.

Fas'taki kadınların özgürleşmesi için bu geleneksel yapıları sorgulamak ve alternatif yaşamın yollarını aramak elzemdir. Ayrıca, kadınların seslerini duyurabilmeleri için eğitim ve ekonomik fırsatların artırılması büyük bir önem taşıdığı görülmektedir. Anlatı, sömürgecilik sonrası dönemin etkilerini, sınıfsal ve cinsiyet temelli eşitsizlikleri, geleneksel ve çağcıl değerler arasındaki gerilimi ve siyasi otoriteye yönelik farklı tutumları derinlemesine işler. Anlatı kişilerinin davranışları, karşılıklı konuşmaları ve iç söylemi aracılığıyla bu toplumsal hareketlilikler canlı bir biçimde sunulur. Düşünbirimler düşünce yapılarını, düşünsel anlamlar toplumsal uygulamaların metinselleşmesini, toplumsal söylemler ise ortak bilinci ve kuralları yansıtarak, metnin çok katmanlı bir okuma sunmasını sağlar. Kadınların toplumdaki konumuna ilişkin bu söylemler, anlatının yalnızca bireysel öyküleri değil, bir toplumun derin yapılarını da yansıttığını göstermektedir.

Bu çok boyutlu çözümleme, anlatının yalnızca bireysel anlatı kişilerinin öyküsü değil, aynı zamanda bir toplumun dönüşüm sürecinin de yazınsal bir temsili olduğunu gösterir. Toplumsal-Düşüngenel düzeyde ele aldığımız kavramlar, metnin düşüngenel ve söylemsel boyutlarını aydınlatırken, şimdi toplumeleştiril çözümleme modelinin bir sonraki aşaması olan Toplumsal-Tarihsel düzey çözümlemesine geçerek, merkezde toplumsal ilişki ölçeği kavramı aracılığıyla toplumsal değişimleri ve güç ilişkilerini ortaya çıkaran izlekleri daha derinlemesine inceleme olanağı bulacağız.

4.2.4. Toplumsal-Tarihsel Düzeyi

Toplumsal-tarihsel düzey çözümlemesi, bir yazınsal yapının toplumsal gerçeklikler ve tarihsel dönüşümlerle olan karmaşık ilişkisini anlamak için önemli bir yöntemdir. Bu çerçevede toplumeleştiriyi bir yorumlayıcı eleştiri olarak ele aldığımızda, yazarın açık niyetlerinin ötesine giderek, metindeki derin toplumsal ve tarihsel anlamları keşfetmek olası hale gelir. Slimani'nin *Dans Edişimize Baksana* adlı yapıtı, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki Fas toplumunun karmaşık yapısını ele alırken, bu bağlamlarda toplumsal ve tarihsel koşullarla güçlü bir etkileşim kurar. Anlatı, yalnızca bir kurgu metni olmasının ötesinde, dönemin toplumsal uygulamalarını ve siyasal hareketliliklerine de ışık tutar.

“Sanatın genel kuramı ve özellikle yazın kuramı üzerine eğilmek, sanat yaratımı ile gerçek arasında, yani kurgu ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi sorgulamak önemlidir.” (Zanga vd., 2014) Bu kuramsal yaklaşım, yalnızca yazınsal değil, aynı zamanda bir tarihsel tanıklık olarak anlatının değerini anlamamıza rehberlik eder. Bu

(ana kişiler), yeşil (ikincil kişiler) ve sarı (yardımcı kişiler) renkteki dairelerle sıradüzenli olarak sınıflandırılmıştır. Görselleştirilen bu ağ, anlatının merkezindeki aile hareketliliklerini ve dışarıya doğru genişleyen toplumsal ve duygusal bağları net bir biçimde ortaya koymaktadır. Anlatı bu açıdan detaylı bir incelemeye olanak sağlar. Fas toplumunun farklı katmanları arasındaki çelişkiler, gerilimler ve çatışmalar, toplumeleştirel bir bakışla buradan çözümlenebilir.

Emin'in işçileriyle olan ilişkisi, sınıfsal çatışmanın ve toplumsal adaletsizliğin çarpıcı bir aynası olarak karşımıza çıkar. Emin, işçilerinin toprağa karşı duydukları derin nefreti ve içlerindeki öfkeyi gözlemlediğinde, yalnızca ekonomik bir dengesizlik değil, aynı zamanda derin bir düşünsel ayrım olduğunu da fark eder. İşçilerin sürekli ekonomik yardım talepleri ve içinde bulundukları çaresizlik, onların yalnızca maddi değil, aynı zamanda manevi bir çöküntü içinde olduklarını da gösterir. Emin'in "onları burada tutmak" gibi bir görevi olduğunu düşünmesi hem paternalist³³ bir yaklaşımı hem de vicdani bir sorumluluğu yansıtır. Ancak bu yaklaşım, işçilerin kendi kaderlerini tayin etme haklarını görmezden gelir ve onları yalnızca birer iş gücü olarak algıladığını ortaya koyar.

Göçebe halklar toprağı işler, onunla samimi bir ilişki kurar ama bir iyelik ilişkisine girmez, onu bütün ailesinin ya da topluluğunun yararlandığı kaynaklardan biri olarak gördü daha ziyade; bu anlamda toprak onun için hava ya da gökyüzünden farksızdı. Toprakla kurulan ilişki komünaldı, kimi zaman atalardan kalma, kimi zaman kutsal bir ilişkiydi; bu herkesçe bilinir ve kabul edilir ama yazıya geçilmezdi (Young, 2024: 83).

İşçilerin toprağa yabancılaşması, çağcıl toplumda emeğin yabancılaşmasının ve sömürgecilik mirasının bir yansıması olarak anlatının dokusuna işlenmiş durumdadır. Bu alıntı, toplumsal-tarihsel düzey çözümlemesinde, sömürgecilik öncesi ve sonrası toprak ilişkilerindeki dönüşümü vurgulayarak, biçimlenme alanı kavramını varsıllaştırır. Young'ın göçebe halklarının toprakla kurduğu toplumsal ve kutsal ilişki ile öyküdeki işçilerin toprağa sövmeleri arasındaki çarpıcı karşıtlık, sömürgecilik sonrası toplumsal dönüşümlerin derinliğini göstermesi açısından anlamlıdır.

Emin onları gözlemliyordu. Bakışlarında daha önce hiç görmediği ve onu korkutan bir sabırsızlık, bir öfke fark etti. Bu çocuklar toprağa sövüyorlardı. Bir biçimde razı oldukları işlerinden nefret ediyorlardı. Emin, görevinin yalnızca ağaç yetiştirmek, meyve toplamak değil, onları burada tutmak olduğunu düşündü (Slimani, 2022: 29-30).

³³ Paternalizm, toplum veya aile yönetimlerinde kararların, rehber ve ülküsel kabul edilen kişi veya kişilerce alınmasını öngören bir yönetim biçimidir. Aynı zamanda, bir devletin veya bir kimsenin, bir başkasının iradesine aykırı olacak biçimde müdahale etmesidir.

Ayrıca, geçmişte Fas'ın sömürgeleştirilmesi sonrası yerli halk ile eski sömürgeci Avrupalılar arasındaki karmaşık ilişki de çok boyutlu bir biçimde ele alınmıştır. Emin'in toplumsal konumunun değişimi, Rotary Kulübü gibi şehrin önde gelen insanların bir arada oldukları davetlerde boy göstermesi. Evine yaptırdığı havuz gibi göstergeler onu artık Emin Bey olarak toplumda konumlandırmaktadır. "Emin artık bir beyefendiydi, havuzun kenarında, fenerle süslenmiş bahçesinde davetler veren saygıdeğer bir adamdı. Öteki burjuvalarla beraber yılbaşını kutlayan bir burjuvaydı ve yaldızlı mukavvadan rüküş şapkalarıyla, borularla, konfetilerle kaplı omuzlarıyla gülünç duruma düşmekten korkmuyordu" (Slimani, 2022: 57). Toplumsal unutulmuş ölçeği, toplumsal belleğin seçici oluşumunu ve toplumsal bellek yitiminin dizgesel yapısını inceleyen önemli bir toplumeleştirel kavramdır. Bu kavram, toplumsal belleğin nasıl oluştuğunu, nelerin hatırlandığını ve nelerin unutulduğunu çözümlemede önemli bir role sahiptir. Anlatı boyunca Fas'ın sömürge geçmişi ve bağımsızlık sonrası yaşanan toplumsal travmalar, düzenli bir unutma çabası ile ele alınır.

Bize göre bu noktada bellek ve toplum ilişkisine değinmek yerinde olacaktır. Zima'ya göre toplumsal bellek, bir toplumun paylaştığı ortak bilgi ve deneyimlerin bütünü olup, o toplumun kimliğini ve değerlerini biçimlendirir. Ortak bellek ise, toplumsal belleğe benzer biçimde ortak anıları içerir, ancak daha çok belirli bir grup veya topluluğun kimliğini ve dayanışmasını güçlendiren öğelere odaklanır (Zima, 2015). Bu nedenle, toplumsal bellek genel toplumsal belleği imlerken, ortak bellek daha özel grupların anılarına yoğunlaşır, böylece her iki kavram da ortak belleği içerse de odak noktaları farklıdır.

Öykünün odak noktasında yer alan Ömer anlatı kişisi, bu toplumsal unutma düzeneğinin hem uygulayıcısı hem de tanığı konumundadır. Ömer'in krala karşı komplo kurmayı engellediği ve onlarca tutuklama yaptığı, hatta Mossad ile iş birliği içinde olduğu yönündeki bilgiler, onun düzenin bellek yönlendirimi sürecindeki etkin işlevini göstermektedir. Ömer'in bakış açısından, ülkedeki muhalif gruplar akılsız ve katil bir kalabalık olarak tanımlanırken, bağımsızlık mücadelesi dönemindeki birlik ve milliyetçilik nostaljiyle anılmaktadır. Bu çelişki, ortak belleğin seçici oluşumunun çarpıcı bir örneğidir.

Toplumsal unutulmuş ölçeği bağlamında anlatıdaki en dikkat çekici bölümlerden biri, Ömer ile genç bir komünist tutuklu arasında geçen karşılıklı konuşmadır:

Ama bu çocuk, bu genç komünist farklıydı. İnanılmaz bir cesaretle, bitmek bilmeyen işkence seanslarına dayanmıştı. Yüzü şiş, elleri ayakları kırbaçlanmaktan kan revan içindeyken Ömer'e bu ülkenin felakete doğru koştuğunu söylemişti. 'Seni kirli işlerini yaptırmak için kullandıklarını görmüyor musun? Bizim çocuklarımız açlıktan susuzluktan ölüirken havuzlarında yüzüyor ve golf sahalarında parlak çimlerinde oyun oynuyorlar. Bu kadar su nerden geliyor, sorarım sana? Senin kuşağın bunun için mi savaştı Fransızlarla? İnan bana, bugünün burjuvası onlardan daha iyi değil. Halka Avrupalıların yerlilere davrandığı gibi davranan mayası bozuklar, neosömürgeciler. Aç gözünü! (Slimani,2022:183).

Bu alıntı, resmi tarih anlatısında bastırılan ve unutturulmaya çalışılan bir gerçekliği dile getirmektedir: bağımsızlık betilerinin ihanete uğraması ve yeni elitlerin eski sömürgecilerden farksız edimler geliştirmesi. Genç komünistin "Senin kuşağın bunun için mi savaştı Fransızlarla?" sorusu, ortak belleğin yönlendirilişine karşı bir direniş ve karşı-hatırlama uygulaması olarak okunabilir. "Neosömürgeciler" sözleri, sömürge yapılarının biçim değiştirerek devam ettiğini, ancak resmi anlatıda bunun görünmez kılındığını imler.

Kıyı şeridinde, ülkenin istikbalinin kararlaştırıldığı büyük kentlerde gerçekte ne olup bittiğini bilmiyorlardı. Meknesliler resmi bildirilerle ya da komplolar, ayaklanmalar, Mehdi Ben Barka'nın Paris'te kaybolması veya isimleri asla yüksek sesle telaffuz edilmeyen öteki muhalifler hakkında ortada dolaşan söylentilerle yetinmek zorundaydı (Slimani, 2022: 25).

Öyküde Mehdi Ben Barka³⁴'nın kaybolması, dönemin siyasi baskı atmosferinin önemli bir göstergesi olarak tekrar tekrar vurgulanır. Bu olay, muhalif seslerin nasıl dizgesel bir biçimde susturulduğunu ve toplumsal bellekten silindiğini gösterir. Fas'ın yakın tarihindeki bu tür siyasal cinayetler ve kayboluşlar, anlatıda doğrudan ele alınmasa da anlatının tarihsel arka planında önemli bir yer tutar. Bu olaylar, ortak bellekte derin izler bırakmış, ancak resmi söylemde çoğu zaman bastırılmış veya dönüştürülmüştür. Ömer'in Selma'ya söylenmeyenin, korkunun ve herkesin herkesi gözetlemesinin yeni durumunu öğretmesi, toplumsal unutuluşun nasıl dizgesel bir biçimde oluştuğunu gösterir. Telefona, sırdaşlara ve eğretilmelere karşı dikkatli olma konusundaki uyarılar, toplumsal belleğin nasıl kontrol altında tutulduğunu imler. Bu, yalnızca edilgen bir unutma değil, etken bir bellek yönlendirmesi (fr. Manipuler) ve gözetim düzeneğidir.

Bu sırada kral konuşuyor. Kral ölmemiş. Ertesi gün televizyonda baskını, davetlilere ateş açan; halkın babası, koruyucusu, rehberi olan kendisinin işini bitirmek isteyen askerlerin saldırısını anlatacak. Büyülenmiş seyircilerin karşısında, genç saldırganın gözlerinin içine baktığını ve saldırganın silahını indirdiğini açıklayacak. Birlikte dua

³⁴ Mehdi Ben Barka, Fas tarihinin ilk matematikçisi, devlet ve siyaset adamı, özgürlük savaşçısı, Faslı bir milliyetçi, Arap sosyalisti, siyasetçi, devrimci ve anti-empyralistti. Fas bağımsızlık savaşımının önderlerinden biridir.

ettiklerini ve kralın orada yaşamı kurtulmuş, tahtı korumuş halde çıktığını (Slimani,2022: 217).

13 Temmuz 1971’de gerçekleşen Sahirat darbe girişimi sonrasında, kralın televizyonda halka hitap etmesi ve olayları kendi lehine çevirmesi, toplumsal belleğin nasıl yeniden yazıldığını gösterir. “Ama iktidar Sahirat suikastinden sonra kontrolü eline alıp yozlaşmayla savaşmak istiyordu” (Slimani,2022:242). Ekranda üniformalı, madalyalı kişilerin gösterilmesi ve halkın infazları izlemeye teşvik edilmesi, devletin korku ve itaat ekinini yaymak için bellek yönlendirimini nasıl kullandığını ortaya koyar.

1962’de, Rabat ve Kazablanka kafelerine televizyonlar dağıtıldı. Görevliler, “Bedava, kralın hediyesi!” diyorlardı. Uysal milleti yeni anayasa lehine oy kullanmaya yönlendirmek için kafe iyelerini mümkün olduğunca sık televizyonu açık tutmaya teşvik ettiler. Başlarda insanlar bu meşum kutuya pek itimat etmiyorlar, en yaşlılar, eskiler, gözlerinin ucuyla bile bakmaya reddediyorlardı. Sonra alıştılar, televizyon burjuvaların salonlarında, devlet memurlarının dairelerinde peyda oldu (Slimani,2022: 220).

Öyküde, 1962’de televizyonların “kralın hediyesi” olarak dağıtılması ve yeni anayasaya oy vermeye teşvik amacıyla kullanılması, düzenin ortak belleği biçimlendirme araçlarını gösterir. Medya, yalnızca güncel olayların aktarıldığı bir araç değil, aynı zamanda toplumsal belleğin oluştuğu, yönlendirildiği ve kontrol altında tutulduğu bir düzenek olarak anlatıda yer almaktadır.

Sömürge sonrası sahneleme, eseri sıklıkla dönüş ve geriye dönük bir yolculuk içine yerleştirir; bu geçmişe özlem veya pişmanlıktan değil, bir yabancılaşma durumundaki şimdiye karşı (kaybolmuş ve mitselleştirilmiş) bir geçmişi oynatmak ve/veya mevcut ve sorunlu bir durumu açıklamak, hatta yönlendirmek içindir. Tarih, söylemsel zamanın yapılandırılmasında olumlu ve hareketlendirici bir veri olarak müdahale eder (Moura, 2015: 136).

Toplumsal unutulmuş ölçeği bağlamında, kuşaklararası aktarım süreçleri de önem kazanır. Emin ve Mathilde’in çocukluk anıları ile Ayşe’nin deneyimleri arasındaki kopukluk, hatırlama ve unutmanın kuşaklar arasında nasıl dönüştüğünü gösterir. Ayşe’nin, ailesinin ve ülkesinin geçmişiyle kurduğu ilişki, seçici bir hatırlama ve unutma düzeneğiyle örüntülenir.

Sonuç olarak, anlatı toplumsal unutulmuş ölçeği çerçevesinde incelendiğinde, Fas’ın bağımsızlık sonrası döneminde ortak belleğin nasıl yönlendirildiği, bastırıldığını ve dönüştürüldüğünü gösterir. Öykü, resmi tarih anlatısının dışında kalan sesleri ve anlatıları görünür kılarak, toplumsal belleğin çok katmanlı ve çelişkili yapısını ortaya koyar. Bu yapı, yalnızca geçmişin değil, aynı zamanda şimdiki zamanın ve geleceğin de nasıl algılandığını ve yorumlandığını belirler. Bu bölümde kullanılan kavramsal araçlar, önceki bölümlerde ele alınan toplumeleştirinin kuramsal

temellerine dayandırıldığında, araştırmayı kimlik çözümlemesi alanına doğru genişletmektedir. Bu geçiş, ortak belleğin yeniden yapılandırılmasının toplumsal kimlik üzerindeki etkilerini incelememize ve kimliğin oluşum süreçlerindeki hareketlilikleri anlamamıza olanak tanımaktadır. Böylece, toplumsal bellek ve kimlik arasındaki karşılıklı ilişki, sömürge sonrası bağlam içerisinde daha kapsamlı bir biçimde değerlendirilebilecektir. Anlatının biçimlenme alanı çözümlemesi, toplumsal yapıların metinsel yapılara nasıl dönüştüğünü ve metnin anlam üretim süreçlerini incelemede önemli bir boyut sunar. Cros'un geliştirdiği bu kavram, "toplumsal yapıların ve düşüncülerin metinde somutlaştığı ve göstergebilimsel dönüşümlere uğradığı alan" olarak tanımlanabilir (Cros, 2003). Anlatıda, biçimlenme alanı açısından incelendiğinde, Fas toplumunun bağımsızlık sonrası yaşadığı ekonomik, siyasal ve ekinel dönüşümlerin metin yapısına nasıl yansıdığı görülebilir. Anlatının zaman-uzam kurgusu, anlatı kişilerinin söylemsel edimleri ve olay örgüsündeki dönüşümler, toplumsal değişimlerin göstergebilimsel dönüşümlerini yansıtır. Fas'taki toprak mülkiyetinin tarihsel yapısı, anlatıdaki sınıf ilişkilerinin ve ekonomik eşitsizliklerin temelini oluşturur:

O dönemde, Fas'taki tarımsal kolonizasyon, esas olarak yenileşmeyi ve büyük ölçekli üretim olanağı sağlayan olanaklara sahip sömürgeciler tarafından gerçekleştirildi. Koruma dönemi boyunca ve Cezayir'den farklı olarak, Fas sömürgeciliğinin varlığı bir gerçeklikti. 1927'de, toplam 650.000 hektar araziye işleten 1.847'si Fransız olmak üzere 2.044 sömürgeci sayılmıştı. 1935'te sayıları iki katına çıktı, ancak Cezayir'e kıyasla hala mütevazıydı; zira 4.000 sömürgeci 840.000 hektar araziye işliyordu, bu da işletme başına ortalama 210 hektar anlamına geliyordu (Lugan, 2023).

Bu tarihsel gerçeklik, anlatıdaki toprak iyeliği ilişkilerinin ve Emin'in çiftliğinin konumlandırılmasının arka planını oluşturur. Sömürge döneminde Fransız çiftçilerin sahip olduğu geniş ve verimli araziler karşısında, Emin'in çiftliği görece küçük ve zorlukla idame ettirilen bir işletmedir. Bu durum, bağımsızlık sonrası dönemde bile devam eden ekonomik eşitsizlikleri ve mülkiyet ilişkilerindeki sömürgeci mirası yansıtır. Emin'in dünyasındaki Fas düşü, dönemin kalkınmacı söylemlerini ve yenilikçi projelerini metinsel düzlemde somutlaştırır. Bu hayal, sömürge sonrası ulus-devlet oluşumu sürecindeki ekonomik kalkınma düşüncesinin bireysel düzeydeki yansımasıdır: Anlatıda çiftliğin dönüşümü, özellikle havuz yapımı süreci, yeni Fas'ın oluşumundaki çelişkileri ve gerilimleri simgeler. Geleneksel yaşam biçimlerinden yeni tüketim kalıplarına geçiş, yalnızca ekonomik bir dönüşüm değil, aynı zamanda düşüncüsel ve ekinel bir dönüşümdür. Bu dönüşüm, metinde hem

fiziksel uzam değişimleri hem de anlatı kişilerinin iç dünyalarındaki değişimler üzerinden aktarılır.

Toplumsal-tarihsel veriler, anlatıdaki olayların ve ilişkilerin sağlam bir temele oturmasını sağlar. Özellikle toprak mülkiyetindeki eşitsizlik, romanın ikinci cildinde artan sınıf çatışmalarının ve toplumsal gerilimlerin tarihsel altyapısını oluşturur. *İşletme başına ortalama 210 hektar* gibi istatistiksel veriler, sömürge ekonomisinin yapısal adaletsizliğini somutlaştırırken, anlatının dünyasındaki ekonomik ve toplumsal ilişki düzeylerinin tarihsel gerçekliğini de doğrular.

Bu tarihsel arka plan, Emin'in Rotary Kulübü'ne katılımını ve yerel elitlerle kurduğu ilişkileri daha anlamlı hale getirir. 1960'ların sonlarında bile, ekonomik ve toplumsal iktidar büyük ölçüde eski sömürgecilerin ve onlarla iş birliği yapan yerel elitlerin elindedir. Emin'in bu çevreye kabul edilme çabası, yalnızca kişisel bir tercihi değil, tarihsel ve toplumsal koşulların yarattığı bir davranış kalıbını yansıtır. "İkisi de ne düşündüğünü biliyordu. Bu çiftliğin bir zamanlar olduğu çakıllı araziye düşünüyorlardı." (Slimani, 2022: 256). Biçimlenme alanının belki de en çarpıcı yansıması, anlatıdaki kuşaklar arası ilişkilerde görülür. Emin ve Mathilde kuşağı ile Ayşe kuşağı arasındaki düşüngüsel, ekinsel ve değer yargısı farklılıkları, Fas toplumunun yenileşme sürecindeki hızlı dönüşümünü yansıtır. Ayşe'nin Avrupa'da eğitim görmesi ve döndüğünde ailesine ve çevresine yabancılaşması, sömürge sonrası toplumların yaşadığı kuşaklar arası kopukluğun metinsel bir dönüşümüdür. "...Alsas choucroute³⁵u. Benim memleketimden tipik bir yemek." (Slimani, 2022: 276) bakış açısı Ayşe'nin iki ekin arasında kalan ve hem ailesine hem çevresine olan yabancılığının adeta bir yansıması gibidir.

Bu bağlamda, çalışmamızda benimsenen dört düzeyli toplumeleştirel çözümleme yöntemi, anlatının dizgesel bir incelemesine olanak sağlamıştır. İlk aşamada bağlamsal düzeyde toplumbetim, eş-metin ve söylemlerarasılık kavramsal araçlarıyla metnin toplumsal-ekinsel kodlarını açımladık. Ardından toplumsal-düşüngüsel düzeyde düşünbirim ve düşünsel anlam kavramlarıyla düşünce yapılarını ve söylemsel edimleri irdeledik. Üçüncü aşamada oluşturduğumuz toplumsal ilişki ölçeği, toplumsal-tarihsel düzey çözümlemesine somut bir katkı sunmuştur. Bu görsel çözümleme, anlatı kişileri arasındaki ilişki ağını görselleştirerek toplumsal yapı ve güç

³⁵ Alsas'a özgü bir yemek olan Choucroute Garnie, lahana turşusu, sosis ve öteki tuzlanmış etler ve şarküteriden oluşur ve genellikle patatesle servis edilir.

ilişkilerinin metinsel temsilini belirginleştirmiştir. Benjamin'in "şehre farklı yönlerden giriş" ödünclemesini yöntemsel bir araç olarak kullanarak, metne farklı bakış açılarından yaklaşım imkânı elde edilmiştir.

Toplumsal ilişki çözümlemesi, sömürge-sonrası Fas toplumunun adeta küçük bir temsili olarak, son aşamada irdeleyeceğimiz toplumsal-kimlik düzeyindeki çözümlememiz için kavramsal olarak bir şemsiye görevi görmektedir. Bu bağlamda, aşkın özne ve çizili özne ikiliğinin (fr. Dichotomie) ile ekinsel özne kavramları, metindeki kimlik oluşumu süreçlerinin daha derinlikli kavranmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, anlatının toplumsal-tarihsel düzey çözümlemesinde kullandığımız ilişki ağı çizemi, metindeki anlatı kişileri ve aralarındaki bağlantıları görselleştirerek karmaşık toplumsal yapıların daha anlaşılır hale gelmesini sağlamıştır. Bu görsel çözümleme, yalnızca kişiler arasındaki ilişkileri gösteren sabit bir harita değil, aynı zamanda sömürge sonrası Fas toplumunun mikro düzeydeki bir temsili olarak işlev görmektedir.

Çizimde merkezde konumlanan Emin anlatı kişisi, eşiyle, çocuklarıyla, işçileriyle ve seçkin çevresiyle kurduğu farklı türdeki ilişkilerle, bağımsızlık sonrası Fas'taki kimlik çatışmalarının ve toplumsal dönüşümlerin somutlaşmış bir örneğidir. Kırmızı çizgilerle açılan aile bağları geleneksel yapıların devamını gösterirken, yeşil çizgilerle dışa vurulan romantik ilişkiler (özellikle Selim-Selma arasındaki yasak aşk) eski düzenin çözülmekte olan yapısını simgeler. Mavi çizgilerle gösterilen mesleki ve toplumsal ilişkiler ise sömürgecilik sonrası dönemde yeniden tanımlanan toplumsal hiyerarşileri yansıtır.

Anlatı kişilerinin renklerle sıradüzenli olarak sınıflandırılması, anlatının toplumsal ve siyasal yapısıyla doğrudan ilişkilidir: Mavi dairelerle temsil edilen ana anlatı kişileri (Emin, Mathilde, Ayşe, Selim, Selma, Ömer) sömürge sonrası Fas'ın farklı yüzlerini ve yaşadıkları toplumsal-kimliksel çatışmaları simgelerken, yeşil ve sarı daireler (Dragan, Mehdi, Sabah, Nilsa gibi) bu çatışmaların çeşitli yönlerini destekleyen ikincil ve yardımcı kişiler olarak konumlanır.

Bu görsel çözümleme, Benjamin'in *şehre farklı yönlerden giriş* eğretilmesiyle uyumlu bir biçimde, anlatıya farklı bakış açılarından yaklaşmamıza olanak tanımıştır. İlişki ağı çizemi sayesinde, Zima'nın toplumeleştirel yaklaşımının önemli bir boyutu olan toplumsal ilişki ölçeği somut bir anlatım kazanmış ve toplumsal-düşüngüsel düzeyden toplumsal-kimlik düzeyine geçişte kavramsal bir köprü işlevi görmüştür.

Sonuç olarak, öyküdeki anlatı kişilerinin ilişki ağını çözümlemek, metin-toplum etkileşiminin yalnızca kuramsal bir önermeler bütünü değil, görselleştirilebilir bir yapı olduğunu göstermiştir. Bu yaklaşım, Cros'un biçimlenme alanı kavramıyla da uyumlu bir biçimde, toplumsal yapıların metinsel yapılara nasıl dönüştüğünü ve anlatının anlam üretim süreçlerini anlamamıza önemli bir katkı sağlamıştır. Böylece toplumeleştirel çözümleme, sadece kavramsal bir araç olmaktan çıkıp, somut ve görselleştirilmiş bir yöntem olarak yazınsal eleştiriye varsıl bir bakış açısı sunmuştur.

4.2.5. Toplumsal-Kimlik Düzeyi

Toplumsal kimlik düzeyi çözümlemesi, toplumeleştirel yaklaşımın en iç halkasını oluşturan ve anlatı kişilerinin özne konumlarının nasıl yapılandırıldığını inceleyen önemli bir aşamadır. Slimani'nin anlatısında kimlik oluşumu süreçleri, sömürge ve sömürge sonrası bağlamın yarattığı karmaşık hareketlilikler içinde örüntülenir. Bu düzeyde aşkın özne, çizili özne ve ekinsel özne kavramları ekseninde anlatıyı inceleyeceğiz.

Aşkın özne, bireylerin ait oldukları toplumsal gruplar (sınıf, meslek, kuşak, coğrafi köken) içinde edindikleri ortak deneyim ve söylemlerin oluşturduğu ortak bilinç yapısıdır. Bireysel bilinci aşan bu yapı, yazarların metinlerinde hem bilinçli hem de bilinçdışı olarak yansır. Lucien Goldmann'ın geliştirdiği bu kavram, toplumsal grupların dünya görüşlerinin metinlere nasıl yansıdığını inceler (Cros,2003: 22-31). Yazınsal metinler bu açıdan salt bireysel yaratıcılığın değil, toplumsal-tarihsel bilinç yapılarının da ürünüdür. Sömürge sonrası toplumlarda kimlik oluşumu ve aitlik sorunları, çoğu zaman bireysel deneyimler üzerinden dışa vurulsa da aslında toplumsal ve tarihsel bir boyut taşır. Anlatıda Selim anlatı kişisi, bu ortak deneyimin bireysel düzlemdeki yansıması olarak karşımıza çıkar. Aşkın özne kavramı, tam da bu noktada bize metindeki bireysel öykülerin ardındaki toplumsal bilinci anlama olanağı sunar. Anlatıda Selim'in işçilerle olan ilişkisi, yalnızca bir çocuğun gündelik yaşamını değil, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık kimlik algısını da yansıtır:

“Eskiden işçiler Selim’le dalga geçmeyi severdi. Tarlalarda peşinden koşarlardı, baldırlarının inceliğine, güneş çarpan beyaz tenine gülerlerdi. Onu kızdırmak için “yumurcak”, “cılız”, hatta bazen “Alman” diye çağırırlardı.” (Slimani, 2022:35). İşçilerin Selim’i “Alman” olarak adlandırması, metinde basit bir lakap olmanın ötesinde, toplumsal bellekte yer etmiş yabancı/yerli ikiliğini ve sömürge deneyiminin ürettiği ortak kodları gösterir. Bu etiketleme eylemi, sömürge sonrası toplumlarda sıkça görülen, farklı olanı tanımlama ve konumlandırma ihtiyacının, Fanon’un

deyimiyle “Sömürge durumuna içkin bir şey” (Young, 2024) olmasıdır. Metinde dikkat çeken bir öteki öge, Selim’in fiziksel özelliklerinin yerel toplum tarafından yorumlanma biçimidir: “Kadınlar yanaklarını sıkar, güzelliği karşısında kendilerinden geçerlerdi. 'Berberi olabilirdin. Bu yeşil gözlerle ve bu çillerle gerçek bir Rifli³⁶.” (Slimani, 2022:35). Bu dışı vurum, melez kimlikleri yerelleştirme çabasını ve toplumun melezliği kendi ekinsel çerçevesi içinde anlamlandırma girişimini yansıtır. Bir bakıma burada kullandığımız anlamıyla melez olma durumu farklı ve birbiriyle uyumsuz toplumsal grupların çatışmalı hallerinden ortaya koyulan yeni bir toplumsal kimliğin oluşumunu vurgulamaktadır. Toplumsal grubun, farklı görünen birini “Berberi” veya “Rifli” olarak tanımlama eğilimi, aşkın öznenin- yani ortak bilinç yapısının- melez kimlikleri algılama biçimini gösterir. Bu noktada Cros’un belirttiği gibi, “ekinsel özne, kendisini imleyen ortak oluşumların dışında tanımlanamaz” (Cros, 2005:113).

Selim’in okul deneyimlerinde de aşkın öznenin etkisi belirgindir: “Kulüpte, antrenörü gerekenleri yerine getirse büyük bir şampiyon olabileceğini iddia ediyordu. Ama Selim'in nasıl bir adam olabileceğine ilişkin en ufak bir fikri yoktu. Okulu sevmiyordu. Öğretmenleri, Cizvitler, tembelliğini ve uyuşukluğunu kınıyordu.” (Slimani, 2022: 37). Bu alıntıda, eğitim kurumları aracılığıyla aktarılan toplumsal beklentiler ve kuralların, Selim’in bireysel deneyimini nasıl biçimlendirildiği görülür. Cizvit okulları, sömürge döneminin ekinsel mirası olarak, Batılı eğitim anlayışını ve disiplin kurallarını temsil ederken, Selim’in bu yapıya uyum sağlayamaması, melez kimliğinin yarattığı gerilimi ortaya koyar. Üçlemenin ilk romanında ablasının başarılı bir biçimde Fransız okullarına olan uyumunun aksine kardeşinin bu durumu bir gerilim ögesi olarak görülür. Antrenörün Selim’i yalnızca sportif gücü üzerinden değerlendirmesi, onun “nasıl bir adam olabileceğine ilişkin en ufak bir fikri” olmaması, melez kimlikli bireylerin çok boyutlu varoluşlarının toplumsal kurumlar tarafından indirgemeci biçimde algılanmasını gösterir. Selim’in kimliğini biçimlendiren toplumsal ilişki düzeyleri ve kurallar, şu alıntıda çarpıcı biçimde açılır: “Tanrı, kral, askerler, bağımsızlık kahramanları ve işçiler. Biri yanımıza yaklaştığında hep, adınızı sormak yerine, 'sen kimin oğlusun?' diye sorardı.” (Slimani, 2022: 37). Bu bağlam, Fas toplumunda kimliğin bireysel başarılarından çok aile bağları,

³⁶ Rif Dağları, Kuzey Fas'ta, Akdeniz kıyısı boyunca uzanan, varsıl doğal ve ekinsel mirasa sahip bir dağ silsilesidir. Rifli kavramı o bölgenin insanı anlamında kullanılmıştır.

toplumsal konum ve ortak değerler üzerinden tanımlandığını gösterir. “Sen kimin oğlusun?” sorusu, bireyi kendi özerk varlığı üzerinden değil, aile ve dolayısıyla toplumsal ilişki düzeyindeki yeri üzerinden tanımlama eğilimini vurgular. Bu soru, bireyin kim olduğundan çok, hangi toplumsal, ekinel ve ekonomik mirası taşıdığına odaklanır. Böylece bireysel kimlik, ortak belleğin ve toplumsal konumlanmanın bir uzantısı haline gelir. “Selim’in bütün bunlardan anladığı, her halükârda buralı bir çocuk olmadığıydı.” (Slimani, 2022:35). Selim’in bu bireysel bilinci, aslında ortak algının bireysel düzeydeki yansımaları çarpıcı biçimde ortaya koyar. Bu alıntı, sömürge sonrası toplumlarda yaygın olan “hiçbir yere tam olarak ait olamama” duygusunu imler. Selim’in aitlik bunalımı, yalnızca kişisel bir duygu değil, Fas’ın sömürge geçmişinin ve sömürgecilik sonrası dönüşümünün ürünü olan ortak bilinç yapısının bir yansımasıdır.

Çizili özne kavramı, dilin ve ekinin öznesi olarak doğan, bilinçli, bilinçdışı ve bilinçdışı-olmayan süreçler³⁷ (fr. Non-conscient) düzeyinde işleyen, toplumsal ve düşünsel süreçler tarafından biçimlendirilen özne konumunu imler. Bu kavram, Lacancı ruhsal çözümleme ve yapısalcı sonrası kuramlardan beslenir ve öznenin tam ve bütünlüklü bir varlık olmadığını, aksine toplumsal ve ekinel yapılar tarafından “çizilmiş” (sınırlandırılmış, belirlenmiş) olduğunu vurgular (Cros,2003:198). Selim’in ergenlik döneminde bedenini ve cinselliğini keşfetme süreci, çizili özne kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli bir deneyimdir. Bedensel gelişim, cinsel kimliğin oluşumu ve toplumsal kurallarla çatışma, Selim’in özne olarak sınırlarını ve bu sınırları aşma çabalarını gösterir. Özellikle halası Selma ile yaşadığı yasak ilişki, toplumsal tabuların çizdiği sınırları aşma girişimi olarak okunabilir: “Selma çekingen bir sesle, “Yeğenim” diye yanıtladı. Kapıcı kaşlarını kaldırdı, gürültülü bir biçimde burnunu çekti ve ekledi 'Peki kocan ne diyor bu yeğenin seni görmeye gelmesine?' Selma komşu kadınlardan da çekiniyordu, Yahudi terziden ve Selim'in sigara almaya indiği bakkaldaki şişman Fanny'den de içlerinden biri bir biçimde oynanan bu oyunu çözebilirdi.” (Slimani, 2022: 87).

³⁷ Edmond Cros’un toplumeleştirme kuramında, bireyin bastırılmamış fakat farkında olmadan yeniden ürettiği toplumsal-düşünsel yapıların işlediği bir bilinç düzeyini imler. Freudyen anlamdaki bilinçdışı (fr. inconscient) kavramından ayrılır; bastırılmış değildir, ancak açık bilinç düzeyinde de değildir. Aşkın özneler tarafından ekinel olarak içselleştirilmiş değer, norm ve söylemlerin metne aktarımını açıklar.

Bu alıntıda, akrabalık ilişkilerinin tanımladığı toplumsal sınırlar (“Yeğenim”) ile cinsel arzunun serbest akışı arasındaki gerilim görülür. Kapıcının şüpheci tavrı ve Selma’nın çekingenliği, toplumsal kuralların bireysel arzular üzerindeki baskısını gösterir. Bu yasak ilişki, Selim’in çizili özne olarak toplumsal kuralların sınırlarını zorlama ve kendi kimliğini bu sınırların ötesinde tanımlama çabasını yansıtır. Selim’in annesinin, halası Selma’yı çiftlikten uzaklaştırma girişimi de toplumsal kuralların aile içi ilişkilerde nasıl işlediğini gösterir: “Mathilde Selma’yı evinden uzaklaştırmaya çalışırken aslında oğlunu da Selma’nın dünyasının içinde yitmesine sebep olmaktadır.” (Slimani, 2022: 87). Bu durum, anne-oğul ilişkisinin de toplumsal beklentiler ve kurallar tarafından çizilmiş sınırlar içinde gerçekleştiğini gösterir. Anne, oğlunu *koruma* çabasıyla aslında onu daha da uzaklaştırmakta, kimlik oluşumu sürecinde yeni çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Selim’in hippilerle kurduğu ilişki, çizili öznenin alternatif kimlik arayışlarını gösterir: “...Nilsa ayağa kalkıp Selim'in kollarına öyle bir hevesle atıldı ki Selim utandı. 'Bu benim Faslı arkadaşım' dedi. Arkadaşları, anne babalarından ve kapitalist toplumdan kaçmaya karar vermiş ve iki senedir birlikte komün halinde yaşayan iki Almandı.” (Slimani, 2022: 139).

Bu alıntıda, Selim’in Batılı hippieyle kurduğu ilişki, onun melez kimliğinin bir başka boyutunu gösterir. “Faslı arkadaşım” olarak tanımlanması, Selim’in kimliğinin yine etnik ve ulusal ulamlar üzerinden tanımlandığını, ancak bu kez egzotik bir çekicilik ögesi olarak konumlandırıldığını gösterir. Hippilerin “anne babalarından ve kapitalist toplumdan kaçma” çabaları, Selim’in de deneyimlediği toplumsal kurallara karşı çıkma eğilimiyle örtüşür. Bu karşılaşma, çizili öznenin farklı ekinsel bağlamlarda farklı biçimlerde tanımlanabileceğini ve bu tanımlamaların her zaman öznenin kendi algısıyla örtüşmeyebileceğini gösterir.

Selim’in lisedeki başarısızlığı ve ablası Ayşe’nin akademik başarılarıyla karşılaştırılması, toplumsal beklentilerin bireysel kimlik üzerindeki etkisini gösterir. Selim’in lisedeki başarısızlığı, Hippiler ile olan gönül ilişkileri, başarı timsali ablasının aksine daha zor bir çocuk olması da kimlik biçimlenmesinde kendini konumlandığı arada kalmışlık durumundan kaynaklanır. Bu karşılaştırma, toplumsal başarı ölçülerinin bireysel kimlikler üzerindeki baskısını ve bu baskının farklı bireylerde farklı tepkilere yol açabileceğini gösterir. Ayşe, toplumsal beklentileri içselleştirip başarılı bir akademik kariyer izlerken, Selim seçenekli alanlar ve ilişkiler aramaktadır. Bu farklılık, çizili öznenin toplumsal kurallarla söyleşmelerde izleyebileceği farklı izlekleri gösterir.

Ekinsel özne, toplumsal yapıların, düşüncelerin ve tarihsel süreçlerin kesişiminde oluşmuş karmaşık bir göstergeler dizgesidir. Cros, ekinsel özneyi şöyle tanımlar: “Ekinsel özne, öznenin doğuşunun, tarihinin, doğasının ve ekinsel ürünlerin biçimsel oluşumu üzerindeki etkisinin düzeneklerini aydınlatan düşüngüsel bir öznedir” (Cros, 2005: 11). Bu kavram, özellikle sömürge sonrası çalışmalarda alan yazın ve ekinsel çözümlemeler için temel bir kavram olarak da değerlendirilebilir.

Selim’in kimlik oluşumu süreci, ekinsel özne kavramı çerçevesinde, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık ekinsel ve tarihsel hareketlilikleri yansıtır. Özellikle bağımsızlık sonrası dönemde ulusal kimlik, toplumsal sınıf, aile yapısı, cinsiyet rolleri, bireysel arayışlar ve dini inançlar gibi çeşitli kimlik katmanlarının etkileşimi, Selim’in ekinsel özne olarak konumunu biçimlendirir. Fas’ın bağımsızlık sonrası döneminde ulusal kimliğin oluşumu, Selim’in babası Emin’in Kral II. Hasan’a bağlılığı ve ülkenin tarım ülkesi olduğu yönündeki söyleminde görülür. Emin’in müşterileri ve işçileri üzerinde etki yaratmak için ofisine Kral’ın fotoğrafını asması, ulusal lider betisinin ve devlet otoritesinin ekinsel özneler üzerindeki etkisini gösterir. Bu bağlamda, “Tanrı, kral, askerler, bağımsızlık kahramanları ve işçiler” toplumsal ilişki düzeyi, Fas toplumunda ekinsel öznenin biçimlendiği değerler dizgesini yansıtır. Selim’in ekinsel özne olarak konumu, sömürgecilik mirası ve ulusal gurur arasındaki gerilimde de belirginleşir. Emin’in, yabancıların (eski sömürgeciler veya “dejenere burjuvalar”) kendisinden daha başarılı görünmesinden duyduğu rahatsızlık, bağımsızlık sonrası oluşan ulusal gurur ve kendi kendine yeterlilik arayışını imler. Bu tutum, Selim’in dünyayı algılama biçimini ve kendi kimliğini tanımlama çabalarını etkiler.

Ekinsel özne olarak Selim, aynı zamanda toplumsal sınıf kimliğinin çelişkilerini de deneyimler. Babası Emin, toprak sahibi ve başarılı bir iş adamı olarak burjuvazi kimliğini temsil ederken, Selim bu toplumsal konumun getirdiği ayrıcalıklar ve sorumluluklar arasında sıkışır. Havuzlu bir eğlence düzenlenmesi (ing. Garden-party), lüks tüketim ve Rotary Kulübü gibi seçkin çevrelerle ilişkiler, Selim’in içinde büyüdüğü toplumsal sınıfın belirgin özellikleridir. Ancak, Selim’in işçilerle ve daha alt sınıflardan bireylerle kurduğu ilişkiler, onun bu toplumsal konumla olan çelişkili ilişkisini gösterir. Emin’in baskıcı baba konumu, Mathilde’in ev işlerine ve çocuklarına odaklanması ve çocukların ebeveynlerinin beklentileriyle çatışmaları, geleneksel aile kimliklerini ve işlevlerini yansıtır. Selim’in babasının beklentilerine uymakta zorlanması ve farklı ilgi alanları, erkek kimliğinin de bu geçiş döneminde sorgulandığını ve farklılaşabileceğini gösterir. Selim’in halası Selma ile evlilik dışı

ilişkileri ve özgürlük arayışı, toplumun kadınlara yönelik beklentileriyle çatışması, Selim'in kadın-erkek ilişkilerine ve toplumsal cinsiyet işlevlerine ilişkin algısını etkiler. Ablası Ayşe'nin tıp eğitimi alması ve kariyer yapması ise, çağdaşlaşma ile kadınların değişen kimliklerini ve toplumsal işlevlerini gösterir, bu da Selim'in kendi erkek kimliğini tanımlamasında önemli bir referans noktası oluşturur. Bireysel kimlik arayışı ve yabancılaşma, Selim'in ekinsel özne olarak deneyiminin merkezinde yer alır. Ergenlik dönemindeki kimlik arayışı, cinselliği keşfetmesi, uyuşturucu kullanımı ve ailesinden uzaklaşması, bireysel kimlik oluşum sürecindeki zorlukları ve yabancılaşma hissini yansıtır. Bu süreçte Selim hem Batılı çağdaş değerler hem de geleneksel Fas ekini arasında sıkışmış, melez bir ekinsel özne olarak belirir.

Dini kimlik de Selim'in ekinsel özne olarak konumunu etkileyen önemli bir boyuttur. Ramazan ayı edimleri, doğum ve ölümle ilgili geleneksel inançlar ve uygulamalar, dini ve ekinsel kimliğin iç içe geçtiğini gösterir. Selim'in bu geleneksel dini edimlerle kurduğu ilişki, onun melez kimliğinin bir başka boyutunu oluşturur. Selim'in ekinsel özne olarak kimlik oluşumu süreci, sömürge sonrası Fas toplumunun çok katmanlı ve çelişkili hareketliliklerini yansıtır. Ulusal, sınıfsal, ailesel, cinsiyet temelli, bireysel ve dini kimlik katmanlarının etkileşimi, Selim'in melez ve karmaşık bir ekinsel özne olarak konumunu belirler. Bu üç kavramsal araç, birbirinden kopuk değil, aksine sürekli etkileşim durumunda olan özne konumlarını imler. Selim'in ortak bilinç ve toplumsal kodlarla (aşkın özne) ilişkisi, toplumsal kuralların dayattığı sınırlar ve bu sınırları aşma çabaları (çizili özne), ve farklı kimlik katmanlarının kesişiminde oluşan karmaşık konumu (ekinsel özne), bir bütün olarak sömürge sonrası Fas toplumundaki kimlik oluşumu süreçlerinin karmaşıklığını yansıtır. Bu noktada öteki anlatı kişileriyle anlatı boyunca kurulan ilişkiler bağlamında Selim'in merkeze koyulması bu karmaşık kimlik oluşum sürecinin ikinci romanda Selim üzerinden kurgulandığının değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Selim'in ergenlik dönemindeki deneyimleri, toplumsal-kimlik düzeyinde, birey ile toplum arasındaki karmaşık ilişkileri ve kimliğin sürekli olaşan, hareketli yapısını ortaya koyar. Onun melez kimliği, Fas toplumunun geçirdiği tarihsel dönüşümlerin ve çağdaşlaşma sürecinin yarattığı çelişkilerin bireysel düzlemdeki yansımasıdır. Slimani'nin anlatısında Selim anlatı kişisi üzerinden sunulan bu karmaşık kimlik oluşumu süreci, sömürge sonrası toplumların yalnızca siyasal ve ekonomik değil, aynı zamanda ekinsel ve bireysel düzeylerde de derin dönüşümler yaşadığını gösterir. Bu dönüşüm sürecinde

bireyler, farklı kimlik katmanları arasında sürekli bir olaşma ve yeniden tanımlama süreci yaşarlar.

Sonuç olarak, anlatı boyunca kimlik oluşumu süreçleri, toplumsal-kimlik düzeyinde aşkın özne, çizili özne ve ekinel özne kavramları ekseninde ele alındığında, sömürge sonrası toplumun karmaşık kimlik hareketliliklerini daha derinlikli biçimde anlaşılabilir. Anlatı kişilerinin bireysel deneyimleri, aslında sömürge geçmişi ve sömürgecilik sonrası dönüşümlerin ürettiği ortak bilinç yapılarının yansımalarıdır. Bu düzeyde yaptığımız çözümleme, önceki düzeylerde ele aldığımız bağlamsal, toplumsal-düşüngüsel ve toplumsal-tarihsel çözümlemeleri tamamlayarak, metni çok boyutlu bir bütün olarak kavramımıza olanak tanır.

4.2.6. Ara Bireşim

Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi 2: Dans Edişimize Baksana* adlı yapıtı, sömürge sonrası Fas toplumunun dönüşüm sürecini çok katmanlı bir anlatı yapısıyla ele almaktadır. Anlatı, Pasternak'tan seçilen "Çağ, kim olduğunu hesaba katmıyor, bana canımın istediğini dayatıyor. Gerçekleri görmezden gelmeme izin verin" tanımlığıyla açılır ve bu tanımlık, metnin temel gerilimi olan bireysel kimlik ile toplumsal dayatmalar arasındaki çatışmayı adeta daha ilk sayfadan okura duyurur. Anlatı, 1968-1972 yılları arasındaki Fas toplumunu merkeze alırken, geriye sapımlar aracılığıyla 1942'den 1972'ye uzanan geniş bir tarihsel yelpazeyi kapsayarak, sömürge sonrası toplumun dönüşüm hareketliliklerini hem bireysel hem de toplumsal düzlemde yansıtır.

Anlatısal yapı açısından incelendiğinde, Genette'in anlatı kuramı çerçevesinde anlatı, dışöyküsel anlatıcı tarafından aktarılmaktadır. Bu anlatıcı, olayları üçüncü tekil kişi adılı üzerinden anlatırken, anlatı kişilerinin iç dünyalarına yönelerek anlatıyı biçimlendiren bir bilinç işlevi de görmektedir. Anlatıcı nesnel bir konumlanış sergilemez; aksine, anlatıyı işleyen, düzenleyen, yorumlayan ve yargılayan bir bilinçli biliş öznesi olarak konumlanır. Değişken odaklayım tekniği kullanılarak, Mathilde, Emin ve Ayşe gibi farklı anlatı kişilerinin bakış açıları arasında geçişler yapılır ve böylece hem bireysel deneyimler hem de daha geniş toplumsal bağlam sunulur. Örneğin, Mathilde'in yaşadığı aitik sorunu anlatılırken iç odaklayım kullanılırken, Fas toplumundaki dönüşümler aktarılırken sıfır odaklayım devreye girerek anlatıcı tarihsel süreci daha geniş bir çerçevede sunar.

Anlatının öyküsel çizgesi, Genette'in beş sıradüzenli anlatı modeline göre yapılandırılmıştır. Başlangıç durumunda (1968-1972), Mathilde ve Emin çiftinin

ikinci kuşak temsilcisi Ayşe'nin öyküsü üzerinden Fas toplumu aktarılır. Bu dönemde Alsas'a tıp eğitimi için giden Ayşe'nin deneyimleri, anlatının temel gerilim noktalarını oluşturur. Yıkıcı eylem olarak 1968 öğrenci hareketleri ve Fas'taki toplumsal dönüşümler belirir. Yazgı dönüşümü aşamasında, Mathilde'in sağlık ocağında yaşananlar ve Ayşe ile olan ilişkisindeki değişim öne çıkar. Bu aşamada hem bireysel hem de toplumsal çatışmalar derinleşir ve anlatı kişilerinin değişim süreçleri daha belirginleşir. Çözüm ögesi olarak Ayşe'nin bireysel özgürlük mücadelesi, anlatının temel öğelerinden biridir. Sonuç durumunda ise ailenin yeni toplumsal düzende konumlanması ve melez kimliklerin kabullenilmesi söz konusudur.

Greimas'ın eyleyenler modeli çerçevesinde incelendiğinde, öykünün anlatı kişileri üç temel eksen üzerinde konumlanmaktadır. İletişim ekseninde II. Dünya Savaşı ve sömürge sonrası süreç gibi tarihsel koşullar gönderen rolünü üstlenirken, Fas toplumu ve gelecek kuşaklar alıcı konumundadır. İstek ekseninde Mathilde, Emin ve Ayşe Belhac özne olarak konumlanırken, ekin sel bütünleşme ve kimlik oluşumu süreci nesne rolünü üstlenmektedir. Güç ekseninde ise Dragan Palosi ve Tamo gibi destekleyici anlatı kişileri yardımcı işlevini görürken, ekin sel farklılıklar ve toplumsal düzgüler karşıt güçler olarak belirmektedir. Bu yapısal düzenleme, anlatı kişilerinin bireysel deneyimlerinin ötesinde, sömürge sonrası toplumun ortak dönüşümünü ve kuşaklararası aktarım süreçlerini görünür kılmaktadır.

Anlatının zamansal yapısı incelendiğinde, öykü süresi 1942-1972 yılları arasındaki otuz yıllık bir zaman dilimini kapsar. Ancak bu geniş zamansal yelpaze içinde ana anlatı zamanı, 1968-1972 yılları arasındaki dört yıllık süreçte yoğunlaşır. Ana anlatı zamanının dışına taşan olaylar, geriye sapımlar aracılığıyla metne dahil edilir. Bu geriye sapımlar süredizimsel olarak 1942, 1948, 1950, 1956, 1961, 1962 ve 1964 yıllarını kapsar. Öyküleme süresi bağlamında anlatı boyunca, eşzamanlı anlatım ve gecikmeli anlatım tekniklerini bir arada kullanır. Ana anlatı zamanındaki olaylar çoğunlukla eşzamanlı anlatım tekniğiyle aktarılırken, geriye sapımlar gecikmeli anlatım tekniğiyle sunulur. Bu ikili yapı, anlatıcının zamansal düzlemler arasında özgürce hareket etmesine olanak tanır.

Uzamsal yapı açısından anlatı, gerçek uzamları (Meknès, Strasbourg) kurmaca uzamlarla (çiftlik, sağlık ocağı) harmanlayarak çok katmanlı bir anlatı evreni yaratır. Uzamsal ilişkiler, dört temel düzlemde incelenebilir: Açık uzamlar (Meknès sokakları, kent meydanları ve protesto alanları) ile kapalı uzamlar (çiftlik evi, sağlık ocağı ve odalar) arasındaki yatay ilişki, anlatı kişilerinin hareket alanlarının sınırlarını ve

özgürlük-kısıtlılık gerilimini yansıtır. Kapsayan uzamlar (Fas, Fransa ve kentleşme süreci) ile kapsanan uzamlar (Mathilde'in odası, Ayşe'nin yaşam alanı ve çiftlik) arasındaki dikey ilişki ise sömürge sonrası toplumun makro ve mikro düzeydeki dönüşümlerini somutlaştırır. Özellikle çiftlikteki limtakal ağacının yerini havuza bırakması, yenileşme sürecinde kaybedilen değerlerin acı bir hatırlatıcısı olarak simgesel bir anlam taşır. Bu uzamsal dönüşüm, anlatıda yalnızca fiziksel bir değişimi değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel düzeyde yaşanan köklü değişimleri de imler.

Toplumeleştirel çözümleme açısından anlatı, dört düzeyde incelenebilir. Bağlamsal düzeyde, Fas toplumunun sömürge sonrası içinde bulunduğu karmaşık yapı, farklı toplumsal grupların (burjuva sınıfı, işçi sınıfı, öğrenciler, hippiler) dil kullanımları üzerinden incelenir. Öyküde Rotary Kulübü üyeliği, toplumsal konumun ve ayrıcalığın dilsel göstergesi olarak öne çıkar. Avrupa (özellikle Fransız) burjuvazisi ile Faslı burjuvanın bir araya geldiği Rotary Kulüp toplantıları, sömürge döneminin geride kaldığı, karşılıklı anlayış ve eşitlik yanılması üzerine kurulu bir söylem geliştirilen uzamlar olarak sunulur. Fransızca, Arapça ve Berberice arasındaki ilişki, sömürge sonrası dönemde de devam eden dil siyasetlerini ve ekinel toplumsal ilişki düzeylerini yansıtır.

Toplumsal-düşüngenel düzeyde, anlatıda öne çıkan düşünbirimler arasında sömürgecilik sonrası *yanlış anlaşılma* düşünbirimi, ulusal kimlik ve kalkınma düşüngenüsü, gelenek ve çağdaşlık çatışması yer alır. Rotary kulübündeki Avrupalı üyelerin sömürgecilik dönemini basit bir yanlış anlaşılma olarak nitelendirmeleri, geçmişini örtbas etme çabasını gösterir. Emin'in düşüncelerinde somutlaşan ulusal kimlik ve kalkınma düşüngenüsü, bağımsızlığını kazanmış Fas'ın yeni bir kimlik oluşturma çabasını temsil eder. Emin'in kent ve kent yaşamına ilişkin eleştirileri ve kırsal kesimin erdemli yaşamını yüceltmesi ise gelenek-çağdaşlık çatışmasının bir göstergesidir.

Toplumsal-tarihsel düzeyde, Fas'ın bağımsızlık sonrası döneminde ortak belleğin nasıl yönlendirildiği, bastırıldığı ve dönüştürüldüğü incelenir. Anlatıda Mehdi Ben Barka'nın kaybolması, dönemin siyasi baskı atmosferinin önemli bir göstergesi olarak vurgulanır. 13 Temmuz 1971'de gerçekleşen Sahirat darbe girişimi sonrasında, kralın televizyonda halka hitap etmesi ve olayları kendi lehine çevirmesi, toplumsal belleğin nasıl yeniden yazıldığını gösterir. 1962'de televizyonların *kralın hediyesi*

olarak dağıtılması ve yeni anayasaya oy vermeye teşvik amacıyla kullanılması, düzenin ortak belleği biçimlendirme araçlarını ortaya koyar.

Toplumsal-kimlik düzeyinde, sömürge sonrası toplumlarda kimlik oluşumu ve aitlik sorunları incelenir. Bu düzeyde özellikle Selim anlatı kişisi üzerinden aşkın özne, çizili özne ve ekinel özne kavramları ekseninde melez kimliğin oluşumu ele alınır. Selim'in işçilerle olan ilişkisinde, işçilerin onu *Alman* olarak adlandırması, toplumsal bellekte yer etmiş yabancı/yerli ikiliğini ve sömürge deneyiminin ürettiği ortak kodları gösterir. Selim'in ergenlik döneminde bedenini ve cinselliğini keşfetme süreci, toplumsal kurallarla çatışması, halası Selma ile yaşadığı yasak ilişki, hippilerle kurduğu ilişkiler, melez kimliğinin farklı boyutlarını yansıtır. Ekin ve din arasındaki ilişki, ramazan ayı ibadetleri, doğum ve ölümle ilgili geleneksel inançlar da Selim'in melez kimliğinin bir başka boyutunu oluşturur.

Anlatıda çiftliğin dönüşümü, özellikle havuz yapımı süreci, çağdaş Fas'ın oluşumundaki çelişkileri ve gerilimleri simgeler. Geleneksel yaşam biçimlerinden çağdaş tüketim kalıplarına geçiş, yalnızca ekonomik bir dönüşüm değil, aynı zamanda düşüngüsel ve ekinel bir dönüşümdür. Bu dönüşüm, metinde hem fiziksel uzam değişimleri hem de anlatı kişilerinin iç dünyalarındaki değişimler üzerinden aktarılır. Emin'in çiftliğe yaptırdığı havuz, bu dönüşümün somut bir göstergesidir ve kızı Ayşe'nin, çiftliğe arkadaşlarını çağdırmaktan utanmaması için yaptırılmıştır.

Mathilde'in sağlık ocağı deneyimi üzerinden kadın kimliğinin toplumsal sınırları, Emin'in ekonomik dönüşüm ve toplumsal durum arayışı üzerinden sömürge sonrası erkek kimliğinin çelişkileri, Ayşe'nin eğitim ve kariyeri üzerinden kuşaklararası çatışmalar, Selim'in kimlik arayışı üzerinden ise gençliğin bunalım ve aitlik sorunları ortaya konulur. Bu anlatı kişilerinin birbirleriyle ve toplumla kurdukları ilişkiler, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık hareketliliklerini farklı düzlemlerde yansıtır. Anlatıda, kuşaklar arası ilişkilerde de önemli bir dönüşümü yansıtır. Emin ve Mathilde kuşağı ile Ayşe kuşağı arasındaki düşüngüsel, ekinel ve değer yargısı farklılıkları, Fas toplumunun yenileşme sürecindeki hızlı dönüşümü gösterir. Ayşe'nin Avrupa'da eğitim görmesi ve döndüğünde ailesine ve çevresine yabancılaşması, sömürge sonrası toplumların yaşadığı kuşaklar arası kopukluğun metinsel bir dönüşümdür. Ayşe, toplumsal beklentileri içselleştirip başarılı bir akademik kariyer izlerken, Selim alternatif alanlar ve ilişkiler aramaktadır. Bu farklılık, öznenin toplumsal kurallarla söyleşimlerinde izleyebileceği farklı yöntemleri de gösterir.

Sonuç olarak, çalışmamıza söz konusu üçlemenin ikinci romanı, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık yapısını ve dönüşüm sürecini çok katmanlı bir anlatı yapısıyla ele almaktadır. Anlatısal teknikler (değişken odaklayım, geriye sapımlar), anlatı evreninin ve kişilerinin kurgusu (Mathilde, Emin, Ayşe, Selim), zamansal ve uzamsal yapılandırma, anlatının toplumsal ve düşünsel boyutlarını güçlendirirken, sömürge sonrası toplumun kimlik oluşumu süreçlerini, ekinsel melezleşme deneyimlerini ve toplumsal değişim hareketliliklerini derinlikli bir biçimde yansıtır. Anlatıdaki bireysel öyküler, sömürge geçmişi ve sömürgecilik sonrası dönüşümlerin ürettiği ortak bilinç yapılarının yansımaları olarak okunabilir ve bu sayede metin, salt bir kurgu olmaktan çıkarak, dönemin toplumsal, ekinsel ve tarihsel gerçekliğinin yazınsal bir temsili haline gelir.

4.3. Başkalarının Ülkesi 3

Eviniz yanıyorsa, neyi yanınıza alırdınız? Ben ateşi alırdım.

Jean Cocteau

Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinin son yapıtı, Cocteau'dan alınan bir tanımlıkla başlamaktadır: “Eğer eviniz yansaydı, neyi yanınıza alırdınız? — Ateşi yanıma alırdım” (Slimani, 2025). Bu tanımlık, bize göre öykünün anlaşılmasında temel bir tavsiye noktasıdır. Aktulum’a göre tanımlık, “ötekiler gibi, bir alıntıdır ancak sıradan bir alıntı değildir.” (Aktulum 2000: 200). Bu bağlamda bir anlatıda tanımlık kullanımı, yazarın metin dışındaki düşünsel ve ekinsel kaynaklarla kurduğu söyleşimin ilk göstergesidir.

Öyleyse bir metinlerarası gönderge olarak algılanan tanımlığın anlamını okur çıkarmalıdır; okur, bir geri-sapımsal ve metin-dışı okumayla etken bir biçimde bir yapıttaki tanımlığın anlamını bulmaya katkıda bulunur. Her tanımlık, alıntılanan metnin bağlamının, izleksel olduğu kadar örgesel, betisel vb. yönden ilişkilendirilerek yorumlanmasını, anlamın çözülmesini gerektirir (Aktulum, 2000: 200).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, anlatının başında yer verdiği Cocteau alıntısı, metnin izleksel derinliğini kuran ve yazarın düşünsel arka planına imlediği güçlü bir tanımlık işlevi görür. “Eğer eviniz yansaydı, neyi yanınıza alırdınız?” sorusu, yalnızca varoluşsal bir sorgulama değil, aynı zamanda anlatı boyunca işlenen yıkım, kayıp ve kimlik meselelerinin özlü bir habercisidir. Bu özdeyiş, üçlemenin son halkasında merkezi bir yer tutan yıkım ve dönüşüm izleğini önceden sezdirerek okuyucuyu metne hazırlar. Aynı zamanda yazarın beslendiği düşünsel kaynaklara da göndermede bulunur.

Bu bağlamda ateş eğretilmesi çok katmanlı bir anlatım aracına dönüşür: bir yandan yıkıcı bir güç olarak karşımıza çıkarken, öte yandan yeniden doğuşun ve

sürekliliğin simgesi haline gelir. Yanan bir evden ateşi alıp götürmek, yalnızca fiziksel bir aktarımı değil, özün korunması ve geleceğe taşınması yönündeki güçlü arzuyu da imler. Slimani'nin anlatısında bu eğritileme, sömürge sonrası Fas toplumunda yaşanan köklü değişimlere rağmen bireylerin kimliklerini ve değerlerini koruma çabalarıyla koşut olarak anlam kazanır. Anlatı uzamlarından biri olan çiftlik de bu bağlamda geçmişle yüzleşmenin ve aidiyetin somutlaştığı bir uzam olarak öne çıkar. Nitekim, “Çiftlik hakkında konuşmamız gerekiyor.” (Slimani, 2025:172) sözleri, uzamsal örüntü ile izleksel yapı arasındaki bu sıkı ilişkiye doğrudan imler. Alıntının ikinci kısmı olan *Ateşi yanıma alırdım* cevabı ise, maddi değerlerden ziyade daha soyut veya temel bir olgunun önceliklendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu yanıt, anlatının temel izleklerinden olan kimlik, aidiyet, bellek ve özgürlük arayışlarına güçlü bir gönderme yapmaktadır. Üçleme boyunca ailelerin ve anlatı kişilerinin üç kuşak boyunca sürdürdüğü kimlik oylaşmaları, tam da bu soyut değerlerin peşinde olma halini yansıtır. Ateş eğritilmesi, burada çok katmanlı bir anlam taşır. Bir yandan yıkıcı bir güç olarak görülse de öte yandan yeniden doğuşun ve devamlılığın simgesidir. Yanan bir evden ateşi alıp götürmek, bir şeyin özünü koruma ve geleceğe taşıma arzusunu imler. Bu durum, Slimani'nin anlatısında Fas toplumundaki köklü değişimlere rağmen, anlatı kişilerinin kendi öz değerlerini ve kimliklerini koruma çabalarıyla koşut olarak okunabilir. Anlatının uzamsal örüntüsünde önemli bir yere sahip olan çiftlik, bu bağlamda yalnızca bir yaşam alanı değil, aynı zamanda geçmişle hesaplaşmanın ve aidiyetin de uzamı haline gelir. Nitekim anlatıcının “Çiftlik hakkında konuşmamız gerekiyor.” (Slimani, 2025: 172) sözleri, bu uzamın belirleyici işlevini doğrudan imler.

Tanımlıktaki ateş imgesi, bellek ve kimliğin eğritilmesi olarak da değerlendirilebilir. Fiziksel ve toplumsal kayıplar yaşansa bile, anlatı kişilerinin içsel ateşlerini, kimliklerini, anılarını ve yaşam enerjilerini – koruma mücadelesi, anlatının merkezi çatışma eksenini oluşturur. Mia, Inès ve öteki üçüncü kuşak anlatı kişilerinin kimlik arayışları, tam da bu *ateşi* taşıma ve dönüştürme mücadelesidir. Cocteau'nun tanımlığı, aynı zamanda okuyucuyu kendi değerleri üzerine düşünmeye sevk eden kışkırtıcı bir açımladır. Neye değer verdiğimiz ve zorluklar karşısında neyi korumaya değer bulduğumuz sorusu, öykünün sadece anlatısal yapısını değil, aynı zamanda düşüncü boyutunu da vurgular. Tüm bu göstergesel katmanlarıyla tanımlık, Slimani'nin üçlemesinin son yapıtında bütünüyle ortaya çıkan kayıp, kimlik arayışı, ekinsel değişim, aile bağları ve direnç gibi temel izlekleri imler. Bu başlangıç noktası,

okuyucuyu romanın çok katmanlı anlatı dünyasına hazırlarken, sömürge sonrası öznenin karmaşık varoluşsal durumunu düşünmeye davet etmektedir.

4.3.1. Anlatısal Çözümleme: Kişi, Süre, Uzam

Başkalarının Ülkesi üçlemesinin son romanı olan *J'emporterai le feu*³⁸'nin çözümlemesine geçmeden önce, yöntemsel yaklaşımımızı açıklamak yerinde olacaktır. Üçlemenin önceki iki romanında (*Başkalarının Ülkesi* ve *Başkalarının Ülkesi 2*) uygulanan kuramsal çerçeveler, yapısal çözümleme araçları ve toplumeleştirel bakış açısı, bu son romanın çözümlemesine bir zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla, anlatı yerlemlerinin (kişi, zaman, uzam) çözümlemesinde, önceki yapıtlardan edindiğimiz kuramsal birikimi çıkış noktası olarak alacak ve tekrara düşmeden, bu birikimi çalışmamızın bu evresinde yapıtın özgün anlatısal dokusunu çözümlemek için kullanacağız. İlk iki yapıtta derinlemesine incelediğimiz Genette'in anlatıbilimsel yaklaşımı, Rabatel'in bakış açısı kuramı ve Greimas'ın eyleyenler modeli gibi temel çözümleme araçları, üçlemenin son yapıtında da belirli ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Ancak *J'emporterai le feu*'nün kuşaklar arası geçişleri daha belirgin kılan ve küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlilikleri odağa alan özgün yapısı, bu çözümleme araçlarının farklı bir biçimde uygulanmasını gerektirmektedir. Örneğin, değişken odaklayım tekniği, artık yetişkin birer birey haline gelen Mia ve Inès'in bakış açısına daha fazla yer verirken, Mehdi ve Ayşe'nin bakış açılarıyla anlamlı bir eytişimsel ilişki içinde sunulmaktadır. Anlatıdaki kişi, zaman ve uzam çözümlemesi, üçlemenin ilk iki yapıtında incelediğimiz anlatısal örüntülerin evrimini izlerken, aynı zamanda anlatıdaki yeni anlatısal yöntemlerin özgünlüğünü de vurgulamaktadır. Bu nedenle, tekrara düşmemek adına, kuramsal açıklamaları en aza indirerek, doğrudan anlatının kendisine odaklanacak ve gerektiğinde önceki romanlarla anlamlı bağlantılar kuracak bir çözümleme yaklaşımı benimsemekteyiz. Bu yaklaşım, üçlemenin bir bütün olarak sunduğu anlatısal evrimin dizgesel bir biçimde anlaşılmasına olanak tanırken, üçüncü yapıtın özgün anlatısal özelliklerinin daha net bir biçimde açığa çıkmasını sağlayacaktır. Böylece, Slimani'nin Fas'ın sömürge sonrası dönemdeki toplumsal dönüşümünü kuşaklar arası bir bakış

³⁸ Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinin üçüncü romanı tez çalışmasının hazırlandığı tarihte henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Üçüncü romana ilişkin tüm alıntıların çevirileri tarafımızca Fransızca-Türkçe olarak yapılmıştır.

açısından nasıl aktardığını ve anlatısal tekniklerini bu dönüşümü yansıtmak için nasıl geliştirdiğini daha derinlemesine çözümleyeceğiz.

Anlatı, yanmetinsel olarak incelendiğinde, metin çevresinde kökleşik romanlardan ayırık olarak değerlendirilebilecek yeniötesi eğilimler görülmektedir. Bu eğilimlere kuramsal bir yaklaşım çözümlememizin bir parçası olmamakla beraber üçlemenin bu son romanı, anlatısal yapısı ve söylemsel özellikleri bakımından anlatının geri kalanından belirgin biçimde ayrılan bir öndeyiş (fr. Prologue) bölümüyle açılması çalışmamızın bu bölümünde ayrı bir çözümleme gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Öncelikle güncel öyküleme düzeyinde bu durum, yan metinsel düzlemde yapının özgünlüğünü ortaya koyar. Söz konusu öndeyiş, benöyküsel (fr. *Homodiégétique*) bir anlatıcı tarafından birinci tekil kişiyle aktarılır ve özkurmaca (fr. *Autofiction*) öğeleriyle belirginleşir. Genette'in anlatı kuramı (1972) çerçevesinde anlatıcı ile anlatılan kişi arasında bir özdeşlik ($Y = K$) söz konusudur; ancak özkurmaca, bu özdeşliği kurmaca alanına taşır ve anlatı ile yaşantı arasındaki sınırları muğlaklaştırır. Bu dönüşüm, Genette'in Proust çözümlemelerinde belirttiği gibi, anlatı edimlerinin, dış-anlatıcı, iç-anlatıcı ve kahraman, başlangıçta birbirinden ayrılmışken, bir noktada tek bir özne betisinde yoğunlaştığı durumu anımsatır: “Burada ‘ben’in fethi, bir kendine seyir ya da refakat değil, özelliğin rahatlığına sığınmak hiç değil, aksine merkez dışında olmanın zorlu deneyimidir (Genette, 2020: 249-250). Anlatıcı, 2019 pandemi krizi sonrası yaşadığı tat ve koku kaybı, yazma krizi ve zihinsel çöküş gibi bireysel bir deneyimi içöyküsel bakış açısıyla ve iç odaklayım aracılığıyla dile getirir. Tilbe'nin yaklaşımına göre burada “ussal bir açmaz söz konusudur” (Tilbe, 2019: 75); çünkü anlatıcı hem öznesi olduğu hem de anlatıcısı olduğu deneyimi, dilin olanaklarıyla kurarken çelişkili bir bilinç düzleminde konumlanır. “Nefes alamıyormuşum gibi hissediyordum, sanki akciğerlerim küçülmüştü” (Slimani, 2025:19) sözleri, bu içsel tükeniş halini çarpıcı biçimde dile getirir. Öndeyiş anlatısı, üçlemenin önceki yapıtlarında görülen çoklu bakış açısı ve geniş toplumsal-tarihsel bağlamdan farklı olarak, daraltılmış ve içselleştirilmiş bir anlatı evrenine yönelir. Bu bağlamda değişken odaklayım, anlatıcının öznel bilincini öne çıkarırken; kimi anlarda sıfır odaklayım, özellikle doktorlarla kurulan etkileşimlerde dış dünyaya yöneliş imler. Bu teknik geçişler, anlatının duyusal kayıplar, yalnızlık ve yabancılaşma izleklerini anlatısal düzlemde pekiştirir.

Greimas'ın (1970) eyleyenler modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, anlatıcı özne konumundadır; kaybolan yazma yetisi ve kimlik bilinci nesnedir.

Doktorlar ve bireysel anılar yardımcı işlev görürken, pandemi koşulları, izolasyon ve bedensel çözülme karşıt güç olarak karşımıza çıkar. İkincil kişiler – sevgili, anne, kız kardeş Inès ve doktorlar – öznenin yalnızlık deneyimini vurgulayan çevresel eyleyenlerdir. “Kimse beni görmeye gelmedi ve telefonlara da cevap vermedim” (Slimani, 2025:19) alıntısı, anlatıcının toplumsal bağlardan kopuşunu ve içine kapanışını açıkça gösterir. Öykü süresi Kasım 2021’den Mart 2022’ye uzanan yaklaşık beş aylık bir dönemi kapsasa da anlatı zamanı doğrusal değildir. Geriye sapımlar ve iç konuşmalar, anlatıcının geçmişe ilişkin kırılğan bağlarını metne taşır. Örneğin, “Rabat’taki sisli sabahlar” (Slimani, 2025: 15) alıntısı, geriye dönük (fr. *Rétrospective*) bir bilinçle geçmişe dönük çağsama durumu ortaya koyar. Genette’in zaman ulamları bağlamında, eşzamanlı anlatım anlık çöküşleri aktarırken; gecikmeli anlatım, geçmişin şimdiyle nasıl kesiştiğini gösterir. Öndeyişin uzamsal yapısı da bu içe kapanışı yansıtır biçimde daraltılmıştır: anlatıcının apartmanı, yatak odası ve hastane odası gibi kapalı uzamlar, pandemi sonrası izolasyonu ve ruhsal durgunluğu simgeler. Özellikle apartmanın “ne havalandırılmış ne temizlenmiş” hali, anlatıcının iç dünyasındaki çözülmenin dışavurumu niteliğindedir (Slimani, 2025: 20). Bu dar ve kişisel uzam, üçlemenin önceki romanlarında karşılaşılan geniş coğrafi alanlar (Fas, Paris, Strasbourg) ile çarpıcı bir karşıtlık oluşturur.

Anlatının geri kalanına geçildiğinde, anlatı biçimi sert biçimde değişir: birinci tekil anlatımdan üçüncü tekil anlatıcıya geçiş, yalnızca anlatıcının konumunu değil, anlatının doğasını da dönüştürür. Bu yapısal kırılma, özdeyişin anlatı içindeki bağımsızlığını ve geçici özkurmaca tonunu belirginleştirir. Anlatı kişisi değişimiyle odaklayım da yeniden düzenlenir ve özkurmaca yapıdan klasik anlatı biçimine geçilir. Bu bağlamda öndeyiş, anlatının ana gövdesinde ele alınacak olan toplumsal ve tarihsel izleklere (örneğin Mehdi’nin 1980’li yıllardaki öyküsü) bireysel bir geçiş alanı sunar. Ancak bu geçiş, basit bir “giriş” işlevinin ötesindedir. Genette’in *metinsel eşik* (fr. *Seuil textuel*) kavramı doğrultusunda değerlendirildiğinde, öndeyiş hem metnin anlam evrenine giriş hem de yapısal bir ayırım noktası işlevi görür (Del Lungo, 2009).

Sonuç olarak, *J'emporterai le feu* öndeyiş bölümü, benöyküsel yapısı, özkurmaca öğeleri, bireysel bunalım izleği ve sınırlı uzamsal/zamansal çerçevesiyle anlatının geri kalanından belirgin biçimde ayrılır. Bu anlatsal geçiş, bir yandan bireysel deneyimden toplumsal olana yönelimin eşik uzamı olarak kurgulanırken, öte yandan bağımsız bir anlatı parçası olarak metinsel özerkliğini korur. Toplumeleştiril bir bakış açısından bakıldığında ise öndeyiş bireyin toplumsal yapılarla kurduğu

gerilimli ilişkiyi odak noktasına alarak, anlatının kimlik, aidiyet ve tarihsel bellek izleğine ilişkin öncü bir okuma düzlemi oluşturur.

4.3.1.1. Kişi

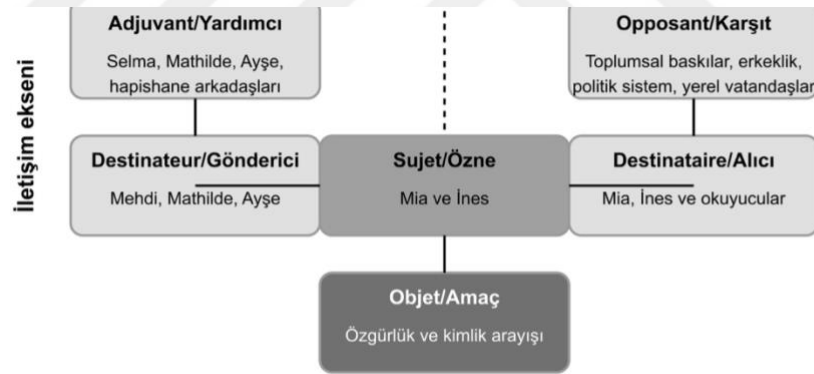
Anlatı düzleminde, kişi çözümlemesi, *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinin üçüncü yapıtında, sömürge sonrası Fas toplumunun çok katmanlı dokusunu yansıtan varsıl bir anlatı kişileri ağı sunmaktadır. Anlatı, ilk yapıtta tanıtılan anlatı kişilerinin yaşamlarını farklı bir tarihsel-toplumsal bağlamda sürdürmekte ve yeni anlatı kişileri de anlatıya dahil edilmektedir. Bu bölümde, öncelikle anlatıcı konumunu çözümleyecek, ardından anlatı kişilerinin işlevsel yapısını ve aralarındaki ilişkileri inceleyeceğiz.

Anlatıcı konumu, tıpkı üçlemenin ilk romanında olduğu gibi, dışöyküsel anlatıcı tarafından kurulan karmaşık bir yapı sergiler. Kıran ve Kıran'ın (2003) belirttiği gibi, “Öykülemeyi anlatanın üretim edimi ya da anlatmak eylemi olarak tanımlarsak, o zaman bize kim ve nasıl anlatıyor sorularını yanıtlamak kalır” (s. 95). Bu bağlamda, anlatıcı üçüncü tekil kişi adını kullanarak metinsel düzlemde çeşitli katmanlar arasında geçiş yapabilen hareketli bir varlık olarak karşımıza çıkar. Genette'in yaklaşımında, “anlatıcı (A), yazar (Y) ve anlatı kişisi (K) arasındaki olası ilişkiler” beş düzeyde sınıflandırılmış olup, “yazarın ve anlatıcının aynı kişi olmasına karşın öykü kişinin değişik bir birey olduğu” tarihsel anlatıların “genel anlamda bir çelişki taşıma[dığı]” vurgulanmaktadır (Tilbe, 2019: 72-76). Romanda anlatıcı, değişken odaklayım yöntemiyle Mia ve Emin'in deneyimlerini farklı teknikleriyle aktarırken, sömürge sonrası öznenin parçalanmış deneyimini yansıtır. Rabatel'in bakış açısının metinsel oluşumu (fr. Construction textuelle du point de vue) kavramı, yapıtın anlatı kişileri incelemesinde önemli bir kuramsal araç sağlamaktadır. Bu yaklaşım, algılayan özne, algılama süreci ve algılanan nesne üçlüsünün hareketli etkileşimini merkeze alır. Romanda özellikle Mehdi ve Ayşe'nin Fas'taki toplumsal dönüşümleri algılama ve yorumlama biçimlerinde bu üçlü yapı belirginleşir. Mehdi'nin ekonomik ve siyasal süreçleri algılama biçimi ile Ayşe'nin aynı süreçlere mesleğinde uzman bir kadın olarak tanık olması, sömürge sonrası toplumun farklı özne konumlarından nasıl deneyimlendiğini gösterir. Bu algılama biçimlerindeki farklılıklar, Greimas'ın eyleyenler modeliyle incelediğimiz anlatı kişilerinin toplumsal işlevlerinin daha derinlikli anlaşılmasına zemin hazırlar. Yapıtın yapısal çözümlemesinde kullandığımız Greimas'ın eyleyenler modeli, anlatısal yapıları sözdizimsel değil, anlamsal düzeyde kavrama olanağı sağlar. Greimas'ın göstergebilimsel kurgusu içerisinde, anlatının göstergebilimsel yapısını oluşturan ikili karşıtlıklar ve

dönüştürücü ilişkiler, metnin yüzeysel katmanlarının ötesinde, derin yapısal anlamları görünür kılar. Bu doğrultuda, Greimas'ın kuramsal çerçevesindeki şu önemli önerme çalışmamızı yönlendirmiştir:

Bir romandaki anlatı kişileri, tıpkı dilbilimdeki sözcükler gibi, anlatının yüzeyinde çeşitli eylemlerde bulunurlar ve farklı nitelikler sergileyebilirler. Ancak, bu anlatı kişilerinin üstlendikleri derin roller (fr. Actant) ve aralarındaki ilişkiler, tıpkı dilin derin anlam yapıları gibi, anlatının temel anlam örgüsünü oluşturur. Yüzeydeki olay örgüsü (eyleyenleri eylemleri) anlatının sözdizimsel yapısına benzetilebilirken, eyleyenler arasındaki ilişkiler anlatının gerçek göstergebilimsel yapısını ortaya koyar (Oswald, 1966).

Bu bakış açısından hareketle, Mia ve Inès gibi anlatı kişilerini, yalnızca öyküsel düzlemdeki eyleyenler olarak değil, metindeki işlevleri bakımından *özne-eyleyen* ulamları içerisinde konumlandırarak, anlatının derin göstergebilimsel yapısını açıklamayı hedefledik. Eyleyenler modelinin temel ilkelerini göz önünde bulundurarak, anlatı kişilerinin anlatsal kimliklerini, eylemsel niteliklerinden öte, eylemsel işlevleri çerçevesinde değerlendirdik. Görselde de gözlemlenebileceği üzere, anlatı kişilerinin temsilleri, anlatsal işlevlerine göre eyleyenler ulamlarına (özne, nesne, gönderici, alıcı, yardımcı, engelleyici) biçimsel olarak dağıtılmıştır.

Şekil 17. Eyleyenler Modeli

Şekil 17'de görselleştirilen eyleyenler modelinde yer alan anlatı kişilerine baktığımızda, Mehdi ve Ayşe çiftinin merkezi bir konumda yer aldığını görürüz. Onların etrafında, kızları Mia ve Inès, Mehdi'nin amcası Selim, Ayşe'nin halası Selma, ev hizmetlisi Fatima ve öteki çok ikinci kişiler konumlanır. Bu anlatı kişileri, Fas'ın bağımsızlık sonrası döneminde yaşadığı toplumsal ve siyasal dönüşümlerin farklı boyutlarını temsil ederler. Özellikle kuşaklar arası ilişkiler, anlatı kişilerinin kimlik oluşumu süreçlerinin anlaşılmasında önemli bir işlevi vardır. Greimas'ın eyleyenler modeli çerçevesinde anlatı kişilerinin işlevsel çözümlemesini yaptığımızda,

anlatının yapısal derin yapısı daha belirgin hale gelir. Bu modele göre, Mehdi ve Ayşe birincil özneler, Mia ve Inès ise ikincil özneler olarak karşımıza çıkar. Bu öznelerin ulaşmaya çalıştıkları nesne, aile içi uyum, uzmanlık alanlarında başarı ve ekin sel kimliğin korunmasıdır. Özellikle Mehdi için toplumsal ve ekonomik güç, Ayşe için ise kendi özgün kimliğini koruyarak alanında uzmanlaşması ve aile yaşamında den ge kurmak, temel amaçlar olarak belirginleşir. Gönderici işlevini, çağdaş Fas'ın toplumsal beklentileri, Hassan II döneminin siyasi havası ve kuşaktan kuşağa aktarılan ekin sel değerler üstlenir. Bu etkenler, anlatı kişilerinin eylemlerini motive eden ve yönlendiren itici güçlerdir. Alıcı konumunda ise aile kurumu, özellikle genç kuşak (Mia ve Inès) ve Mehdi'nin profesyonel çevresi yer alır. Yardımcı işlevini Selma, Fatima ve Selim gibi anlatı kişileri üstlenirken, engelleyici olarak toplumsal kurallar, bürokratik engeller ve Driss Basri gibi siyasi kişiliklerin temsil ettiği baskıcı düzen öne çıkar. Bu eyleyenler modelinde dikkat çeken nokta, anlatı kişilerinin tek boyutlu işlevler yerine, çoklu ve bazen çelişkili işlevler üstlenmeleridir. Örneğin Selim anlatı kişisi hem Mehdi için bir yardımcı hem de kendi Batılılaşmış yaşam tarzıyla aile değerleri için güçlü bir engelleyici olarak görülür. Benzer biçimde, iş yaşamındaki başarı, bir amaç olarak Mehdi ve Ayşe'nin peşinde olduğu bir değer iken, aynı zamanda aile içi uyumu tehdit eden bir öge olarak da belirir. Anlatı kişileri, sömürge sonrası kuramın merkezinde yer alan sömürge sonrası öznenin karmaşık varoluşsal durumunu somutlaştırır. Bhabha'nın ve Spivak'ın vurguladığı melez kimliklerin ve madun seslerin metinsel temsilindeki zorluklar, Slimani'nin anlatısında farklı anlatı kişileri aracılığıyla görünür kılınır.

Madun sesleri, yazınsal metinlerde hegemonik söylemin kenarında kalan, sessizleştirilmiş veya görmezden gelinen anlatı kişilerinin yaklaşım biçimlerini temsil eder. Anlatı çözümlemesinde bu terim, baskın anlatıların gölgesinde kalan anlatı kişilerinin deneyimlerini, direniş stratejilerini ve özgün anlatılarını ortaya çıkarır. Gayatri Spivak'ın kuramsal çerçevesinden hareketle, madun sesleri çözümlemek, metinlerde iktidar ilişkilerinin nasıl işlediğini ve marjinalleştirilmiş grupların, özellikle kadınların, bu yapılar içinde nasıl konumlandırıldığını anlamamıza olanak tanır. Böylece öykü, yalnızca bir anlatı aracı olmaktan çıkıp, toplumsal eşitsizlikleri görünür kılan ve alternatif bakış açıları sunan eleştirel bir müdahale alanına dönüşür (İnal oğlu, 2023). Bu bağlamda Helms'in (2018) imlediği gibi, öykünün anlatı kişileri, gündelik yaşamda karşılaşılabileceğimiz gerçek insanlardan daha üstün bir varoluşsal derinliğe sahip olabilir (s. 8). Bu çelişkili varoluş, anlatıdaki kişilerin, Fas'ın bağımsızlık sonrası

toplumsal gerçekliğini ve bireysel deneyimlerini çok katmanlı bir biçimde yansıtımlarına olanak tanır. Anlatı kişileri arasındaki ilişkilerin karmaşık doğası, Fas'ın sömürge sonrası dönemde yaşadığı toplumsal ve siyasal dönüşümlerin küçük alanlarını oluşturur. Özellikle Mia ve Inès'in kuşaklar arası kimlik çatışmaları ve Selim'in Batı ile Doğu arasındaki melez kimliği, sömürge sonrası öznenin kimlik karmaşasını görünür kılar. Mia'nın eğitim yoluyla kendi özgün kimliğini oluşturma çabası ile Inès'in daha geleneksel bir yolu tercih etmesi, aynı aile içindeki farklı özne konumlarının nasıl ayrıştığını gösterir.

Tilbe'nin belirttiği gibi, anlatısal işlevinin ötesinde, anlatı kişileri “toplumsal kimliklerini, artırımsal ve ekinsel düzeylerini konumlandırma, anlatılan dönemin toplumsal ve siyasal düzeyini gösterme özelliğiyle de dikkat çek[er]” (Tilbe ve İşler, 2012: 2). Bu bağlamda, anlatı kişileri, Fas'ın yeni tarihinin dönüm noktalarını bireysel yaşam öyküleri üzerinden somutlaştırarak, tarihsel süreçlerin özne üzerindeki dönüştürücü etkilerini görünür kılarlar.

Sonuç olarak, Slimani'nin romanındaki kişi çözümlemesi, yapısal anlatıbilimin kavramsal araçlarıyla sömürge sonrası kuramın özne anlayışını bir araya getirerek, sömürge sonrası toplumların karmaşık kimlik hareketliliklerini işleyen çok boyutlu bir anlatı evreni sunar. Anlatı kişileri, sadece bireysel öyküler olarak değil, Fas'ın sömürge deneyimi ve bağımsızlık sonrası dönüşümünün mikro düzeydeki yansımaları olarak okunabilir.

4.3.1.2. Süre

Yapıtın yanmetinsel olarak incelenmesinde zaman kurgusu, yalnızca olayların sıralanışıyla sınırlı olmayan, aynı zamanda bireyin içsel deneyimini, toplumsal travmaları ve tarihsel bellekle kurulan ilişkileri biçimlendiren çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Genette'in (1972) anlatı zamanı üzerine geliştirdiği kuramsal çerçevenin özellikle düzen, süre ve sıklık kavramları, bu yapının biçimsel özelliklerini çözümlemede işlevseldir.

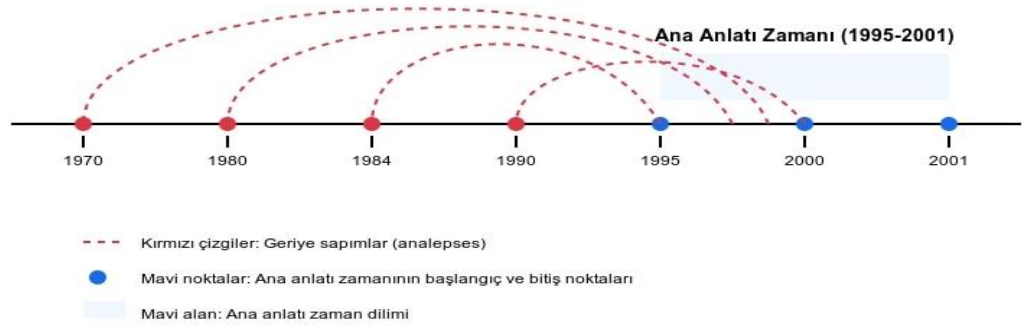
Herhangi bir anlatı yapıtın ortaya koyduğu dünya her zaman zamansal bir dünyadır. Ya da bu çalışmada sıkça tekrar edileceği gibi: zaman, anlatısal bir biçimde ifade edildiği ölçüde insan zamanı haline gelir; buna karşılık anlatı, zamansal deneyimin özelliklerini çizdiği ölçüde anlamlıdır (Ricoeur, 1983: 12).

Ancak zaman, yalnızca bir anlatı ulamı değil; aynı zamanda düşünsel ve ekinsel bir söylem alanıdır. Bu bağlamda, özgün çözümleme modelinde geliştirdiğimiz tarihsel-toplumsal anlatı modeliyle okunduğunda, zamanın yalnızca anlatıyı değil, özneyi ve toplumsal belleği de kurduğu görülür.

Anlatının zaman yapısı, doğrusal bir zamandizine dayanmaz; sürekli olarak geçmiş ve şimdiki zaman arasında gidip gelen bir geri sapım ve ileri sapım ağıyla örülüdür. Anlatı, özellikle Mia'nın zihinsel çözülüşünü konu alan öndeyiş bölümünde, zaman çizgisinden sapmalarla yapılandırılmıştır. Bu kırılğan yapı, anlatı kişilerinin içsel dağınıklığı ve tarihsel süreksizlikleri ile doğrudan ilişkilidir. Anlatı kişilerine ait geçmişlerin sunulması ve bu geçmişler aracılığıyla geleceğe ilişkin ipuçlarının verilmesi, çoksesli, karmaşık ve parçalı anlatı yapılarında, araştırmacı ya da eleştirmenin hem yapısal hem de izleksel düzeyde çok yönlü çözümlemeler gerçekleştirmesine imkân tanır. Örneğin, anlatıcının salgın³⁹ sürecinde yaşadığı varoluşsal kriz, geçmişe dönük imgelerle bölünür: “Sık sık, son aylarda, yoğun bir sisin içinden geçiyor gibiydim... tıpkı Rabat sabahlarında, annemin arabasının farlarını yaktığı o günlerde” (Slimani, 2025: 27). Metin bir uzam yaratırken, aynı anda zaman sorununu da ortaya koyar. (Kıran ve Kıran, 2003: 200). Bu geriye dönüş, yalnızca bireysel belleği değil, aynı zamanda toplu bir uzam-zaman ortaklığını da çağırır. Roman, bu tür parçalı zaman kurgusuyla travmanın doğrusal anlatılamayacağını gösterir. Anlatı ayrıca geniş bir tarihsel aralığı kapsar: Mathilde ve Emin'in 1944'te başlayan öyküsünden 2001'e, 11 Eylül saldırılarına kadar uzanır. Ancak kurgu içinde en yoğun olarak işlenen dönem, 1980'ler ve 1990'lardır. Bu zaman dilimi hem bireylerin kimlik oluşumuna hem de Fas'ın siyasi dönüşümüne odaklanır. Mehdi'nin yaşam öyküsü 1980'li yılların neoliberal yeniden yapılanma süreciyle koşutluk gösterir; özellikle 1984'teki toplumsal ayaklanmalar ve iç işleri bakanı Driss Basri'nin o dönemki siyasi etkisini gösterme durumu Fas'ta yasaklı olmasına rağmen herkesin dilinde olan *Notre ami le roi* (tr. Dostumuz Kral) adlı kitaptan oluşan bir yığın. Söylentiye göre İçişleri Bakanı Driss Basri, stokları tüketmeyi umarak yüzlerce

³⁹ Covid-19 salgını olarak adlandırılan 2019 yılındaki pandemi krizine gönderme yapılmaktadır.

tane satın almış, aksine yazarına büyük bir başarı kazandırmıştı. (Slimani, 2022, s. 198) bu tarihsel bağlamı görünür kılar.

Şekil 18. Zaman Yerlemi Çizemi

Şekil 18 aracılığıyla görselleştirilen, anlatıda bireysel ve toplumsal sarsıntıların eşzamanlı işlenmesi, anlatının zamansal örüntüleri aracılığıyla anlatı kişilerinin iç dünyalarını ve dışsal gerçekliklerini bir araya getirerek sömürge sonrası öznelerin evrensel olaylar karşısındaki karmaşık konumlarını sorunsallaştırır.

Mia o zaman bir kaza veya bir saldırı düşündü. 1994, Marakeş; 1995, Saint-Michel; 1999, eşcinselleri öldürmek için Admiral Duncan Pub'a konulan bomba. Sonra 11 Eylül tabii ki, İsrail'de, Pakistan'da, Tunus'ta intihar saldırıları. Evet, belki de ciddi bir şey olmuştu. Eğer olmamışsa, konuşmayı kısa keserdi (Slimani, 2025, s. 371).

Ayrıca öykünün, 11 Eylül saldırılarının Selim'in bakış açısından aktarılması (Slimani, 2025:346-348) ile hemen ardından Mehdi'nin hapisshane deneyimine (Slimani, 2025: 356-357) ve Ayşe'nin tepkilerine (Slimani, 2025:361-365) geçiş, bu kesişimi çarpıcı bir biçimde ortaya koyar. Bu zamansal geçişler, Todorov'un anlatıbilimi bağlamında tanımladığı dönüşüm (fr. Alternance) kavramıyla ilişkilendirilebilir; farklı öykü çizgilerinin birbiriyle dönüşümlü olarak sunulması, anlatıya hareketlilik katar ve okurun dikkatini bireysel ile toplumsal arasındaki gerilime çeker (Pier, 2014).

Selim'in 11 Eylül olaylarına ilişkin deneyimi, kişisel bir kayıp (babası Emin'in ölümü) ile evrensel bir felaketin eşzamanlılığını yansıtır. Selim, babasının cenazesi sırasında televizyonda New York'taki saldırıları izlerken, kendisini bu tarihsel anın dışında kalmış bir özne olarak konumlandırır:

Sen orada değildin, ne olduğunu bilmiyorsun. Evet, Selim televizyonda bir hüznü hissetmişti, hüznü ve yüzü tozla kaplı bir biçimde bir gazeteciye cevap veren o kadına karşı yakıcı bir kıskançlık. İlk kulenin görüntülerini çeken kameramana ve itfaiyecilere su ve yiyecek dağıtan o adsız kahramanlara karşı da kıskançlık duydu (Slimani, 2025: 348).

Bu dışlanmışlık hissi, sömürge sonrası bir öznenin evrensel olaylara katılımındaki çelişkili yerini vurgular; Selim, New York'ta yaşayan bir fotoğrafçı

olarak hem Batı'nın içinde hem de dışında bir roldedir. Onun bu ikircikli konumu, ailesinin Fas'taki kökleriyle ABD'deki yaşamı arasında bir dönüşüm oluşturur; anlatı, Selim'in içsel çatışmalarını ve toplumsal olayların onun kimlik algısını nasıl biçimlendirildiğini de dönüşümlü olarak işler. Metindeki bu zamansal örüntü, dönüşüm tekniğiyle bireysel öykülerin toplumsal ve tarihsel olaylarla iç içe geçtiği bir anlatı yapısı oluşturur. Selim'in 11 Eylül'e tanıklığı, Mehdi'nin hapishane deneyimi ve Ayşe'nin tepkileri, sömürge sonrası öznelerin küresel dünyada hem faillik hem de çaresizlik arasında sıkışmışlığını ortaya koyar. Bu dönüşüm, okura, bireyin içsel dünyası ile dışsal gerçeklik arasındaki gerilimi hissettirirken, anlatının çok katmanlı doğasını derinleştirir. Bir öteki boyutta da ise Genette'in süre kavramı bağlamında anlatı, öykünün anlatım süresi (fr. *Durée*) ile öykü süresi arasındaki ilişkiyi farklılaştırır. Bazı sahneler, özellikle öndeyişte olduğu gibi, yoğun bir anlatı zamanına sahipken, bazı tarihsel olaylar kısa geçilir. Örneğin Mia'nın pandemideki krizine ilişkin anlatı, oldukça yavaş bir tempoda aktarılır. Bu durum hız sorununun karmaşıklığının bir örneği gibidir: "Saatlerce bilgisayar ekranına boş boş baktım, hiçbir şey düşünmeden. Zihnim bir görüntüden diğerine kayıyordu" (Slimani, 2025: 21). Burada anlatının temposu adeta durur. Bu durum Genette'in duraklama (fr. *Pause*) "Teorik olarak, gerçekten de öykünün herhangi bir süresine karşılık gelen boş bir anlatı bölümünün bulunduğu eksiltinin sonsuz hızından, anlatısal söylemin herhangi bir bölümünün sıfır öyküsel süreye karşılık geldiği betimleyici duraklamanın mutlak yavaşlığına kadar sürekli bir derecelendirme mevcuttur." (Genette, 1972:152). Buna karşın, Mehdi'nin 1980'lerde bankacılık kariyerinin yükselişi ve çöküşü gibi olaylar, geniş zaman aralıklarını kapsamasına rağmen hızlı geçilir. Bu durum, bireysel deneyimin anlatıdaki önceliğini vurgular.

Yapıt, zamansal yoğunluğu anlatı kişilerinin ruhsal derinliğiyle ilişkilendirerek, bireysel iç dünya ile tarihsel olaylar arasındaki boşluğu sergiler. Anlatı, kimi olayları yalnızca bir kez aktarırken, bazı duygu durumlarını ve eylemleri tekrarlı biçimde işler. Özellikle Mia'nın depresyonunun anlatımında bu tekrar öne çıkar: "Listelere bakıyordum ve ağlamaya başlıyordum... Neyle başlayacağımı bilemiyordum" (Slimani, 2025: 21). Bu anlatılar, yalnızca olayın tekrarını değil, aynı zamanda ruhsal döngünün sürekliliğini gösterir. Anlatı, öznenin zamanla kurduğu bozulmuş ilişkiyi bu biçimde kurar. Öteki yandan, anlatının belirli tarihsel anlara yalnızca bir kez değinmesi (örneğin 12 Temmuz 1998'de Fransa'nın Dünya Kupası'nı

kazanması) bu olayların simgesel değerini artırır. Zaman burada yalnızca bir akış değil, anlam yüklenen bir yapı haline gelir.

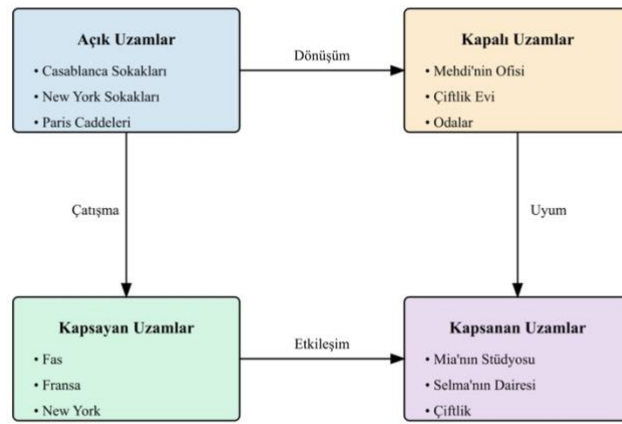
Sonuç olarak, anlatı da zaman, yalnızca anlatının biçimsel bir bileşeni değil, aynı zamanda bireyin içsel parçalanmışlığını, toplumsal bellekle kurulan ilişkileri ve tarihsel süreksizlikleri görünür kılan çok katmanlı bir yapıdır. Genette'in anlatı zamanı kuramı ve toplumeleştirel yaklaşım birlikte okunduğunda, zamanın hem yapısal hem de düşünsel bir işlev üstlendiği, öznenin anlatı içinde zamansal kırılmalarla biçimlendiği görülür.

4.3.1.3. Uzam

Anlatıbilimsel çözümleme kapsamında uzam, yalnızca olayların gerçekleştiği fiziksel bir zemin değil, anlatının anlamlandırılma sürecinde kurucu bir öge olarak işlev görür. Kıran ve Kıran (2018) uzamı, “anlatının temel taşlarından biri” olarak tanımlarken, uzamın anlatı kişilerini imleyen, onları biçimlendiren ve salt bir bezekden öte, eyleyici bir güç olduğunu vurgular (s.123). Uzam, anlatının işitsel evrenini oluşturan ve bu evrene derinlik kazandıran bir bileşen olarak ele alınmalıdır. Uzamın anlatısal işlevi, çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Kıran ve Kıran (2018), bu işlevi şöyle tanımlar:

Uzamın değişik işlevleri, kişilerin yer değiştirmelerini (sürgün, göç, yolculuk vb.) görünümelerini, çevreyi algılayış biçimlerini, ruhsal durumlarını, karakterlerini açıklayabilir. Bunun yanında, uzam değişik eyleyen rolleri de oynayabilir. Özne (başkahraman), yardımcı, ya da engelleyici gibi... bütün bunların dışında, uzam, kahramanların düşüncelerini, duygularının dolaylı olarak anlaşılmasını da yardımcı olur (Kıran ve Kıran, 2018: 204-205).

Bu tanımlamadan hareketle, uzamın anlatıdaki varlığı, anlatı kişilerinin durumlarının dışavurumu, toplumsal koşulların yansıması ve ekinse kodların taşıyıcısı olarak çok boyutlu bir anlam ağı oluşturur. Slimani'nin çalışmamıza söz konusu üçlemesinin bu son yapıtında uzam, bu çok boyutlu yapıyı örnekleyen bir varsılılıkta karşımıza çıkar. Uzamın anlatısal düzenlenmesi, sıradüzenli bir yapılanma içerisinde gerçekleşir. Kıran ve Kıran (2018), bu yapılanmayı şöyle açıklar: “Burada her şey birbirinden uzaklaşan daireler biçiminde sunulmuştur. Kapsanan uzamdan, kapsayan uzama doğru açılan, içiçe geçmiş açık uzamlar betimlenir” (s: 199).

Şekil 19. Uzam Yerlemi Çizemi

Şekil 19 ile görselleştirilen uzam yerlemi bağlamında, anlatı boyunca bulunan uzam yerlemleri kapsayan ve kapsanan uzamlar olarak sınıflandırmak muhtemeldir. Kapsayan uzamlar, anlatı kişilerinin hareket ettikleri ve kimliklerini konumlandıkları daha geniş coğrafi ve ekinel çerçeveleri imler. Anlatıda Meknès, ailenin köklerini ve geleneksel yaşamı temsil eden bir uzam olarak karşımıza çıkar. “Yaşamda insan istediğini yapamaz ve bu toprak Belhac ailesinin toprağı olarak kalmalıdır.” (Slimani, 2025: 173), bu uzamın aile tarihiyle olan bağına vurgular. İlk yapıtta batıdan doğuya gelen Mathilde, üçlemenin ikinci yapıtında Fransa’dan Fas’a dönen Ayşe’den sonra Selim’in Amerika’dan Fas’a dönüşü ve çiftliğin bu dönüşte merkezde olması kapsayan uzamın işlevinin bir göstergesidir. Bir başka deyişle Meknès, anlatı kişilerinin geçmişlerini ve ekinel kökenlerini barındıran bir kapsayan uzam olarak işlev görür.

Paris ise anlatının Avrupalı, çok uluslu ve çağdaş yüzünü temsil eden bir kapsayan uzam olarak belirir. “Dünyanın en güzel ve en hüznü şehir” (Slimani, 2025:230) olarak tanımlanan Paris, Mia’nın özgürleşme arayışını ve kimlik sorunsalını imleyen bir uzam yerlemi olarak işlev görür. Kıran ve Kıran’a göre “Uzamı oluşturan tüm öğeler karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içindedir.” (Slimani, 2025:193). Paris, anlatı kişilerinin Batı dünyasıyla kurdukları ilişkiyi ve bu ilişkinin yarattığı ikiliği somutlaştırır. New York ise Selim’in sanatsal arayışını ve evrensel kimliğini imleyen bir kapsayan uzam olarak ele alınabilir. “Sokakları arşınıyor ve tuhaflığı fotoğraflıyordu” (Slimani, 2025: 349) alıntısı, New York’un Selim’in sanatsal kimliğini biçimlendiren bir kapsayan uzam olarak işlev gördüğünü gösterir.

Kapsanan uzamlar ise anlatı kişilerinin daha dar ve özel alanlarını, kişisel yaşamlarının ve içsel dünyalarının somutlaştığı uzamı imler. Bu bağlamda Mehdi'nin ofisi, "Ofisinde kapalı kalarak çalışmaktan zaman kavramını kaybetmişti" (Slimani, 2025: 32) alıntısında söylendiği gibi, Mehdi'nin iş dünyasına hapsolmuşluğunu ve zaman algısını yitirmesini somutlaştıran bir kapsanan uzam olarak sunulur. Benzer biçimde Selma'nın dairesi, "Dairesi bir mahzene benziyordu" (Slimani, 2025: 95) betimlemesiyle, onun geçmişe hapsolmuşluğunu ve yalnızlığını yansıtan bir kapsanan uzam olarak işlev görür. Mia'nın stüdyosu ise "Buz gibi oda" (Slimani, 2025: 230) sözleriyle betimlenerek, Mia'nın Paris'teki yalnızlığını ve duygusal soğukluğunu somutlaştıran bir kapsanan uzam olarak karşımıza çıkar.

Uzamin anlatısal organizasyonunda bir öteki önemli yapılanma, açık ve kapalı uzamlar arasındaki karşıtlık ilişkisidir. Bu karşıtlık, anlatı kişilerinin özgürlük ve kısıtlılık deneyimlerini, toplumsal kurallarla ve kendi iç dünyalarıyla olan çatışmalarını yansıtır. Açık uzamlar, anlatı kişilerinin hareket özgürlüğünü ve dış dünyayla olan etkileşimlerini somutlaştırırken, bu özgürlük her zaman olumlu deneyimlerle sonuçlanmaz. "Casablanca'nın sokakları, Bazıları 1965'teki Kazablanka ayaklanmalarını yaşamıştı ve birilerinin ateş açacağını, saldırıya geçileceğini ve her şeyin yine bir kez daha kana bulanarak sona ereceğini düşünmekten kendilerini alamıyorlardı." (Slimani, 2025: 201) alıntısı, karmaşık ve korkutmaca bir doğaya bürünür. Bu açık uzam, Mehdi'nin kontrolünü kaybettiği ve toplumsal karmaşayla yüzleştiği bir uzam olarak işlev görür. New York'un sokakları ise "Sokakları arşınıyor ve tuhaflığı fotoğraflıyordu" (Slimani, 2025: 349) sözleriyle, Selim için sanatsal bir keşif alanı olarak belirir. Ancak bu açıklık, aynı zamanda onun yabancılık ve kökensizlik hissini de derinleştirir. Essaouira ve Ibiza gibi kıyı kentleri de "Essaouira'da çalınan fotoğraf makinesini yanında tutmuştu." (Slimani, 2025: 349) sözleriyle, Selim'in sanatsal kimliğinin gelişiminde rol oynayan açık uzamlar olarak işlev görür.

Uzamin anlatısal sunumu, betimleme ve öyküleme tekniklerinin kullanımıyla gerçekleşir. Kıran ve Kıran (2018), "öyküleme ile betimlemenin uzamin dinamik ve durağan yönlerini ortaya koyduğunu" belirtir (s: 130). Bu teknikler, uzamin anlatı olan ilişkisini ve anlatısal işlevini somutlaştırır. Betimleme, uzamin fiziksel özelliklerini ve atmosferini detaylandırarak anlatı kişilerinin duygusal durumlarını ve toplumsal konumlarını yansıtır. Selma'nın dairesinde "Kırmızı kadife koltukta oturuyordu" (Slimani, 2025: 349) sözleri, durağan bir sahne yaratarak Selma'nın durağan ruh halini

yansıtır. Mia'nın stüdyosunun "Dar ve kısa divan" (Slimani, 2025: 32) şeklinde betimlenmesi ise uzamın fiziksel sınırlılığını vurgulayarak Mia'nın Paris'teki yalnızlığını ve kısıtlanmışlığını yansıtır. Öyküleme ise anlatı kişilerinin uzam içindeki hareketlerini ve eylemlerini aktararak uzamın hareketli boyutunu ve anlatı kişileriyle olan etkileşimini somutlaştırır. Mehdi'nin Casablanca'daki hareketi, "Bazen bu devasa şehrin karnında kaybolmaktan korkuyordu" (Slimani, 2025: 33) sözleriyle, Mehdi'nin kentle olan hareketli ilişkisini ve bu ilişkideki kaybolma korkusunu yansıtır. Selim'in New York'taki serüveni ise "Sokakları arşınıyor ve tuhaflığı fotoğraflıyordu" (Slimani, 2025, s. 349) alıntısıyla, Selim'in kentle olan etkileşimini ve bu etkileşimin sanatsal üretimine olan katkısını somutlaştırır.

"Roman, okuyucunun algısını etkilemek ve belirli izlekleri ve simgeleri vurgulamak için uzam yerlemini kullanır." (Al-Sarani ve al-Mutazz, 2023). Bu bağlamda uzamın anlatısal işlevleri, bezek, çarpıcı ve simgesel işlevler olarak çeşitlilik gösterir. Bezek işlevi, uzamın olayların gerçekleştiği fiziksel zemin olarak işlev görmesini imler. Meknès, "Meknès'e gelip çiftliğin faaliyetlerinden haberdar olmanı isterdim" (Slimani, 2025: 172) alıntısı, aile işlerinin yürütüldüğü bir bezek olarak konumlandırılır. Selma'nın dairesi de onun geçmişle olan bağı ve toplumsal konumunu yansıtan bir bezek işlevi görür. Paris de "Soğuk onu melankolik yaptı" (Slimani, 2025: 231) sözleri, Mia'nın melankolisini derinleştiren heyecanlı bir işlev görür. Simgesel işlev, uzamın anlatı kişilerinin duygusal durumlarını, toplumsal konumlarını ve varoluşsal sorunlarını simgeleyen bir öge olarak işlev görmesini imler. New York, "Neşeli bir fahişenin portresi" (Slimani, 2025: 95) alıntısı, Selim için egzotik ama aynı zamanda uzak ve yabancı bir evreni simgeler.

Slimani'nin üçlemesinin son yapıtında uzam, anlatıbilimsel çözümleme kapsamında çok boyutlu bir anlamlandırma ağı oluşturmaktadır. İncelememiz, uzamın salt fiziksel bir yerlem olmaktan öte, anlatının kurucu bir ögesi olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Kapsayan ve kapsanan uzamlar arasındaki eytişimsel ilişki, açık ve kapalı uzamların karşıtlık ilişkisi ve betimleme-öyküleme teknikleriyle sunulan uzamsal yapılanma, anlatı kişilerinin varoluşsal sorunsallarını, toplumsal konumlarını ve kimlik arayışlarını yansıtmaktadır. Meknès-Paris-New York üçgeninde konumlandırılan anlatısal uzamlar, anlatı kişilerinin ekinel kökleri, Batı dünyasıyla ilişkileri ve evrensel kimlikleri arasındaki gerilimi somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda uzam, Slimani'nin metninde tarihsel, toplumsal ve bireysel düzlemlerde çoğul okuma olanakları sunan bir anlatısal yöntem olarak belirlemektedir.

4.3.2. Bağlamsal Düzeyi

Toplumeleştiril çözümleme modelinin ilk aşaması olan bağlamsal düzeyi, metni içinde üretildiği toplumsal ve ekinel yapılarla ilişkisi üzerinden ele alır. Öykü, Fas'ın sömürge sonrası döneminde Fransa ile ekinel etkileşimlerini, çağdaşlaşma süreçlerini ve toplumsal hareketliliklerini çok katmanlı bir biçimde işler. Bu çözümleme aşamasında, toplumbetim, eş-metin ve söylemlerarasılık gibi toplumeleştirinin kavramsal araçları kullanılarak, öykünün dil kullanımındaki toplumsal kodları, bağlamsal yansımaları ve ekinel etkileşimlerin izleri açığa çıkarılacaktır. Mathilde, Mia, Ayşe ve Inès gibi anlatı kişileri üzerinden, Fas toplumu ile Fransız ekini arasındaki gerilimler ve köprüler incelenecektir. Bu noktada, Fas'ın siyasi ve toplumsal dönüşümlerini anlamak için II. Hassan'ın yönetimi önemli bir çerçeve sunar. Lugan'a göre, II. Hassan geleneksel yapıları koruyarak ülkeyi çağdaş dünyaya dahil etmeye çalışmış, ancak bu süreçte baskıcı (fr. Autoritaire) bir yönetim sergilemiştir:

9 Temmuz 1929'da doğan, 3 Mart 1961'de tahta çıkan ve 23 Temmuz 1999'da ölen Kral II. Hassan, Fas'ı geleneklerini ve köklerini koruyarak modern dünyaya uyarladı. Otuz sekiz yıllık hükümdarlığının başları, tahtı devirme ve ülkeyi anarşi ve iç savaşa sürüklenme tehdidi taşıyan ciddi çalkantılarla geçti. Fas hem Faslı hem de Avrupalı sol tarafından kınanan sert bir baskı pahasına bundan korundu (Lugan, 2023).

Mia'nın Hassan II'yi *Fransızlardan daha zarif bir Fransızca* ile övmesi ve burjuva yaşam tarzını yücelterek ülkesini mükemmel olarak göstermesi, Faslı seçkinlerin ekinel yönelimini yansıtır. “Mia, Hassan II'yi Fransa'dakilerden daha zarif bir Fransızca konuşabilen parlak bir siyasetçi olarak tanımlıyordu.” (Slimani, 2025: 239) sözleri, onun dilindeki toplumsal kodları açığa vurur. Bu bağlamda toplumbetim, daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi belirli bir toplumsal sınıfın ya da topluluğun dilini tanımlayan bir kavram olarak da değerlendirilebilir. Bu çözümleme özelinde ise öznenin kendi tarihini yeniden anlamlandırabilmesi için bir araç işlevi görmektedir. Bu kavram, metinlerin toplumsal ve düşünsel bağlamlarını daha derinlemesine çözümlemek amacıyla kullanılır. Başka bir deyişle, toplumbetim, metinlerdeki toplumsal gerilimlerin ortaya çıkarılmasında etkili bir aracı kavram işlevine sahiptir. Toplumbetimsel açısından, bu övgü, burjuva sınıfının Fransız ekinine hayranlığını ve yerel gerçeklikten kopuşunu gösterir. Örneğin, Mia'nın sadece Hassan II'yi övmekle kalmayıp, onun Fransa'daki prestijine ve eğitimine atıfta bulunarak, Fas'ın çağdaşlaşma sürecine yaptığı katkılara vurguda bulunması bu durumu güçlendirir. Fatna'nın ülkesini bir barış, adalet ve hoşgörü cenneti gibi

pazarlamasından nefret etmesi ise, bu söylemin altındaki eşitsizliklerin farkında olan bir karşı sesi temsil eder.

Mia'nın lisedeki toplumsal düzeni anlaması aylarca süren bir gözlem gerektirmişti. Okul bahçesinin arkasında, kafeteryanın yakınlarında, sabah sekizde sigara içmeye başlayan ve öğle yemeğinden sonra ot saran sert çocuklar grubu takılırdı. Çoğu tembeldi, öğretmenlerin karanlık bir gelecek öngördüğü insanlar ve Mia'nın özgürlüklerine imrendiği kişilerdi. Bazıları uyarı almış ya da iki günlüğüne uzaklaştırılmıştı. Bu grubun lakapları vardı —“Alev”, “Çapraz” — ya da soyadlarıyla çağrılırlardı- Kamouta ve Drissi. Öğretmenler sınav sonuçlarını kızarak geri verdiğinde gülmeye çalışılırdı (Slimani, 2025: 139).

Okul bahçesinin toplumsal durumunu betimleyen bu alıntı, toplumsal kodların uzamsal düzlemde somutlaştığı bir mikro-evren ortaya koymaktadır. Bahçenin arka kısmında, kafeterya yakınında konumlanan *sert çocuklar grubu*, kurumsal yapının fiziksel ve simgesel sınırlarında var olan bir toplumsal sınıflandırmayı imlemektedir. Bu grubun sigara ve uyuşturucu tüketimi, yalnızca birer bireysel tercih olarak değil, bağlamsal düzeyde okul kurumunun temsil ettiği resmi söyleme karşı geliştirilen toplu bir karşı söylem olarak okunabilir. Ayrıca bu durum bu grubun kendi aralarında kullandıkları argo ve özel dil kullanımının bir imi olarak değerlendirilmektedir.

Toplumbetim açısından, bu aksan dilin toplumsal sınırlarını çizen bir gösterge olup, Mathilde'in sömürgeci geçmişten gelen bir *üstünlük* algısına sahip olduğunu ortaya koyar. Mathilde'in Arapça konuşurken Alsas aksanını koruması, onun Fas toplumuna tam olarak dahil olamadığını ve hala yabancı kaldığını gösterir. “Fas’a varır varmaz, Arapça ve Berberce öğrenir ve zorluklara ve özellikle kadınların statüsü ile ilgili bazı geleneklere karşı çıkmasına rağmen, bu ülkeye bağlanır.” (Slimani, 2025: 13) çabasına rağmen, aksanı onun Fransız kimliğini yansıtır.

Faslı bir çiftçi olan Emin, sınırlı İngilizce bilgisine sahiptir ve Fransızcayı sade, güzel bir biçimde kullanır. Bu, onun kırsal ve işçi sınıfı kökenlerini yansıtır. İngilizce konuşulan bir ortamda yaşadığı zorluklar dikkat çekmektedir. Örneğin, Tuvalet (fr. Toilett) sözcüğünü tekrarlaması (Slimani,2025:157) ve içsel hayal kırıklığı, bu insanlar herkesin onların dillerini konuştuğunu sanıyor olması geleneksel kimliğini ve yurtdışındaki rahatsızlığını vurgular.

Bu noktada özellikle üçlemenin son yapıtının bağlamsal çözümlemesinde toplumbetim kavramını özünden kopmadan biraz daha açımlayıp özgün bir çözümleme aracına dönüştürmek istiyoruz. Kuramsal bölümde ele aldığımız toplumeleştirinin en temel kavramlarından olan toplumsal ilişki ölçeğinin kullanılarak anlatıların izleksel çözümlemelerinin yapılmasını sağlayan bir araç olarak ele almıştık. Bir başka deyişle anlatının izleklerinin belirlenmesinde etkin bir aygıt olarak

kullandığımız bu kavramın bir bakıma tamamlayıcı öğelerinden gördüğümüz toplumbetim kavramı anlatı kişilerinin dil kullanımları üzerinden yansıyan toplumsal kodlar ve söylemsel edimlerini, öykünün salt güzel duygusal bir boyut değil, aynı zamanda Fas toplumunun sömürge sonrası gerçekliğini yansıtan bir toplumsal metin işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımda Bourdieu'nün dil sosyolojisi önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır:

Pierre Bourdieu'nün dile yaklaşımı, dili özerk bir analiz birimi ve bağımsız bir değişken gibi ele alan 'Yapısalcı' yaklaşımlardan farklıdır. Bourdieu'ye göre dile sınırsız bir belirleyicilik atfeden yapısalcı düşüncenin aksine, dil alanı değil, alan dili belirler. Ona göre, sadece dil üzerinden kodlanmış mesajın içeriğine ve biçimine odaklı analiz yapmak, onu kodlayan eyleycilerin (konuşanların) toplumsal ve tarihsel konumlanışlarını göz ardı ederek metni gerçekliğin yegane temsili gibi görmek, dile pratik kullanımından ve siyasal işlevinden kopuk, ölü bir nesne gibi yaklaşımdır (Bedir, 2019).

Bu noktada, toplumbetimin yalnızca anlatı kişilerinin bireysel dilsel tercihlerinin bir yansıması olmadığı, aksine, onların toplumsal konumlarını belirleyen ve söylemsel edimlerini biçimlendiren daha geniş toplumsal yapıların bir parçası olduğu vurgulanmalıdır. Anlatıda toplumbetimi salt bir dilbilimsel olgu olarak değil, aynı zamanda toplumsal kodların ve habitusun taşıyıcısı olarak ele almak, onun anlatının toplumsal çözümlemesindeki yerini daha belirgin hale getirecektir. Bu bağlamda Bourdieu'nün dil sosyolojisi, anlatı kişileriyle içinde bulundukları toplumsal bağlam arasındaki ilişkiyi kuramsal düzlemde açıklamak için işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Bize göre toplumbetim belirli bir toplumsal grubun ayırt edici dilsel edimlerini ve söylemsel özelliklerini dışa vuran dilbilimsel bir sistemdir. Hem özel sözcüklere değin öğeleri (siyaset, spor, sanat vb.) hem de anlambilimsel-sözdizimsel yapılar (anlam üretme biçimleri, sözdizimsel tercihler) düzeyinde işleyen toplumbetim, grubun toplumsal konumunu, düşüngüsel bakış açısını ve ekinsel kimliğini görünür kılan bir toplumsal grubun dilsel imzasıdır.⁴⁰ Yazınsal incelemelerde kuramsal ve yöntemsel bir araç olarak toplumbetim, anlatı kişilerinin toplumsal bağlamlarını ve düşüngüsel konumlarını çözümlemeye, metnin alt katmanlarındaki toplumsal göstergeleri çözümlemeye taşıyıcı rolü gören işlevselliğe sahiptir. Yazar, anlatı kişilerinin sınıfsal, ekinsel ve düşüngüsel konumlandırmalarını metinsel düzlemde toplumbetim aracılığıyla kodlar ve böylece anlatıdaki toplumsal hareketlilikleri dilsel göstergeler üzerinden somutlaştırır.

⁴⁰ Toplumbetim tanımı alan yazında var olan tanımlamalardan yola çıkarak yazınsal çözümleme aracı olarak kullanılmak üzere bizim tarafımızdan önerilmiştir.

Özgün olarak geliştirdiğimiz toplumbetim tanımlamasından sonra anlatıyı bir de bu biçimde çözümlemek faydalı olacaktır. Mia anlatı kişinin kullandığı gençlik toplumbetimi “O asla sarhoş olmazdı ve alkolü çoğu arkadaşından daha iyi kaldırırdı. Bob Marley aynı adlı şarkısında *Jamming* dediği her seferde büyük koni şeklindeki bir *jointten*⁴¹ bir nefes çekmekten oluşan bir oyun icat etmişti. Nakarat kısmına gelindiğinde, çoğu erkek boğuluyordu (Slimani, 2025:175). Fas gençliği arasında biçimlenen ve geleneksel buyurgan yapılarına karşı konumlanan bir toplumsal grubun dilsel kodlarını yansıtmaktadır. Bu argo söylem, toplumsal cinsiyet normlarını zorlayan bir karşı-dil planı olarak okunabilir. Mia’nın “cesur, erkeksi” tonu, kadınlara atfedilen geleneksel dilsel habitusun sınırlarını zorlayan toplumbetimsel bir tercihtir ve bu tercih, Fas’taki genç kadınların değişen toplumsal konumlarının dilsel düzlemdeki bir göstergesidir.

Mehdi anlatı kişinin bürokratik-ekonomik toplumbetimi *işgal oranı*, yatırım getirileri (Slimani, 2025:191) küreselleşen Faslı seçkinlerin profesyonel söylemini temsil etmektedir. Bu toplumbetim, uluslararası finans kurumlarının söylemsel yapılarıyla eklemlenmiş bir dilsel kodu yansıtmakta ve Mehdi’nin toplumsal konumlanmasını (bankacı, kentli, eğitilmiş seçkin) pekiştiren bir işlev görmektedir. Anlatıda Mehdi’nin kullandığı teknik terimler, yalnızca uzmanlık alanının bir gerekliliği değil, aynı zamanda uluslararası ekonomik sistemdeki meşruiyet arayışının dilsel bir yansımasıdır.

Bağlamsal düzeyi çözümlemesi, Slimani’nin anlatısında toplumsal ve ekinel yapıların metinsel düzlemdeki izdüşümlerini açığa çıkarmıştır. Toplumeleştiril çözümleme modelimizin en dış halkasını oluşturan bu düzey, metni dört halkalı bir yapıda dıştan içe doğru okuma izliğimizin ilk aşamasını temsil etmektedir. Çözümlemede özellikle toplumbetim kavramının, anlatı kişilerinin dilsel edimlerindeki toplumsal kodların çözümlemesinde merkezi bir işlev gördüğü tespit edilmiştir. Bourdieu’nün dil sosyolojisinden hareketle özgün bir tanımlama çerçevesinde ele aldığımız toplumbetim kavramı, salt dilbilimsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda toplumsal habitusun taşıyıcısı ve düşünsel konumlanmaların göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, anlatı kişilerinin dilsel tercihlerinin bireysel seçimlerden öte, toplumsal konumlarını ve kimliklerini belirleyen geniş

⁴¹ Argo terimi olarak “joint”, genellikle esrar veya marihuana içeren bir sigara anlamına gelir.

yapısal etkenlerin bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır. Mathilde'in Arapça konuşurken Alsas aksanını koruması, Mia'nın gençlik argosunu benimsemesi, Mehdi'nin küresel finans terimleri kullanması ve Emin'in güzel, yalın dil kullanımı, bu anlatı kişilerinin toplumsal konumlanmalarını, sınıfsal aidiyetlerini ve ekinel yönelimlerini açığa vuran toplumbetimsel göstergeler olarak okunabilir. Bu toplumbetimsel çeşitlilik, Fas'ın sömürge sonrası dönemde yaşadığı toplumsal katmanlaşmaları ve ekinel çoğulluğu metinsel düzlemde somutlaştırmaktadır. Öte yandan, çözümlememizde Fas'ın siyasi ve toplumsal dönüşümlerinin anlatıya etkisi de incelenmiş, özellikle II. Hassan döneminin çağdaşlaşma çabaları ile geleneksel yapılar arasındaki gerilimin, anlatı kişilerinin toplumsal ve dilsel edimlerine nasıl yansıdığı ortaya konmuştur. Mia'nın Hassan II'yi *Fransızlardan daha zarif bir Fransızca* ile övmesi, sömürge sonrası Fas seçkinlerinin Fransız ekinine yönelik karmaşık ilişkisini açığa vuran eş-metinsel bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Okul bahçesinin mikro-toplumsal düzeni üzerinden sunulan toplumsal tabakalaşma ve iktidar ilişkileri, anlatının uzamsal düzlemde somutlaştırdığı toplumsal kodların çözülmesine olanak tanımıştır. Bahçenin arka kısmında konumlanan aykırı grupların, kurumsal yapının fiziksel ve simgesel sınırlarında geliştirdikleri karşı-söylem, eğitim kurumunun temsil ettiği resmi söylemle girdikleri eytişimsel ilişkiyi göstermektedir.

Bağlamsal düzeyi çözümlemesinden elde edilen bulgular, toplumsal-düşüngüsel düzeyde incelenecek olan düşünce yapıları ve söylemsel edimlerin anlaşılması için gerekli zemini oluşturmaktadır. Bu düzeyde açığa çıkarılan toplumsal kodlar, bir sonraki halkaya geçişi olası hale getirecek bağlamsal bilgi birikimini sağlamaktadır. Benjamin'in meydan ödünçlemesini hatırlayacak olursak, bağlamsal düzeyden toplumsal-düşüngüsel düzeye geçiş, meydanın bir kapısından çıkıp ötekine giriş yapmak gibidir, her giriş ve çıkış, metni farklı bir bakış açısından kavrama olanağı sunmaktadır.

Sonuç olarak, bağlamsal düzeyi çözümlemesi, Slimani'nin anlatısının yalnızca bireysel deneyimleri aktaran bir metin değil, aynı zamanda Fas'ın sömürge sonrası toplumsal gerçekliğini, ekinel melezliğini ve dilsel çoğulluğunu yansıtan çok katmanlı bir toplumsal metin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çözümleme, anlatının toplumsal ve düşüngüsel bağlamlarını açığa çıkararak, sonraki düzeylerde gerçekleştirilecek derinlemesine çözümlemeler için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

4.3.3. Toplumsal-Düşüğü Düzeyi

Çözümleme modelimizin ikinci halkasını oluşturan toplumsal-düşüğü düzey, metindeki düşünce yapılarını ve söylemsel edimleri odağı alır. Bağlamsal düzeyde açığı çıkarılan toplumsal kodların daha derinlemesine incelendiğı bu aşama, toplumsal ve tarihsel hareketliliklerin metne nasıl kodlandığını, farklı düşünce sistemlerinin nasıl metinsel bir görünüm kazandığını anlamaya olanak tanır. Bu düzeyde kullanacağımız temel kavramsal araçlar, düşünbirim ve düşünsel anlam olacaktır. Düşünbirim, belirli bir tarihsel dönemde toplumsal söylemde baskın hale gelen, altında yatan göstergebilimsel-düşüğüsel mikro-dizgeleri içeren işlevsel söylem birimidir. Düşünsel anlam ise toplumsal edimler ile metinsel üretim arasında eklemlenme sağlayan, toplumsal-göstergebilimsel yapılandırmaları metne dönüştüren temel düzenektir.

Cros'un belirttiğı gibi, "düşünbirim, bir düşüğüünün temel yapı taşı olarak işlev görür ve belirli bir dünya görüşünü, değerler dizgesini veya siyasal düşünceyi temsil eder" (Cros, 2003: 112). Slimani'nin üçlemesinin son yapıtında düşünbirimler, anlatı kişilerinin söylemlerinde, eylemlerinde ve içsel çatışmalarında belirginleşerek Fas'ın sömürge sonrası toplumunun karmaşık düşüğü manzarasını yansıtır. Duchet'nin belirttiğı gibi, toplumeleştirir "metinsel özgüllüğü içinde düşüğüsel olanın okunmasından ayrılamayan bir toplumsallık şiirselliğini" (Eyi, 2015: 31) hedefler. Bu yaklaşımı benimseyen çözümlememiz, çalışmamıza söz konusu üçlemenin üçüncü romanının düşüğüsel katmanlarını ve bunların metinsel üretimdeki izlerini ortaya çıkarmayı amaçlar.

Slimani'nin anlatısı, sömürge sonrası Fas toplumunda kimlik sorunsalını çok katmanlı bir yaklaşımla ele alır. Anlatı kişilerinin ekinsel konumlanmaları, aidiyet arayışları ve farklı kuşakların kimlik oluşum süreçleri, sömürge deneyiminin bıraktığı derin izleri taşıyan düşünsel yapılar olarak karşımıza çıkar. Bu düşünsel yapıların başında, sömürge sonrası öznenin ekinler arasındaki sıkışmışlığı ve melezliği gelir. Özellikle Mia, Fas ve Fransa ekinleri arasında ikili (fr. Double) bir kimlik taşımanın karmaşıklığını deneyimler:

Hepsi akrabalarından ya da ebeveynlerinden bir iz taşıyordu. Hem bir tanesini hem de ötekini. Kendi içinde iki kişiyi: biri küstah, öteki ağırkanlı; biri Avrupalı, öteki Arap; biri kuzeyli, öteki Akdenizli. Hem bir tanesini hem de ötekini. Babası küçük gören bir sesle 'Senin o melez kimliğin var ya' derdi. 'Avantajlısın! Şikayet etme!' (Slimani, 2025: 129).

Mia'nın deneyimlediğı bu ekinsel ikiliğin açtığı içsel bölünme, düşünbirim olarak sömürge sonrası öznenin parçalanmış kimliğini temsil eder. Bu ikiliğin bir

tarafında Batı merkezli (fr. Eurocentrique) çağdaşlık düşüncüsü, öteki tarafında ise yerel, geleneksel Fas kimliği yer alır. Bu ikilik, Mia'nın Paris'teki günlük yaşamında sürekli bir iç çatışma olarak kendini gösterir:

Paris'teki arkadaşları ateist, laik ve solcuydu. Üniversitede gösterilen filmler, dergilerinin manşetleri, okudukları kitaplar... Bu havalı, modernite ve özgürlük söylemi onların ortak diliydi. [...] Oysa o şimdi annesinin kızı olduğunu, Rabat'ın kızı olduğunu, Arapların ve Afrikalıların kızı olduğunu hissediyordu ve bunu kimsenin anlamasını beklemiyordu (Slimani, 2025: 232).

Bu parçalanmış kimlik algısı, Homi Bhabha'nın sömürge sonrası özne tanımlamasıyla örtüşür: “Ne tam olarak Batılı ne de tümüyle yerli, sömürge sonrası özne, her iki kültürün de eşiğinde durur ve hiçbirine tam olarak ait olamaz” (Bhabha ve Rutherford, 2006: 96). Mia'nın Paris'teki varlığı, tam da bu *üçüncü alan* (fr. Tiers-espace) temsil eder; o ne tam anlamıyla Faslı ne de Fransız'dır, bu ikili kimliklerin arasında melez bir varlık olarak konumlanır. Mehdi anlatı kişisi ise, Fransız eğitiminin ve Batılı değerlerin benimsendiği, ancak yerel ekinlerden de kopamayan bir seçkin tabakasını temsil eder. Onun çağdaşlaşma anlayışı ve geleneksel yapılarla kurduğu çatışmalı ilişki, önemli bir düşünbirim olarak belirir:

Ülkenin yüzde altmış beşi okuma yazma bilmiyor. Sen her yere otoban istiyorsun, ben insanların trafik işaretlerini okuyabilmesini istiyorum.” Belki de ona böyle, sinirlendiğinde benimsediği bu kesin tonda konuşmamalıydı. Ayşe sık sık onu uyarırdı. “Çok konuşuyorsun, Mehdi. İnsanları incitiyorsun ve bu senin aleyhine dönecek (Slimani, 2025: 35).

Mehdi'nin çağdaşlaşma arzusu, Fas'ın geleneksel ataerkil yapısıyla sürekli çatışma durumundadır. Bu çatışma, sömürge sonrası ülkelerin kalkınma ve çağdaşlaşma süreçlerindeki düşüncüsel gerilimleri yansıtan bir düşünsel anlam taşır. Mehdi'nin söylemindeki *trafik işaretlerini okuyabilme* eğretilmesi, çağdaşlaşmanın yerel gerçeklikle uyumlu olması gerektiğini savunan bir düşünce yapısını imler. Öykü, üç farklı kuşağın kimlik deneyimlerini karşılaştırarak, sömürge sonrası kimlik değişimini tarihsel bir süreklilik içinde ele alır. Birinci kuşaktan Mathilde'in Fas'taki konumu, ikinci kuşaktan Mehdi ve Ayşe'nin ikili kimlikleri ve üçüncü kuşaktan Mia, Inès ve Selim'in farklılaşan kimlik algıları, sömürge sonrası düşüncünün zamansal evrimini gösterir. Mathilde, Alsaslı kimliğiyle Fas'taki varlığını sürdürürken, yerel toplumla karmaşık bir ilişki kurar. Onun Arapça konuşurken koruduğu Alsas aksanı, ekinsel aidiyetin dilsel bir düşünsel anlamı olarak belirir: “Fas'a varır varmaz, Arapça ve Berberce öğrenir ve zorluklara ve özellikle kadınların statüsü ile ilgili bazı geleneklere karşı çıkmasına rağmen, bu ülkeye bağlanır.” (Slimani, 2025: 13).

Mathilde'in *göçmen* kimliğine karşın, çocukları Mehdi ve Ayşe ikili ekinsel referanslarla büyür. Ayşe'nin kendi çocuklarına verdiği isimler konusunda çıkan

tartışma, kimlik aktarımındaki düşüngüsel gerilimi açığa çıkarır: “Arap olmaktan utanıyor musunuz, ne? Onları yabancı olsunlar diye yetiştiriyorsunuz ve sonunda size sırtlarını dönecekler.” (Slimani, 2025: 55). Emin’in bu sözleri, kuşaklar arasında bir kopuş korkusunu ve ekinsele sindirme (fr. Assimilation) endişesini yansıtan güçlü bir düşünbirimdir. Bu korku, üçüncü kuşakla gerçekleşir; Selim’in Fas’ı tamamen terk edip New York’ta Sam adını alması, ekinsele köklerden tam bir kopuşu simgeler: “Oğlu Selim New York’a yerleşmişti — 'Fahişeler ve serseriler şehri' — ve artık Sam diye çağrılıyordu. Otuz yaşında gerçek bir mesleği yoktu — 'Fotoğrafçı hobidir, iş değil!' —, karısı ya da çocuğu yoktu...” (Slimani, 2025: 55). Selim’in kökten kimlik dönüşümü, sömürge sonrası üçüncü kuşağın köklerinden kopma gücünü imleyen bir düşünseldir. Benzer bir dönüşüm, farklı bir biçimde Mia’da da görülür; o, kimlik karmaşasını yazma eylemiyle çözmeye çalışır. Yazma, onun için hem ailesinin tarihiyle hem de kendi melez kimliğiyle yüzleşme aracıdır:

Aslında yazmaya her seferinde bir şeyle barışmak için başlıyordu. Yazmak, onun için doyumuna ulaşmak için değil, huzur bulmak içindi. Ve hep olduğu gibi, kendini hiçbir yerde hissetmediğinde, nereye gittiğini bilmediğinde, bu zırhsız kadının kendini bulduğu tek yer sözcüklerdi (Slimani, 2025: 291).

Mia’nın yazma eylemi, düşünsel anlamın dönüştürücü gücünü ve bireyin toplumsal-düşüngüsel yapılarla kurduğu ilişkiyi yeniden yapılandırma çabasını temsil eder. Yazma, sömürge sonrası öznenin kendi sesini bulma ve kimliğini yeniden oluşturma sürecinin eğretile bir açıklamasıdır. Anlatıda dil kullanımı da kimlik oluşumunun merkezi bir bileşeni olarak öne çıkar. Farklı dillerin ve lehçelerin kullanımı, toplumsal-düşüngüsel konumlanmaların dilsel izdüşümleridir. Mia’nın Fas’ta ve Fransa’da kullandığı diller ve lehçeler arasındaki geçişler, onun melez kimliğinin dilsel düzlemdeki yansımalarıdır: “Artık Fransızca sözcükler kullanmadan Arapça konuşamıyordu, Arapça sözcükler olmadan da Fransızca. Fransızcaya hâkim değildi, Arapça öğrenmemişti. İki dilde de yarım yamalak konuşuyordu, iki halkı da sinir ediyordu.” (Slimani, 2025: 130). Bu dilsel melezlik, sömürge sonrası öznelerin yaşadığı ekinsele olarak arada kalmışlığın en somut dışı vurumudur. Mia’nın iki dili birbirine karıştırması ne tam olarak Fransız ne de tam olarak Faslı olabilen melez kimliğinin dilsel düzeydeki karşılığıdır. Bu durum, Emin’in yurtdışındaki deneyiminde de farklı bir biçimde karşımıza çıkar: Tuvalet sözcüğünü tekrarlıyordu ve içten içe hayal kırıklığına uğrayarak, “Bu insanlar herkesin onların dillerini konuştuğunu sanıyor” (Slimani, 2025: 157). Emin’in dil engeli deneyimi, sömürgeci dillerin baskın konumunu ve Arapça’nın ikincilleştirilmesini gösteren bir düşüngüsel

anlamdır. Dil, bu bağlamda yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kimlik, güç ve aidiyet ilişkilerinin görünür kılındığı düşüngüsel bir alandır.

Slimani'nin anlatısı, Fas toplumundaki ataerkil yapıları ve bunlara karşı gelişen direniş biçimlerini de farklı toplumsal sınıflar ve kuşaklar üzerinden inceler. Anlatı kişilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algıları ve edimleri, ataerkil düşüngünün metindeki yansımalarını oluşturur. Anlatıda kadın bedeni, toplumsal denetim ve müdahalenin merkezi nesnesi olarak karşımıza çıkar. Ayşe'nin jinekolog olarak tanık olduğu vakalar, kadın bedeninin tıbbi, toplumsal ve dini söylemler tarafından nasıl kontrol edildiğini gösteren önemli düşünsel anlamlardır: "O kadar çok şey görmüş ve duymuştu ki bir çocuğa sahip olmanın mutluluğunun, doğumun korkunç çıplaklığını silebileceğini düşünemiyordu." (Slimani, 2025: 510). Ayşe'nin doğum olayına bakışındaki bu çıplaklık vurgusu, kadın bedeninin doğurganlık üzerinden kutsallaştırılmasına karşı geliştirilen eleştirel bir düşünsel anlam olarak görülebilir. Bu bakış, anneliğin ölküleştirildiği ve kadınların toplumsal değerinin doğurganlığıyla ölçüldüğü ataerkil düşünce yapısına bir karşı duruşu yansıtır.

Kadın bedeni üzerindeki toplumsal denetim, özellikle genç kadınların cinselliğinin kontrol edilmesinde belirginleşir. Inès'in güzelliği ve cinselliği hem aile içinde hem de toplumsal alanda sürekli gözetim altında tutulur: "Ne Mia ne de Inès'in Emin'in ziyaretlerinden haberdar oldukları yoktu. Sadece erkekler bir birlik oluşturmuştu, sadece erkekler kızların bedenlerini ve yaşamlarını bu kontrol altında tutabilirlerdi." (Slimani, 2025: 139). Bu alıntı, erkeklerin kadın bedeni üzerindeki toplu gözetimini ve kontrolünü gösteren bir düşünbirimdir. Kadın cinselliğine hâkim olma arzusu, ailenin namusunun kadın bedeni üzerinden tanımlandığı ataerkil düşünce yapısının özgün bir örneğidir. Bu duruma karşı Mia'nın geliştirdiği direniş, geleneksel kadınlık rollerini reddetme biçiminde ortaya çıkar: "Mia çok içiyor ve kadınlardan nefret ediyordu. Şu kendileri gibi olmayan, onlar gibi giyinmeyen, onlar gibi davranmayanlardan nefret eden şirret kadınlardan. [...] Mia insanların bütün bunları akıllarından çıkarmalarını istiyordu, dişilik ve kadınlık basmakalıplarını, diye açıklıyordu annesine." (Slimani, 2025: 176). Mia'nın kadınlık basmakalıplarına karşı geliştirdiği bu sert tutum, toplumsal cinsiyet kurallarını reddeden bir karşı-düşünbirim olarak okunabilir. Onun geleneksel kadınlık rollerini reddi, ataerkil toplumun dayattığı cinsiyet kalıplarına karşı bir direniş yöntemi olarak okunabilir. Ancak Mia'nın bu direniş biçimi de içsel çelişkiler taşır; kadınlardan *nefret etme* söylemi, ataerkil düşüngünün içselleştirilmiş bir yansıması olarak da görülebilir.

Öykü aynı zamanda kadınların eğitim ve meslek yaşamı yoluyla kamusal alanda var olma mücadelelerini göstererek, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümünü sorgular. Ayşe'nin bir doktor olarak kariyeri, bu mücadelenin somut bir örneğidir: "Herkesin onun yerini bilmesini istiyordu. Ona saygı duyulmasını istiyordu. 'Ben doktorum' derdi. 'Sadece doktor' derdi." (Slimani, 2025: 90). Ayşe'nin profesyonel kimliğine yaptığı bu vurgu, ataerkil toplumda kadınların öncelikle anne ve eş olarak tanımlandığı düşünce yapısına bir meydan okumadır. "Sadece doktor" vurgusu, kadınların mesleki başarılarının genellikle toplumsal cinsiyet rolleri (anne, eş) bağlamında değerlendirilmesine karşı geliştirilen bir düşünsel anlamdır. Ancak bu mesleki kimlik de ataerkil yapılardan tamamen bağımsız değildir: "Kocasını küçük düşürmekten korkuyordu. Ödüllerini, diplomalarını ve başarılarını sık sık dile getirmekten çekiniyordu. Bir kadının başarısının bir erkeğin gururunu nasıl incinebileceğini biliyordu." (Slimani, 2025: 102). Bu alıntı, kadınların mesleki başarılarıyla eşlerinin toplumsal konumu arasında kurulan gerilimli ilişkiyi gösteren bir düşünbirimdir. Ayşe'nin kendi başarılarını göstermekten kaçınması, ataerkil düşüngenün içselleştirilmiş bir biçimidir; erkek egonun kırılabilirliği karşısında kadın başarısının gizlenmesi gerektiği düşüncesi, toplumsal cinsiyet düzeninin devamını sağlayan zihinsel bir yapıdır. Öykü, Fas'ın sömürge sonrası dönemde yaşadığı ekonomik dönüşümleri ve bu dönüşümlerin yarattığı sınıfsal gerilimleri de anlatı kişilerinin yaşamları ve düşünce yapıları üzerinden ele alır. Mehdi'nin bankacı olarak kariyeri, bu dönüşümün merkezinde yer alır ve neoliberal ekonominin Fas'taki yükselişini temsil eder:

"İşgal oranı" ve "yatırım getirileri" gibi ifadeler kullanıyordu, sanki Amerikalı bir iş adamıymış gibi. [...] Hayalleri vardı. Herkes için konut inşa etmek istiyordu. Fas'ın varoşlarında, kaçak yapılaşmanın olduğu yerlerde, yüksek kulelerin yükselmesini ve teraslarda çiçek açan begonvillerle kaplı geniş apartmanların inşa edilmesini hayal ediyordu. Ülkesinin geleceğine katkıda bulunmak istiyordu, yoksullara saygınlık kazandırmak istiyordu, toplu taşıma araçları, okullar ve hastanelerle modern kentler inşa etmek istiyordu (Slimani, 2025: 41).

Mehdi'nin kullandığı ekonomik terimler, serbest piyasacı anamalcı söylemin içselleştirilmesini gösteren bir düşünbirimdir. Onun çağdaş kentler oluşturma düşü, kalkımcı ülküyle serbest piyasacı girişimciliğin birleştiği melez bir düşüngenel konumlanmayı gösterir. Bu çağdaşlaşma yaklaşımı, sömürge sonrası ülkelerde yaygın olan, gelişmiş ülkeleri örnek alan bir kalkınma düşüngenünün yansımasıdır. Ancak anlatı, bu başarı söylencesini sorunsallaştırır. Mehdi'nin kariyeri, sistemle kurduğu iş birliğinin sınırlarını da gösterir: "Yükselişi sadece bir yanılsamaydı. Zenginliği, gücü,

hatta zekâsı bile ona ait değildi. Sadece Driss Basri'ye, saraya ve sisteme oyunda kullanılan bir kart gibi hizmet etmişti, değeri olmayan bir kâğıt parçası gibi atılabilirdi.” (Slimani, 2025: 251). Bu bağlamda, serbest piyasacı başarı söylencesinin altında yatan güç ilişkilerini ve sistemin bireyleri nasıl araçsallaştırdığını gösteren güçlü bir düşünsel anlam olarak bir değerlendirme yapmak söz konusudur. Mehdi'nin bireysel başarı öyküsü, sonunda sistemin yapısal gerçekleriyle çatışır; onun *yükselişi*, gerçekte iktidara hizmet ettiği sürece muhtemel olan koşullu bir özgürlüktür. Bu durum, serbest piyasacı bireycilik düşüncesinin sınırlarını ve çelişkilerini açığa çıkarır. Anlatı, Fas'ın kentsel uzamlarında görünür olan sınıfsal ayrışmayı ve toplumsal adaletsizliği, farklı anlatı kişilerinin yaşam koşulları üzerinden de sergiler. Kazablanka'nın varsıl mahalleleri ile yoksul bidonvilleri⁴² arasındaki tezat, ekonomik eşitsizliğin uzamsal bir yansımasıdır:

Bizi soyuyorlar, dürüstlük istiyoruz! “Batılılaşmış ve yozlaşmış bu elitin, halkı boğan bir serbestleşmeden faydalanan bu elitin nefretini dile getiriyorlardı. IMF'ye boyun eğen devlet artık işe almıyordu ve üniversite mezunu işsizler her yıl daha da artıyordu.” (Slimani, 2025: 201).

Serbest piyasacı yapısal uyum siyasetlerinin ve ekonomik serbestleşmenin yarattığı toplumsal adaletsizliğe karşı halk tepkisini yansıtan bir düşünürdür. IMF'ye boyun eğen devlet açıklaması, küresel ekonomik sistemin yerel ekonomiler üzerindeki üstün etkisini ve bunun toplumsal sonuçlarını eleştirel bir bakış açısından sunar. Bu söylem, ekonomik kalkınma düşüncesinin vadettiği refah artışının geniş kitleler için gerçekleşmediğini gösteren bir karşı düşünürdür. Sınıfsal eşitsizlikler, ev içi hizmetçi Fatima'nın konumu üzerinden de belirginleşir. Fatima hem Daoud ailesinin bir parçası hem de onlardan ayrı bir varlık olarak, sınıfsal sıralamaların karmaşık yapısını sergiler: “Fatima'nın bir oğlu vardı, ama evlenmemişi ve ona zarar verebilecek dedikoduların önüne geçmek için çocuğunu annesine bırakmak zorunda kalmıştı. Mehdi ona yurt yapımında bir iş bulmuştu ve oğluna aylık bir harçlık gönderebiliyordu.” (Slimani, 2025:118). Fatima'nın annelik deneyimi, onun toplumsal konumunun kırılmasını gösteren bir düşünsel anlamdır. Evlenmeden çocuk sahibi olmanın getirdiği ahlaki yargılar, alt sınıftan kadınlar için daha ağır toplumsal sonuçlar doğurur. Bu durum, toplumsal cinsiyet normlarının sınıfsal boyutunu ve farklı toplumsal kesimler için farklı şekillerde işlediğini gösterir. Anlatının toplumsal-

⁴² Bidonville genellikle yoksulluk, sağlıksız yaşam koşulları ve plansız yerleşim bölgelerini imler. Bidonviller, kentlerin çeperlerinde veya kırsal alanlarda ortaya çıkabilir.

düşüncü düzeyinde öne çıkan bir öteki izlek, Fas'taki siyasi baskı düzeni ve buna karşı geliştirilen direnç biçimleridir. “Kurşun Yılları” olarak bilinen dönemin siyasi havası, anlatı kişilerinin davranışlarını, düşüncelerini ve söylemlerini biçimlendiren güçlü bir düşüncüsel yapı olarak işlev görür. Anlatıda doğrudan siyasi tartışmalar nadiren yer alsa da bu yokluk bile başlı başına bir siyasi duruşu imler; konuşulmayanlar, tam da düzenin yarattığı korku ve öz denetimi imleyen düşüncüsel anlamlardır: “Din, kral, Sahra. Ve sonra Filistin ve intifada.” (Slimani, 2025: 135).

Selma'nın Araplarla ilgili şakalarını tekrarlama. Yolsuzluk, geri kalmışlık, bağınazlıkla ilgili şakalar. Asla kraldan, sahte seçimlerden bahsetme, Oufkir'in adını ya da ülkenin güneyindeki hapisanenin adını anma. Mehdi'nin bazen düzenin sağlamlığından şüphe duyduğunu açığa vurma (Slimani, 2025: 216).

Mehdi'nin toplumsal hareketliliği ve bankacılık sistemini yenileme çabaları, bürokratik yapılar ile çağdaşlaşma arasındaki toplumsal gerilimi metinsel düzleme aktaran önemli bir düşüncüsel anlam örneğidir. Çalışma uzamının fiziksel koşulları, Mehdi'nin zihnindeki çağdaş bankacılık ve profesyonel yaşam ülküsü ile güncel gerçeklik arasındaki uçurumu gözler önüne serer:

Çalışma masasının arkasında, ev kadınlarının halılarını dövdüğü ve mutfak kokularının yükseldiği gürültülü bir avluya bakan iki pencere vardı. Böyle bir yerde nasıl konsantre olabilirdi? Farid'e döndü, bunun bir şaka mı yoksa daha kötüsü, bir aşağılama mı olduğunu anlamaya çalışarak yüzüne baktı. Maliye Müfettişliğinden birincilikle mezun olan o, nasıl böyle muamele görebilirdi? Sınıf arkadaşlarının hepsi bankaların veya prestijli kurumların başındaydı ve muhtemelen manzaralı büyük ofisleri, asistanları, şoförleri vardı (Slimani, 2025: 40).

Bu alıntı, Mehdi'nin yüksek eğitimli bir seçkin olarak beklentileri ile Fas'ın toplumsal-ekonomik gerçekliği arasındaki çatışmayı gösteren güçlü bir düşüncüsel anlamdır. *Nasıl böyle muamele görebilirdi?* sorusu, eğitim yoluyla kazanılan konumun yerel gerçeklikle çelişkisini ve çağdaşlaşma sürecinin yarattığı hayal kırıklığını somutlaştırır. Mehdi anlatı kişisi üzerinden, sömürge sonrası Fas'ta liyakat, çağdaşlaşma ve güç ilişkileri arasındaki karmaşık hareketlilikleri metinsel düzleme taşınır. Bu alıntılar, Fas toplumundaki konuşulamayanları listeleyerek, siyasal tabuların ve sansürün yarattığı boşlukları gösteren düşünbirimlerdir. Bu tabuların varlığı, baskıcı yönetimin söylemsel denetimini ve bunun bireyler üzerindeki etkisini açığa çıkarır. Konuşulmayanlar, tam da bu yoklukla, düzenin toplumsal bilinci nasıl biçimlendirdiğini gösterir. Mehdi'nin hapisane deneyimi ise, siyasal baskının en somut göstergesidir. Hapisane, farklı toplumsal kesimleri bir araya getiren ve siyasi baskı düzeninin küçük dünyası olan bir uzam olarak işlev görür:

Mehdi bu on iki adam arasında tek kravatlı olandı. Diğerleri, tüccarlar, otobüs şoförleri, işsizler ve balıkçılar, aylardır bir hücrede yaşıyorlardı. Narkotik işlerinden, dolandırıcılıktan, hırsızlıktan, cinayetten, ırza geçmekten, politik muhalefetten ve

ordu için çalışan kızlarla yatmaktan suçlanmış, yargılanmış veya bekliyorlardı (Slimani, 2025: 275).

Hapishane alıntıları, farklı toplumsal kesimlerden insanların (siyasi mahkumlar, hırsızlar, cinsel suçlular) bir araya geldiği bir küçültülmüş bir alan sunarak, Fas toplumunun farklı katmanlarını ve adalet sisteminin işleyişini yansıtır. Mehdi'nin hapishanede öteki mahkumlara yardım etmesi ve onların öykülerini dinlemesi, kendi ayrıcalıklı konumunu sorgulamasına ve farklı bir siyasal bilinç geliştirmesine yol açar. Eğitim kurumları da toplumsal-düşüngenel yapıların taşıyıcısı olarak metinde önemli bir yer tutar. Mia'nın Descartes Lisesi'ndeki deneyimleri, eğitim sistemindeki sınıfsal ayrışmaları ve seçkin yeniden üretim düzeneklerini açığa çıkaran bir düşünsel anlam olarak belirir: "Eylül 1989'da Mia, Descartes Lisesi'nde lise eğitimine başladı. 'Zenginlerin lisesi' diyordu Rabat'ın sakinleri, Agdal semtinin etrafında döndüğü etkileyici beyaz binayı herkes tanıyordu." (Slimani, 2025: 133). *Zenginlerin lisesi* (fr. Lycée dial flouss) sözleri, eğitimin Fas toplumundaki sınıfsal ayrışmanın ve toplumsal tabakalaşmanın bir aracı olduğunu gösteren önemli bir düşünbirimdir. Bu okul, sömürge döneminin kalıntısı olarak, seçkinlerin kendilerini toplumun geri kalanından ayırdığı ve ayrıcalıklarını yeniden ürettiği kurumsal bir düzeneği temsil eder. Mia'nın bu okuldaki varlığı, sınıf atlayan ailesinin (Mehdi ve Ayşe) toplumsal konumuna ilişkin bir gösterge niteliğindedir. Siyasal direniş söylemleri, anlatıda açık ve doğrudan olmaktan öte, örtük ve dolaylı biçimlerde dışa vurulur. 1984'teki ayaklanmalar ve bunlara yönelik kraliyet söylemi, iktidarın halk hareketlerini tanımlama ve meşrulaştırma biçimini açığa çıkarır:

İki yıl önce, Ocak 1984'te, fiyat artışları Marakeş'te ve Kuzey'de kanlı gösterileri tetiklemişti. Mia, hizmetçinin kucağında oturmuş, Hassan II'nin konuşmasını dinlemişti. Kral halkından dolayı hayal kırıklığına uğramıştı. Humeyni'nin fotoğrafı bulunan broşürleri sallamış ve kalabalığın Marksistler ve Siyonistler tarafından manipüle edildiğini suçlamıştı. 'Hepiniz çoluk çocuk mu oldunuz?' diye tekrarlıyordu. Göstericileri Apaçiler olarak adlandırmıştı ve o gün Fatima alkışlamıştı. Kral haklıydı. Kral haklıydı. Hizmetçi asla aksini söylemeye cesaret edemezdi... (Slimani, 2025: 69).

Bu bağlamda, iktidarın muhalif hareketleri yabancı güçlerin kışkırtması olarak tanımlayan ve çocukça söylemini, güçlü bir düşünsel anlam olarak sunar. Kral'ın söyleminin Fatima gibi alt sınıftan biri tarafından sorgulanmadan kabul edilmesi, baskın olan iktidar söyleminin farklı toplumsal sınıflardaki işleyişini gösterir. *Kral haklıydı! Kral haklıydı!* sözlerinin tekrarı, bu sorgulanamaz yetkenin zihinlerdeki yerini vurgulayan çarpıcı bir düşünbirimdir. Körfez Savaşı sırasındaki toplumsal hava ve farklı kesimlerin savaşa yönelik tutumları da uluslararası olayların yerel bağlamda

nasıl yorumlandığını ve farklı düşüncü grupların dış siyaset konularındaki ayrışmalarını gösteren önemli düşünsel anlamlardır:

Havada Yaser Arafat ve Saddam Hüseyin'in dev portreleri dalgalanıyordu. Bir yanda Arap dayanışması talep eden ve böylece iktidara muhalefetlerini göstermek isteyen sol partiler yürüyordu. Bazıları 1965'teki Kazablanka ayaklanmalarını yaşamıştı ve birisinin ateş açacağını, saldırı olacağını ve her şeyin yine bir kez daha kana bulanarak sona ereceğini düşünmekten kendilerini alamıyorlardı (Slimani, 2025: 201).

Ulusal sınırları aşan uluslararası olayların, yerel toplumsal söylem ve düşüncüsel ayrışmaların bir parçası haline gelmesini gösteren önemli bir toplumsal söylem örneğidir. Filistin ve Irak meselelerine yönelik tutumlar, Fas'taki siyasi muhalefet için kendi seslerini duyurabilecekleri birer araç haline gelmiştir. Ancak bu gösterilerdeki korku ve “her şeyin yine bir kez daha kana bulanarak sona ereceği” endişesi, siyasi belleğin bedenlerde taşındığını ve geçmiş şiddet deneyimlerinin (1965 ayaklanmaları) bugünkü eylemleri nasıl biçimlendirdiğini gösterir. Bu toplu travma belleği, toplumsal söylemin gölgede kalan, ancak eylem ve tutumları derinden etkileyen bir boyutudur. Mehdi'nin hapse girmesi sonrasında gelişen olaylar da Fas'taki siyasi ve toplumsal söylemin bir başka boyutunu açığa çıkarır. Onun çevresindeki dedikodular, yargılamalar ve yorumlar, adalet sisteminin işleyişine ve siyasal iktidarın keyfi uygulamalarına ilişkin hâkim toplumsal söylemi yansıtır:

İnsanlar artık gelmiyordu. Başlangıçta, arkadaşları işten dönerken uğrar, bir kadeh bir şey içer ve sohbet ederlerdi. Onun için endişeleniyor, Mehdi'nin ise şifreli cümlelerle yanıtladığı sorular soruyorlardı. Abdellah fakülteden sonra gelir ve Mehdi'yi bertaraf etmek isteyen bu yozlaşmış iktidara ve saray entrikalarına karşı öfkelenirdi (Slimani, 2025: 271).

Fas'taki siyasi adaletsizliklere ve keyfi tutuklamalara ilişkin toplumsal söylemin bir yansımasıdır. Abdellah'ın “yozlaşmış iktidar ve saray entrikaları” sözleri, siyasi baskıların meşruiyetini sorgulayan ve bunları kişisel çıkarların ve güç mücadelelerinin sonucu olarak gören muhalif bir söylemi temsil eder. Mehdi'nin şifreli cümlelerle yanıt vermesi ise, bu baskı ortamında doğrudan sözlerin tehlikeli olabileceğini ve özdenetimin içselleştirildiğini gösteren bir düşünsel anlamdır. Bu alıntı, uluslararası olayların yerel siyasi mücadelelere nasıl eklemlendiğini ve geçmiş sarsıcı deneyimlerin (1965 ayaklanmaları) bugünü nasıl biçimlendirdiğini gösteren bir düşünsel anlamdır. Gösterilerdeki korku ve endişe, siyasi belleğin bedenlerde taşındığını ve geçmiş şiddet deneyimlerinin bugünkü eylemleri nasıl biçimlendirdiğini göstermektedir. Anlatının düşüncüsel yapısının önemli bir parçası da din ve geleneğe ilişkin yaklaşımlardır. Fatima'nın geleneksel dini inançları ve kaderciliği, çağdaşlaşma sürecindeki toplumun farklı kesimlerindeki dini algı farklılıklarını açığa çıkarır: “Bir gün, Müslümanların her şeye inşallah deme eğilimiyle alay etti. Her zaman Tanrı'ya

sığınmanın ve bu kader hikayelerinin kibirli ve sorumsuz bir davranış olduğunu düşünüyordu.” (Slimani, 2025: 405). Bu bağlamda, çağdaş seçkinlerin geleneksel dini inanç ve ibadetlere yönelik küçümseyici tutumunu gösteren bir düşünbirimdir. “İnşallah” demenin “kibirli ve sorumsuz” olarak nitelendirilmesi, çağdaş düşüngenin dini kadercilikle eşitleme ve bunu geri kalmışlığın bir göstergesi olarak sunma eğilimini yansıtır. Bu tutum, Cezayirli düşünür Malik Bennabi’nin sömürülebilirlik (fr. Colonisabilité) kavramıyla ilişkilendirilebilir; seçkinlerin yerel değer ve inanç sistemlerini Batılı çağdaş bakış açısıyla değerlendirmesi ve bunları “geri kalmışlık” olarak kodlaması, sömürge sonrası toplumların içsel çelişkilerini derinleştirir.

Bin Nebi’ye göre sömürülebilirlik tarihin belli bir devrinde onu yaşayan bütün üçüncü dünya ile ilgili bir fenomendir. Bir anlamda bu, sömürge sonrası dönemin hala kültürel tahakkümü içerdiğini ifade etmektedir. Çünkü sömürgeci faktörü yaşamın her safhasında sömürge ruhuna uygun bir gevşeklik empoze etmiştir (Yıldırım, 2011: 33-53).

Selim’in ebeveynlerinin korku dolu yaşamına ve özgürlük anlayışının eksikliğine ilişkin düşünceleri de kuşaklar arası deneyim farklılıklarını ve özgürlük kavramının toplumsal-tarihsel koşullara bağlı dönüşümünü gösteren önemli bir düşünsel anlamdır:

“Böyle şeyler söylenmez mi?” diye fısıldadı, sanki oda mikrofonlarla doluymuş veya bir casus barın arkasına saklanmış gibi. Selim o zaman anladı ki ebeveynleri korkuyordu. Bedenleri bile, jestleri bile korku doluydu. Özgür olmanın ne demek olduğunu bilmiyorlardı.” (Slimani, 2025: 172).

Bir başka alıntı da siyasi korkunun bedenselleşmesini ve kuşaklar arasındaki deneyim farklılıklarını gösteren güçlü bir düşünbirimdir. Selim’in ebeveynlerinin fısıldaması ve sürekli gözetim altında olma hissi, baskıcı deneyiminin yarattığı içsel sıkı denetim ve korku düzeneklerini somutlaştırır. Özgür olmanın ne demek olduğunu bilmiyorlardı sözleri, özgürlüğün yalnızca soyut bir kavram değil, bedensel bir deneyim ve bellek olduğunu vurgulayan düşünsel bir anlamdır. Sonuç olarak, üçlemenin bu son öyküsünde toplumsal-düşüngenü düzeyindeki çözümlemesi, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık düşünce yapılarını ve söylemsel uygulamaların açığa çıkarır. Kimlik, aidiyet, toplumsal cinsiyet, sınıf ve politik baskı temaları etrafında örülen düşünbirimler ve düşünsel anlamlar, Fas’ın tarihsel dönüşümünü ve bunun bireylerin zihin dünyasına yansımalarını gösterir. Anlatı kişilerinin farklı düşüngenü konumlanmaları ve söylemsel uygulamaları, sömürge sonrası toplumun çelişkilerini, gerilimlerini ve dönüşüm gizillerini taşıyan düşünsel yapılar olarak karşımıza çıkar. Bu düşünsel yapıların çözülmesi, bir sonraki aşama olan

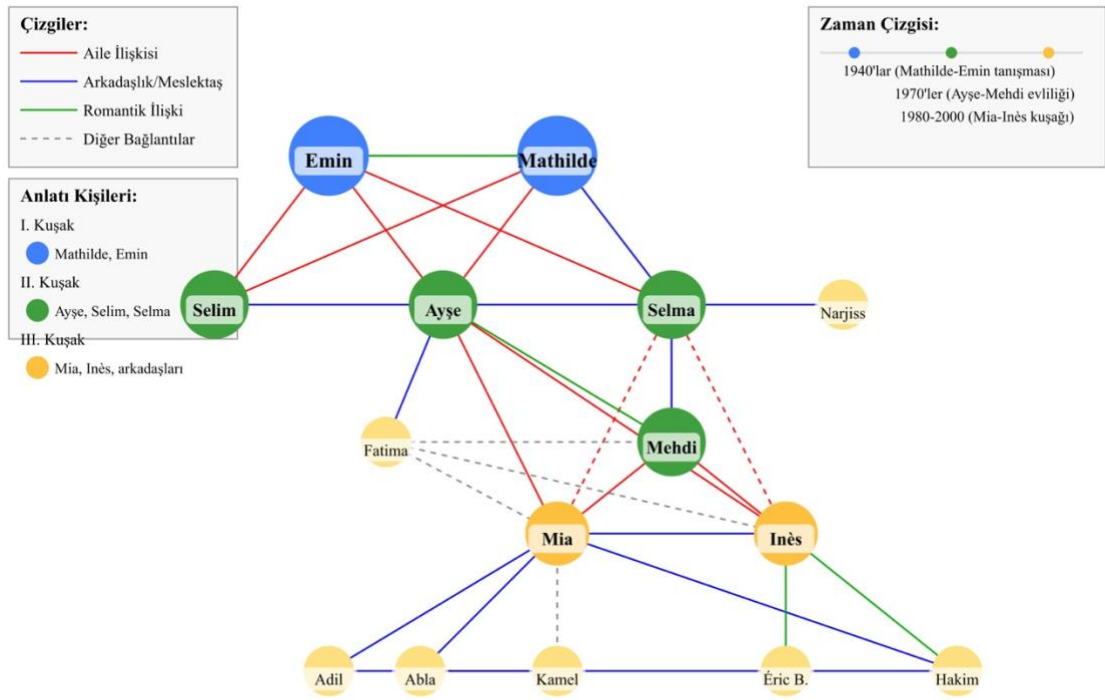
toplumsal-tarihsel düzeye geçiş için gerekli kavramsal zemini oluşturur ve metnin daha derin toplumsal ve tarihsel bağlamlarını anlamamıza olanak tanır.

Sonuç olarak, toplumsal-bağlamsal düzeyi çözümlemesi, Slimani'nin yapıtında kimlik ve aidiyet merkezi izleği etrafında örgütlenen karmaşık toplumsal ve düşüngüsel yapıları ortaya koymaktadır. Yukarıdaki toplumsal ilişki ölçeği görselinde açığa çıktığı üzere, sömürge geçmişi, ekinsel melezlik, aile mirası, küreselleşme ve uzamsal kimlik izleksel düğümleri, anlatı kişilerinin varoluşsal konumlarını belirleyen eytişimsel bir ilişki ağı oluşturmaktadır. Anlatı kişileri (Mia, Inès, Mehdi ve Ayşe), bu düğümlerle kurdukları ilişkiler aracılığıyla hem temsil ettikleri toplumsal konumları yansıtmakta hem de sürekli dönüşen kimlik oylaşmalarının taşıyıcıları olarak işlev görmektedirler. Bu yapı, metnin düşüngüsel boyutunun salt düşüngüsel bir yansıma olmadığını, aksine toplumsal gerilimlerin metinsel düzlemde yeniden üretildiği ve dönüştürüldüğü hareketli bir süreç olduğunu göstermektedir. Toplumsal-düşüngü düzeyden toplumsal-tarihsel düzeye geçerken, bu ilişki ağının tarihsel bağlamla nasıl eklemlendiğini ve Fas'ın sömürge sonrası belleğiyle nasıl bir iletişim kurduğunu inceleyeceğiz.

4.3.4. Toplumsal- Tarihsel Düzeyi

Üçlemenin bu son yapıtı, Belhac ailesinin üç neslini Fas'ın tarihsel ve ekinsel dönüşümleriyle ele alır. Yapıt, ailenin kişisel öyküsünü tamamlamanın yanı sıra, Fas'ın sömürge sonrası dönemden çağdaş döneme geçişini kapsayan bir tarihsel dönemi de kapatır. Özellikle 1980'ler ve 1990'ların siyasi baskı ve dönüşüm dönemlerini yansıtan bu son yapıt, ailenin özgürlük, kimlik ve toplumsal değişimlerle olan savaşımı derinlemesine işler. Bu dönemin en önemli tarihsel dönüşümlerinden biri şöyle dışa vurmaktadır: “1994'te Hassan, Fas'ın Arap ve Berberi çift kimliğini tanıdı. O zamana kadar, resmi öğreti, İstiklal'in dayattığı ve ekinsel çeşitliliğin kendisinin ulusal birliğe bir tehdit olarak görüldüğü bir anlayıştı. Bu nedenle, İslam ve Araplık olan iki temel üzerine kurulmuş türdeş bir ekini dayatmak için her şey yapılmalıydı.” (Lugan,2023:352). Bu tarihsel dönüşüm, üçlemenin temel izleklerinden olan kimlik sorunsalı, ekinsel melezlik ve toplumsal tanınma mücadelelerini doğrudan etkilemiştir. Bu bölümde, toplumsal-tarihsel düzey çözümleme modelimiz çerçevesinde, Slimani'nin üçlemesinde işlenen tarihsel dönüşümlerin toplumsal ilişki ölçeği, biçimlenme alanı ve etkin/edilgen metin ayrımı kavramlarıyla nasıl temsil edildiğini inceleyeceğiz. Ayrıca, Fas'ın çağdaşlaşma sürecindeki kimlik siyasalarının,

serbest piyasa ekonomik dönüşümlerin ve küreselleşmenin anlatı kişilerinin yaşamlarını nasıl biçimlendirdiğine odaklanılır.

Kuşaklararası İlişkiler Ağı

Geçmişten Günümüze Aile Bağları ve Toplumsal Dönüşümler

Şekil 20. Toplumsal İlişki Ölçeği

Şekil 20 ile görselleştirilen bu ilişkiler ağı çizgesi, üç kuşak boyunca uzanan Belhac ailesinin ve çevresindeki kişilerin karmaşık bağlantılarını görselleştirmektedir. Renk kodlaması, farklı kuşakları temsil etmektedir: mavi daireler (Mathilde ve Emin) 1940'larda temelleri atılan birinci kuşağı, yeşil daireler (Ayşe, Selim, Selma ve Mehdi) 1970'lerde yetişkinliğe adım atan ikinci kuşağı, sarı daireler ise (Mia ve Inès) 1980-2000 döneminde büyüyen üçüncü kuşağı simgelemektedir. Çizgi türleri ise ilişkilerin niteliğini belirtmektedir: kırmızı çizgiler aile bağlarını (ebeveyn-çocuk, kardeşlik, kuzenlik), yeşil çizgiler romantik ilişkileri, mavi çizgiler arkadaşlık ve mesleki bağlantıları, gri kesikli çizgiler ise öteki toplumsal etkileşimleri göstermektedir. Bu görsel yapı, sömürge sonrası Fas toplumunda yaşanan ekinsel, toplumsal ve siyasi dönüşümlerin üç kuşak üzerindeki etkilerini mikro düzeyde incelememize olanak sağlarken, ailenin merkez aldığı toplumsal ağın zaman içinde nasıl genişlediğini ve değiştiğini de ortaya koymaktadır.

Toplumsal ilişki ölçeği kavramıyla çözümlemenin bu aşamasında metinde, tarihsel olayların yansımaları ve anlatı kişileri üzerindeki etkileri çeşitli düzeylerde gözlemleyebilmekteyiz. İlk olarak, Berlin Duvarı'nın yıkılışı, Mehdi'nin coşkun tepkisiyle belirgin bir biçimde anlatıda yer alır. Bu olay, sadece siyasi bir dönüm noktasını değil, aynı zamanda Mehdi gibi çağdaş ve ilerici kişiler için bir umut ve değişim simgesini temsil eder. Ailesini bu önemli olayı izlemeye çağırması, olayın kişisel ve ailevi düzlemde de yankı bulduğunu gösterir. Küreselleşme olgusu ise metinde daha çok anlatı kişilerinin ekonomik deneyimleri ve uluslararası bağlantıları üzerinden hissedilir. Mehdi'nin CCM'⁴³deki görevi, ülkenin çağdaşlaşma çabaları çerçevesinde uluslararası finansman arayışını ve büyük projeleri finanse etme ön görüşünü içerir.

Onlar bu 'şeytani' antenlere karşı makaleler yazdılar ve gençliği ve evdeki namuslu kadınları yoldan çıkaran şeytanlara savaş ilan ettiler. Yeni bir çağ başlıyordu. Bunu söyleyen Mehdi'ydı. 1989 Kasım'ının bir akşamı, Mia babasının ayaklarının dibinde halının üzerinde oturuyordu ve birlikte Berlin Duvarı'nın yıkılışı hakkında bir belgesel izliyorlardı. Mehdi sevinç nidaları attı. Mutfakta olan Ayşe'yi çağırdı: 'Ama gel artık, bunun akşam yemeği menüsünden daha önemli olduğuna inanmıyor musun?'" (Slimani, 2025: 136).

Mehdi'nin uluslararası uzgörüsü, Afrika ve Avrupa'yı birleştirecek büyük altyapı projelerine ilişkin hayalleriyle somutlaşır. "Japon mühendisler göre, bugün Afrika ve Avrupa arasında yüzen bir tünel oluşturmak için son derece ilerlemiş tekniklere hakimiz" (Slimani, 2025: 64). Bu sözler, yalnızca teknolojik bir olasılığı değil, aynı zamanda Fas'ın küresel bağlantılar kurma arzusunu ve uluslararası iş birliği gücünü de yansıtır. Dünya Bankası ile olan ilişkileri, küresel ekonomik sistemin yerel eyleyenler üzerindeki etkisini görünür kılar. Bu bağlamda, toplumsal ilişki ölçeği, bireysel ekonomik girişimler ile uluslararası finans kurumları arasındaki karmaşık etkileşimleri açığa çıkarır. Mehdi'nin çağdaşlaşma yanlısı tutumu ile tutucu çevrelerin tepkisi arasındaki gerilim, Fas toplumunun küreselleşme karşısındaki bölünmüşlüğü temsil ederken, kıtaları birleştirme düşüncesi, sınırları aşan bir gelecek uzgörüsünü simgeler. Anlatı Fas'ın çağdaşlaşma sürecindeki toplumsal dönüşümlerini ve ekonomik zorluklarını anlatı kişilerinin deneyimleri aracılığıyla derinlemesine açılar. Mehdi'nin CCM'yi çağdaş bir finans kuruluşuna dönüştürme çabası, ülkenin ekonomik alandaki çağdaşlaşma arzusunu temsil eder.

⁴³ Anlatıda, CCM, "Centre de Conférences de Marrakech" (Marrakech Konferans Merkezi) gibi çeşitli anlamlara gelebilir. Bu kısaltmanın açılımına ilişkin yapıtta net bir bilgi yer almamaktadır.

Mehdi dahi, cesur, çağdaş, teknolojilere tutkun bir patron olarak görülüyordu. Bir vizyoner. Birkaç ay içinde, bireylere kredi verme sürecini otomatikleştirdi. Uzun konuşmaları, yakarışları ve diğer hileleri önlemek için, artık bilgisayar her şeyi hallediyordu ve şube müdürlerinin değiştiremeyeceği sözleşmeler oluştuyordu" (Slimani, 2025: 62).

Bilgisayar sistemlerinin kullanımı, kredi süreçlerinin özdevinimi (fr. Automation) ve orta sınıfa yönelik finansal ürünlerin geliştirilmesi, bu çağdaşlaşma düzeneğinin dışı vurumudur. Mehdi'nin uzgörüsü yalnızca teknolojik yeniliklerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bir toplumsal çeşitlilik ve kapsayıcılık anlayışını da içerir:

Ocak 1980'de, bir IBM ekibi üçüncü kattaki salona ana bilgisayarlar kurdu ve CCM'nin tüm çalışanları bunları kullanmayı öğrenmek için kurslara katılmak zorunda kaldı. Mehdi, Fas'ın tüm bölgelerinden gelen motive genç yöneticiler işe aldı. 'Diğer bankaların yönetim kurullarında sadece Faslılar var!' diye Hicham Benomar'a açıkladı. 'Ben her kesimden insanlar istiyorum, Fas toplumunu yansısın.' Bilgisayarları kullanmada şaşırtıcı bir rahatlık gösteren Najat'ı terfi ettirdi (Slimani, 2025: 44).

Ancak, FMI⁴⁴'nin dayattığı istikrar planı, artan borç ve yoksulluk gibi ekonomik zorluklar da metinde yer alır ve bu çağdaşlaşma sürecinin karmaşıklığını ve eşitsizliklerini gösterir. Göç olgusu, özellikle Selim'in yurt dışına gidişi ve Selma'nın New York hayalleri üzerinden önemli bir yer tutar. Selim'in Amerika Birleşik Devletleri'ndeki deneyimleri, yeni bir kimlik arayışı ve farklı ekinsel çevrelerde tutunma çabasını yansıtır. Emin'in oğlunun seçimlerine yönelik geleneksel bakış açısı, kuşaklar arası farklılıkları ve değişen toplumsal kuralları ortaya koyar. Selma'nın ABD'ye gitme arzusu ise, Fas'taki toplumsal kısıtlamalardan ve kişisel hayal kırıklıklarından kaçış isteği olarak yorumlanabilir. Göçerlik olgusu, özellikle Selim'in yurt dışına gidişi ve Selma'nın New York hayalleri üzerinden önemli bir yer tutar.

Amerika'ya, gidip de asla dönmeyen o ülkeye gitmeyi hayal ediyordu. Orada, bir taşralı, aşağılanmış biri, Avrupalı 'zmagri'ler gibi sefil biri olmayacaktı. Kendisi ve hayaletleri arasında bir okyanus olacak ve kendini yeniden yaratabilecekti. Selim ona bir oda bulmayı ve evraklar konusunda yardım etmeyi vaat etmişti. Aylardır bu yolculuk için para biriktiriyordu ve yakında New York'a tek yönlü bir bilet alacak parayı toplayacaktı. Bir Asmahan plağı koydu ve mutfığa geri döndü" (Slimani, 2025: 96).

Selma'nın kullandığı zmagri⁴⁵ terimi, metinde göçerliğin ve hareketliliğin karmaşık ekinsel boyutlarını açığa çıkarır. Zmagri, Fransızca immigré (göçer)

⁴⁴ Uluslararası Para Fonu

⁴⁵ Zmagri, Fransızca immigré (göçmen) yurt dışında, özellikle Avrupa'da yaşayan ve tatillerde ülkeye dönen Faslı göçmenleri tanımlar.

sözcüğünün yerel bir biçimsizleştirme olarak, yurt dışında yaşayan Faslıların yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ekinse ve kimlikse olarak da anavatanlarından uzaklaştıklarını ima eder. Selma'nın *Avrupalı zmagri'ler gibi sefil biri olmayacaktı* sözleri, Avrupa'ya göç eden Faslıların deneyimlediği iki yönlü bir yabancılaşmayı imler: Hem göç ettikleri ülkede göçer olarak ötekileştirilmeleri, hem de anavatanlarına döndüklerinde artık saf Faslı olarak görülmemeleri. Tilbe'nin (2024) Cezayirli göçmenler bağlamında belirttiği gibi, "Madjid ne Cezayir ne de Fransa'ya ait olduğunu hisseder; dilsel ve ekinse olarak arafta kalır ve bu durum, acı çekmesine neden olur" (s. 614). Bu iyelik sorunu, yalnızca Cezayir kökenli göçmenlere özgü değil, Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya göç etmiş tüm "zmagri"lerin ortak deneyimidir. Bu bağlamda Selma'nın Amerika düşü, Avrupa'daki göçmenlik deneyiminin yarattığı ikili kimlik sıkışmışlığından ve arada kalmışlıktan kaçınarak tamamen yeni bir kimlik oluşturma arzusunu temsil eder. "Kendisi ve hayaletleri arasında bir okyanus olacak" sözleri, yalnızca coğrafi bir mesafeyi değil, geçmişinden, toplumsal kısıtlamalarından ve ekinse beklentilerinden kopuşu simgeler.

Bu bağlamda, üçlemenin bu son yapıtı, Fas'ın toplumsal-tarihsel dönüşümlerini anlatı kişilerinin yaşamları üzerinden ele alarak çağdaşlaşma, kimlik ve göç gibi izleklerin görünür kılarak bu hareketliliklerin altında yatan hareketliliklerle belirgin kılar. Slimani'nin üçlemesinin son romanında ele alınan toplumsal-tarihsel düzey, Fas'ın sömürge sonrası dönemden çağdaş döneme geçişindeki karmaşık dönüşümleri Belhac ailesinin üç kuşağı üzerinden yansıtır. Kuşaklararası ilişkiler ağı çizemi ile görselleştirdiğimiz bu mikrokozmoz, makro düzeydeki toplumsal, siyasal ve ekinse hareketliliklerin aile içindeki yansımalarını somutlaştırmaktadır.

Birinci kuşak (Mathilde ve Emin), sömürge dönemi ile bağımsızlık sonrası arasındaki gerilimli geçiş sürecini temsil ederken, ikinci kuşak (Ayşe, Selim, Selma ve Mehdi), 1970-1990'ların siyasal baskı döneminde çağdaşlaşma ile geleneğin çatışmasını deneyimler. Üçüncü kuşak (Mia ve Inès) ise küreselleşme çağında çokekinlilik, kimlik arayışı ve diaspora deneyimlerini yaşamaktadır. Görseldeki renk kodlaması ve çizgi türleri, bu karmaşık ilişki ağının farklı katmanlarını- aile bağlarını, romantik ilişkileri, arkadaşlıkları ve öteki toplumsal etkileşimleri- görünür kılarak, toplumsal dönüşümlerin bireysel yaşamlar üzerindeki etkisini daha iyi anlamamıza olanak sağlar.

II. Hasan döneminin siyasal baskısı, *kurşun yılları* ve ardından gelen ekonomik liberalleşme, Mehdi'nin meslek yaşamı ve tutuklanması üzerinden çarpıcı biçimde

işlenirken, küreselleşme ve göç olgusu özellikle Selim'in Amerika deneyimi ve Selma'nın zmagri olmama arzusu üzerinden derinleştirilir. Mia ve Inès'in hem Fas'taki Fransız okulu Lycée Descartes'taki eğitimleri hem de Paris ve Londra'ya taşınmaları, ekinsel melezlik ve aidiyet sorunsalını üçüncü kuşağın bakış açısından sunar. Toplumsal ilişki ölçeği çerçevesinde incelediğimizde, Fas'ın bağımsızlık sonrası yaşadığı siyasi, ekonomik ve ekinsel dönüşümlerin yalnızca tarihsel olaylar değil, aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan, dönüşen ve yeniden yorumlanan deneyimler olduğunu görürüz. Bireylerin mikro-ölçekteki yaşam deneyimleri ve ilişkileri, makro-ölçekteki toplumsal dönüşümlerin en çarpıcı tanıkları haline gelir.

Sonuç olarak, anlatının toplumsal-tarihsel düzeyinin çözülmesi, Fas toplumunun yalnızca zamandizinsel olarak bir tarihini değil, aynı zamanda farkı kuşakların öznel deneyimleri ve kimlik oluşum süreçleri aracılığıyla yaşanan ve hissedilen tarihini de ortaya koyar. Slimani'nin anlatısı, bu biçimde, resmi tarih anlatılarının ötesine geçerek, toplumsal dönüşümlerin bireysel belleklerdeki ve ilişkilerdeki izlerini sürmeye olanak sağlar.

4.3.5. Toplumsal-Kimlik Düzeyi

Slimani'nin üçlemesinin toplumsal-kimlik düzeyi incelemesinde, sömürge sonrası öznenin çok katmanlı kimlik yapılarına yönelik derinlemesine bir çözümleme yapmak önem taşımaktadır. Bu düzeyde, toplumeleştirel yöntemimizin en iç halkası olarak aşkın özne/çizili özne kavramları, ekinsel özne konumlanışları ve melez kimliklerin oluşum süreçleri ele alınacaktır.

Üçlemede çizili özne kavramı, anlatı kişilerinin sömürge sonrası düzende toplumsal ve ekinsel yapılar tarafından tanımlanma biçimlerini göstermektedir. Slimani'nin anlatısında anlatı kişileri, çoğu zaman dışarıdan dayatılan, önceden belirlenmiş kimlik ulamlarına hapsedilmeye çalışılır. Said'in "Bağımlı ırklar kendileri için neyin hayırlı olduğunu bilme becerisine sahip değildi" (Said, 2017: 47) sözleri tam da bu çizili durumunu imler. Bu dayatmalar hem iktidar yapıları hem de gündelik etkileşimler düzeyinde gerçekleşir. Memmi 'nin belirttiği gibi, "sömürge olgusunun doğasındaki şu temel özelliği akılda tutmak gerekir: sömürge durumu, halktan halka bir ilişkidir" (Memmi, 2022: 60). Bu saptama, kimlik dayatmalarının yalnızca bireysel değil, toplu düzeyde gerçekleşen bir süreç olduğunu vurgular. Sömürgeci ve sömürgeleştirilen arasındaki ilişki, bireylerin ötesinde, iki toplumsal grup arasındaki güç ilişkileri ve karşılıklı tanımlama hareketleri üzerinden biçimlenir. Bu dayatmalar hem iktidar yapıları hem de gündelik etkileşimler düzeyinde gerçekleşir.

Öykü özelinde bu çözümlemeye başladığımızda, İnès'in Fransız pasaportunu göstermesi üzerine polisin ona yönelttiği İnès, Fas kökenli mi? (Slimani, 2025: 332) sorusu, dışarıdan dayatılan bir kimlik tanımını açıkça göstermektedir. Burada polis, İnès'in görünüşü veya soyadı üzerinden ona bir köken atfetmektedir. Bu durum, kişinin Fransız pasaportu gibi resmi kimlik belgelerinin ötesinde, bedeni, görünüşü ve adı üzerinden kodlanmış bir köken algısını ortaya koyar. Böylece özne hem Fas'ta hem de Fransa'da sürekli olarak köken sorusuyla karşılaşarak çizilmiş bir kimliğe hapsedilmeye çalışılır.

Daha çarpıcı bir örnek, polisin İnès'e Arapça seslendiği sahnede görülür: "Polis İnès'e doğru baktı. Bacaklarını ve ardından arabanın zeminindeki küçük beyaz sutyeni inceledi. 'Sen Faslı mısın?' Şimdi İnès'e Arapça hitap ediyordu. 'Bu yaşlı Fransızla ne halt ediyorsun? Fahişe gibi görünmüyorsun.'" (Slimani, 2025: 298). Polis, İnès'e yalnızca Faslı kimliğini dayatmakla kalmaz, aynı zamanda bu kimliğin beraberinde getirdiği varsayılan toplumsal davranış kurallarını da hatırlatır. "Bu yaşlı Fransızla ne işin var?" sorusu ve ardından gelen "Fahişe gibi görünmüyorsun" sözleri, Faslı bir kadının bir Fransız erkekle ilişkisine ilişkin örtük toplumsal yargıları içerir. Bu sahne, Abbott'un "...Ama bir Çizginin görünür olması, onun bir başka boyutu olduğu gerçeğini ortaya koyar" (Abbott, 2023: 115) saptamasıyla örtüşür. İnès'in Faslı olarak çizilmesi, beraberinde bir dizi toplumsal beklenti ve sınırlamayı da görünür kılar.

Aile içi ilişkilerde de kimliğin çizilme süreçleri gözlemlenir. Emin'in oğlu Selim'in New York'ta Sam adını almasına ve fotoğrafçı olmasına yönelik eleştirel yorumu: "Arap olmaktan utanıyor musunuz yoksa? Onları yabancı olmaları için yetiştiriyorsunuz ve sonunda size sırtlarını dönecekler" (Slimani, 2025: 55) sözleri, geleneksel ekinsel beklentilerin bir bireyin kimliğini nasıl sınırlandırabileceğini gösterir. Bu söylemde, Arap kimliğinin korunması gerektiği ve bu kimlikten uzaklaşmanın bir tür ihanet olduğu düşüncesi yansır. Emin'in söyleminde, çocuklara belirli bir ekinsel kimliğin aktarılması gerektiği inancı ve bunun dışındaki tercihlerin yabancılaşma olarak değerlendirilmesi, çizili özne kavramının aile içi aktarımını göstermektedir.

Öyküde köken ve kimlik olgusuna ilişkin bir başka önemli örnek, Wafa'nın Mehdi hakkındaki yorumudur: "Dedi ki: Ben Cumhurbaşkanı olduğum sürece ilk gece hakkını kabul etmeyeceğim!" Wafa kahkaha attı ve ellerindeki yağı bir kâğıt peçeteye sildi. 'İlk gece hakkı! Baban bir kitaptan çıkmış gibi konuşuyor.' Garsona hesabı getirmesi için işaret etti ve ekledi: 'O diğer Faslılar gibi değil. Bu arada, annen Fransız,

değil mi?” (Slimani, 2025: 77). Bu alıntıda Wafa, Mehdi’nin konuşma biçiminin ve davranışlarının “öteki Faslılar” gibi olmadığını belirtir ve hemen ardından annesinin Fransız olup olmadığını sorar. Bu soru, Mehdi’nin *Faslılık*tan sapmasının nedenini onun melez kimliğinde arar. Böylece Faslı olmak, belirli konuşma ve davranış kalıplarına sahip olmak olarak çizilir ve bu kalıplardan sapma, ancak Fransız bir ebeveynin varlığıyla açıklanabilir görülür. Dil ve kimlik arasındaki ilişkiyi ve bunun çizili özne kavramıyla bağlantısını gösteren önemli bir alıntı şöyledir: “Arapça konuşanlar vardı, hem de yalnızca hizmetçilerle veya şoförle değil. Gazete okuyabilenler ve hatta televizyonda kralın konuşmalarını anlayabilenler. Ve sonra ötekileri vardı, anneleri Fransız, Alman, Rus ve hatta Vietnam veya Japon olan çifte vatandaşlıkları” (Slimani, 2025: 141). Bu alıntı, Fas toplumunda dil üzerinden çizilen kimlik sınırlarını açıkça gösterir. Arapça konuşanlar ve konuşamayanlar arasında çizilen bu sınır, aynı zamanda gerçek Faslılar ve ötekileri arasındaki ayrımı da belirler. Dil yetkinliği, ekinsel aidiyetin bir göstergesi olarak işlev görür ve çifte vatandaşlar ya da melez kimliklere sahip kişiler, bu dil çizgisinin dışında kalarak “öteki” olarak imlenir.

Slimani’nin anlatı kişileri, kendilerine dayatılan kimlikleri aşma ve kendi öznelliklerini oluşturma çabaları içinde de görülür. Bu bağlamda aşkın özne kavramı, çizili özne üzerindeki toplumsal kısıtlamaları aşan ve kendi kimliğini etkin biçimde tanımlayan bireyi imler. Mia’nın dini ritüellere ve toplumsal cinsiyet rollerine karşı tavrı, aşkın özne konumunun bir örneği olarak değerlendirilebilir:

Camiye gelince, oraya gittiği tek sefer, yirmi yedinci gece, Kader Gecesi için Selma ile birlikte olmuştu. Kalabalığın ortasında, avluda yürümüşlerdi. Yeni bir kıyafet giyme hakkı vardı ama elbise değil, çünkü elbiselerden nefret ediyordu. Slimane ona kıyafetin hiçbir önemi olmadığını açıkladı” (Slimani, 2025: 92).

Mia’nın elbiselerden nefret etmesi durumu, kendisine dayatılan kadınlık rolünü reddettiğini gösterir. Bu ret, yalnızca bir giyim tercihi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet kurallarına karşı bir direniş olarak okunabilir. Slimane’in kıyafetin önemli olmadığına dair söylemi ise, dini ibadetlerin özünde biçimsel dayatmalardan ziyade içsel bir deneyim olduğunu vurgulayarak, Mia’nın aşkın özne konumunu destekler. Giddens’in belirttiği gibi, “günümüzde toplumsal yaşamın ‘açıklığı’, eylem ortamlarının çoğulluğu ve ‘otoriteler’in çeşitliliği nedeniyle, yaşam tarzı seçimi bireysel-kimliğin ve gündelik etkinliğin oluşumunda giderek daha fazla önem kazanmaktadır” (Giddens, 2019: 17). Mia’nın kıyafet seçimi, daha geniş bir yaşam tarzı ve kimlik oluşumu sürecinin parçasıdır. Onun kimlik arayışı ve kendini

tanımlama çabası, anlatıdaki en güçlü aşkın özne örneklerinden birini oluşturur: “Anne babaları bu ahlaki karmaşıklık içinde yaşamayı kabul etmişler, bunu çocuklarına aktarmışlardı ve Mia artık onların 'Ben kimim?' sorusunu yanıtlamasına asla yardımcı olamayacaklarını biliyordu” (Slimani, 2025: 217). Bu bağlamda, Mia’nın kimlik arayışının ailesinden miras aldığı karmaşık ekinsel kodlarla ilişkisini gösterir. Ancak daha önemlisi, Mia’nın bu soruyu kendi başına yanıtlaması gerektiğinin farkında olmasıdır. “Ben kimim?” sorusunu kendisi için yanıtlama çabası, aşkın öznenin en temel göstergelerinden biridir- öznenin kendini tanımlama ve kendi anlatısını oluşturma arzusu. Mia’nın babasının ölümünden sonraki dini ibadetlere olan yabancılığı ve bu durumu deneyimlemesi, beklenmedik olayların bireyin kimliği üzerindeki dönüştürücü etkisini gösterir:

O gün, cesaretleri değil sözcük dağarcıkları eksikti. İnès Selma'ya sordu: 'İnsanlar bize başsağlığı dilediğinde ne cevap veriyoruz? Doğru ifade nedir?' Selma onlara tekrar ettirse de, hatırlayamadılar ve kendilerine hitap edildiğinde sadece burnunu çekmek veya başlarını sallamakla yetindiler. 'Göklerdeki Babamız.' Mia'nın bildiği tek dua buydu (Slimani, 2025: 413).

Bu alıntıdan yola çıkarak, Mia’nın ekinsel belleğindeki boşlukları ve bunalım anlarında bu boşlukların nasıl belirginleştiğini gösterir. Faslı cenaze ritüellerinde doğru davranış kodlarını bilmemesi, onun Fransız-Faslı melez kimliğinin bir yansımasıdır. Ancak bu bilgi eksikliği, onu tamamen edilgen bir konuma itmez. *Göklerdeki Babamız* diyerek Hristiyan duasına başvurması, elindeki ekinsel araçlarla bu durumu anlamlandırma çabasını gösterir- ki bu da aşkın öznenin yaratıcı kimlik oluşumu sürecinin bir parçasıdır. Selim’in (New York’ta Sam adını alan Mehdi’nin oğlu) vakası, aşkın özne kavramının çarpıcı bir örneğidir. O, Fas’taki toplumsal beklentileri aşarak New York’ta tamamen yeni bir kimlik oluşturmuştur. Bu kökten kopuş, geleneksel aile bağlarının ve ekinsel beklentilerin ötesine geçen bir kimlik arayışını temsil eder. Ayşe’nin kızlarına uluslararası isimler seçmesi de benzer bir aşkınlık çabasını gösterir- çocuklarını tek bir ekine veya kimliğe hapsetmeme, onlara daha akışkan ve kozmopolit⁴⁶ bir varoluş olanağı sunma arzusu.

Öykünün anlatı kişileri, Fas ve Fransa arasındaki ekinsel gerilimde kendi öznel konumlarını oluştururken, melez kimlikleriyle bu ikiliği aşma gücüne sahiplerdir. Bu melez kimlikler, Homi Bhabha’nın “üçüncü alan” kavramını çağırıştırır. Bu durum ne tamamen Faslı ne de tamamen Fransız olan, ikisinin kesişiminde yeni bir öznel konum

⁴⁶ TDK’ya göre: Ulusal özelliklerini yitirmiş kimse

yaratma çabası. Mia'nın Arapça öğrenme süreci, ekinsel özne konumunun karmaşıklığını gösteren önemli bir örnektir: "Profesör Slimane her perşembe gelirdi. Mia uysal ve itaatkâr bir öğrenciydi ama Arapçadaki ilerlemesi çok yavaştı. Zeki olduğuna şüphe yoktu, ancak çalışmıyor ve gramer alıştırmaamlarını son dakikada yapıyordu. Slimane, Mia'nın tarih sunumu veya Fransızca kompozisyon için asla böyle yapmayacağını biliyordu" (Slimani, 2025: 88). Buradan yola çıkarak, Mia'nın Arapça ile kurduğu ilişkinin karmaşıklığı gösterilir. Arapça öğrenmek istemesine rağmen, bu dile karşı bir direnç gösterilmesi ve bu direnç, muhtemelen Arapça'nın temsil ettiği Faslı kimliğiyle kurduğu karmaşık ilişkinin bir yansımasıdır. Fransızca ise tam tersine, rahatça akış durumunda olduğu bir dildir. Bu dilsel tercihler, Mia'nın ekinsel konumlanışını ve melez kimliğinin farklı bileşenlerine yaklaşımını yansıtır.

Mehdi'nin kimlik deneyimi, sömürge sonrası melez özne konumunun tarihsel boyutunu açığa çıkarır: "Kendini şekerlik içine hapsolmuş bir yırtıcı hayvan gibi hissediyor ve kendi kendine tekrarlıyordu: 'Savaş eksik. Eksik.' Savaş, bu ülkenin DNA'sı, kimliği idi. Yüzyıllar boyunca erkeklerin yaşamlarına anlam vermişti, dünyanın düzenini belirlemişti. Sonra Fransızlar gelmiş, kabile erkeklerinin silahlarını almışlar ve bu erkekler işsiz, amaçsız kalmışlardı" (Slimani, 2025: 152). Mehdi'nin savaşın eksikliğine ilişkin düşünceleri, sömürge sonrası Fas'ta erkek kimliğinin bunalımını gösterir. Sömürge öncesi toplumda erkeklik tanımı, savaş ve kahramanlık değerleriyle ilişkiliyken, sömürge sonrası dönemde bu kimlik referansları geçerliliğini yitirmiştir. Bu durum, yalnızca bireysel değil, toplu bir kimlik bunalımını da yansıtır. Mehdi, bu bunalımın ortasında, ne geleneksel Fas değerlerine tam olarak ait hisseden ne de sömürgeci Fransız kimliğini benimseyen bir melez özne konumundadır.

Bourriaud'un radikan kavramı, Slimani'nin anlatı kişilerinin kimlik oluşum süreçlerini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Bourriaud'a göre: "Tekillik olaylara bağlıdır, artçı sarsıntıların ve değişken biçimlerin yolunu açar; ancak modernitenin çizgisinde de devam eder çünkü bugünün pürüzsüz manzarasında bir kopukluğu, bir kesikliği oluşturur" (Bourriaud, 2019: 87). Özellikle Mia, tam da böyle bir *tekillik* durumunu anlatı kişisi olarak yansıtır. Sömürge sonrası toplumun pürüzsüz manzarasında bir kesinti, bir kopukluk yaratarak kendi özgün kimlik alanını oluşturma çabası içindedir.

Toplumsal-kimlik düzeyinde yapılan çözümleme, Slimani'nin üçlemesinin merkezinde yer alan kimliklerin ne tamamen dışsal güçler tarafından belirlenmiş ne de tamamen özgür biçimde oluşturulduğunu gösterir. Anlatı kişileri, Fas-Fransa ikili

geriliminde, kendilerine dayatılan çizili kimlikleri hem içselleştirir hem de bu kimlikleri aşma, dönüştürme ve yeniden tanımlama çabasına girerler. Mehdi'nin sistem içinde kalarak değişim yaratma çabası, Selim'in radikal bir kopuş yaşaması ve Mia'nın sürekli sorgulama durumundaki melez kimliği, farklı aşkınlık stratejilerini temsil eder. Bu anlatı kişileri, Bourriaud'un radikan kavramıyla uyumlu biçimde, köklerini tamamen reddetmeden ancak bu köklerin kendilerini tamamen belirlemesine de izin vermeden hareket eden öznelerdir. Dil ve kimlik arasındaki ilişki, özellikle Arapça konuşanlar ve konuşamayanlar arasındaki ayrım, ekinsel aidiyetin ve dışlanmanın karmaşık hareketliliklerini gösterir. Mia'nın Arapça öğrenmedeki zorluğu, babasının ölümü sonrasında Faslı cenaze ritüellerine yabancılığı, hep bu dilsel ve ekinsel aidiyet sorunsalının farklı yüzleridir. Bu düzeyde ortaya çıkan kimlik sorunsalı, üçlemenin öteki düzeyleriyle (bağlamsal, toplumsal-düşüngenel, toplumsal-tarihsel) organik bir ilişki içindedir. Bağlamsal düzeyde tespit edilen toplumsal kodlar ve eş-metinsel unsurlar, toplumsal-kimlik düzeyinde anlatı kişilerinin öznel deneyimlerine dönüşür. Toplumsal-düşüngenel düzeyde incelenen düşünbirimler ve düşünsel anlamlar, toplumsal-kimlik düzeyinde anlatı kişilerinin kimlik oluşum süreçlerinin yapıtaşlarını oluşturur.

Benjamin'in meydan eğretilmesiyle imlersek, toplumsal-kimlik düzeyi, metne farklı yönlerden girdiğimiz yolculuğun son durağıdır. Bu noktadan sonra, metni “terk etme anı” gelmiştir- ancak bu terk ediş, metinden uzaklaşma değil, aksine tüm düzeylerin bireşimlerinin kavrayışıyla metne daha derin bir bakış geliştirme olanağı sunar. Böylece Slimani'nin üçlemesi, yöntemimizin dört düzeyinin de bütüncül bir kavrayışla ele alındığında, sömürge sonrası özne konumlarının karmaşıklığını ve varsıllığını tüm boyutlarıyla ortaya koyan bir anlatı evreni olarak karşımıza çıkar.

4.3.6. Ara Bireşim

Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinin son yapıtı *J'emporterai le feu*, 2025, Jean Cocteau'dan alınan “Eviniz yanıyor olsaydı, neyi yanınıza alırdınız? Ben ateşi alırdım” tanımlığıyla başlayarak okuyucuyu çok katmanlı bir anlatı dünyasına hazırlar. Bu tanımlık, anlatının izleksel yapısını kuran güçlü bir referans noktası olup, yıkım, kayıp ve kimlik sorunsallarının adeta bir habercisidir. Ateş eğretilmesi, yıkıcı bir güç olarak karşımıza çıkarken, aynı zamanda yeniden doğuşun ve sürekliliğin simgesi haline gelir.

Yapıtın anlatsal çözümlemesinde kişi, süre ve uzam yerlemleri, yapıtın anlamsal derinliğini ortaya koyar. Anlatıcı konumu, dışöyküsel anlatıcı tarafından

kurulan karmaşık bir yapı sergiler ve değişken odaklayım tekniğiyle farklı anlatı kişilerinin deneyimlerini aktarır. Anlatının kişi düzleminde Mehdi ve Ayşe çifti merkezi konumda yer alırken, kızları Mia ve İnès, Selim, Selma ve ev hizmetlisi Fatima gibi çeşitli anlatı kişileri, Fas'ın bağımsızlık sonrası dönemindeki toplumsal ve siyasal dönüşümlerin farklı boyutlarını temsil eder.

Greimas'ın eyleyenler modeli çerçevesinde incelendiğinde, Mehdi ve Ayşe birincil özneler, Mia ve İnès ise ikincil özneler olarak karşımıza çıkar. Bu öznelerin ulaşmaya çalıştıkları nesne, aile içi uyum, uzmanlık alanlarında başarı ve ekin sel kimliğin korunmasıdır. Anlatıdaki kişiler çok boyutlu işlevler üstlenir; örneğin Selim hem Mehdi için yardımcı hem de Batılılaşmış yaşam tarzıyla aile değerleri için engelleyici olarak görülür.

Zaman yerleminde, doğrusal bir zamandizinine dayanmayan, geçmiş ve şimdiki zaman arasında gidip gelen geri sapım ve ileri sapım ağıyla örülü bir yapı dikkat çeker. Anlatı, 1944'ten 2001'e uzanan geniş bir tarihsel aralığı kapsar, ancak en yoğun işlenen dönem 1980'ler ve 1990'lardır. Bu dönemler hem bireysel kimlik oluşumuna hem de Fas'ın siyasi dönüşümüne odaklanır. Zamansal geçişler, Todorov'un anlatıbiliminde tanımladığı dönüşüm kavramıyla ilişkilendirilebilir; farklı öykü çizgilerinin birbiriyle dönüşümlü sunulması, anlatıya hareketlilik katar.

Uzam yerleminde, kapsayan uzamlar olarak Meknès, Paris ve New York öne çıkar. Meknès, ailenin köklerini ve geleneksel yaşamı temsil eden bir uzam olarak karşımıza çıkarken, Paris anlatının Avrupai, çok uluslu ve çağdaş yüzünü temsil eder. New York ise Selim'in sanatsal arayışını ve evrensel kimliğini imleyen bir kapsayan uzam olarak ele alınabilir. Kapsanan uzamlar ise anlatı kişilerinin daha dar ve özel alanlarını imler: Mehdi'nin ofisi, Selma'nın dairesi, Mia'nın stüdyosu gibi.

Toplumeleştirel çözümlemenin bağlamsal düzeyinde, Fas'ın sömürge sonrası toplumsal kodları ve ekin sel yapılarının metindeki izdüşümleri öne çıkar. Bu bağlamda toplumbetim kavramı, anlatı kişilerinin dil kullanımlarındaki toplumsal kodların çözümlenmesinde merkezi bir işlev görür. Bourdieu'nün dil sosyolojisinden hareketle ele alınan toplumbetim kavramı, salt dilbilimsel bir olgu olarak değil, toplumsal habitusun taşıyıcısı ve düşü ngü sel konumlanmaların göstergesi olarak değerlendirilir. Örneğin, Mathilde'in Arapça konuşurken Alsas aksanını koruması, Mia'nın gençlik argosunu benimsemesi ve Mehdi'nin küresel finans terimcesini kullanması, bu anlatı kişilerinin toplumsal konumlanmalarını ve ekin sel yönelimlerini açığa vurur.

Toplumsal-düşüncü düzeyinde, sömürge sonrası Fas toplumunun karmaşık düşünce yapıları ve söylemsel edimleri derinlemesine incelenir. Kimlik, aidiyet, toplumsal cinsiyet, sınıf ve siyasal baskı izlekleri etrafında örülen düşünbirimler ve düşünsel anlamlar, Fas'ın tarihsel dönüşümünü ve bunun bireylerin zihin dünyasına yansımalarını gösterir. Sömürge sonrası öznenin ekinler arasındaki sıkışmışlığı ve melezliği, kadın bedeni üzerindeki toplumsal denetim, serbest piyasa ekonomik dönüşümler ve siyasal baskı düzeni, bu düzeyde öne çıkan temel düşünsel yapılardır.

Toplumsal-tarihsel düzeyde, Fas'ın çağdaşlaşma sürecindeki toplumsal dönüşümleri ve anlatı kişilerinin bu dönüşümlerle kurduğu ilişki incelenir. Berlin Duvarı'nın yıkılışı, küreselleşme, ekonomik serbestleşme ve göç olgusu gibi tarihsel süreçler, anlatı kişilerinin yaşamları üzerinden somutlaştırılır. Mehdi'nin bankacılıktaki çağdaşlaşma çabaları, Selim'in Amerika'ya göç etmesi ve Selma'nın New York hayalleri, bu tarihsel süreçlerin bireysel düzlemdeki yansımalarıdır.

Toplumsal-kimlik düzeyinde, sömürge sonrası öznenin çizili özne ve aşkın özne arasındaki gerilimi ele alınır. Anlatı kişileri, kendilerine dayatılan kimlik ulamlarına karşı direniş gösterirken, kendi öznel kimliklerini oluşturma çabası içindedir. Mia'nın toplumsal cinsiyet rollerine karşı tavrı, Selim'in köklerinden kopma ve yeni bir kimlik oluşturma hamlesi, Mehdi'nin sistem içinde kalarak değişim yaratma çabası, farklı aşkınlık stratejilerini temsil eder.

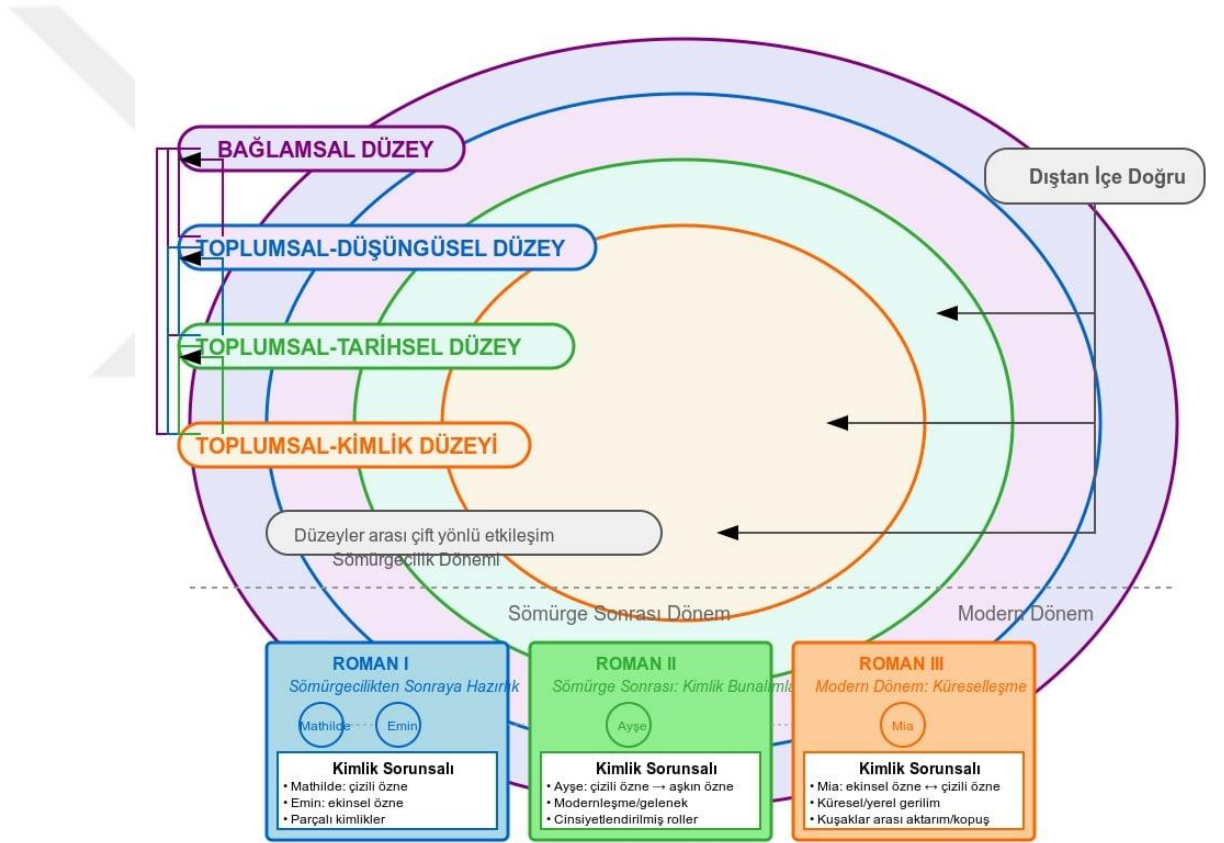
Tüm bu düzeylerin bireşimsel kavrayışıyla anlatı, sömürge sonrası özne konumlarının karmaşıklığını ve varsıllığını tüm boyutlarıyla ortaya koyan bir anlatı evreni olarak karşımıza çıkar. Yapıt, bireysel ve toplumsal bellek, kimlik arayışı, ekinel melezlik ve direniş izlekleri etrafında örülen güçlü bir anlatıdır. Ateş eğretilmesinde somutlaşan bu izlekler, Fas'ın sömürge sonrası toplumunun karmaşık dokusunu ve bu dokuyu oluşturan bireylerin içsel mücadelelerini aydınlatır.

Sonuç olarak, toplumeleştirel çözümleme, Slimani'nin metnini salt bir anlatı olarak değil, Fas'ın sömürge sonrası toplumsal gerçekliğini, ekinel melezliğini ve kimlik siyasalarını yansıtan çok katmanlı bir toplumsal belge olarak okumayı sağlar. Bu çözümleme, metnin farklı düzeylerini birbiriyle ilişkili bir bütün olarak kavrayarak, sömürge sonrası yazının toplumsal ve tarihsel boyutlarını derinlemesine anlama olanağı sunar.

4.4. Ana Bireşim

Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesi, farklı tarihsel dönemlerde (sömürge dönemi, sömürge sonrası dönem ve çağdaş dönem) kimlik sorunsalını, bireylerin

ilişkiler ağı içindeki dönüşümleri üzerinden ele alan çok katmanlı bir anlatı yapısı sunmaktadır. Bu çalışmada, geliştirdiğimiz toplumeleştirel çözümleme modeli çerçevesinde üçlemenin kimlik sorunsalına odaklanan, ilişkiler ağı ve toplumsal dönüşümleri merkeze koymaktayız. Geliştirdiğimiz çözümleme modeli daha önce de belirttiğimiz gibi dört temel düzlemde oluşmaktadır: *Bağlamsal Düzey* (toplumbetim, eş-metin, söylemlerarasılık), *Toplumsal-Düşüngenel Düzey* (düşünbirim, düşünöü, toplumsal söylem), *Toplumsal-Tarihsel Düzey* (toplumsal ilişki ölçeöi, biçimlenme alanı, etkin/edilgen metin) ve *Toplumsal-Kimlik Düzeyi* (aşkın özne, çizili özne, ekinsel özne). Bu düzlemler arasındaki etkileşim, kimliöin ilişkiyel, söylemsel ve tarihsel olarak nasıl biçimlendiöini çok yönlü bir çerçevede ortaya koymaktadır.

Şekil 21. Üçlemenin Çözümlemesi

Şekil 21’de görselleştirilen önerdiğimiz çözümleme modelinin dört düzlemini ve bu düzlemler arasındaki ilişkiselliöi görünür olmaktadır. Bu bağlamda, bireysel kimliöin oluşumu, toplumsal, söylemsel ve tarihsel alanlar arasındaki hareketli etkileşimin merkezinde yer almaktadır. Bağlamsal, düşüngenel, tarihsel ve kimlik düzeylerinin kesişim noktasında, öykünün anlatı kişileri biçimlenmekte ve

dönüşmektedir. Bu yöntem aracılığıyla, Slimani'nin üçlemesindeki anlatı kişilerinin kimlik oluşum süreçlerini çözümleme sürecinde kullandığımız terimlerin görsel bir sunumunu oluşturmuş bulunuyoruz.

Üçlemenin ilk yapıtında, Mathilde ve Emin anlatı kişileri, sömürge döneminin gerilimli bağlamında ilişki ağı içinde biçimlenirler. Mathilde'in Fransız kimliği ve Emin'in Faslı kimliği, toplumsal ilişkiler ölçeğinde sömürgeci ve yerli arasında sürekli yeniden biçimlenen bir gerilimin merkezindedir. Bu durum, toplumbetim aracılığıyla, bireylerin konuşmalarında ve davranışlarında sürekli olarak belirir ve anlatı boyunca baskın düşüncüler (medenileşme, geri kalmışlık, üstünlük-alçaklık vb.) üzerinden yeniden üretilir. Kişisel ilişkiler düzleminde Mathilde'in, Emin ile ilişkisi ve Fas toplumuna uyum çabası, çizili özne durumunu vurgular: bir yandan Fransız kimliğini koruma isteği, öteki yandan yerleşme çabası iç içe geçer. Emin ise kendi topraklarında yabancılaşan ve Fransız etkisi altında çağdaşlaşmayı hedefleyen, sömürgecilik sonrası döneme hazırlanan ekinel özne konumundadır. Bu durumun sonucunda bireylerin kimlikleri ilişkiler ağı içinde parçalı ve çok katmanlı bir hale gelir. Anlatıda her iki anlatı kişinin içinde bulunduğu ilişkiler, sömürgeleştirilmiş toplumun kendi içindeki dönüşüm süreçlerini simgeler ve kimlik sorunsalını tarihsel bağlam içinde biçimlendirir.

İkinci yapıtta tarihsel bağlam sömürge sonrası döneme taşınır. Ayşe anlatı kişisi kardeşi Selim ile toplumsal ve ekinel gerilimlerin yeni merkezi haline gelir. Ayşe'nin içinde bulunduğu ilişkiler ağı, toplumsal çağdaşlaşma ile geleneksel yapı arasındaki derin çatışmalarla biçimlenir. Bu çatışmaların izleri söylemlerarasılık aracılığıyla metinde belirginleşir: seküler-çağdaş söylemler ile ataerkil-dinsel söylemlerin kesişiminde Ayşe'nin kimliği sürekli yeniden üretilir. Düşünbirim ve düşüncü kavramları ışığında değerlendirildiğinde, Ayşe'nin kimliği hem özgürlük, bağımsızlık, çağdaşlaşma betilerini içeren düşüncelerle biçimlenir hem de geleneksel toplumun cinsiyetlendirilmiş rolleriyle sürekli bir gerilim yaşar. Ayşe, ilişki ağı içinde çizili özne konumunu korurken, zaman zaman da direniş alanları yaratarak aşkın özne kimliğine doğru hareket eder. Toplumsal dönüşümler sonucu bireylerin aile, devlet, din gibi yapılarla kurduğu ilişkilerin hareketlenmesi, kimlik sorunsalının merkezine dönüşür ve bireysel varoluşun söylemsel çatışmalarla biçimlendiği görülür.

Üçüncü yapıtta Mia anlatı kişisi, çağdaş dönem koşullarında kimlik arayışının odak noktasına dönüşür. Kentleşme, küreselleşme ve ekonomik liberalleşme gibi yapısal dönüşümler Mia'nın ilişkiler ağını karmaşıklaştırır ve genişletir. Mia'nın

bireysel öyküsü, Fas toplumunun tarihsel bellek ve toplumsal unutuluşuyla ilişkili olarak, biçimlenme alanı ve edilgen/etkin metin kavramlarıyla açılır. Mia'nın ilişkiler ağı, kuşaklar arası aktarım ve kopuşları, kentli bireylerin küresel değerlerle yerel edimler arasında salınmasını içerir. Bu bağlamda Mia, anlatıda zaman zaman ekinsel özne olarak belirirken, bazen de küresel ve yerel bağlamlar arasında sıkışarak çizili özne olarak ortaya çıkar. Mia'nın öyküsünde kimlik sorunsalı, aile, toplum ve küresel dünya arasında sürekli oylan, aşkın ve çatışmalı bir deneyime dönüşür.

Slimani'nin üçlemesi, kimlik sorunsalını, dönemler ve ilişkiler ağı içinde ele alarak, toplumsal dönüşümlerle bireysel öznelerin etkileşimini vurgular. Üç romanda da ortak olan kimlik, sabit değil; sürekli söylemlerle, tarihsel koşullarla ve ilişkiler ağıyla biçimlenen bir süreç olarak kavranır. Çözümleme modelimizin dört düzlemi arasındaki hareketlilikler, kimliğin sürekli bir biçimlenme alanı olduğunu gösterir. Anlatı kişilerinin her biri, bu alan içinde ilişkiler ağında konumlarını sürekli yeniden üretir; toplumsal, tarihsel ve söylemsel bağlamların oluşturduğu gerilim ve etkileşim ortamında kimliklerini yeniden tanımlarlar. Üçlemenin genel anlamda ortaya koyduğu temel sonuç; kimliğin toplumla, tarihle ve düşüncülerle sürekli ilişki durumunda biçimlenen, çok katmanlı, hareketli ve devingen bir yapı olduğudur. Slimani'nin üçlemesi, toplumeleştirmenin terimsel araçlarıyla çözümlendiğinde, bireylerin toplumsal koşullar ve ilişkiler ağı içinde nasıl özneleştiklerini ve kimlik sorunsalının tarihsel bağlamlarla nasıl iç içe geçtiğini güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada geliştirdiğimiz toplumeleştirel çözümleme modelinin farklı araştırma alanlarına da uygulanabileceğini düşünmekteyiz. Özellikle yabancı dil öğrenimi alanında, geliştirdiğimiz modelin önemli katkılar sunabileceği kanaatindeyiz. Yabancı dil öğrenen bir öğrencinin sözcük dağarcığının içinde yaşadığı toplumun dili ile biçimlendiği gerçeğinden hareketle, toplumbetimin hedef dildeki dağarcık geliştirilmesinde bir aygıt olarak işlevsel bir rol oynayabileceğini öne sürmekteyiz. Okuma becerilerinin farklı toplum birimleriyle biçimlendirilmesi, öğrencinin yazma, dinleme ve konuşma becerilerini de geliştirebilecektir. Doğru aygıtlarla öğrencinin toplumbetiminin belirlenmesi, öğrenme sürecinde farklı sözcük edinimini sağlayabilir. Slimani'nin üçlemesinde incelediğimiz ekinsel melezlik, toplumsal kodlar ve dil kullanımları, yabancı dil öğretiminde ekinsel ve toplumsal bağlamı anlamada önemli kaynaklar sunabilir. Sömürge sonrası toplumların dil ve kimlik sorunsallarını yansıtan bu tür yazınsal yapıtlar, dil öğrencilerine hedef dilin

karmaşık ekinse boyutlarını anlama fırsatı verebilir. Çözümleme modelimizin dört düzlemi (bağlamsal, toplumsal-düşüğüsel, toplumsal-tarihsel ve toplumsal-kimlik), yabancı dil öğretiminde öğrencilerin dilin toplumsal ve ekinse boyutlarını kavramalarına yardımcı olabilir. Bu bağlamda, geliştirdiğimiz modelin yabancı dil öğretim programlarına ve eğitim öğretim araçlarına yapay zekâ gibi farklı araçlar da kullanarak uyarlanması için farklı bilimsel çalışma alanlarında çalışmaların yürütülmesini önermekteyiz. Bu tür bir yaklaşım, dil öğretiminde ekinse farkındalığı artırarak, öğrencilerin hedef dili daha kapsamlı ve derinlemesine kavramalarını sağlayabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesi, geliştirilen çözümleme modeli çerçevesinde toplumeleştirel bir yaklaşımla incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, üçlemede işlenen kimlik sorunsalını toplumsal, tarihsel ve düşüğüsel bağlamlarıyla ele alarak, Fas toplumunun sömürgecilikten çağdaş döneme uzanan dönüşümünü yapıtların sunduğu anlatı evreni üzerinden çözümlemektir. Toplumeleştirici, yazınsal metinlerin toplumsal üretim ve alımlanma süreçlerini inceleyen eleştirel bir yaklaşımdır. Cros, Duchet ve Zima'nın kuramsal katkılarını temel alan bu yaklaşım, metinlerin salt toplumsal gerçekliğin yansıması olmadığını, aynı zamanda bu gerçekliği yeniden üreten ve dönüştüren hareketli yapılar olduğunu savunur. Çalışmada, toplumeleştirmenin temel kavramlarından hareketle bir çözümleme modeli geliştirilmiştir. Bu model, bağlamsal düzeyi çözümlemesi, toplumsal-düşüğüsel düzeyi çözümlemesi, toplumsal-tarihsel düzeyi çözümlemesi ve toplumsal-kimlik düzeyi çözümlemesi olmak üzere dört temel düzlemde oluşmaktadır. Bağlamsal çözümleme düzleminde, metinlerin toplumsal kodlarını ve ekinse yapılarını toplumbetimsel ve söylemlerarasılık araçlarıyla inceledik. Toplumsal-düşüğüsel çözümleme düzleminde, düşünbirimler ve düşünsel anlamlar üzerinden metinlerin düşüğüsel yapılarını ve toplumsal söylemlerini çözümledik. Toplumsal-tarihsel çözümleme düzleminde, toplumsal ilişki ölçeği ve biçimlenme alanı kavramlarıyla metinlerin tarihsel bağlamlarını ele aldık. Toplumsal-kimlik çözümleme düzleminde ise, çizili özne ve aşkın özne kavramlarıyla kimlik oluşum süreçleri ve bireysel direnişler çözümlenmiştir. Bu çok katmanlı model, Slimani'nin üçlemesinin toplumsal ve tarihsel dokusunu derinlemesine incelememize olanak tanımıştır.

Üçlemenin ilk romanı, Fas'ın sömürge dönemini ve sömürge sonrasına geçiş sürecindeki hazırlık aşamasını ele alır. Bu dönemde, Fransız sömürge yönetimi

altındaki Fas toplumu, bağımsızlık savaşımının ilk kıvılcımlarını deneyimlemektedir. Anlatı kişilerinin dil kullanımları, sömürge dönemi Fas toplumunun toplumsal kodlarını yansıtır. Fransızca ve Arapça arasındaki geçişler, ekinsel melezliği ve toplumsal habitusun çatışmasını gösterir. Sömürgeci söylem ile yerli direniş söyleminin çatışması, kimlik ve aidiyet izlekleri etrafında biçimlenir. Düşünbirimler, sömürge yönetiminin baskıcı düşüncesini ve buna karşı gelişen bağımsızlık arzusunu açığa vurur. Fas'ın bağımsızlık mücadelesi, anlatı kişilerinin yaşamları üzerinden somutlaşır. Sömürge siyasalarının toplumsal yapılar üzerindeki etkisi, bireysel ve toplu dönüşümleri tetikler. Anlatı kişileri, sömürgecilik sonrası kimlik arayışlarıyla yüzleşir. Melez kimliklerin oluşumu ve çizili özne ile aşkın özne arasındaki gerilim, bu dönemin temel hareketlilikleri olarak biçimlenir.

İkinci roman, Fas'ın bağımsızlığını kazandığı ve sömürge sonrası döneme geçiş yaptığı süreci konu alır. Bu dönemde, ülke çağdaşlaşma çabaları ve ulusal kimlik oluşumuyla karşı karşıyadır. Yeni toplumsal kodlar ve ekinsel yapılar, anlatı kişilerinin dil kullanımlarında belirginleşir. Çağdaşlaşma sürecindeki habitus değişimleri, bireylerin toplumsal konumlanmalarını yansıtır. Çağdaşlaşma söylemi ile geleneksel değerler arasındaki çatışma, kimlik ve toplumsal cinsiyet izlekleri etrafında örülür. Düşünsel anlamlar, sömürge sonrası Fas'ın düşünsel dönüşümünü gözler önüne serer. Bağımsızlıktan sonraki siyasi ve ekonomik değişimler, anlatı kişilerinin yaşamlarında iz bırakır. Ulus-devlet oluşumu, bireysel ve toplumsal kimlikleri yeniden biçimlendirir. Anlatı kişileri, çağdaşlaşma sürecinde kimliklerini yeniden tanımlama ve toplumsal cinsiyet rollerini sorgulama çabası içindedir. Aşkın öznenin direnişi, melez kimliklerin karmaşıklığını ortaya koyar.

Üçüncü roman, Fas'ın çağdaş dönemine odaklanır; küreselleşme, ekonomik serbestleşme ve göç gibi günümüz meselelerini ele alır. Bu dönemde, bireysel ve toplumsal kimlikler, küresel ve yerel hareketliliklerin etkileşimiyle biçimlenir. Çağdaş Fas toplumunun toplumsal kodları, anlatı kişilerinin dil kullanımlarında küresel ve yerel kimlikler arasındaki gerilimi yansıtır. Ekinsel yapılar, küreselleşmenin etkisini taşır. Küreselleşme ile yerellik arasındaki çatışma, aidiyet ve kimlik izlekleri etrafında biçimlenir. Düşünbirimler, çağdaş Fas'ın düşünce yapılarını ve düşünsel gerilimlerini açığa vurur. Küreselleşme sürecindeki toplumsal dönüşümler ve göç olgusu, anlatı kişilerinin yaşamları üzerinden somutlaşır. Tarihsel bağlam, bireylerin çağdaş dünyadaki yerini sorgulamasına yol açar. Anlatı kişileri, çağdaş dönemde kimliklerini oluşturma ve toplumsal cinsiyet rollerini yeniden tanımlama çabası

içindedir. Aşkın öznenin direnişi, melez kimliklerin varlığını ve karmaşıklığını gözler önüne serer.

Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesi, Fas toplumunun tarihsel dönüşümünü ve kimlik sorunsalını çok katmanlı bir anlatı evreninde ele alır. Birinci roman, sömürge dönemi ve sömürge sonrasına hazırlık sürecinde kimliklerin ekinsel çatışmalarla biçimlendiğini; ikinci roman, sömürge sonrası dönemde çağdaşlaşma ve ulusal kimlik oluşumunun bireyleri nasıl etkilediğini; üçüncü roman ise çağdaş dönemde küreselleşme ve göçün kimlikler üzerindeki dönüştürücü etkisini ortaya koyar. Toplumeleştirel çözümleme, bu romanların toplumsal ve tarihsel bağlamlarını derinlemesine anlamamızı sağlamıştır. Çalışma sonucunda şu temel bulgulara ulaşılmıştır:

- Kimlik, sürekli değişen tarihsel, toplumsal ve düşünsel bağamlarla biçimlenen devingen bir süreçtir.
- Bireylerin ilişkiler ağı içinde konumları, toplumbetim ve söylemlerarasılık aracılığıyla sürekli yeniden üretilir.
- Tarihsel kırılmalar, bireysel kimlik oluşumu üzerinde belirleyici etkilere sahiptir.
- Yazınsal metinler, toplumun yalnızca yansıması değil, aynı zamanda toplumsal gerçekliği dönüştüren etkin araçlardır.

Üç romanın çözümlemesinden çıkan ortak izlekler, kimlik ve aidiyet, toplumsal cinsiyet, tarihsel dönüşüm ve ekinsel melezlik olarak belirlenmiştir. Anlatı kişileri, sömürgecilik, bağımsızlık ve çağdaşlaşma süreçlerinde kimliklerini oluşturma ve aidiyetlerini sorgulama çabası içindedir. Melez kimlikler, bu süreçlerin temel hareketliliğini oluşturur. Kadınların toplumsal rolleri ve cinsiyet kimlikleri, her üç anlatıda önemli bir izlek olarak öne çıkar. Anlatı kişileri, toplumsal cinsiyet kurallarına karşı direniş gösterir. Sömürgecilikten çağdaş döneme uzanan süreç, bireysel ve toplumsal kimlikler üzerinde derin etkiler bırakır. Bu dönüşüm, anlatı kişilerinin yaşamlarında somutlaşır. Fas ve Fransa arasındaki ekinsel etkileşim, anlatı kişilerinin kimliklerini biçimlendiren temel öğelerden biridir. Bu melezlik hem bir çatışma hem de bir varıllık kaynağıdır.

Çalışmamız, Slimani'nin yapıtlarında anlatı kişilerinin, Fas toplumunun tarihsel dönüşümünün çeşitli evrelerinde kimlik oluşum süreçleriyle nasıl başa çıktıklarını ortaya koymuştur. Sömürge döneminde, anlatı kişileri, sömürgeci güçlerle

yerli direniş arasında sıkışan kimliklerini tanımlamak için mücadele ederken; sömürge sonrası dönemde, çağdaşlaşma sürecinin yarattığı kimlik bunalımlarıyla yüzleşmişlerdir. Çağdaş dönemde ise, küreselleşmenin etkisiyle, kimlikler daha akışkan ve karmaşık hale gelmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, melez kimlikler, anlatı kişilerinin yaşadığı çatışmaların ve varsılıkların kaynağı olmuştur. Toplumsal cinsiyet rolleri, üçlemede önemli bir izlek olarak işlenmiştir. Kadın anlatı kişileri, geleneksel toplumsal kurallarla çağdaş kimlik arayışları arasında sıkışan deneyimlerini yaşarken, toplumsal cinsiyet kurallarına karşı direniş geliştirmişlerdir. Bu direniş, sömürge döneminde gizli ve bireysel biçimler alırken, sömürge sonrası ve çağdaş dönemlerde daha açık ve toplu biçimlere dönüşmüştür. Kadınların toplumsal konumlarının değişimi, Fas toplumunun geçirdiği tarihsel dönüşümün önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçlemede işlenen ekinsel melezlik, Fas ve Fransa arasındaki karmaşık ilişkilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sömürge döneminde, ekinsel melezlik, sömürgeci gücün dayattığı bir durum olarak görülürken; sömürge sonrası dönemde, ulusal kimlik oluşumunda bir sorun olarak algılanmıştır. Çağdaş dönemde ise, ekinsel melezlik, küresel dünyada bir varsılık kaynağı olarak yeniden yorumlanmıştır. Bu dönüşüm, Fas toplumunun kendini algılayış biçiminin nasıl değiştiğini göstermektedir. Toplumsal ilişki ölçeği bağlamında, üçleme, Fas toplumunun yerel düzeydeki bireysel deneyimlerle genel düzeydeki toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Anlatı kişilerinin kimlik oluşum süreçleri, Fas'ın sömürgecilikten çağdaşlığa uzanan tarihsel dönüşümüyle iç içe geçmiştir. Bu bağlamda, toplumsal habitusun değişimi, anlatı kişilerinin yaşam deneyimlerinde somutlaşmıştır. Düşünbirimler ve düşünsel anlamlar açısından, üçleme, Fas toplumundaki düşüngüsel dönüşümleri yansıtmaktadır. Sömürge döneminde, sömürgeci düşüngü ve direniş söylemleri arasındaki çatışma; sömürge sonrası dönemde, çağdaş söylemi ile geleneksel değerler arasındaki gerilim; çağdaş dönemde ise, küreselleşme ile yerellik arasındaki çatışma, anlatıların düşünsel yapısını biçimlendirmiştir. Bu düşüngüsel dönüşümler, anlatı kişilerinin kimlik algılarını etkilemiş ve toplumsal değişimlere tepkilerini belirlemiştir. Çizili özne ve aşkın özne kavramları çerçevesinde, üçleme, toplumsal yapılar tarafından belirlenen kimliklerle bireylerin kendilerini bu yapıların ötesinde tanımlama çabaları arasındaki gerilimi ortaya koymaktadır. Anlatı kişileri, sömürgecilik, çağdaşlaşma ve küreselleşme süreçlerinde, toplumsal kurallar tarafından çizilen sınırları aşma ve özerk kimlikler

oluşturma mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadele, üçlemenin temel hareketliliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Slimani'nin üçlemesi, toplumeleştirel bir yaklaşımla ele alındığında, Fas toplumunun tarihsel ve toplumsal gerçekliğini yansıtan bir anlatı evreni sunar. Çözümleme modeli, metinlerin çok katmanlı yapısını açığa çıkararak, kimlik sorunsalının toplumsal bağlamlarla nasıl iç içe geçtiğini göstermiştir. Bu çalışma, Slimani'nin yapıtlarının yalnızca yazınsal bir değer taşımadığını, aynı zamanda Fas'ın sömürgecilik/ sömürgecilik sonrası ve çağdaş dönem deneyimlerini, ekinel melezliğini ve kimlik siyasetlerini anlamada önemli bir kaynak sunduğunu ortaya koymaktadır. Üçlemenin toplumeleştirel çözümlemesi, yazın ve toplum arasındaki karmaşık ilişkileri anlamada özgün bir bakış açısı sunmakta ve Fas'ın sömürge sonrası bağlamında kimlik sorunsalına ilişkin kapsamlı bir anlayış geliştirmemize katkı sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

- Abbott, E. A. (2023). *Düzülke* (T. Yalçın, Çev.). Alfa Yayıncılık.
- Abrams, M. H., & Harpham, G. G. (2015). *A glossary of literary terms* (11th ed.). Cengage Learning.
- Akten, S. (1999). Yazın ve toplum ilişkisi üzerine kuramsal bir yaklaşım: Yazın toplumbilimi. *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu*, 162–167. Ankara Üniversitesi Tömer Yayınları.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası ilişkiler* (Cilt 2). Öteki Yayınevi.
- Amossy, R., & Duchet, C. (2005). Entretien avec Claude Duchet. *Littérature*, 140(4), 125–132. <https://doi.org/10.3406/litt.2005.1916>
- Angela, L. (2008). *The marsh of gold: Pasternak's writings on inspiration and creation*. Boston.
- Amin Maalouf. (2000). *Ölümcül kimlikler* (A. Bora, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2007). *Poetika* (S. Rifat, Çev.). Can Yayınları.
- Atalay, İ. (2023). *Edebiyat sosyolojisi ve sosyoeleştiri*. Günce Yayınları.
- Atalay, İ., & Er, A. (2013). Oluşumsal yapısalılık bağlamında “sorunsal kahraman” ve “dünya görüşü” kavramları: Bernard-Marie Koltès'in *Batı Rıhtımı* (*Quai Ouest*). *Humanitas: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 27–48. <https://dergipark.org.tr/en/pub/humanitas/issue/7782/101659>
- Bachelard, G. (2021). *Mekânın poetikası* (C. Orçan, Çev.). İthaki Yayınları.

- Baptista Duarte, K. (2021). The unavoidable of survival writing. *Interfaces: Image, Texte, Langage*, 21. <https://doi.org/10.15210/interfaces.v21i0.21838>
- Barthes, R. (1972). *Le degré zéro de l'écriture*. Seuil.
- Barthes, R. (1980). *La théorie du texte*. Encyclopædia Universalis.
- Bara, O. (2012). Lectures sociocritiques du théâtre Présentation. *Études littéraires*, 43(3), 7-20. <http://www.sociocritique.fr/spip.php?article6>
- Barthes, R. (1953). *Le degré zéro de l'écriture*.
- Basu, B. (2002). Hybrid embodiment and an ethics of masochism: Nella Larsen's *Passing* and Sherley Anne Williams's *Dessa Rose*. *African American Review*, 36(3), 383–395.
- Berges, M. (2022). La sociocritique dans l'histoire du roman des années 1930: Un dialogue entre littérature et idéologie. *Études françaises*, 58(3), 65–79. <https://doi.org/10.7202/1099177ar>
- Bhabha, H. K., & Rutherford, J. (2006). Le tiers-espace. *Multitudes*, 26(3), 95–107. <https://doi.org/10.3917/mult.026.0095>
- Birnbaum, J. (2020). *L'identité pour quoi faire*. Gallimard.
- Bochenski, J. M. (2019). *Çağdaş Avrupa felsefesi* (Çev. bilinmiyor). Fol Yayınları.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (Çev. bilinmiyor). İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. D. (2021). *Düşünümsel sosyolojiye davet* (N. Ökten, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bourriaud, N. (2019). *Radikan* (T. M. Öngüt, Çev.). Bağlam Yayıncılık.
- Budak, Ö. (2014). Cogito 76 – Pierre Bourdieu. *Cogito*, 39.
- Caraco, B. (2015). La sociologie de la littérature. *Bulletin des bibliothèques de France*. https://bbf.enssib.fr/critiques/la-sociologie-de-la-litterature_66212
- Chatman, S. (1974). Genette's analysis of narrative time relations. *Tel Quel*, 14(4), 117–130. <https://www.jstor.org/stable/26280067>
- Clerc, J.-M. (2007, Ocak 29). *Flammes de l'immigration et multiculturalisme dans les banlieues françaises: Quel sujet culturel?* Sociocritique.fr. <https://www.sociocritique.fr/?Flammes-de-l-immigration-et-multiculturalisme-dans-les-banlieues-francaises>
- CRIST. (2008). *Manifeste*. Centre de recherche interuniversitaire en sociocritique des textes. <https://sociocritique-crist.org/a-propos/manifeste/>
- Cros, E. (2003). *La sociocritique*. L'Harmattan.

- Cros, E. (2005). *Le sujet culturel: Sociocritique et psychanalyse*. L'Harmattan.
- Cros, E. (2006). Spécificités de la sociocritique d'Edmond Cros. *Sociocritique*.
<http://www.sociocritique.fr/?Specificites-de-la-Sociocritique-d-Edmond-Cros>
- Cros, E. (2009). Lecture sociocritique d'un fait divers. *Sociocritique*.
<http://www.sociocritique.fr/?Lecture-sociocritique-d-un-fait-divers>
- Cultural hybridity. (2012). In *Encyclopedia of diversity in education*. SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781452218533.n166>
- Deakin, W. (2023). A brief (but timely) history of literary criticism. In *Modern language, philosophy and criticism* (pp. 11–25). Springer Nature Switzerland.
https://doi.org/10.1007/978-3-031-30494-1_2
- Del Lungo, A. (2009). Seuils, vingt ans après. *Littérature*, 155(3), 98–111.
<https://doi.org/10.3917/litt.155.0098>
- Dinar, G., & İşler, E. (2022). Marc Levy'nin “Birbirimize Söyleyemediğimiz Onca Şey” adlı romanında zamansal göstergeler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022(49), 1–12.
<https://doi.org/10.30794/pausbed.1118498>
- Dinar, G., Tilbe, A., & Güzel, E. (2023). Mohamed Mbougar Sarr'ın *La plus secrète mémoire des hommes* adlı yeniötesi elkurmaca romanı. *Söylem Filoloji Dergisi*, 8(3), 911–927. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1391536>
- Dolgun, U. (2021). Edebiyat sosyolojisini güncel kılmak. In A. Şeker & E. Özcan (Eds.), *Edebiyat sosyolojisini güncel kılmak* (pp. 25–79). Nika Yayınevi.
- Dubois, J. (1992). L'institution du texte. In J. Neefs & M.-C. Repars (Eds.), *La politique du texte. Enjeux sociocritiques. Pour Claude Duchet* (pp. 125–144). Presses Universitaires de Lille.
- Duchet, C. (1971). Pour une socio-critique, ou variations sur un incipit. *Littérature*, 1(1), 5–14. https://www.persee.fr/doc/litt_0047-4800_1971_num_1_1_2495
- Duchet, C. (1976). Sociocriticism. *SubStance*, 5(2), 4–14.
- Duchet, C. (1979, Haziran 28). Positions et perspectives. *Socius*. <https://ressources-socius.info/index.php/reeditions/18-reeditions-d-articles/182-positions-et-perspectives>
- Duchet, C. (1979). *Sociocritique*. Nathan.
- Duchet, C. (1994). La sociocritique dans l'histoire littéraire. *Revue d'histoire littéraire de la France*, 94(1), 179–184.

- Duchet, C., & Tournier, I. (1994). Sociocritique. In *Dictionnaire universel des littératures* (pp. 35–72). Presses Universitaires de France.
- Engels, F. (2022). *Doğanın diyalektiği* (S. Akgün, Çev.). Sol Yayınları.
- Erickson, P. A., & Murphy, L. D. (2019). *Antropoloji kuramları tarihi* (Çev. bilinmiyor). Sümer Yayıncılık.
- Eyi, H.-H. S. (2015). La sociocritique de Claude Duchet: Une théorie au croisement du littéraire et du social. In A. Samaké (Ed.), *Regards croisés sur les écoles de sociocritique* (pp. 31–40). Publibook.
- Fanon, F. (2023). *Siyah deri, beyaz maskeler* (O. Türkay, Çev.). Metis Yayıncılık.
- Filizok, R., & Saltık, E. (Ed.). (2013). *Eleştiri kuramları*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Fondu, Q. (2019). Lucien Goldmann, sociologue marxiste de la littérature. *Contextes*, (25). <https://doi.org/10.4000/contextes.8413>
- Frye, N. (2021). *Eleştirinin anatomisi* (M. Rifat & S. Rifat, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Gallimard. (2025, Ocak 3). Leïla Slimani | “J'emporterai le feu” (Du titre à l'histoire E34) [Video]. YouTube. <https://youtu.be/uaB8OBDtaaE>
- Gaudreault, R. (2008). Théorie du récit et sémiotique: apport d'A. J. Greimas et nouvelles propositions. *Semiotica*, 2008(172), 1–9. <https://doi.org/10.1515/SEMI.2008.085>
- Genette, G. (1972). *Figures III*. Seuil.
- Genette, G. (2020). *Anlatının söylemi* (Y. Alp, Çev.). Can Yayınları.
- Goldmann, L. (1964). *Pour une sociologie du roman*.
- Goldmann, L. (1998). *İnsan bilimleri ve felsefe* (A. Timuçin & F. Aynuksa, Çev.). Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Goldmann, L. (2005). *Roman sosyolojisi* (A. Erkay, Çev.). Birleşik Kitapevi.
- Gosnell, J. (2021). The (French) Creole Turn? *Quebec Studies*, 71(1), 19–39. <https://doi.org/10.3828/qs.2021.4>
- <https://doi.org/10.3917/arco.helms.2018.01>
- Hançerlioğlu, O. (1977). *Felsefe ansiklopedisi* (Cilt 2). Remzi Kitabevi.
- Hatano-Chalvidan, M., & Lemaître, D. (2017). *Identité et discours*. Presses Universitaires de Caen. <https://doi.org/10.4000/books.puc.19016>
- Helms, L. (2018). *Le personnage de roman*. Armand Colin.
- İnaloglu, E. (2023). Madun-Maduniyet kavramları çerçevesinde feminist hareketin İran sineması bağlamında incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve*

Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 7(7), 1–21.
<https://doi.org/10.29228/mukatcad.25>

- Kadioğlu, Ş. (2020). Yeryüzünün dışlanmışları: Jean-Marie Gustave Le Clézio'nun *Altın Balık* adlı romanında marjinal karakterler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 75–93. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.711793>
- Karadaş, F. (2000). Femininity as genotext in the works of 19th century female writers. (*Cilt 22, Sayı 1*). [DOI eksik, eğer varsa tamamlanabilir.]
- Karra, A. (2015). Topique des fonctions de l'idéologie. In A. Samaké (Ed.), *Regards croisés sur les écoles de sociocritique* (pp. 47–56). Publibook.
- Kıran, A., & Kıran, Z. (2003). *Yazınsal okuma süreçleri* (Cilt 2). Seçkin Yayıncılık.
- König, G. (1985). Toplum dilbilimin tarihsel dilbilime katkıları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2),
- Kristeva, J. (1979). *Le texte du roman*. Mouton Publishers.
- Lahire, B. (2016). *L'homme pluriel. La sociologie à l'épreuve de l'individu*. In *Identité(s): L'individu, le groupe, la société*. <https://doi.org/10.3917/sh.halpe.2016.01.0057>
- Larousse. (2024, Temmuz 1). *Larousse*. Larousse. <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/identit%C3%A9/41420>
- Leila Slimani. (2016). *Le diable est dans le détails*. Éditions de l'Aube.
- Lévi-Strauss, C. (2011). *Modern dünyanın sorunları karşısında antropoloji*. Metis.
- Lukács, G. (2019). *Roman kuramı*. Metis.
- Lugan, B. (2023). *Histoire du Maroc*. Ellipses.
- Memmi, A. (2022). *Portrait du colonisé, portrait du colonisateur*. Folio.
- Michel, R. (2011). *Le roman*. Armand Colin.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Moura, J. M. (2005). *Littératures francophones et théorie postcoloniale* (2. baskı). PUF.
- Neefs, J. (2023, Ocak). Claude Duchet ou la lecture amplifiée. *Littérature*, 209, 49–57.
- Nnomo Zanga, M., Messina, G.-M., & Omgba, R. L. (2014). *Pour une critique du texte négro-africain: De la sociocritique à la politocritique*. L'Harmattan.
- Öztokat, N. (2012). Tzvetan Todorov'un Yapıtı ve Yazınsal Araştırmalarda Yöntemsel Yenilenme. *Dilbilim*, 14, 21-27.
- Pouillon, J. (1993). *Temps et roman* (Cilt 2). Tel Gallimard.

- Pier, J. (2014). Narrative Levels (revised version; uploaded 23 April 2014). <https://doi.org/10.1515/9783110316469.547>
- Popovic, P. (2023). D'un sociogramme l'autre. De la France comme État à l'état de la France. *Études françaises*, 58(3), 97-116. <https://doi.org/10.7202/1099179ar>
- Popović, P. (2008). Situation de la sociocritique - L'École de Montréal. *Spirale*, 223, 16-19.
- Popović, P. (2011). La sociocritique: Définition, histoire, concepts, voies d'avenir. *Pratiques*, 7-38.
- Rabatel, A. (1998). *La construction textuelle du point de vue*. Delachaux et Niestlé (programme ReLIRE). <https://doi.org/10.3917/deni.rabat.1998.01>
- Regine, R. (1988). De la sociologie de la littérature à la sociologie de l'écriture: Le projet sociocritique. *Littérature*, 70, 99-109. http://www.persee.fr/doc/litt_0047-4800_1988_num_70_2_2284 (02.07.2024)
- Reuter, Y. (1988). L'importance du personnage. *Pratiques*, 60(1), 3-22. <https://doi.org/10.3406/prati.1988.1494>
- Reuter, Y. (2016). Chapitre 4. La narration (2). Le temps. In *Introduction à l'analyse du roman* (pp. 95-103). Armand Colin. <https://doi.org/10.3917/arco.euter.2016.01.0095>
- Ricoeur, P. (2022). *Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ricoeur, P. (1983). *Temps et récit I* (C. 1). Éditions du Seuil.
- Rifat, M. (2005). Romana eleştirel yaklaşım biçimleri üstüne notlar. *Kitap-lık*, 87, Ekim 2005. <http://www.edebiyathaber.net/romana-elestirel-yaklasim-bicimleri-ustune-notlar/> (15.06.2024)
- Romé, N. (2022). Ideology. In *The Marx through Lacan Vocabulary* (pp. 96-101). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003212096-10>
- Said, E. W. (2022). *Şarkiyatçılık* (Vol. 12). Metis.
- Samaké, A. (2013). *La Sociocritique: enjeux théorique et idéologique*. Paris: Publibook.
- Samaké, A. (2015). *Regards croisés sur les écoles sociocritique*. Paris: Publibook.
- Sartre, J. P. (2020). *Edebiyat Nedir?* İstanbul: Can Yayınları.
- Slimani, L. (2016). *Le diable est dans le détails*. Editions de l'aube.
- Slimani, L. (2020). *Başkalarının ülkesi*. Kırmızı Kedi Yayınevi. İstanbul.
- Slimani, L. (2022). *Başkalarının ülkesi II: Dans edişimize baksana*. Kırmızı Kedi Yayınevi. İstanbul.

Slimani, L. (2025). *J'emporterai le feu*. Gallimard. Paris.

Sosyolojik.(2024,Temmuz3).Sosyolojik:

<https://sosyolojik.wordpress.com/2011/03/31/toplumbilimsel-elestiri-ve-edebiyat-sosyolojisine-giris/> adresinden alındı.

Thullier, J. (2008). *Dialectique et Médiation dans la pensée de Vygotski*. 42(2), 69–82.
<https://doi.org/10.3917/NRAS.042.0069>

Tilbe, A. (2000). *Une étude sociologique dans La Peste d'Albert Camus / Albert Camus'un Vebasında toplumbilimsel bir inceleme* [Doktora]. Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Fransız Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Tilbe, A. (2004). “Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri: Sartre’ın *Bekleyiş* Adlı Romanına Goldman’cı bir Yazıntoplumbilimsel Yaklaşım”. In K. Alver (Ed.), *Sartre’in Bekleyiş Adlı Romanına Goldman’cı bir Yazıntoplumbilimsel Yaklaşım* (s. 27-36). Ankara: Hece Yayınları.

Tilbe, A. (2010). *Georges Lukacs ve Lucien Goldmann’ın Yaklaşımıyla Fransız Yazınında Kişi Sorunsalı* (Bildiri). Ertuğrul İşler ve Ark. (Ed). Pamukkale Üniversitesi, Uluslararası BAKEA – Batı Kültürü ve Edebiyatları Araştırmaları Sempozyumu, (7-8-9 Ekim 2009). *Batı Edebiyatında Kahraman*. Pamukkale Üniversitesi Yayınları.

Tilbe, A. (2012). *Tahsin Yücel’in Kumru İle Kumru’sunda Kişi/Uzam İlişkisi*. Dilbilim, 20, 1-18.

Tilbe, A., & İşler, E. (2012). *Tahsin Yücel’in Kumru İle Kumru’sunda Kişi/Uzam İlişkisi*. Dilbilim, 20, 1-18.

Tilbe, A., & Tekin, P. (2012). *André Malraux’nun İnsanlık Durumu: Oluşumsal Yapısalcı Bir Çözümleme* (Bildiri). Ali Tilbe ve Ark. (Ed). Namık Kemal Üniversitesi, VIII. Ulusal Frankofoni Kongresi, (16–18 Mayıs 2012). E-Bildiriler / E-Actes (s. 242-255). Tekirdağ.

Tilbe, A. (2015). “Reşat Enis Aygen’in *Afrodite Buhurda*nda Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme”. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / *Humanitas - International Journal of Social Sciences* by the Faculty of Arts and Sciences at Namık Kemal University, Bahar / Spring, Sayı / Number 5, 187-216. Tekirdağ.

- Tilbe, A., & Topaloğlu, Y. (2024). *Mehdi Charef'in Beur Romanı Le Thé Au Harem D'archi Ahmed'de Göç ve Uyum: Çatışma ve Kültür (Süz)leşme Yöntembilimi Okuması*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34, 577-620.
- Tilbe, A. (2019). *Yeniötesi yazında özkurmaca*. Translation Press London.
- Tilbe, A. (2021). *Ömer Seyfettin'in Primo Türk Çocuğu Adlı Öyküsünde Anlatısal Söylem*. In M. Durmuş, D. Atay, & A. Yavuz (Ed.), *Çağını Kurgulayan Yazar ÖMER SEYFETTİN* (Vol. 1, ss. 85–102). Paradigma Akademi.
- Tilbe, F., & Tilbe, A. (2016). “*Yazın Toplum bilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir Çözümleme: Mahmut Yesari'nin "Çuluk" Adlı Romanında Çalışma İlişkileri*”. Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Bartın Üniversitesi Yayınları No: 25 Edebiyat Fakültesi Yayın No: 02, 123-134.
- Tilbe, A., & Tilbe, F. (2015). “*Reşat Enis Aygen'in Afrodite Buhurdanında Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme*”. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / *Humanitas - International Journal of Social Sciences* by the Faculty of Arts and Sciences at Namık Kemal University, Bahar / Spring, Sayı / Number 5, 187-216. Tekirdağ.
- Tilbe, A., & Tekin, P. (2012). *André Malraux'nun İnsanlık Durumu: Oluşumsal Yapısalcı Bir Çözümleme* (Bildiri). Ali Tilbe ve Ark. (Ed). Namık Kemal Üniversitesi, VIII. Ulusal Frankofoni Kongresi, (16–18 Mayıs 2012). E-Bildiriler / E-Actes. (s. 242-255). Tekirdağ.
- Tilbe, A. (2010). *Georges Lukacs ve Lucien Goldmann'ın Yaklaşımıyla Fransız Yazınında Kişi Sorunsalı* (Bildiri). Ertuğrul İşler ve Ark. (Ed). Pamukkale Üniversitesi, Uluslararası BAKEA – Batı Kültürü ve Edebiyatları Araştırmaları Sempozyumu, (7-8-9 Ekim 2009). *Batı Edebiyatında Kahraman*. Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Tilbe, A. (2004). “*Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri: Sartre'ın Bekleyiş Adlı Romanına Goldman'cı bir Yazıntoplumbilimsel Yaklaşım*”. In K. Alver (Ed.), *Sartre'ın Bekleyiş Adlı Romanına Goldman'cı bir Yazıntoplumbilimsel Yaklaşım* (s. 27-36). Ankara: Hece Yayınları.
- Tahsin Yücel. (1993). *Anlatı Yerlemleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Todorov, T. (2021). *Yazın kuramı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Vaillant, A. (2023). La sociocritique à l'épreuve de l'histoire littéraire. *Études françaises*, 58(3), 21-33. <https://doi.org/10.7202/1099174ar>

- V. Zima, P. (2011). *Texte et société*. L'Harmattan.
- Werbner, P. (2001). The limits of cultural hybridity: On ritual monsters, poetic licence and contested postcolonial purifications. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7(1), 133-152. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.00054>
- Wesley, B. (2023). Sociogramme et oubliogramme : poursuivre la réflexion de Claude Duchet sur l'historicité du roman. *Littérature*, 209(1), 69-88. <https://doi.org/10.3917/litt.209.0069>
- Wang, Y. (2025). The Dynamics of Cultural Hybridity in Postcolonial Societies. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*, 80(1), 97-102. <https://doi.org/10.54254/2753-7048/2024.20405>
- Young, R. J. C. (2024). *Postkolonyalizm: Çok Kısa Bir Giriş* (C. 1). İletişim.
- Zima, P. (2000). *Sociocritique*. Harmattan.
- Zima, P. V. (2015). *Modern Edebiyat Teorilerinin Felsefesi*. Hece.
- Zima, P. (2000). *Manuel de sociocritique*. L'Harmattan.

EKLER

EK 1. TOPLUMELEŞTİRİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

GİRİŞ

Toplumeleştiri yöntemi, yazınsal metinlerin toplumsal üretim ve alımlanma süreçlerini inceleyen özgün bir eleştiri yaklaşımıdır. Bu sözlük çalışması, toplumeleştirin temel kavramlarını Türkçe akademik dile kazandırmayı ve alanın yöntembilimsel araçlarını farklı bilimsel alanlarda kullanılabilir duruma getirmeyi amaçlamaktadır. Edmond Cros'un *La Sociocritique* (2003), Claude Duchet'nin *Pour une socio-critique* (1971) ve Zima'nın *Manuel de Sociocritique* (2000) gibi temel yapıtlarından devinimle oluşturulan bu kavramsal çerçeve, alandaki güncel tartışmaları da içermektedir. Toplumeleştiri, 1970'lerin başında Fransa'da ortaya çıkmış, yapısalcılık sonrası dönemin önemli eleştiri yaklaşımlarından biridir. Cros, Duchet ve Zima gibi kuramcıların öncü çalışmalarıyla örüntülenen bu yöntem, metinlerin toplumsal boyutunu hem üretim hem de alımlanma süreçleri açısından incelemeyi hedefler. Toplumeleştiri, yazın toplumbiliminden farklı olarak, metinlerin yalnızca toplumsal yansımalar olmadığını, aynı zamanda toplumsal gerçekliği yeniden üreten ve dönüştüren özgün yapılar olduğunu savunur. Bu sözlükte yer alan kavramlar, yalnızca yazınsal çözümlemelerle sınırlı değildir. Roman çözümlemelerinde anlatı yapılarının toplumsal boyutunu, anlatı kişilerinin oluşumunun düşünsel temellerini ve metinsel üretimin tarihsel bağlamını incelemek için kullanılabilir. Eğitim bilimlerinde ders araç gereçlerinin düşünsel içeriğini, eğitim söylemlerinin toplumsal yapılanmasını ve eğitimbilim materyallerinin üretim koşullarını çözümlemek için yararlı araçlar sunar. Medya çalışmalarında kitle iletişim metinlerinin toplumsal söylem yapılarını, düşüncü kodlarını ve söylemlerarası ilişkilerini çözümlemeye kullanılabilir. Ekinel çalışmalarda kimlik kuruluş süreçlerini, ekinel melezleşme devinimlerini ve toplumsal bellek düzeneklerini incelemek için kavramsal çerçeve sağlar.

SÖZLÜK YAPISI VE YÖNTEMBİLİMİ: Sözlük çalışmasında dilsel tutarlılık, kavramsal bütünlük, kullanım kolaylığı ve yöntemsel açıklık temel ilkeler olarak benimsenmiştir. Fransızca terimlerin Türkçe karşılıkları oluşturulurken, Türkçenin sözcük yapım kuralları ve anlam örüntüleri gözetilmiştir. Her terim, toplumeleştirin kuramsal çerçevesi içindeki işleviyle uyumlu biçimde tanımlanmış, farklı alanlarda çalışan araştırmacıların kolayca benimseyip uygulayabileceği biçimde açıklanmıştır.

Sözlüğün madde yapısı şu bileşenlerden oluşmaktadır:

Madde Başı: Kavramın Türkçe karşılığı (büyük harflerle ve kalın yazılarak)

Kökenbilgisi: Terimin özgün dildeki yazılışı köşeli ayraç içinde [Fr. sociogramme] biçiminde verilmiştir.

Tür ve Alan Bilgisi: Sözcüğün türü (*i. ad, s. sıfat vb.*) ve ait olduğu bilimsel alan (yazınbil., top.bil., dilb. vb.) belirtilmiştir.

Kuramsal Tanım: Kavramın toplumeleştiri içindeki konumunu, işlevini ve öteki kavramlarla ilişkisini açıklayan kapsamlı tanım sunulmuştur.

Tarihsel Bağlam: Kavramın gelişim sürecine ve hangi tarihsel-kuramsal bağlamda ortaya çıktığına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Uygulama Alanları: Kavramın hangi alanlarda, nasıl kullanılabileceğine ilişkin öneriler sunulmuştur.

Alt Alanlar: Kavramın alt ulamları veya temel sınıflandırmaları listelenmiştir.

Örnek Kullanım: Kavramın yazınsal çözümlemelerde veya öteki alanlardaki uygulamalarına ilişkin somut örnekler verilmiştir.

İlişkili Kavramlar: Eşanlımlı (EŞANL.) veya karşılaştırılabilir (KRŞ.) terimler belirtilmiştir.

Kaynakça: Tanımda yararlanılan temel kuramsal kaynaklar (KAYN.) listelenmiştir.

Sözlükte yer alan terimlerin seçiminde dört temel ölçüt gözetilmiştir:

a) **Kuramsal Merkezilik:** Toplumeleştirmenin kuramsal çekirdeğini oluşturan temel kavramlar öncelikli olarak ele alınmıştır.

b) **Yöntemsel İşlevsellik:** Metin çözümlemelerinde somut yöntemsel araçlar olarak kullanılabilecek kavramlar seçilmiştir.

c) **Disiplinlerarası Uygulanabilirlik:** Farklı alanlarda kullanım oranı yüksek kavramlara öncelik verilmiştir.

d) **Güncel Kuramsal Tartışmalarla İlişki:** Toplumeleştirmenin güncel kuramsal gelişimine katkıda bulunan kavramlar dâhil edilmiştir.

TERİMBİLİMSEL YAKLAŞIM: Toplumeleştirici terimlerinin Türkçeleştirilmesinde üç temel yaklaşım benimsenmiştir.

Öz Türkçe Karşılık Üretme: Terimin kavramsal özünü Türkçe kök ve eklerle karşılama (örn. sociogramme → toplumsal ilişki ölçeği)

İşlevsel Çeviri: Kavramın işlevini öne çıkaran çeviri yaklaşımı (örn. oubliogramme → toplumsal unutuş ölçeği)

Yerelleştirici Uyarlama: Kavramın Türkçe akademik dil içinde işlevsel olabilmesi için uyarlanması (örn. co-texte → metin içi bağlam)

Bu terimbilimsel tercihler, Türkçenin üretme gücünü kullanarak, terimin özgün anlamsal çerçevesini korumayı ve aynı zamanda Türkçe düşünce dizgesine uyumlu karşılıklar üretmeyi hedeflemektedir. Alan yazında yapılan kapsamlı taramalar ve toplumeleştirmenin öncü kuramcılarının çalışmaları, sözlüğün temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu sözlük, toplumeleştirici yönteminin Türkiye'deki akademik çalışmalarda daha yaygın ve etkili biçimde kullanılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Önerilen terimler ve tanımlar, farklı alanlardaki araştırmacılara metinlerin toplumsal boyutunu incelemek için tutarlı ve kullanışlı bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bu girişim, aynı zamanda uluslararası akademik etkileşimi ve iletişimi geliştirmeyi ve Türkçe akademik alan yazını varsıllaştırmayı amaçlamaktadır.

Aşkın Özne [Fr. *sujet transindividuel*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., toplumbil.

Kuramsal Tanım: Aşkın özne, bireysel bilinci aşan ve toplumsal gruplar (kuşak, sınıf, aile vb.) içinde ortaklaşa deneyimlerin, değerlerin ve söylemlerin etkileşiminden oluşan ortaklaşa bilinç durumudur. Birey, bu bilinç alanında kendi söylemini kurarken aynı zamanda bu ortak bilinç yapısı tarafından biçimlendirilir. Aşkın özne, metinlerdeki söylem örüntülerini ve anlatı kişilerinin düşüncüsel

konumlanmalarını belirleyen temel bir öznellik biçimidir. Bireylerin çeşitli toplumsal gruplar içinde edindikleri ortak deneyim ve söylemlerin oluşturduğu, bireysel bilinci aşan toplu bilinç yapısı. Belirli bir tarihsel dönemde ortak toplumsal deneyimleri paylaşan insan topluluklarının oluşturduğu ortaklaşa özne konumudur. Kuşak, aile, toplumsal sınıf gibi çeşitli gruplarda biçimlenir ve göstergebilimsel, imlere dayalı veya sözlü olarak imler ve somutlaşır. Ortaklaşa söylemlerle eyleşimsel bir ilişki içindedir; söylemleri üretirken aynı zamanda onlar tarafından biçimlendirilir.

Tarihsel Bağlam: Kavram, Lucien Goldmann'ın genetik yapısalcılığındaki ortaklaşa bilinç kavrayışından yola çıkarak, Edmond Cros tarafından toplumeleştirici kuram içinde yeniden tanımlanmıştır.

Uygulama Alanları: Roman çözümlerinde, anlatı kişilerinin söylemleri aracılığıyla hangi ortaklaşa söylemsel yapılar içinde konumlandıklarını belirlemek, düşünsel kalıpların hangi bilinç alanları aracılığıyla metne sızdığını göstermek için kullanılır.

Alt Ulamlar: Sınıfsal özne, kuşak öznesi, ekinel özne

Örnek Kullanım: “Ayşe karakteri, bireysel olarak konuşan bir özne gibi görünse de aslında söyleminde kuşağına ait aşkın bir bilincin kalıplarını taşır.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Çizili Özne, Bilinçdışı-Olmayan

Kaynakça: Goldmann, L. (1964). *Le Dieu caché*; Cros, E. (2003). *La Sociocritique*.

Biçimlenme Alanı [Fr. *champ morphogénétique*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., göstergebilim, toplumeleştirici

Kuramsal Tanım: Biçimlenme alanı, Edmond Cros'un toplumeleştirici kuramında metnin üretici gücünü yönlendiren çok katmanlı, hareketli ve karşıtlıklar etrafında örgütlenen yapısal bir düzlemi imler. Bu düzlem, etkin metin ile edilgen metin arasında anlam dönüşümünün gerçekleştiği alan olarak işler. Göstergebilimsel düzeydeki göstergebilimsel karşıtlıklar, toplumsal-düşünsel kodlarla iç içe geçerek, metinsel anlamın biçimsel yapılarını üretir. Bu alan, yalnızca içerik üretimini değil, aynı zamanda anlatı izleklerini, anlatı kişilerinin oluşumunu, anlatı dizimsel düzey gibi yapısal bileşenleri de etkileyen kurucu bir anlam üretim ortamıdır.

Tarihsel Bağlam: Kavram, Cros'un 1983'te geliştirdiği *La sociocritique: Théorie et pratique* adlı yapıtında kuramsallaştırılmış, *La Sociocritique* (2003) adlı yapıtında ise daha düzenli biçimde açıklanmıştır. Cros, bu alanı Lacancı göstergebilimsel ve Althusser'in düşüncü kuramı ile ilişkilendirerek bilinçdışı-olmayan bir düzlem olarak konumlandırır.

Uygulama Alanları: Roman çözümlemelerinde, anlatı kişilerinin düşünsel çatışmaları, sınıfsal ve cinsiyete dayalı konumlanmaları ile söylem içi karşıtlıkların biçimsel olarak nasıl düzenlendiğini çözümlemeye kullanılır. Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinde, gelenek-çağcılık, yerli-yabancı, kadın-eril gibi anlam çiftlerinin çözümünde işlevseldir.

Alt Ulamlar:

Karşıtlık çiftleri (fr. *éléments morphogénétiques*)

Anlam çekirdekleri

Söylem alanları

Örnek Kullanım: “Ayşe anlatı kişisi üzerinden biçimlenen geleneksel kadınlık ve çağdaş bireycilik karşıtlığı, anlatının biçimlenme alanında toplumsal-söylemsel bir çatışma biçiminde örgütlenir.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Etkin Metin, Edilgen Metin, Düşünsel Anlam, Bilinçdışı-Olmayan

Kaynakça:

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*.

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştiril Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi).

Çizili Özne [Fr. *sujet barré*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., psikanaliz, toplumeleştirir

Kuramsal Tanım: Çizili özne, bireyin söylem içinde kendini tam olarak temsil edemediği, dilsel ve toplumsal yapılarla bölünmüş öznellik biçimidir. Bu özne, kendilik deneyimini sabit, bütünlüklü ve tekil biçimde yansıtamaz; tersine, sürekli bir temsil eksikliği, kimlik kırılması ve çatışmalı konumlanma içindedir. Söylemde yer almasına rağmen, söylemi bütünüyle denetleyemez; konuşur gibi görünür, ama esasen “konuşulan”dır. Yapısal olarak eksik temsil ediliş, kimlikte çatlaklara ve özdeşlik bozulmalarına neden olur.

Tarihsel Bağlam: Kavram, Jacques Lacan’ın ruhsal çözümleme kuramındaki üstü çizili özne modeline dayanır. Lacan, özneyi “gösteren zinciri” içinde her zaman eksik ve bölünmüş biçimde temsil edilen varlık olarak tanımlar. Edmond Cros, bu ruhsal çözümlemede özneyi toplumeleştiril bağlamda yeniden kurarak, söylemde düşüngüsel çağrıya maruz kalan, ancak bu çağrıyla tam anlamıyla özdeşleşemeyen özne tipi olarak açıklamıştır.

Uygulama Alanları: Sömürgecilik sonrası yazında melez kimliklerin çözümünde; ataerkil söylemle özdeşleşemeyen kadın anlatı kişilerinin dilsel çatışmalarının açılmasında; sınıfsal aidiyetin söylemsel ikilemler yarattığı anlatı kişilerinde kullanılır. Slimani’nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinde kadın anlatı kişileri Mathilde ve Ayşe, çizili özne biçiminde konumlanırlar ne tam anlamıyla Batılı değerlere ne de geleneksel yerel normlara ait olurlar.

Alt Uamlar:

Melez Özne

Söylemdeki Eksik Temsil

Temsil Krizi

Örnek Kullanım: “Mathilde anlatı kişisi, Fransız çağdaşlığıyla özdeşleşemediği gibi Faslı geleneklere de bütünüyle ait değildir; söylem içinde çizili bir özne olarak, kimlik kırılmalarının taşıyıcısıdır.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Aşkın Özne, Bilinçdışı-Olmayan

Kaynakça: Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştiril Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Düşünbirim [Fr. *idéologème*]

Tür ve Alan: i., yazınbil, toplumbil.

Kuramsal Tanım: Düşünbirim, toplumsal söylemde baskın hale gelmiş ve belirli tarihsel bağlamlarda yüksek yinleme oranına sahip göstergebilimsel ve düşüngenel mikro sistemlerden oluşan, söylem içindeki işlevsel birimdir. Bu kavram, yalnızca anlam birimi değil, aynı zamanda belirli değerler dizisinin, toplumsal normların ve düşüngenel eğilimlerin metne nasıl sızdığını açıklayan bir göstergebilimsel araçtır. Düşünbirim, metin içinde çoğunlukla ikili karşıtlıklar biçiminde (örn. özveri/egoizm, annelik/bireycilik) yapılandırılır ve düşüngenel ayırt edicilik taşır.

Tarihsel Bağlam: Kavramın ilk izlekleri Roland Barthes'ın mit çözümlemelerinde belirse de Lucien Goldmann'ın yapısal-düşüngenel söylem modeline ve Edmond Cros'un toplumeleştiri çözümlemelerine dayanarak dizgesel hale getirilmiştir. Cros'un tanımında düşünbirim, toplumsal-tarihsel verilerle yoğrulmuş düşüngenel yapıların metne geçişini sağlayan temel söylemsel birimdir. Zima, düşünbirimi yazınsal söylemin düşüngenel kökenlerini açıklamak için araçsal bir kavram olarak konumlandırır.

Uygulama Alanları: Düşünbirim, anlatı kişilerinin düşüngenel konumlanışlarını, metin içindeki tekrar eden izlekleri ve belirli değer sistemlerinin nasıl yerleştirildiğini çözümlerken kullanılır. Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinde, “annelik”, “ırksal ötekilik”, “toplumsal ahlak” gibi yüksek sıklıkla yinelenen değer kümeleri düşünbirimler olarak çözümlenmiştir.

Alt Uamlar:

Karşıt Anlam Dizgeleri
Göstergebilimsel Kalıplar
Düşüngenel Söylem Yapıları

Örnek Kullanım: “Slimani'nin romanında ‘annelik’ düşünbirimi, yalnızca bir biyolojik durum değil, aynı zamanda kadının kendini feda etmesi, denetim altına alınması ve toplumca biçimlendirmesi gerektiği inancının taşıyıcısı olarak sürekli yeniden üretilir.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Düşünsel Anlam, Bilinçdışı-Olmayan, Söylemlerarasılık

Kaynakça:

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*
Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*
Zima, P. V. (2000). *Manuel de sociocritique*
Dinar, G. (2025). *Leila Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştirel Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Düşünsel Anlam [Fr. *idéosème*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., göstergebilim, toplumbil.

Kuramsal Tanım: Düşünsel anlam, toplumsal ve ekinsel değerlerin, ortaklaşa öznellik biçimleri aracılığıyla, yazınsal metne doğrudan imlemeksizin sızdığını ve metin içinde hem göstergebilimsel hem de söylemsel düzeyde yeniden biçimlendiği anlam üretim katmanıdır. Bu kavram, anlamın yalnızca dilsel bir gösteren-gösterilen ilişkisi içinde değil, aynı zamanda tarihsel ve düşüngenel yük taşıyan düşüngenel kodlar

aracılığıyla örgütlendiğini savunur. Düşünsel anlam, metindeki biçimsel öğelerin arkasında işleyen düşüngüsel yapıların bir yansımasıdır.

Tarihsel Bağlam: Edmond Cros tarafından geliştirilen bu kavram, Roland Barthes'ın anlamın çok katmanlı doğasına ve Claude Duchet'nin metinsel-toplumsal eklemlenme anlayışına dayanır. Cros'un *La Sociocritique* adlı yapıtında, düşünsel anlam, genellikle etkin metin düzeyinde örgütlenen düşüngüsel örüntülerin edilgen metin içinde biçimsel olarak görselleştiği ara katman olarak tanımlanır.

Uygulama Alanları: Metinlerde görünür olmayan ama anlatı stratejileri, karakter söylemleri ya da tematik örüntüler aracılığıyla yeniden üretilen ortak değer sistemlerinin çözülmesi için kullanılır. Slimani'nin metinlerinde geleneksel ahlak kodları, kadınlık algısı ve sınıfsal gerilimler düşünsel anlam düzeyinde oluşturulur; anlatının yapısal kurgusunda, açıkça dile getirilmeyen ama etkili olan düşüngü katmanlarını oluşturur.

Alt Uamlar:

Düşüngüsel Kodlar

Söylemsel Alt Katmanlar

Anlatı İyapısı

Örnek Kullanım: “Anlatı kişinin sessizliği, sadece bir anlatım stratejisi değil; düşünsel anlam düzeyinde, kadının ataerkil söylem içinde yer tutuş biçiminin bir göstergesidir.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Düşünbirim, Bilinçdışı-Olmayan, Biçimlenme Alanı

Kaynakça:

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*

Zima, P. V. (2000). *Manuel de sociocritique*

Dinar, G. (2025). *Leila Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştiril Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Edilgen Metin [Fr. *phénotexte*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., göstergebilim, yapısalci kuram

Kuramsal Tanım: Edilgen metin, yazınsal yapının yüzey düzeyini temsil eden; anlatı yöntemleri, anlatı kişilerinin yaratılması, sözdizimsel tercihler, zaman/süre ve uzam gibi yerlemlerin görünür biçimde düzenlendiği alandır. Edmond Cros'un toplumeleştiril kuramında biyolojideki “fenotip” kavramından esinle yapılandırılmış olan bu düzey, etkin metinden gelen düşüngüsel ve tarihsel yapıların biçimsel olarak gerçekleştiği metinsel yüzey katmanıdır.

Tarihsel Bağlam: Kavram, ilk kez Edmond Cros tarafından metin üretimini iki düzeye ayıran etkin ve edilgen metin modeli çerçevesinde tanımlanmış ve 2003'te yayımlanan *La Sociocritique* adlı çalışmada ayrıntılandırılmıştır. Claude Duchet'nin “metinsel dışavurum alanı” yaklaşımıyla da örtüşen bu düzey, metin içi çözümlemede ilk giriş alanı olarak işlev görür.

Uygulama Alanları: Roman, öykü ya da tiyatro metinlerinde anlatıcının bakışı, anlatı kişilerinin söz edimleri, dilsel tekrarlar, zaman/uzam yerlemleri ve anlatı yapılarının biçimsel çözümlemesinde kullanılır. Edilgen metin, düşüngüsel anlamın

yüzeye çıktığı katmandır. Slimani'nin anlatılarında, gündelik yaşamın betimlenişi, anlatı kişilerinin iç konuşma ve anlatının biçimsel düzeni, edilgen metin düzeyinde toplumsal kodları imleyerek işlev üstlenir.

Alt Ulamlar:

Söylem Yüzeyi

Biçimsel Stratejiler

Anlatı Kalıpları

Örnek Kullanım: “Romanın ilk bölümünde uzamın pastoral olarak betimlenmesi, edilgen metin düzeyinde geleneksel yaşam anlayışını düşüngüsel biçimde yeniden üretir.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Etkin Metin, Biçimlenme Alanı, Düşünsel Anlam

Kaynakça:

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*

Zima, P. V. (2000). *Manuel de sociocritique*

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştiril Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Eş-Metin [Fr. *co-texte*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., göstergebilim, söylem çözümlemesi

Kuramsal Tanım: Eş-metin, yazınsal metin ile onun dışındaki toplumsal ve tarihsel gerçeklikler arasında yer alan hem metne içkin hem de ona dışsal olan dilsel ve anlam dizgelerinin kesişim alanıdır. Metne hem içeriden hem dışarıdan müdahalede bulunan söylemsel etkilerin, göndermelerin ve çağrışımların biçimlendiği geçiş alanıdır. Claude Duchet'nin tanımıyla eş-metin, bağlam kavramının ötesine geçerek, toplumsal söylemin metinle nasıl dolaşıma girdiğini, metin içinde nasıl yeniden biçimlendiğini ve dönüştürüldüğünü açıklar.

Tarihsel Bağlam: Kavram, ilk olarak Claude Duchet tarafından 1971 tarihli *Pour une socio-critique* başlıklı makalesinde ortaya atılmış; metnin yalnızca içerik değil, toplumsal söylem birikimleriyle ilişkili çok katmanlı bir yapı olarak görülmesi gerektiği yönündeki yaklaşım çerçevesinde geliştirilmiştir. Edmond Cros da bu kavramı, toplumeleştiril çözümlemeler içinde metnin dışsal gerçekliklerle bağlantısını anlamak için kullanır.

Uygulama Alanları: Anlatı çözümlemelerinde, tarihsel olayların, toplumsal düzgülerin, ekinse simgeler dizisi ya da siyasal göndermelerin metin içinde nasıl temsil edildiği, nasıl yeniden yazıldığı veya dönüştürüldüğü çözümler. Slimani'nin romanlarında, sömürgecilik sonrası kimlik sorunları, cinsiyet temsilleri ve toplumsal önyargılar gibi gerçeklik öğeleri, eş-metin düzeyinde yapılandırılır ve metinsel katmanla bütünleşir.

Alt Ulamlar:

Gerçeklik Aktarımları

Söylemsel Yansıma Alanları

Toplumsal Kodların Metinsel Yerleşimi

Örnek Kullanım: “Romanın Fas’ın bağımsızlığına dair göndermeleri, doğrudan anlatımın ötesinde eş-metin düzeyinde, tarihsel gerçeklikle metin arasındaki göstergesel dolaşım biçiminde yapılandırılır.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Bağlam [Fr. *contexte*], Toplumbetim, Söylemlerarasılık

Kaynakça:

Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Zima, P. V. (2000). *Manuel de sociocritique*

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani’nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştiril Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Etkin Metin [Fr. *génotexte*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., göstergebilim, toplumeleştiriri

Kuramsal Tanım: Etkin metin, metnin görünür biçimlerinin altında işleyen, henüz somut dilsel biçim kazanmamış düşünsel, düşüngüsel ve yapısal kullanım oranı yüksek depolandığı üretimsel düzlemdir. Bu düzlem, metne içkin olan ama yüzeye çıkmamış gösterge bilimi ile ilgili olan, tarihsel ve ekinel bileşenlerin örgütlendiği anlam alanıdır. Edmond Cros’un yaklaşımında, etkin metin; bilinçdışı-olmayan düzeyde örgütlenen anlam çiftlerinin, söylem kalıplarının ve düşüngü yapıların, edilgen metin düzeyinde biçimsel yapılara dönüşmeden önceki biçimidir.

Tarihsel Bağlam: Kavram, biyolojideki “genotip” kavramından uyarlanarak Cros tarafından geliştirilen metinsel üretim modeli içinde 1980’li yıllarda kuramsallaştırılmış ve 2003 tarihli *La Sociocritique* adlı yapıtında dizgesel hale getirilmiştir. Etkin metin, metnin derin yapısını oluşturan, çoğu zaman bilinçdışı-olmayan düzeyde işleyen düşünbirimlerin üretildiği göstergebilimsel programlama alanı olarak konumlandırılmıştır.

Uygulama Alanları: Anlatı çözümlemelerinde, yüzeydeki anlatı yapılarının ardında yatan düşüngüsel yapıları ortaya çıkarmak için kullanılır. Slimani’nin romanlarında etkin metin düzeyi, cinsiyet, ırk ve sınıf temelli değer biçimlerinin nasıl üretildiğini ve bu biçimlerin metnin biçimsel yapısına nasıl aktarıldığını anlamada temel işlev görür.

Alt Ulamlar:

Düşünsel Anlamlar

Anlam Çekirdekleri

Bilinçdışı-Olmayan Yapılar

Örnek Kullanım: “Ayşe anlatı kişisine atfedilen annelik söylemi, etkin metin düzeyinde örgütlenen düşüngüsel bir anlam çiftinin (özveri/direnış) edilgen metin yüzeyine aktarımıdır.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Edilgen Metin, Biçimlenme Alanı, Bilinçdışı-Olmayan

Kaynakça:

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştirel Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Kendilik Ülküsü [Fr. *idéal du moi*] & **Ülküsel Benlik** (Fr. *moi idéal*)

Tür ve Alan: i., psikanaliz, yazınbil., toplumeleştirir

Kuramsal Tanım: Kendilik ülküsü, bireyin toplumsal kuralları, ekinsel düzgüleri ve düşüngüsel değerleri içselleştirerek oluşturduğu, ulaşılması istenen, yönlendirici benlik modelidir. Bu yapı, öznenin kendini dışsal beklentilere göre biçimlendirdiği ve kendi üzerine bir denetim düzeneği geliştirdiği içsel temsildir. Tinsel düzlemde özseverlik ülküsü (fr. *Idéalisation narcissique*) düzeneğinin ürünüdür; toplumeleştirir açısından ise ekinsel kodların ve ortaklaşa öznellik biçimlerinin özne üzerindeki içselleşmiş etkisini temsil eder.

Tarihsel Bağlam: Freud'un Almanca *Ich-Ideal* terimiyle tanımladığı kavram, Lacan tarafından yeniden ele alınarak "ayna evresi" ve "özdeşleşme süreçleri" bağlamında geliştirilmiştir. Edmond Cros ise bu kavramı toplumeleştirir bağlamında, bireyin düşüngüsel biçimlenmesinin toplumsal kurallarla olan ilişkisi içinde yeniden yorumlar. Slimani'nin anlatı kişileri, özellikle kadın anlatı kişileri, ekinsel ülkülerle biçimlenen ülküsel benlik temsilleri üzerinden kuramsal olarak çözümlemeye açılır.

Uygulama Alanları: Anlatı kişilerinin özdeşleşme süreçlerini, toplumsal kurallara ne ölçüde uyum sağladıklarını ya da bu kurallarla çatışmalarını çözümlemek için kullanılır. Slimani'nin kadın anlatı kişilerinin çağdaşlaşma söylemiyle ataerkil söylem arasında bölünmüşlük, ülküsel benlik temsili üzerinden açığa çıkar.

Alt Ulamlar:

Ayna Evresi Temsili

Toplumsal Özdeşleşme Kodları

Örnek Kullanım: "Mathilde'nin Fransız kadınlığına ilişkin taşıdığı ülküler, ülküsel benlik düzeyinde bir özdeşleşme arzusu olarak biçimlendirilmiştir; bu ülküler toplumsal gerçeklik arasındaki çatışma ise kimlik kırılmalarına neden olur."

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Çizili Özne, Aşkın Özne, Bilinçdışı-Olmayan

Kaynakça:

Freud, S. (1923). *Das Ich und das Es*

Lacan, J. (1966). *Écrits*

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştirel Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Söylemlerarasılık [Fr. *interdiscursivité*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., söylem çözümlemesi, toplumbil.

Kuramsal Tanım: Söylemlerarasılık, farklı toplumsal, ekinsel ve tarihsel söylemlerin bir metin içinde kesişmesi, çatışması veya bütünleşmesi sonucu oluşan çok katmanlı anlam düzeneğini imler. Bu kavram, metni yalnızca kendi iç hareketlilikleriyle değil, aynı zamanda daha geniş bir söylemsel ağ içinde var olan, değişen ve dönüşen bir yapı olarak değerlendirir. Söylemlerarasılık, bir söylemin izlerini başka söylemler içinde taşıma, yeniden biçimlendirme ve çoğaltma becerisiyle metinlerarası işleyişin ötesine geçer; söylemlerin toplumsal işlevleriyle ilişkilendirir.

Tarihsel Bağlam: Kavramın kuramsal arka planı Mikhail Bakhtin'in "çokseslilik" ve "diyalojizm" kuramlarına dayanır. Julia Kristeva tarafından geliştirilen *intertextualité* kavramından farklı olarak *interdiscursivité*, söylemlerin toplumsal bağlamlı etkileşimini esas alır. Michel Foucault'nun söylem kuramları ve P. Zima'nın "düşüngüsel söylem alanları" kavramı, bu çerçevenin toplumeleştiril çözümlemeye dahil edilmesini sağlar. Claude Duchet'nin toplumsal söylem çözümlemelerinde ve Edmond Cros'un biçimlenme alanı modelinde bu kavram merkezi işlev üstlenir.

Uygulama Alanları: Toplumsal ve tarihsel bağlamlara yerleşmiş metinlerde, farklı düşüngüsel alanlara ait söylemlerin nasıl bir araya geldiğini, çeliştiğini veya melezleştiğini çözümlemekte kullanılır. Slimani'nin anlatılarında yerli/göçer, kadın/erkek, Batılı/geleneksel söylemler arasındaki çarpışmalar söylemlerarasılık düzeyinde yapılandırılır.

Alt Ulamlar:

Söylemsel Melezlik

Düşüngüsel Katmanlılık

Çokseslilik

Örnek Kullanım: "Romanın anlatı yapısında, Fransız sömürgeci söylemiyle Fas'a özgü ataerkilliğe dayanan kuralların iç içe geçerek yeni bir söylem örüntüsü oluşturmaları, söylemlerarasılığın açık bir örneğidir."

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Eş-metin, Toplumbetim, Biçimlenme Alanı
Kaynakça:

Zima, P. V. (2000). *Manuel de sociocritique*

Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*

Bakhtine, M. (1981). *The Dialogic Imagination*

Kristeva, J. (1969). *Semeiotiké*

Dinar, G. (2025). *Leila Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştiril Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Toplumbetim [Fr. *sociolecte*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., dilbil., toplumbil.

Kuramsal Tanım: Toplumbetimsel katmandilce, bireysel anlatımın ardında yer alan ortaklaşa dilsel söylem kalıplarını ve bu kalıpların ait olduğu sınıfsal, ekinsel, kuşaksal ya da etnik konumları temsil eden, düşüngüsel olarak kodlanmış söylem dağarcığıdır. Bu kavram, bireyin dilsel verimini sadece kişisel bir im olarak değil; o bireyin yer aldığı toplumsal yapının, aidiyetin ve tarihsel konumun gösterebilimsel bir dışavurumu olarak değerlendirir. Söylem, burada aşkın öznenen türeyen düşüngüsel bir yapı olarak işler.

Tarihsel Bağlam: Kavramın kökeni, toplumdilbilimsel çalışmalarla ilişkilendirilse de Edmond Cros'un toplumeleştiril kuramında yeniden tanımlanarak düşüngü çözümlemesinin bir aracı haline getirilmiştir. Claude Duchet'nin metinlerdeki "sınıf söylemleri" çözümlemeleriyle; Pierre V. Zima'nın metin içindeki toplumsal öznellik temsilleriyle olan ilişkisi kavramın kapsamını genişletmiştir.

Uygulama Alanları: Roman ve öykü gibi anlatılarda anlatı kişilerinin söylemlerinin yalnızca bireysel değil, belirli bir sınıf, ekin veya kuşak adına

konuştüğünü açığa çıkarmak için kullanılır. Slimani'nin romanlarında, sömürge sonrası bireylerin kimlik arayışları, kadın anlatı kişilerinin toplumsal cinsiyet kodlarıyla ilişkileri ve etnik/ırksal öznellikler toplumbetim düzeyinde biçimlenir.

Alt Ulamlar:

Sınıf Betimi

Cinsiyet Betimi

Ekinsel Kod Betimi

Örnek Kullanım: “Ayşe'nin dilinde görülen çekingen, içe dönük ve kurallara bağlı söylem yapısı, yalnızca bireysel bir tercih değil, onun sınıfsal/toplumsal betimini yansıtan bir aşkın özne konumudur.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Aşkın Özne, Eş-Metin, Düşünsel Anlam

Kaynakça:

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*

Zima, P. V. (2000). *Manuel de sociocritique*

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştiril Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Toplumsal İlişki Ölçeği [Fr. *sociogramme*]

Tür ve Alan: i., yazınbil., toplumbil., göstergebilim

Kuramsal Tanım: Toplumsal ilişki ölçeği, yazınsal bir metinde temsil edilen bireyler arası ilişkilerin, toplumsal konumlanışların ve düşüngüsel çatışmaların çözümlemesine olanak tanıyan, göstergebilimsel temsillere dayalı yapısal bir çözümleme aracıdır. Bu kavram, metin içindeki anlatı kişilerinin ve anlatı öğelerinin bir çekirdek etrafında kümelenmiş, etkileşim durumu ve çoğu zaman çatışmalı bir temsil evreni içinde konumlandığını varsayar. Bu mikro evren, söylemsel yoğunluklar ve düşüngüsel yönelimler aracılığıyla toplumsal değer ve kimlik biçimlerinin yanı sıra tarihsel bilinç yapılarının da haritalanmasını sağlar.

Tarihsel Bağlam: Kavram, ilk olarak Claude Duchet tarafından 1970'li yıllarda geliştirilmiş ve “bir çekirdek etrafında toplanmış, etkileşim hâlindeki, bulanık, çatışmalı temsiller bütünü” olarak tanımlanmıştır. Edmond Cros, bu kavramı etkin metin ve biçimlenme alanı modelleriyle ilişkilendirerek metin öncesi alandaki toplumsal-söylemselliğin çözümlemesinde işlevselleştirmiştir.

Uygulama Alanları: Romanlarda anlatı kişileri arası ilişkilerin, sınıfsal konumlanışların, cinsiyet temelli çatışmaların ya da ekinsel temsillerin haritalandırılmasında kullanılır. Slimani'nin *Başkalarının Ülkesi* üçlemesinde anlatı kişileri, etnik köken, toplumsal sınıf ve cinsiyet eksenlerinde gruplaşarak toplumsal ilişki ölçeği etrafında yapılandırılır.

Alt Ulamlar:

Temsiller Kümesi

Söylemsel Çekirdek

Toplumsal Konumlanma Ağı

Örnek Kullanım: “Mathilde, Emin ve Ayşe arasındaki ilişki yapısı, metin boyunca ekinsel, sınıfsal ve cinsiyet temelli temsillerin hareketli haritası olarak toplumsal ilişki ölçeğinde yapılandırılmıştır.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Toplumsal Unutuş Ölçeği, Biçimlenme Alanı, Aşkın Özne

Kaynakça:

Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Zima, P. V. (2000). *Manuel de sociocritique*

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştirel Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

Toplumsal Unutuş Ölçeği [Fr. oubliogramme]

Tür ve Alan: i., yazınbil., toplumbil., belleksellik

Kuramsal Tanım: Toplumsal unutuş ölçeği, yazınsal metinlerde ortaklaşa belleğin boşluklarını, bastırılmış ya da seçici olarak dışlanmış tarihsel deneyimlerin temsillerini ve ekinsel silinme biçimlerini çözümlemek üzere geliştirilmiş bir çözümleme aracıdır. Bu kavram, bir toplumun geçmişine dair söylemsel eksikliklerini, temsil edilmeyen ya da yeniden biçimlendirilmiş anlatı katmanlarını açığa çıkarmayı hedefler. Kavram, yalnızca unutilan değil, unut (tur)ulmuş olan tarihsel ve düşüncü yükleri incelemeye yöneliktir.

Tarihsel Bağlam: Claude Duchet'nin *sociogramme* kavramından türetilerek geliştirilen bu terim, ilk olarak 1898-1940 yılları arasındaki Fransız toplumunun ortak bellek yitimi biçimlerini incelemek üzere uygulanmıştır. Cros'un toplumeleştirme modeli içerisinde metinlerdeki bilinçdışı-olmayan süreçlerin ve düşüncüsel kırılmaların incelenmesinde kullanılabilir bir araca dönüşmüştür.

Uygulama Alanları: Ulusal kimlik anlatılarında dışlanan etnik topluluklar, kadınların görünmezleştirildiği tarihsel süreçler, sömürgecilik sonrası metinlerdeki tarihsel boşluklar ve söylemsel suskunlukların açılanmasında işlev üstlenir. Slimani'nin anlatılarında, özellikle Fas'ın sömürge geçmişine dair bazı anlatısal eksiklikler ve kadın deneyimlerinin bastırılmış temsilleri toplumsal unutuş ölçeği ile çözümlenebilir.

Alt Ulamlar:

Ulusal Unutuş

Toplumsal Unutuş

Ekinsel Unutuş

Bilimsel Unutuş

Örnek Kullanım: “Romanın hiçbir bölümünde Ayşe'nin geçmişine dair bilgi verilmemesi, onun sınıfsal ve ekinsel deneyiminin metin dışına itilmişliği, toplumsal unutuş ölçeği içinde çözümlenebilir.”

İlişkili Kavramlar: KRŞ. Toplumsal İlişki Ölçeği, Biçimlenme Alanı, bilinçdışı-Olmayan

Kaynakça: Duchet, C. (1971). *Pour une socio-critique*

Cros, E. (2003). *La Sociocritique*

Nora, P. (1984). *Les Lieux de Mémoire*

Dinar, G. (2025). *Leïla Slimani'nin Romanlarında Kimlik Sorunsalı: Toplumeleştirel Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

EK 2. KAVRAM DİZİNİ

Aşkın Özne: 3, 72, 120, 122, 127, 164, 165, 170, 171, 174, 211, 213, 214, 215, 218, 219, 221, 223, 224, 226, 249

Biçimlenme Alanı: 3, 4, 50, 72, 156, 158, 161, 164, 207, 219, 221, 222, 223, 247, 249

Çizili Özne: 3, 5, 72, 120, 127, 164, 165, 167, 170, 171, 174, 211, 213, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 240

Düşünbirim: 2, 3, 30, 111, 112, 126, 152, 153, 154, 163, 196, 197, 199, 219, 241

Düşünsel Anlam: 2, 4, 24, 25, 53, 67, 71, 111, 113, 126, 154, 163, 196, 197, 199, 201, 202, 203, 242, 243

Edilgen Metin: 1, 3, 48, 49, 68, 72, 207, 219, 239, 242, 243, 244, 245, 246

Ekinsel Özne: 2, 3, 5, 42, 43, 51, 72, 120, 121, 122, 127, 164, 165, 166, 169, 170, 171, 174, 211, 215, 219, 221, 239

Etkin Metin: 1, 48, 49, 68, 221, 239, 242, 245, 246, 249

Kendilik Ülküsü: 246

Söylemlerarasılık: 71, 101, 126, 242, 245, 247

Toplumbetim: iii, 1, 2, 3, 4, 10, 59, 62, 63, 71, 100, 101, 102, 103, 104, 126, 147, 149, 152, 163, 191, 192, 193, 194, 218, 219, 220, 223, 225, 245, 248, 249

Toplumsal İlişki Ölçeği: iii, 1, 2, 4, 10, 38, 39, 40, 41, 53, 59, 67, 72, 101, 114, 115, 127, 156, 163, 164, 206, 207, 208, 211, 219, 223, 226, 237, 249, 250

Toplumsal Unutuş Ölçeği: 40, 250